

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ALİ BADEMÇİ

Türkistan'da
ENVER PAŞA'nın
Umûmi Muhaberat Müdürü

MOLLA NÂFİZ'in HÂTİRALARI

**SARIKLI
BASMACI**

Türkistan'da
Enver Paşa'nın Umumî Muhaberat Müdürü

MOLLA NÂFİZ'İN HÂTİRALARI

SARIKLI BASMACI

Ali Bademci

ÖTÜKEN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

YAYIN NU: 811
KÜLTÜR SERİSİ: 422

1. Basım: 2010

2. BASIM

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
16267

ISBN 978-975-437-766-8

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz
Dizgi - Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Yeditepe Ofset
Baskı: Yaylacık Matbaası (0212) 612 58 60
Maltepe Mah. Litros yolu Fatih Sanayi Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-Zeytinburnu
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul-Ekim 2015

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ALİ BADEMCİ; 1 Mart 1949'da Hatay Şenköy(Şeyhköy)'de doğdu. İlkokulu burada, orta ve liseyi Antakya'da, yüksek tahsilini Adana'da (Ekonomi) yaptı. Bir ana-babadan 5'i erkek 8'i kız 13 çocuklu bir ailenin en büyüğüdür. Uzun yıllar “gazetecilik” mesleğini icra eden Ali Bademci 12 Eylül 1980 günü **Hergün Gazetesi Adana Temsilcisi** iken gözaltına alınmış ve tutuklanmıştır. **MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası'nın 171** numaralı sanığı olarak yargılandığı davadan beraat etmiş ve 1994'te emekli olmuştur. Evli üç çocuk babasıdır ve Adana'da yaşamaktadır.Eserleri ile ilgili olarak TRT ve Habertürk TV gibi TV programlarına konuk olmuştur. Ayrıca Taşkent'te 2001 yılında yayımlanan ve yardımcı ders kitabı mahiyetinde olan *Özbekistan'ın Yeni Tarihi* adlı devlet neşriyatında da “Basmacılar”ın Kızılordu'ya yenilerek canlarını önce Afganistan sonra Türkiye'ye atan millî mücadele hatıralarına yer verilirken Ali Bademci'nin yayına hazırladığı *Türkistan'da Enver Paşa'nın Umumi Muhaberat Müdürü Molla Nafiz'in Hatıraları: Sarıklı Basmacı kitabından geniş alıntılar* yapılmıştır. 2014 yılı “**Türk Ocakları Nevzat Kösoğlu Armağanı**” sahibidir.

Eserleri

1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbâşları ve Enver Paşa (2 Cild), Ötüken Neşriyat, 2008 (Birinci Baskı, Kutluğ Yayınları, 1974).

Cengiz ve Yasası-Timur ve Tüzükatı, Ötüken Neşriyat, 2012.

12 Eylül İşkencesinde Ülkücü Bir Gazetecinin Dramı, Ötüken Neşriyat, 2013.

Suriye'de Türkmenler ve Bayır-Bucak, Ötüken Neşriyat, 2014

Irak'da Türkmen Dramı, Togan Yayınları, 2014

İÇİNDEKİLER

Önsöz	11
İkinci Baskıya Önsöz	19
Nâfiz Türker	25
Takdim	33

BİRİNCİ BÖLÜM ENVER PAŞA'DAN ÖNCE

Türkistan	37
Aydınların Kurtuluş Hareketi Cedîdçilik	40
Zindan	43
Buhârâ İhtilâli	46
Âlim Han Doğu Buhârâ'da	47
Lakaylar ve İbrahim Lakay	48
Basmacılığın Yayılması	50
Enver Paşa'nın Anlattıkları	56
Hacı Sami'nin Anlattıkları	61
Ahmed Zeki Velidi Bey	63
Buhârâ'da Osmanlı Zâbitleri	66
Enver Paşa Buhârâ'yı Terk Ediyor	68
Mollalıktan Basmacılığa	72

İKİNCİ BÖLÜM BASMACILAR VE ENVER PAŞA

Enver Paşa Basmacılar Arasında	77
Lakaylar Hakkında Paşa'ya Malûmat	85
Düşenbe'ye Harekât	88
Lakaylar'dan İlk İşaret: Togay Sarı	91
Lakay'ın Böylesi de Var	96
Cehâlet mi Esâret mi?	97
İşte İbrahim Lakay	100
Enver Paşa'yı Afganistan'a Dâvet	108
Düşenbe Haykırışı ve Osman Hoca	111
İbrahim İnadı ve Eyyüp Sabri	113
Millî Kuvvetlerin Dağılması	118
"Paşa'yı Öldürün!" Ölümünden Beter Günler	119
İşan Sultan'ın Paşa'yı Kurtarması	123
Enver Paşa Serbest	127

Herşey Yeniden: Hedef Düşenbe	129
Düşenbe ve Kabadıyan'ın Kurtarılması	132
Kurtuluş Ordusuna Doğru	135
Baysun'a Doğru	137
Yine Zeki Velidi Bey	140
Kâfirûn Karargâhı	142
Afgan Birliği ve Türkmen Cephesi	144
Enver Paşa Ordusu 50.000 Silâhlı	145
Kâfirûn Kongresi	147
Bolşevik Boris'e Mektup ve Yine Lakaylar Sahnede	149
Baysun'a Büyük Kuşatma	152
Durum Kötüleşiyor	155
Düzenli Ordudan Gerillaya	162
Afgan Yardımı	163
"Enver Paşa Yakalanırsa İsyan Biter"	165
Baysun'a Büyük Tâciz	168
Ric'at	174
Üçbulak Karargâhı	175
Toparlanma Gayretleri	178
Şiddetli Muharebeler	182
Enver Paşa'ya Ermeni Tuzağı	187
Son Durağa Doğru	189
Belcivân	194
Devletmend	196
Son Durak	198
Fuzayl Mahdum	203
Kurban Bayramı'na Doğru	204
Hâlâ Lakay İhâneti	211
Savunma Düzeni	213
Mahşer Haftası	217
Mahşer Günü... Paşa'nın Şehadeti	219

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENVER PAŞA'DAN SONRA DOĞU BUHÂRÂ

Paşa Yerine Danyal Bey	229
Hacı Sami Yeniden Cepheye	241
Şir Muhammed Olayı	250
Danyal Bey'in Şehâdeti	256
Çete Usûlü Cezâ	261
Gölâp ve Poşiyân	265

Bir Lakay'ın Islâhı ve Sazaklı Başarısı	270
Faruk Bey'in Şehâdeti ve İdamlar.....	275
Can Pazarından Safahata	281
Hacı Sami Korkusu Herkesi Sardı	284
Nereye?.....	288
Turan'da Son Tur	302
Muhteşem Kahraman Sahibnazar Bek	326
Elveda Vatan.....	330
Turan'dan İran'a	339
Meşhed	344
Kader Hacı Sami İle Yolları Ayırıyor	350
Basmacılık'tan Edipliğe	355
Meryem Hanım	363
Bir Çuval Pirinç ve Basmacı Zekâsı	365
Tahran'a Doğru.....	370
Bosmachılar (Şiir)	385
Dizin.....	394

ÖNSÖZ

ELİNİZDEKİ kitap bir hâtıra eseridir. Hâtıra türü her eserin taşıdığı mahzurlar, tabîî ki bu eser için de sözkonusudur. Ben de yıllarca elimin altında bulunan bu hâtıraları aynı gözle gördüm. Fakat, Sovyetler'in dağılması ve merkezî Asya'da 4 Türk Cumhuriyeti'nin birden ortaya çıkması, 2000'li yıllardan sonra, bu cumhuriyetlerden özellikle Özbekistan'da XX. yy. tarihleri ile ilgili araştırmalar bu devreye ait hâtıraların kıymetini artırdı. Bu asırda Özbekistan Türklüğünün bir millet olduğunu ispat edercesine silâha sanılarak Stalin devrinde sonu kitle katliamları ile biten “*Basmacılık*” veya daha doğru deyimle “*Korbaşılık*” gibi gayr-i nizâmî bir savaş usulü ile direnerek milliyetçilik ve Türkçülüğü öne çıkarması, hem bizim, hem onların, hem de bu coğrafya ile ilgili siyâset üreten ve emeller besleyen devletlerin dikkatini çekmiştir. Bugünkü Türkistan'da “*Basmacılık*” bir idea, bizim gibi kardeş ülkeler için ilgi, ABD gibi strateji üreten ülkeler için de müstakbel bir gayenin aracıdır.

İşte, “*Sarıklı Basmacı*” şöyle veya böyle XX. yy.'ın ilk çeyreğinde müstakil bir devlet konumunda bulunan ve Türk-Timur İmparatorluğu'nun son bakiyelerinden olan Buhârâ Emirliği hudutları içerisinde “*Doğu Buhârâ Basmacılığı*”nı birinci el kaynak gözüyle anlatmaktadır. Bunun yanında gerek aydın kimliğindeki paralellik ve gerekse yakınlık dolayısıyla o zaman tamamen Rus egemenliğinde olan Semerkand ve Türkmenistan bölgelerindeki “*Basmacılık*” yakın gözlükle görülmüş; Bolşevik emperyalizmine

başkaldırını ilk ortaya koyan Fergana ise önceleri nazarı, sonra fiilen hâtıraların içine girmiştir.

Evet konu “*Basmacılık*”tır. Geniş çerçevede bu hareketin Türkistan Türklüğü’nü alâkadar eden en önemli tarafı *istiklâl* hareketi olmasıdır. Dar çerçevede bizi ilgilendiren önemli tarafı *Enver Paşa*’nın bu hareketin bir cephesine iltihak ederek hareketin cihânşümûl bir hâle gelmesine sebep olması ve gerek Paşa, gerekse özellikle Hacı Sami Bey zamanında bura insanına komitecilğin öğretilmesi ve ayaklanmanın bu bölgeye has olmak üzere 15 yıl daha devam edip iyice gönüllere sirayet ederek ileriki yıllara taşınmasına sebep olunmasıdır. Bu ruh, II. Dünya Savaşı, Rus-Alman Cephelerinde Türkistan Türkleri’nin Alman tarafına geçmeleri ve “*Allah Biz Bilan*” sloganıyla “*Türkistan Lejyonları*”nda yeniden dirilmiştir. Çünkü “*Türkistan Lejyonu*” subay ve askerlerinin tamamı birer “*Basmacı*” evlâdı veyâ torunuydu. Bu insanların neler yapabileceği savaş sırasında olduğu gibi, savaştan sonra da hür dünya tarafından iyice anlaşılmış, şunun veya bunun yanında ama komünizm aleyhtarı faaliyetleri kesinlikle “*Sovyetler*”in çökmesiyle sonuçlanmıştır. Bu zamandan sonra özellikle bugünkü Özbekistan’da şunu görmekteyiz ki, dünkü Türkistan’da hâin ve işbirlikçi ilân edilen “*Basmacılar*” bugün birer kurtarıcı olarak ders kitaplarına girmiştir.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı bu *Hatıralar* bence çok önemlidir. Bir kere görülecektir ki *Hatıralar* bir günlüğe dayanmakta ve sonraki yıllarda hatıra sahibinin daha sakin görüşleri ve beyanları ile desteklenmektedir. Evet, ben 34 yıl önce *Korbaşılar II*’de ağırlıklı olarak bu hatıralardan çok faydalandım. Fakat benim asıl çalışmalarım belgeler ve Nâfiz Bey’in anlatımları üzerinde idi. Gerçi hâdiseler aynı, olaylar mutlak örtüşüyordu. Fakat hatıralardaki teferruatın bizim çalışmamıza tamamen intikal etmesi zâten düşünülemezdi. 11 Ağustos 1961-20 Ekim 1962 tarihleri arasında 330 parçada, “*Türkistan Kahramanları*” adı ile *Tarsus Gazetesi*’nde tefrika edilmiş bulunan yayına, *Hatıralar*’ın meydana gelmesinde büyük ölçüde bağlı kaldım. Tabii ki, eserin

güzel ve noksansız olması için, yine kendilerine ait olan bilgi ve belgelerle destekledim. *Sarıklı Basmacı*'ya en az kendi kitaplanm kadar emek ve ehemmiyet verdim. Bu sebeple bu kitap kesinlikle *Korbaşılar II*'nin tekrarı veya devamı değildir. Çok ayrı hususiyetlere malik olduğu okunduğunda daha iyi görülecektir. Ufak tefek çelişkileri bile sırf bu yüzden düzeltmedim. Esasen doğru olanı da buydu, çünkü 34 yıl önce yazılanları düzeltmek mümkün olmadığı gibi, *Hatıralar*'daki bilgileri eskiye uyarlamak da o derece yanlış. Elde edilecek yeni bilgilerin ışığında bizden sonraki araştırmacılar, varsa hataları mutlaka düzelteceklerdir.

Korbaşılar II ve *Sarıklı Basmacı*'da ortaya konan bütün olaylar kesinlikle doğrudur. Fakat tarihler ve belgelerin muhtevasında değil de tutanağında yer yer tenakuzlar vardı. Aslını bulduğum belgeleri mevcutlarla değiştirdim, fakat tarihleri düzeltme cihetine gitmedim. O zamanın imkânları ile bir mahallî gazetenin dizgileri ~~bu~~ biî ki çok bozuktu, bu tip hatâları tashih ettim, ama *Hatıralar*'ın genel oturumu ile hiç oynamadım. 34 yıldan beri aynı mevzu-larla ilgime güvenerek söylüyorum ki tarihlerde de uzun boylu hatalar yoktur. Sadece tarihlerin değil, olayların tesbitinde hatalar olduğunu düşünsek bile elimizde yüzde yüz doğru dökümanlar da mevcut değildir. Bugün az çok elde olan Rus kaynaklarında birçok şey kasıtlı olarak yanlış aksettirilmiştir. Öyle ki, Rus kaynaklarından veya arşivlerinden yararlanmak isteyen Türkistanlı araştırmacılar dahi, bu kaynaklarda doğru ile yanlış ayırmanın bile çoğu zaman mümkün olmadığını eserlerinde anlatmaktadırlar. Dolayısıyla, büyük ölçüde olmasa bile, ağırlıklı olarak bu kaynaklara dayalı çalışmalarda özellikle verilen tarihler, bilgiler gibi yanlıştır ve gerçek dışıdır. Rus dökümanları tamamen ele geçse, uzun karşılaştırmalar sonucu doğru bilgilerin ayıklanarak alınıp ancak öyle kullanılabilmesi mümkündür.

Bir misal olmak üzere zamanın ünlü korbaşılarından Şir Muhammed Bek'in hatıralarını yazdırarak, konuyu bilen ve eli kalem tutan kişilere verdiğini çok iyi biliyoruz. Fakat, bu ve buna benzer hâtıralar da teslim alan şahısların kütüphanelerinde çürümüştür.

Şimdi ise bu hatıraları temin edip üzerlerinde çalışmak imkânsız hâle gelmiştir. *Nâfız Bey Hatıraları* her ne kadar 1961-62 yıllarında yayınlanmış ise de, materyaller 1924-1930 arasında yayımlanacak şekilde tasnif edilmiştir. Çünkü Türkiye'ye ilticâ eden diğer ilgililerden olduğu gibi Nâfız Bey'den de o zaman yayımlanan yayınlar için hâtırat istenmiş, o da bu işi sıcağı sıcağına yapmış, fakat herhalde yayınların ömrü yetmediği için o zaman yayımlanamamış ve bugünlere kalmıştır. Kitap okunduğunda görülecektir ki, teferruat çok fazla; belki gereksiz ölçülerde.. Bunu ben de biliyorum, ama ileride yapılacak araştırmalar için çok önemli malzemeler taşımakta olduğuna da ısrarla inanıyorum. Bu yönü ile aslında bir satırının bile heba edilmemesi lâzımdır. Netice itibariyle hâdiseler üzerinden aşağı yukarı bir asır geçmek üzeredir. *Nâfız Bey Hatıraları* sâdece bir savaş târihi değildir. Bu hatıra detaylarında öyle şeyler var ki Türk kültür hayatının vazgeçilmez unsurları olan gelenek, folklor, edebiyat, sosyal hayat, mûsikî, ideâlizm gibi değerlere azamî katkı sağlanmaktadır.

Gerçekte, *Sarıklı Basmacı* Buhârâ toprağında bir "Enver Paşa" günlüğüdür. Paşa'nın *Cilligöl Basmacıları*'na katıldığı günden şehâdetine kadar olan dönemle, Hacı Sami Bey ile omuz omuza 20 aylık gerçek bir komiteciliğin anlatısıdır. Bana göre olayların aydınlanmayan yönü kalmamıştır ve her şey en küçük inceliğine kadar gözler önündedir. Bu konuda hatıra yazarlardan A. Recep Baysun hariç hiçbiri mücadele zamanında Enver Paşa'nın yanında veya yakınında bulunmamışlardır. Söz gelişi, bu işe hasbelkader iştirak eden ve hatıralarını yayınlamış bulunan *Yaver Bartınlı Muhiddin Bey*, Enver Paşa Basmacılar'a katıldığı günlerde, ondan izin isteyerek Afganistan'a gitmiş ve bir daha Türkistan'a dönmemiştir. Duyduklarına dayanarak yazdıklarında da yalan veya çok büyük hatalar yoktur. Türkiye'de Hakk'ın rahmetine kavuşmuş olan Semerkandlı Mamur Niyazi ve Hemrahkul, Düşenbeli Abdüşşükür¹ yazdıkları hatıraları Z. Velidi Bey'e

¹ Mamur Niyazi, Hemrahkul ve Abdüşşükür'ün ayrı ayrı yazdıkları hatıraların akıbeti için Bk. Z. Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan Ve* Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

teslim etmişler, ancak ne olduğu belli değildir. Başkurt Arif Kerimi ve Mustafa Şakuli Beyler hatıra yazmadığı veya bırakmadıkları için karşılaştırma imkânımız yoktur. Türkiye'ye ulaşarak ordudaki görevlerine dönen Miralay Ali Rıza ve Miralay Nafi Bey'in bir şey bırakıp bırakmadıklarını da bilmiyoruz. Bunlardan Miralay Nafi işin başından sonuna kadar tam bilgi sahibidir. Bu canlı şahitlerin dışında Türkistan'da kalanların herhalde tamamı öldürülmüştür. Afganistan'da köşeye çekilen veya Türkistan'da rejimle barışarak yaşayanlar hakkında da hiç bilgimiz yoktur. Geriye, yakalananların Bolşevik makamlarınca alınmış ifâdeleri kalmaktadır ki bunlar kökünden yalan veya tarihi yanlış yönlendirici bilgilerle doludur.² Bu durumda kala kala elimizde *Nâfiz Bey'in Hatıraları* kalmaktadır. Şimdiki durumda bunlara itibar etmekten başka doğru yol yoktur. Bugünkü Türkistan'da bizim yazdıklarımıza itibar edilmesinin sebebi de herhalde budur.

Molla Nâfiz Hatıraları'nın diğer önemli bir tarafı da Enver Paşa'dan sonra "*Doğu Buhârâ Basmacılığı*" ve Hacı Sami dönemidir. Bu dönem ve özellikle Hacı Sami Bey'in Türkistan'a verdikleri hiç bilinmemektedir. Aksine Türkistan'da Hacı Sami yapmadıkları ile uçurulmaktadır. Sami Bey'in *Basmacılığı*, bu harekete katkılan, bu hareket mensuplarına verdikleri önemle üzerinde durulması gereken bir ders kitabı mahiyetindedir. Metinlerde görüleceği üzere Hacı Sami konuşmaya başladığı zaman korbaşılar, "*Ders başladı*" demektedirler. Daha evvelki macerası bunların yanında

Yakın Tarihi, İstanbul 1942-47, s.237.

² Türkistan'da bağımsızlıktan bu yana "Basmacılık" konusunda birçok mahallî ve millî yayın çıkmaktadır. Mahallî yayınlarda düzgün bilgiler yoktur. Millî yayınlarda dostum Prof. Kahraman Recepov, gerek devlet denetçisi, gerek akademisyen olarak konuyu en iyi bilenlerdendir. Zaten doktorası da "Basmacılık" üzerinedir. 4/4 numaralı dipnotta bahsedilen eseri "Sarıklı Basmacı" bilgilerini Özbekistan Devlet Arşivi bilgileri ile desteklemektedir. Bu eserde Bolşevik propaganda bilgileri ile gerçekler ustaca ayrılabilmiştir. Fakat yine de birçok hata vardır. Kendileri ile de bu hususları 2009 Nisan'ında uzun uzadıya konuştuk. İlerisinin daha iyi olacağı düşüncesindeyim.

ve gerçekte neticesiz bir abartıdan ibarettir. Hacı Sami bilindiği gibi ordu mensubu değildi. Bu sebeple kendinden evvel burada bulunan “*Esir Osmanlı Subayları*”na fazla değer vermedi. Başına buyruk hareket ederek haksızlıklar da yaptı. Ama bu hareketleri ile Enver Paşa’dan sonra sulandırılmış, miskinleşmiş, halkın sırtında yük gibi görülen millî mücadeleye Hacı Sami’nin ciddiyet kazandırdığı da bir gerçektir. Onun devri Doğu Buhârâ’da tam bir komitecilik devri oldu. Ve bunu da hakkıyla yaptı. Onun öğrettikleri yıllarca kullanıldı. 1925-35 arası Türkistan’da bütün “*Basmacı Cepheleleri*” tamamen çöktüğü halde İbrahim Lakay örneğinde olduğu gibi “*Doğu Buhârâ Basmacılığı*” ayakta kalabildi. Gerek Enver Paşa sevgisi ve gerekse Hacı Sami’nin getirdiği ciddiyet uzun yıllar “*Basmacı Bayrağı*”nı dalgalandırdı. Eski ve yeni bütün kaynaklar “*Buhârâ Tacikleri*”ni savaş ruhu olmayan insanlar olarak tarif ettikleri halde, bu zamandan sonra Şehid Devletmend’in izinden giden Tacikler gerçek savaşçılar olarak Fuzayl Mahdum Bek örneğinde olduğu gibi destanlar yazdılar.

Buhârâ’da Hacı Sami Bey devrinin en büyük eksikliklerinden biri de Enver Paşa’nın karargâhını dağıtması ve Molla Nâfîz’le beraber birkaç kişiye düşürmesidir. Bu dönemde kayıt tutulmamış, haberleşme şifahî araçlarla sağlanmıştır. Bu sebeple elimizde karargâh kayıtları bulunmamaktadır. O sebeble Nâfîz Bey’in kayıtları öne çıkmaktadır ve tek olması sebebiyle de en kıymetlisi-dir. İlgi çekicidir ki, bu dönem için verilen tarihler hatıra sahibi tarafından güvensiz gösterildiği halde, 1940’larda Afganistan’da yayımlanan bir basmacının kısa hâtıratında, Nâfîz Bey’in tarihleri ile bu tarihler örtüşmektedir.

Bu kitaba, “*Sarıklı*”sı bir yana, “*Basmacı*” adını bulaştırdığımıza birçok dost ve ilgilinin canının çok sıkılacağına eminim. Çünkü *Korbaşılar I*’de³ ısrarla “*Korbaşı*” adının kullanılması gerektiğini savunmuş, gerekçelerini de uzun uzadaya açıklamıştım. Dün de bugün de aynı fikirdeyim. Bu sebeple aynı eserin 2008 baskısının

³ Ali Bademci, *Türkistan Millî İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975.

da herhangi bir değişikliklik yapmadım. Yalnız zaman içerisinde şunu gördüm ve anladım ki, 1975’lerde sadece Türkiye okuyucusu için gayet amatörce kaleme alınan mezkûr eser, 1991’den sonra Türkistan’da üniversitede ve ders kitaplarında kullanılmaya başlamıştır.⁴ Netice itibariyle dünya bu hareketi “Basmacılık” diye tanıyordu. Rahmetli Dr. Baymirza Hayit de böyle düşündüğü için 2006’da çıkan kitabına *Basmacılar* isimini vermiştir. Kaldı ki kitabın gerçek adı arka plânda görülen *Türkistan’da Enver Paşa’nın Umumî Muhaberat Müdürü Molla Nâfîz’in Hâtıraları*’dır.

“Doğu Buhârâ Millî Mücadelesi”nde bizim “Osmanlı Zâbitleri”nin de hakkını vermek lâzımdır. Gerçekten devletimizin “Enver-Talât-Cemal Paşa”lar döneminin yarattığı ruh özellikle her ordu mensubunun, kimliği ne olursa olsun “Türkçü” olmasını sağlamıştır. “Buhârâ Basmacılığı”nda Osmanlı ordu mensuplarını, “Arnavud Nafi, Çerkez Hüseyin, Kürt Hüseyin” olarak tanıdığımız kişilerin hepsi “Türk Birliği ve Dirliği”ne inanmış “Türkçüler”dir. Bildiğimiz kadarı ile Hacı Sami Bey de Çerkez’dir, fakat abisi Eşref Bey’in ikinci adının “Sencer” olmasının bir tesadüf olmadığı ve atalarının Hıyve’den göçtüğünü kendisi anlatmıştır. *Sarıklı Basmacı ve Korbaşılar II*’de Sami Bey’in konuşmalarına bakın, o gerçek bir Türkçüdür.

Sarıklı Basmacı’da, bugün bile, nerede olursa olsun her Türk’e lâzım olan bir devrin ülkü ölçülerini göreceksiniz. Kimi yerde duygulanıp ağlayacaksınız, kimi yerde ise güleceksiniz. Ama, çok yerde, çok çok düşünecek, “Vay hâlimize” diyerek hayıflanacak, kesinlikle Türklüğün ucuz taşınmadığını göreceksiniz. Vatanını kaybedenlerin ömrü boyunca mücadele ettikleri “İstibdadı”

⁴ 1. Ders Kitabı, *Sovyet Müstemlekeçiliği Devrinde Özbekistan’ın Yeni Tarihi*, Taşkend 2000,

2. K. Recebov-F. Hasanav-I.Şaymardanav-I. Meligulava-G.Hocayev-H. Ali Muhammeddeva, *Özbekistan Tarihinin En Esaslı Seneleri*, Taşkend 2006.

3. Prof. K. Racebov- M.Haydarav, *Türkistan Tarihi (1917-1924)*, Uluğ Beğ Üniversitesi Yayını, Taşkend 2002.

4. Prof. K. Racebov, *Buhara’da Kızıl Ermeni Baskını Ve Buna Karşı Hareketlerin Hakikati*, Taşkend 2002.

dâhi aradıklarına şahit olacak, ahlâkî çöküntü ile sonuçlanan hurafenin, irtıcaı nasıl azdırdığının farkına ancak düşman askeri- nin tasallutu ile varılacağını çok net idrak edeceksiniz. Hatıraların coğrafyası Doğu Buhârâ'da "*Fars kültür emperyalizmi*"nin bir milleti nasıl yabancılaştırdığı ayrıca görülecektir.

Bu kitabı birçok resim ve kroki ile zenginleştirmeye çalıştım. Krokiler Üstad'ın herhalde günü gününe notlarına ilişik tesbitleridir. Çünkü sonradan insanın hafızasının bu kadar ayrıntıyı bir araya getirmesi cidden güçtür. Resimlere gelince, sadece birkaçı benim şahsî arşivimden, bir tanesi Sayın Çağatay Koçer'den, geriye kalanlar, metinlerde bahsi geçen ve eser adları dipnotta kayıtlı olan, Zeki Velidi Togan, Nabican Bakiyev, Mansurhoca Hocayev, Yaver Bartınlı Muhiddin'e aittir. Hâtıra eseri olması dolayısıyla ayrıca bir bibliyografya tanzim edilmediği için bu hususu buraya kaydettim.

Hadiseleri çok iyi bilmeme rağmen bu eseri meydana getirmekte çok zorlandım. Bu zorlukları yukarıda yeterince izah ettim; ama, benim hiç mi mükâfatım olmayacak? Fazla bir şey istemiyorum, *Hâtıralar*'ın en büyük şerefi kahramanlara ve bir araya getiren Üstad'a ait olmak kaydıyla, tabii ki olacak diyorum: İşte bu sebeple *Sarıklı Basmacı* gibi bir kahramanlık destanını, kendisinin de bir kahraman olması, bizim ulaşamadığımız ülküleri kucaklayarak Türklüğü yüceltmesi temennisiyle torunum *Ali Bademci*'ye armağan ediyorum.

Adana, 21 Kasım 2009

Ali Bademci

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

ELİNİZDEKİ kitap tahminimizin üzerinde bir ilgi gördü ve satışı aynı eserin vesikalandırılmış şekli olan *Korbaşılar II*'yi katladı. Bu elbette çok memnuniyet verici bir durumdur. Tabii olarak son yıllarda *Şehid Enver Paşa* ile ilgili yayınların ve oluşan alâkanın da bu traji yakalamada çok büyük faydası olmuştur. Bu baskıda elbette kitabın münderacatı ile oynanmayıp uzun boylu değişiklik yapılmayacak ve okuyucuya yeniden satın alma külfeti yüklenmeyecektir. Diğer yayınlarımızda da aynı titizliğe uyulmaktadır.

Sarklı Basmacı ile ilgili en çok sorulan sorulardan biri üslûbudur. Merak edilen, kitaptaki anlatım şeklinin *Molla Nafiz*'e ait olup olmadığıdır. Bu soruya tam olarak müsbet cevap vermek mümkün değildir; çünkü mutlaka üslûbun ağırlık ve ağıdasının alınması gerakiyordu. Üstad'ın lisânı, Osmanlıca'nın çok ağırlaştırılmış bir Türkmen lehçesidir. Hatta bu lehçeye Çağatayca'nın tertemiz Gaspralı Türkçesi de diyebiliriz. Lâkin bölge *Tacikler*'in yoğun olduğu bir coğrafya durumunda bulunduğundan yer yer Farsça kelimelerin lehçenin tadını kaçırdığı durumlarda müdahalede bulunulmuştur. Sürükleyicilik ve heyecan dolu ifâdeler mutlaka kendilerine aittir. Biz yirmili yaşlarda üstada "Mürîd" olmuşuzdur, elbette duygularına katılmak gerekiyordu. Bu hususu bana Sayın *Murat Bardakçı* da birkaç defa sordu, aynı cevabı verdim. Diğer yandan bu bölge lehçesi bütün Türk kavim ve bilelerinin kesinlikle ortalamasıdır. Zamanın Çağatayca'sı Türkiye'de okuyucu tarafından bilinmediğinden ayrı lisan gibi telâkki edilmektedir. Esasında Çağatayca ile Anadolu Türkçesi arasında çok büyük fark yoktur; birinde Fars diğerinde Arap menşeli kelime fazladır; her şey bundan ibarettir.

Diğer bir husus, *Enver Paşa* ve *Molla Nafiz*'in, *Turancı* olup olmadığıdır. Konferanslarımız ve TV programlarında da bu soru tarafımıza yöneltilmiştir. Bu çok amiyane bir sorudur; çünkü bu deyimın bir ıstılâh olarak doğru bir tarifi hâlâ yapılabilmiş değildir. Siyâseten uydurulmuş bu deyim, *Enver Paşa* gibi bir ideâlistin duygularını ve dünyasını ifâde etmekte pek yetersizdir. İfâde edilen şey *Türk Birliği* ise elbette söylenecek bir şey bulunmamasına karşılık, bu sefer siyâsî terminolojide böyle bir deyim bulamaya-çağız. Günümüzde ilmî zemine oturmuş bu tanımlamaların terim olarak pek olgunlaşması gerekmektedir.

Türk Birliği ve *Türkçülük* anlamında *Molla Nafiz*, *Enver Paşa*'dan önce de bu düşüncede idi; ancak fiilî hareketler içerisinde aynı cephede bulunan insanların aynı fikirlerde olması elbette düşünülemez. *Enver Paşa* mutlak olarak sağlam ve şuurlu bir *Türkçü*'ydü; bu altı çizilecek hususu âlim *Zeki Velidi* ile konuşmalarından ve yazdığı mektuplardan da öğrenebiliyoruz. Ufak tefek olumsuzlukların bu ideâl yolculuğunu etkilemesi mümkün değildi. *Enver Paşa* ve arkadaşlarının siyâsî fikirlerini ancak siyâset adamları ve siyâsî mesajlarından anlayabiliriz. Bu hususta *Naciye Sultan'a* yazdığı mektuplar katiyyen ölçü olamaz. Mührünün neyi ifâde ettiği, silâh arkadaşlarına yazdıkları, konuşmaları, sohbetleri metinlerde ortaya konmuştur. *Turan* deyimini *Enver Paşa* mührü ve yazışmalarında kullanmıştır. Bu bakımdan neyi ifâde ederse etsin ona *Turancı* dememek mümkün değildir. Hele hele ona *İslâmcı* demek akılsızlıktır. Bu yönleri ile *Enver Paşa* ile arkadaşları fikir yönünden *Atatürk*'ten farklı değildir. *Mustafa Kemal* daha realist, *Enver Paşa* ise daha idealisttir. *Enver Paşa*'yı *İslâmcı* göstermek, *Atatürk*'ü bu düşüncelere karşı göstermekle eş anlamlıdır. Zaten kötü niyetlilerin *Enver Paşa* taraftarlığı, *Atatürk*'e bir başka yoldan karşı olmanın tezahürüdür.

Bugün *Enver Paşa* ve *Basmacılar*'ın izinde *Türkistan*'da milyonlarca insan gitmektedir. Eğer bu hareketi *İslâmcı*, hatta *fundamentalist* görüşlerle îzâh edersek, hem daima demokrat olan *Türk insanına* ters düşmüş, hem de *Batılıların* görüşlerine âlet

oluruz. Çünkü Batı Karahanlı Yurdu Fergana Vâdisi'nde doğmuş olan bu hareketi hâlâ Batılılar gibi *Köktendinci* bir hareket olarak tanımlamak çok yanlıştır. Bu hususta yazan ünlü *Sovyetolog* İngiliz asıllı *Bennigson*'un kızı *Marie Broxup*¹ dâhil hiç birisi aynı yıllarda yaşamalarına rağmen hayatlarında ne bir *Basmacı* ne de *Enver Paşa*'nın silâh arkadaşlarından birini tanımış, ne de tanıyanlarla görüşmüşlerdir. Diğer yandan eğer *Enver Paşa* ve *Basmacılık*'ı İslâmî hareket olarak değerlendirecek o zaman Buhârâ Emîri Âlim, Lakay İbrahim ile kötü ilişkileri îzâhta zorlanırsınız. Bu sebeple adına ister *Turancılık* ister *Türkçülük* deyin, *Basmacılık* ve *Enver Paşa* hareketi dört başı mamur bir Türklük hareketidir.

Birçok kereler yazdım ve konferanslarımda genişçe anlattım, belgeler ve sicil kayıtları ortaya koyudum. *Basmacılar* ve *Enver Paşa* hareketi sadece Buhârâ ve Özbekler'e münhasır bir hareket değildir. Belki tarihimizde ilk ve son defa *Anayurt*'ta bütün Türk kavim ve kabilelerinin iştirak ettiği bir Türklük buluşmasıdır. Bu harekete lider, âlim ve ulemaları ile Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar, Kazaklar, Anadolu-Azerbaycan ve Dağıstan Türkleri, İdil Ural Başkırtları ve Tatarları, Aral Karakalpakları, Fergana Karlukları, Kaşgar Uygurları, asker-kumandan-bilgin olarak iştirak etmişlerdir. Bu sebeple, hâkim olan unsur katiyyen *Ubeydullah Ahrar*'ın *Nakşiliği* değil, Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Müslümanlığı'dır.

Elbet bu çalışma ve araştırmalar yerinde durmayacaktır, yeni açan çiçekler misâli Türk Dünyası dâvâsına sâhip çıkacaktır. Bu duygu ve düşüncelerle fikirlerimizin daha büyük kitlelere ulaştırılmasını bilhassa pek inançlı dostlarımızdan ricâ ediyorum. Daha çok okuyacağız ve daha çok yazacağız.

Muhabbetle Efendim.

Adana 01.06.2015

Ali BADEMCİ

¹ Marie Broxup, *Basmacılar*, O.D.T.Ü. Yayınları, Ankara 1984.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

**Bu hatıraların sahibi Molla Nâfız
mahallî Türkmen kıyafetiyle
(Afganistan, 1970)**

*Türkistan'da
Enver Paşa'nın Umumî Muhaberat Müdürü
Mücâhid-Edîp*

**MİRZA PİRNEFES YAHUT MOLLA NÂFİZ
(NÂFİZ TÜRKER)**

TÜRKİYE'DE tanıdığımız adıyla Nâfiz Türker Bey, Enver Paşa'nın, Türkistan'da Sovyet Ruslar'a karşı mücâdele hâlinde olan Türkistan Basmacıları-Korbaşılar veyâ mücâhidlere katıldığı târih olan 22 Kasım 1921 târihinden 4 Ağustos 1922 târihinde şehâdetine kadar yanı başında bulunan, kanlı gömleklerini toplayan ve şehâdetinden sonra, Hacı Sâmi Kuşçubaşı ile beraber çalışıp 21 Mayıs 1923 günü önce Afganistan'a, oradan da İran üzerinden Türkiye'ye sığınan 30 kadar karargâh mensubundan biridir. Türkiye'ye ilticâ tarihlerinin 25 Mart 1924 olduğu düşünülürse demek aradaki zamanı Afganistan ve İran yolunda geçirmişlerdir. Nâfiz Bey bu târihten itibaren Ankara, Yozgat, Kars ve çoğunluk olarak Tarsus'ta ömrünü tamamlamıştır. O gerçekten çalışkan, cesur, dürüst, bilgili ve edip bir kişi olarak bizler tarafından yeterince tanınmamıştır. Sâdece bir mücadele adamı olarak değil bilgi, belge ve kültüründen zamanında faydalanılamamıştır. Türkiye'de hemşehrileri arasında Z. Velidi Togan, Abdülkadir İnan gibi Türk tarihi ve Türkloji alanlarında daha sonraları dev şahsiyetler olmuş kişilerle görüşmüş ve fikir alışverişinde bulunmuştur. Bunlar tarafından bilgi ve görüşlerine dâima itibar edilmiştir. Buhârâ Reisicumhuru Osman Hocaoğlu'nun da iyi dostu idi. 50 yıl Türki-

ye'de sâdece yazmış, okumuş, yanında getirdiği yüzlerce belgeyi ancak bu zamandan sonra, yani Türkiye'ye gelişinden tam 85 sene sonra değerlendirme imkânını bulmuştur. Tabîî ki, bir kısım yayını görmeden de Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Türkistan'da Enver Paşa adlı eserimizin I. cildini gördüğü zaman çok mutlu olmuştu. Ama kendileri için asıl önemli olan *Korbaşlar II* idi. Vefatından birkaç gün sonra da o günlerin milliyetçilerinin yayın organı olan *Orta Doğu* gazetesinde "*Türkistan Mücâhidi Mirza Pir Nefes'i Kaybettik*" başlıklı bir yazı yazmıştım. Farsça, biraz Arapça, Orduca, bütün lehçeleri ile birlikte Türkçe okuma ve yazması gayet mükemmeldi. Bu konuda benim yazdıklarımın gerçek sahibi olan o mümtaz şahsiyeti bu bu kitapla târihe mal ederken, onun bana yazdırdığı, bizzat kendinin belgeler ve krokilerle zenginleştirerek kaleme aldığı ve 1960'lı yıllarda bir mahallî gazetede yayımladığı 3 ayrı hâtırat nüshası üzerinde çalışarak "*Sarıklı Basmacı*" adıyla "*Hâtıralar*"ı meydana getirdim. Fayda getireceğine ve bir boşluk dolduracağına inanmaktayım. Böylece üsdadın bana teslim ettiği emanetlerin tamamını istifâdeye sunmuş bulunuyorum.

Nâfiz Türker'in, adının başındaki "*Mirza*" bilindiği gibi "*Efendi*" demektir; "*Efendi*" ise Türkistan'da tıpkı bizdeki gibi okuyup yazması olan kişilere verilen ünvândır. "*Pirnefes*" olgun kişi anlamında olup, "*Molla*" ise "*Âlim*" demektir. Nâfiz Bey'e Buhârâ geleneğinde bu ünvanlarla hitab edilmesine karşılık, o gerek Türkistan'da gerekse Türkiye'deki hayatında bu ünvanlardan sıyrılmış, fakat hayatında aynı özellikleri taşıyan mümtaz bir kişiliği temsil etmiştir. Molla Nâfiz 1892 yılında Buhârâ yakınlarında herkes tarafından bilinen bir Türkmen bölgesi olan *Cilligöl Kasabası*'nda doğmuştur. Bu zamanda *Buhârâ Emîrliği*, Orta Asya'da son Türk devletlerinden birisi olarak, iç işlerinde kısmen serbest, dış işlerinde ise Rusya'ya bağlı durumdaydı.

1905 Rus İnkılâbından sonra Rusya Türkleri'nin kültür sahasındaki faaliyetleri Buhârâ Bölgesini de tesiri altına almıştı. Bu sebeple Mirza Pirnefes Buhârâ mekteplerinde, yeni usûlde eği-

tim programı okudu. O artık “Gaspıralı” okulu mezunu ve bir “Genç Buhârâ”lı, yani “Cedîd” idi. Bu zamânda Türkiye’de “Genç Türkler”, Hıyve’de “Genç Hıyveliler” gibi, Buhârâ’da “Genç Buhârâlılar” deyimleri, bizdeki gibi eski düzene karşı olan yenileşme fikrinden ötede “İstiklâl ve Milliyet” düşüncesi ihtivâ ediyordu. Bu sebeple “Cedîdçilik” Türkistan’da bir ideoloji haline gelerek “Türkçülüğü” ifâde etmiştir. Doğrudan Rus idaresi altında bulunan, Buhârâ ve Hıyve toprakları dışındaki, “Vilâyetler” diye adlandırılan diğer bölgelerde Cedîdilik daha revaçtaydı. Çünkü buralarda 50 yıla yakın bir zamandan beri İslâmiyete dayanan mutlakiyet rejimi yoktu. Taşkend ve Semerkand’da birçok yeni okul mevcut olup bunların başında da o zamanın en önemli aydını ve fikir adamı, milliyetçi görüşleri ile tanınan Münevver Kari bulunuyordu. İşte Molla Nâfiz bu okulların ve bu fikriyâtın ilk meyveleri idi.

Molla Nâfiz Enver Paşa’ya katıldığı zaman yeni usûlde eğitimi tamamlamıştı. Ayrıca Rusya’nın, Kafkas Cephesi’nde esir alıp Sibiryâ toplama kamplarına götürdüğü, ancak 1917 ihtilâl ortamının kargaşasından yararlanarak Buhârâ’ya kaçıp gelen “Osmanlı Zabıtları” ile birlikte halk kurslarında öğretmenlik de yapmıştır. O zamanki Buhârâ’da yeni usûlde eğitim görenlere halk tarafından iyi gözle bakılmıyordu. Aslında yeni usûlde eğitim görenlerin hepsi vatansever insanlardı.

Enver Paşa Buhârâ’ya gelmeden önce, Eylül 1920’de Buhârâ Emîri Âlim Han devrilmişti. Cumhuriyet ilânında etkili olan Cedîdiler, Emîr’i devirip devleti teslim alırken Sovyetler’den de hakıyla yardım görmüşlerdi. İşte biraz da bu yüzden tabîi olarak halk Emîr taraftarı olan “Kadimîler” ve Cumhuriyet Hükûmeti taraflısı olan “Cedîdiler” diye ikiye bölünmüştü. Aslında Cumhuriyetçiler arasında Feyzullah Hoca’nın dışındakilerin tamamı milliyetçi kişilerdi. 9 Aralık 1921’de Osman Hoca Cumhurresi seçilmişti. İşte tam bu sırada Enver Paşa Buhârâ mücâhitlerine katıldı. Daha evvel İstanbul’da bulunmuş olan Hocaoğlu yanılmıyorsa Enver Paşa ile de tanışmıştı. Buhârâ İhtilâli Bolşevikler’in

yardımıyla başarıldığı için bir taraftan onlara olan borç ödene-
mezken bir taraftan da Emirciler'in husûmeti dolayısıyla 1922
başından itibaren hükûmet mensupları Doğu Buhârâ'ya geçerek
Enver Paşa'ya iltihak ettiler. Böylece Buhârâ halkı fiilen ikiye ay-
rılıyor, hattâ yer yer kendi aralarında çatışmalar bile oluyordu.
Bolşevikler bir taraftan Cedîdîler'e yardım ederken, bir taraftan
da Kadimîler'i kontrol altında tutuyorlardı.

İşte böyle karışık ve kötü bir durumda Molla Nâfiz milliyetçi
bir cedîdî olarak âilesini de etkilemiş ve Cilligöl mıntıkasındaki
Türkmenleri, Emîr'den ziyâde, özellikle Sovyetlere karşı teşkilat-
landırmış olan dayısı Korbaşı Abdülhakim Beğ'in sağ kolu olmuş-
tu. İşte Enver Paşa'nın katıldığı ilk "*Basmacı*" birliği bu Türkmen-
lerdi. Molla Nâfiz yukarıda tarihini verdiğimiz günden şehâdetine
kadar Enver Paşa'nın en yakınında bulunmuş, yanından hiç ay-
rılmamış, bilgi ve kültürü ile Paşa'nın en yakın müşâviri ve Muhâ-
berât Müdürü olmuştur. Lisan ve lehçe bilgisi sayesinde Enver
Paşa karargâhının hâkimiyetini ele almıştır. Aynı gün şehid olan
Enver Paşa ve Devletmend Bek onların kolları arasında Çegan
Tepesi'ndeki ceviz ağacının dibine defnedilmişlerdir.

Molla Nâfiz Enver Paşa'dan sonra Hacı Sami ile de çok yakın
çalışmış ve birçok kişinin aksine, onunla aralarında en ufak bir
nizâ çıkmamıştır. Hattâ son zamanlarda Hacı Sami Bey'in yar-
dımcısı durumuna gelmiştir. Bu zamanda bölgelerinde öyle bir
teşkilât kurmuşlardır ki kendisi gibi Türkmen, Destan Bek gibi
Kazak asıllı önderlerden; Danyal Bey gibi Azeri komutan, Dev-
letmend ve Fuzayl Mahdum gibi Tacik, İshan Sultan gibi Özbek
Korbaşılar bir arada ve birlik halinde çalışmışlardır. Kabileciliğe
geçit vermemişlerdir.

Evvelâ Buhârâ, sonra Doğu Buhârâ mücadelelerinde Nâfiz
Bey tuttuğu günlük notlar, çizdiği millî mücâdele krokileri ile her
şeyi zaptetmiş ve Türkiye'ye ulaştırmış tek insandır. Onun Ferga-
na önderlerinden Şir Muhammed Bek ve özellikle Semerkand
Korbaşılarından Açıl Bek, Mamur Niyazi ve Türeb Bek gibi mü-
câhitlerle münasebetleri gayet iyi olduğu gibi Kerki Cebhesi ön-

derleri olan Türkmenler de yakın akrabaları idi. Hâsılı Buhârâ'da Enver Paşa mücadelesini kesintisiz takip eden tek şahsiyet odur.

Nâfiz Bey'in Türkiye'ye kabulünde de fazla zorluk çıkmamıştır. Gerçi yanlarında bulunan Nafi ve Ali Rıza Bey gibi Osmanlı ordu mensuplarıyla beraber olmaları bunu temin etmiştir; ama sakin ve ağır duruşunun da kabulde etkili olduğu kanaatindeyiz. Osmanlı subayları Türkistan'dan döndükten sonra tekrar orduya "Yarbay" rütbesinde kabul edildi. Nâfiz Beğ Doğubeyazıt'ta tek kalmıştır. Diğer arkadaşlar geriden gelmişlerdir. Türkiye'ye sonradan gelen Zeki Velidi, Abdülkadir İnan ve Osman Hoca gibi şahsiyetlerle kesintisiz bir ilişkisi olmuştur. Türkistan'dan beraber geldikleri Mamur Niyazi, Hemrahkul, Abdullah Recep, Addüşşükür gibi hemşehrileri ile aynı yerlere yerleştirilmişlerdir. Bununla beraber dostluklarında eksilme olmamıştır. Fakat Nâfiz Bey Türkistan'daki Molla Nefes'in tersine Türkiye'de çok mahcup ve öne çıkmayan bir karaktere bürünmüştür. Kendini ve yaşadıklarını toparlamaya, edebiyata ve hâtıralarını yazmaya çok vermiştir. 1733-1790 yılları arasında yaşamış bir Türkmen şâirinin 620 sayfa kadar olan şiirlerinden bana çok bahsetmesine rağmen bu çalışmaları elde edilememiştir.

Molla Nâfiz kendi âilesinden ve ilticâ kafilesinden Türkiye'ye tek başına gelmiştir. Metinlerde görüleceği üzere Türkistan Doğu Buhârâ'da Karateğin Korbaşısı Fuzayl Mahdum'un dayısının kızı ile bir evlilik yapmış, daha sonra Afganistan'a yerleşen tek oğlu bu evlilikten dünyaya gelmiştir. Cilligöl'de bir evlilik yapıp yapmadığını bilmiyoruz. Zaten basmacı kızı Karateğin Taciği eşi ile de uzun beraberliği olmamıştır.

Türkiye'ye geldiklerinde ilk ayak bastıkları toprak Doğubeyazıt'tır ve burada daha sonra yaya olarak gelip kendisine kavuşan diğer kabile arkadaşlarıyla Ankara'ya gelmişlerdir. Molla Nâfiz Ankara'da Türkiye vatandaşı olmuş ve Yozgat Yerköy'de Devlet Demir Yolları'na amele olarak işe alınmış ve kısa zamanda eğitimli olması dolayısıyla kısım şefliğine kadar yükselmiştir. Burada, 1925 yılında Yozgatlı Âbide Hanım adlı bir hanımla evlenmiş ve

bu evlilikten Fatma Zehra (1926-ölü), Yıldız (1928-Öğretmen), Yılmaz (1933-Ziraat Müh., Amerika), olmak üzere 3 çocuğu olmuştur. Daha sonra DDY’nda Sarıkamış’ta Kısım Şefliğine tayin edilmiştir. Nâfiz Bey’in 1937’de eşi Âbide Hanım ölmüş, Pozantı’da DDY’nda Kısım Şefliği yaptığı bu sıralarda burada Ispartalı Fatma Hanım ile 1937’de bir evlilik yapmış, bu evlilikten de Türkân (1938-Edebiyat Öğretmeni) ve Yıldırım (1941-Korgeneral) 2 çocuğu olmuştur.

Nâfiz Bey 1940’larda hâlâ Sarıkamış’tadır. II. Dünya Savaşı günlerinin “Stalin” tehditli Türkiye’inde diğer Rus mültecisi soydaşlarımız ve Türk Milliyetçilerine uygulanan ağır baskılara o da maruz kalmış, Sankamış DDY’ndaki işine son verilmiş, üstad Adana’ya gelerek 4 yıl Hatay Kırıkhan’da inşaat taşaronluğu yapmıştır. Bu sırada “1944 Turancılık Dâvâsı” tutuklamalarında Zeki Velidi Bey’in evinde yapılan polis aramasında, Nâfiz Bey’in mektupları bulunmuş ve üstad “*Turancı ve Irkçı*” diye tutuklanarak Kars’ta 9 ay tutuklu kalmıştır. Dava sonunda diğer “*Turancılık*” sanıklar gibi beraat etmiştir. Tutuklu bulunduğu zaman içinde son eşi çocukları ile birlikte Isparta’da âilesinin yanında kalmış, bu fedakâr hanım daha evvelki eşinden olan cocuklara da hem annelik hem de babalık yapmıştır. Üstad tutukluluğun moral yıkıntısını son eşinin âilesinin yanında yani Isparta’da büyük ölçüde onarmış, sonraki yıllarda toparlanarak moral çöküntüsünü yenmiştir. Tabii ki II. Dünya Savaşı’ndan birkaç yıl sonra Stalin Rusya’sının kirli yüzü hür dünyaca fark edildiğinden onlara bakış değişmiştir.

Nâfiz Bey Turancılık dâvâsından sonra G. Antep Belediye-si’ne Fen Memuru olarak girmiş, daha sonra ise 1950’li yıllarda Tarsus Devlet Su İşleri’nde işe başlayarak emekli olmuş ve hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır. Sonraki yıllarda Adana’ya yerleştirilen Özbekler’e her bakımdan yardımcı olmuş, kendi kuşağı olan ve Adana’da bulunan Şir Muhammed ve Nur Muhammed Bek’lerle yakın olmuş, onların da normal hayata intibakı için elinden geleni yapmış, birçok Türkistanlı’nın iş gücü sahibi olma-

sını sağlamıştır. O yıllarda DSI'ye çalışmak için başvuran birçok Özbeğin iş sahibi olmasında dahli olduğunu tahmin ediyorum.

Üstadın Türkistan'dan gelerek akrabaları ile Afganistan'a yerleşen ve ikinci bir evlilik yapmayarak hayata tek oğlu ile devam eden ilk eşi 1930'da Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Oğul Babakul ise Afganistan'da yaşamaya devam etmiştir. Nâfiz Bey 1941'de Afganistan'a giderek oğlunu ziyâret etmiş, onu Türkiye'ye getirmek istemişse de Babakul amca kızıyla evlenerek burada kalmıştır. 1970'li yıllarda bir daha Afganistan'a giderek oğlu ve gelinini Türkiye'ye getirmek istemiş, fakat Babakul "*Vatan toprağından fazla uzaklaşamayacağını*" bildirince yakın akrabadan 43 yaşlarındaki Mehmet Kul Tahir'i getirmiş ve burada evlendirmiştir.

Bu satırların yazarı üsdâdı 1970'li yıllarda tanımıştır. Ömrümde tanımakta geç kaldığım en önemli insan da kesinlikle Nâfiz Bey'dir. "*Basmacılar*" üzerine yapığım çalışmalar için evine ilk davetimde elinde ne varsa bana vermiştir. O zaman şimdiki vesait imkânı olmadığı için aldığım emanetleri kendi evime zor taşımışımdır. Onun arşivi üzerinde yıllarca çalıştım. Verdiği her şey birinci el kaynak mahiyetinde idi. Yukarıda da bahsini ettiğim gibi 1960'lı yıllarda Tarsus'ta bir mahallî gazetede neşrettiği hatıraları, ayrıca kendi el yazması hatıraları, kendine ait bir kitap müsveddesi, belgeler, mektuplar, krokiler benim kütüphanemdedir. Bunların çoğunu *Korbaşılar*'ın II. cildinde neşrettim. Ancak üzerinden zaman geçince ve bu konudaki cehaletimizin gittiği ölçüde, hatıraların çok kıymet taşıdığını da sonraları öğrendim.

Üstadın dört yıl çok yakınında bulundum. Haftada bir veya birkaç gün ziyaretine giderek görüşmeler yapıp notlar tuttum. Bunları *Korbaşılar* II ve bu kitabın önsözünde anlatmışımdır. Yalnız eğer üstad 1975'de Hakkın rahmetine kavuşmayıp 1980'lere kadar yaşasaydı belki hapishane arkadaşı bile olabilecek ve kendileri de ikinci bir "*Turancılık Dâvâsı*" yaşayacaklardı. Çünkü benim o yıllarda Tarsus'a gidip gelmelerim izlenmiş ve "*1980 12 Eylül MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Dâvâsı*" sorgulamalarında "*ETKO*

(*Esir Türkler Kurtuluş Ordusu*)” sorumlusu oluvermişizdir ki, Tarsus bu saçma ordunun merkez karargâhı olarak herhâlde bu yüzden seçilmiş olmalıdır..

27 Mayıs 1975 günü 83 yaşında Tanrı’ya kavuşan fikir ve dava adamı, mücâhit, müellif, edip Molla Nâfiz, Mirza Pirnefes, Nâfiz Türker’e Allah’tan rahmet diliyorum. Mekânı cennet olsun, ezelî ve ebedî dostlarıyla birlikte O’nu “*Enver Paşa*”sına bağışlasın ve yanından ayırmasın. Ben şahsen her zaman onun izindeyim. Mübarek kabirleri Tarsus Eshabülkehf yolu üzerinde özel bir mezarlıktadır.

Adana, 1 Aralık 2009

Ali Bademci

TAKDİM

HAYATA ilk atılıp hatıralara malik olmaya başladığım zamanlarda, bir ferdin başından geçen olayların hikâyeye hâlinde, ömür boyunca bir araya toplanmasının bir kıymet ifâde edeceğini takdir etmiş olduğum zaman, girdiğim maceralar, *Türkistan Millî Mücadelesine*, Şehit Enver Paşa'nın, iştirak etmiş bulunduğu tarihlere isabet etmektedir. Bu hatıralar, Enver Paşa'nın Türkistan mücadelesine nasıl iştirak etmiş olduğu ve bu mücadeleyi on buçuk ay ne şekilde idare ettiği devreye paralel olarak kaleme alınmıştır. Hâdiselerin icabı olarak dâimî surette yer değiştirme gibi olayların doğurduğu müşkülâta rağmen toplayabildiğim belgeler, büyük mücadeleye geniş yetkilerle iştirak etmiş bulunan arkadaşların elinde neşredilmek için kalmış olmasına rağmen buna ait esaslı olaylar yazılmamıştır. Büyük tarihî olaylara ait yayınlanmış hatıraların ise pek az bir kısmı hakikate uymakla beraber bunlar da bir roman tarzından ileri gidememiştir.

Türkistan Mücadelesinin ehemmiyetli kısımları tarihe kapalı kalmakla, gerek Çarlar'ın gerekse Bolşevikler'in büyük mücadeleye kadar ve mücadele içinde ortaya koyduğu zulümler, şehir şehir, köy köy yapmış oldukları katliamlar, neşredilse bile detaylandırılmayarak bunlar, o günleri yaşayanlarla beraber toprağa gömülmüştür. Bu yüzden belki 20. yüzyılın en büyük, hatta en dehşetli kıyamı olan ve Rus ırkçılığı bayrağı altındaki sömürge ve asimilasyon zihniyetine bir mukabele olan Türklerin hareketleri yeterince aydınlatılamamıştır. Bir taraftan yerli idarelerimiz diğer taraftan Rus emperyalizmi yok olma noktasına gelen, dünyanın

en geniş kültürünü, toprakları ile beraber tarihten silme noktasına getirmiştir. İşte en kızgın zamanında Şehit Enver Paşa'nın iştirak ettiği, Rusların sırf aşağılamak maksadıyla "Basmacılık" olarak adlandırdığı Büyük Türkistan Mücadelesi, esasında bir diriliş hat-ta yeniden yaratılış efsanesinin tâ kendisidir. Yüzyıllardan beri var olmuş bir milletin sosyal, kültürel, siyâsî hatta iktisadî müesseseleriyle yeniden dirilişidir. Enver Paşa, dünyamıza sığmayan bir kahraman, Emîr Timur çapında bir cihangir yaratılışında olduğu için onun kafasında sadece Buhârâ değil bütün Türkistan vardı. Şartlar ne olursa olsun Enver Paşa Türkistan'da silinmeye yüz tutan Türklüğe en az 100 yıl yetecek yeni bir güç kazandırmıştır.¹

1860-1890 yılları arasında adım adım Çarlık Rusya'sı tarafından hunharca istilâ ve işgâl edilen Türkistan'da muhtelif zamanlarda meydana gelmiş olan olayları, gücümün yettiği nisbette ve elimde kalan vesikalara dayanarak tarihe mal etmek gâyesiyle kaleme almış bulunuyorum. Hatıraları genellikle sıcağı sıcağına günü gününe not ettiğim bilgilerden derledim. Bir kalem erbabı olmadığım için bu yazılarda görülecek hataların yeni nesiller tarafından hoş görülmesini rica ediyorum. Kendimde edebiyattaki istidadımı tarih anlatımında bulamadım. Ayrıca ortaya koyduğum hâdiselerin bizzat içinde yaşadığım için aşırı derecede heyecana kapıldığım da olmuştur. Anlatımlarda bunlar da görülecektir. Şartlar ne olursa olsun "*Büyük Türkistan*" elbet bir gün istiklâlini kazanacaktır. Vatan toprağında bırakıp geldiğimiz ruh ziyâdesiyle güçlükleri aşacak ve zamanla kontrol edilemeyen ilâhî bir dirilişin bayrağı olacaktır.

Tarsus, 1961

Türkistanlı Mirza Pirnefes

BİRİNCİ BÖLÜM

¹ Bu konu ile ilgili hatıra ve tetkikler aynı kanaattedir.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ENVER PAŞA'DAN ÖNCE
BUHÂRÂ

Türkistan

Doğusu Çin ve Hindistan, batısı Hazar Denizi ve Ural Dağları, kuzeyi Sibiryâ ve Tibet ile çevrili olan Türkistan coğrafyasının yüz ölçümü 5,5 milyon kilometrekare civarındadır. Nüfusu tahminî 30 milyon¹ olup konuşulan dil Türkçedir. Uygurlar'ın, Karahanlılar'ın, Gazneliler'in, Harzemşahlar'ın, Selçuklular'ın, Timur ve Babur Mirzalar'ın devlet kurduğu büyük ülke. İşte Türkistan...

Türkistan 19. asırda Rus istilâsına maruz kalmıştır. Bu istilâlar karşısında vuku bulan isyânların tarihi ise çok eskidir. 1812-1827 Bükey Orda hareketleri, 1840-1845 meşhur Kine Sarı Sultan mücadeleleri, 1853-1857 Nur Alioğlu Han Hoca Batur'un isyânı, 1868'de Semerkand ve Buhârâ'daki isyânlar, 1860-1873 Mankışlak İsyânı, 1875-1876 Fergana'da Abtavaçı Abdurrahman Bek İsyânı, 1878-1891 yine Fergana'nın muhtelif yerlerinde meydana gelen isyânlar; 1898'de Endican'da meşhur Dükücü İşan İsyânı, 1916'da bütün Türkistan'da kitle halindeki Amele İsyânı,² 1917-1934 Basmacılık namıyla maruf ve gitgide umumîleşerek Millî Mücadele ve İstiklâl Savaşı hâlini alan büyük halk hareketleri ve bu mücadelenin bir parçası olması dolayısıyla nihayet 1921-1923 merhum Şehit Enver Paşa'nın iştirak

¹ Hatıraların ilk yayımlanma tarihi olan 1961 tahminlerine göre.

² Rahmetli Baymirza, bize ısrarla "**Amele İsyânı** demeyin, 1916 İsyânı gerçek bir halk ayaklanmasıdır." demiştir.

ve idâre ettiği cihânşümül istiklâl hareketi olarak Türkistan tarihine geçen bu safha...

Yukarıda zikredilen isyanların her biri Türkistan Türk-lüğü'ne pek pahalıya mâl olmuş, şehirler kasabalar yanmış, yüzbinlerce kadın erkek öldürülmüş, milyonlar değerindeki servet müsadere edilerek, gerek Çarlar gerekse Bolşevikler devrinde Moskova'ya taşınarak, binlerce yıllık kültür kalın-tıları bile yok edilmiştir.³ Şimdilik Türkistan'da bir hareket görülmüyor. Esasında sağlıklı haber de alamıyoruz. Ama bu *Türkistan Dâvâsı* bitmiş anlamında değildir. Elbet birgün demirperde aralanacaktır. 35 yıl evvel bu hâdiseleri yaşıyan bir kişi olarak iddia ediyorum ki, her zaman en az 5 milyon insan içeride, 5 milyon bizim gibi dışarıda, yeniden büyük bir kıyamın içinde bulunmaya hazırdır. II. Dünya Savaşı bu gerçeği ziyadesiyle gözler önüne sermiştir. Yarınları aydınlatması bakımından çok ehemmiyetli olan ve artık tarih olmuş bulunan bazı hâdiseleri hatırlayarak *Türkistan Millî Mücadelesi*'ne başlangıç teşkil edecek hâdiselere toplu olarak göz atmak icâp etmektedir. Bu sebeple hafızalarımızı 1916 senesine götürelim:

I. Dünya Savaşı'nın ikinci senesinde Rus Ordusu Kafkas ve Karpat cephelerinde savaşmaktadır. Bu cephelerde istihkâm, yol ve geri hizmetlerde çalıştırılmak maksadıyla Türkistan'dan asker adı altında amele toplanarak orduya iltihak ettirilmesi hususunda emirler verildi. Bu emir mûcibince muhtelif yerlerden silâhlı zâbıta kuvvetlerinin nezâreti altında amele toplanıyor ve bunlara verilecek ücret de aynı zamanda halktan tahsil ediliyordu. Türkistan'dan toplanacak amele miktarı yirmi bin gibi büyük bir yekûn teşkil ettiğinden, bu kadar insanın ücretinin de halktan tahsil edilmesi dehşetli surette bir tepki yarattı. Dayanılması zor olan bu vergilerin ardı arkası kesilmiyor-

³ Rus tarihçi Barthold, ihtilâl günlerinde bulunduğu Buhârâ'da yakılan kitapların küllerini gördüğünü yazmaktadır.

du. Bu sebeple halk arasında hoşnutsuzluk baş gösterdi. Bu vaziyet karşısında Ruslar sinirleniyor ve birçok yerlerde de zor kullanıyorlardı. Yer yer kasaba ve köylerde hâdiseler çıkmaya, halk ayaklanmaya başladı.

Taşkend, Semerkand gibi büyük şehirlerde ameleliğin askerî mükellefiyete çevrilmesi, toplanan halkın da talim-gâhlarda eğitim görerek silâhlandırılması hususu Çar Hükûmeti'ne teklif edildi ise de bu teklif reddedildi. Böylece artık ok yaydan çıkmıştı.

İlk olarak Semerkand ve Çizzak bölgelerinde Özbekler başkaldırarak amele vermeyeceklerini haykırdılar. Bunun ardından Almaata'da Kazaklar ve Karakum'da Türkmenler karara uymayacaklarını yüksek sesle ifade ettiler. Daha sonra Kızılıkum ve Hiyve havalisi isyâna başladı. Muntazam silâhlı Rus kuvvetlerine karşı Türkler balta, kazma ve babadan kalma eğri kılıçlarla mücadeleye başladılar. Amele toplamaya çalışan silâhlı kuvvetlere pusu kurarak bunları imha edip silâhlarını alıyorlardı. Bu şekilde, zaten mevcudu çok olmayan Rus kuvvetleri garnizonlarından çıkamaz hâle geldiler. Hükûmet, mahallî kuvvetlerle bu hareketin bastırılmayacağını anlayınca toplanan kuvvetler, Osmanlı Kafkas Cephesi'ne sevk edilmeye başlandı. Bu yeni durum üzerine Sibiryâ Ordusu'nu bu cepheye göndermekten vazgeçip General Kropatkin emrinde Türkistan'a sevk ettiler. Bu gaddar generalin vahşî kuvvetleri isyan mıntıkasına saldırdı. Kropatkin köyleri ve kasabaları hunharca ateşe verdi. Önüne rastgelen binlerce masum kadın erkek ve çocukları istisnasız katlediyorlardı. Evler ve taşınır mallar müsadere edildi. İki ay kadar devam eden şiddetli bir imha hareketi sonunda birçok köy ve kasaba yerle bir edildi. Fergana'nın doğusu ve Almaata havalisindeki isyancı mücâhitler Doğu Türkistan'a sığınmak zorunda kaldılar. Kızılıkum, Semerkand ve Batı Fergana havalisindeki mücâhitler de çöllere ve dağlara sığındılar. Doğu Türkistan'a sığınmak isteyen

Yedisu ve Almaata Kazakları bir tümen Rus süvârisi tarafından takip edilerek Urumçi istikametinde sıkıştırıldılar. Bu havalide müthiş çarpışmalar oldu. Zulüm ve şiddetten kaçan 80 bine yakın insan 500 binden fazla hayvanları ile Rus kuvvetlerine teslim olmaksansa intihar etmeyi tercih ettiklerinden, kabile hâlinde hayvanlarını önlerine katarak Ruslara saldırdılar. Silâh seslerinden ürken hayvanların şaha kalkması, Rus makineli tüfeklerinin ateşlerine rağmen ortalığı toz dumana katarak düşman üzerine saldırmaları bir an için onları şaşırtmıştı. Külliyetli zayiata rağmen bu bir avuç kahraman Urumçi'ye ve bir kısmı da Aksu'ya ilticâ etti ise de aralıklı çarpışmalarda 60-70 bin insan hunharca katledildi ve 300 bine yakın hayvan da telef oldu.

Aydınların Kurtuluş Hareketi Cedîdçilik

Rus düzenli orduları sayısız katliamlardan sonra Türkistan'da ortaya çıkan isyanları çok ağır kayıplar vererek bastırabildiler. Fakat bir milletin millî tepkisinin ülküye dönüşmesinin ve millî hedeflerin ortaya çıkmasının önüne geçemediler. Baskı, zulüm ve işkence kalplerdeki vatan aşkını milliyet ülküsüne dönüştürdü. Zalimliğin bedeli olarak o yıllarda Taşkend'de Kropatkin'in büyük bir heykelinin dikildiğini duyduk ama hiçbir şekilde vatanımızı onlara vermedik, kiralamadık ve çiğnetmedik. Bizim kanlarımız vatan mefhumuna derinlik kazandırırken, Rus işgâlcilerine de halkın her aklına gelişinde tüküreceği adi bir mezar olmaktan öteye gidemedi. Rus zulmünden sağ olarak kurtulan binlerce mücâhid, silâhlarını teslim etmeyecek grup grup dağlara çekildiler. İşte bu kuvvetler Türkistan Millî Mücadelesi'nin çekirdeğini teşkil ederken Rus lafzıyla "Basmacı", millî ve mahallî adlandırmayla "Korba-

şı", Türkmen vasıflandırması veya Enver Paşa talimatı ile "Mücâhid" adını aldılar.

Rus ordusu karşısında her Türkistanlı Türk'ün bulunduğu yer bir cephe hâline gelirken, Buhârâ Emîrliği'nin başkenti olan Buhârâ ve Hıyve Hanlığı'nın merkezi olan Hıyve'de, özellikle aydınlar cephesinde önemli olaylar cereyân etmekte ve yeni fikir hareketleri oluşmaktaydı. Aydınlarımız, bir ortaçağ idare şekli olan "Hanlık" ve "Emîrlik" idaresi yerine halk iradesiyle kurulacak cumhuriyet idaresinin teşkili maksadıyla harekete geçmişlerdi. Ülke aydınlarının etrafında toplanan ve maddî imkânları çok iyi olan vatanseverler mevcut yönetim aleyhinde çalışmalarını artırdılar. Biz Buhârâ'da Emîr Âlim Han aleyhine çalışmaya başladık. Bize maddî yardımda bulunanlar arasında Buhârâ'nın başta gelen zenginlerinden iki vatansever, bütün servetlerini bu uğurda harcamaktan hiçbir şekilde geri kalmadılar ve para dökerken tereddüt etmediler. Ben Buhârâ Emîrliği dâhilinde doğup büyüdüm. Bu ülkenin kültürü, tarihi ve coğrafyası ile kaynaştım ve olgunlaştım. Bu zamanda burada cereyan eden olaylar harfi harfine hâfızamda ve günü gününe tuttuğum notlarımda canlı olarak durmaktadır. Türkistan'ın diğer mıntıkalarında, Fergana'da, Hıyve'de, Aşkaabad'da meydana gelen hâdiselerin naklini o bölgede bulunmuş olan dâvâ arkadaşlarıma bırakıyorum.

1917 yılında Menşevik ve Bolşevik ihtilâllerini hazırlayan olaylar devam ederken, Buhârâ aydınları ve özellikle gençler de, Buhârâ dışında, özellikle Taşkend ve Semerkand'da ileri gelen aydınlarımızdan Avukat Ubeydullah Hoca'nın⁴ etrafında toplanmışlardı. Bunlar Buhârâ Emîri'nin keyfi ve müstebit idâresi yerine cumhuriyet idâresinin kurulması için çalışacaklarına yemin etmiş bulunuyorlardı. Bu yemin ve kurtuluş parolası kısa zaman içinde

⁴ Türkistan'da Hocalar sülâlesindendir. Cumhurbaşkanı Osman Hoca-oğlu'nun amçazadesidir. Feyzullah Hoca'nın mensubiyeti de aynıdır.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

vatanın uzak köşelerindeki vatansever gençlere sirayet etti ve bunlar gıyaben de olsa kurtuluş kafilesine iştirak ettiler. Kurtuluş sloganları memleketin en ücra köşelerine kadar ağızdan ağıza ulaştırılıyor, bunu duyanlar kurtuluş müjdesi almışçasına seviniyor, karanlık odalarda, ıssız köşelerde buluşarak Emîrlik idaresinin fenalıkları ve Rus müstemlekeciliğinin zulümleri halka duyuruluyordu. Emîr tarafını tutan ve eski usûllerle idare edilmesini isteyenlere “*Kadîmî*”, cumhuriyet idaresi ve kurtuluş yanlısı olanlara da “*Cedîdî*” deniliyordu. Esasen “*Kadîmîler*” içerisinde de istiklâl taraftarı olanlar bulunduğu gibi, cumhuriyet isteyenler arasında da Bolşevik yanlısı olanlar mevcuttu. Fakat kesin çizgi “*Cedîdî – Kadîmî*” yâni Emîr’e karşı olan ve Emîrci şeklinde idi. Bu sebeple kısa zaman içerisinde Emîr tarafını tutanlarla Emîr’e karşı olanlar arasında “*Cedîdî – Kadîmî*” adı altında bir ikilik meydana geldi. Tabî ki bu ikilik zamanla Bolşevikler’in işine yaradı.

Buhârâ Emîrliği hudutları içerisinde eğitim ve öğretim eski tarzdaydı. Yeni yetişenler yeni usûlde eğitimi benimsiyorlardı, fakat devlet böyle bir eğitime istekli değildi. Yeni usûldeki okullar ise bütün Türkistan’da yalnız bilfiil Ruslar’ın idare ettiği Buhârâ Emîrliği ve Hıyve Hanlığı dışındaki “*Vîlâyetler*” diye adlandırılan yerlerde vardı. Ama bu mekteplere Müslüman Türkler kabul edilmiyordu. Zengin âileler, çocuklarından yalnız bir tanesini, yüksek rüşvetler vererek bu okullarda okutabiliyorlardı. Bu okullara giremeyenler ise İstanbul’a veya Avrupa’ya giderek tahsillerini tamamlıyorlardı. Yeni usûlde eğitim ve öğretim gördükten sonra köy ve kentine dönenler halkı aydınlatmaya çalışırken, Rus misyonerleri de boş durmuyor ve inkılâpçı Türk gençlerini dinsizlikle itham ediyor ve memleketi felâkete sürükleyeceklerini programlı bir şekilde etrafa yayıyorlardı. Bu propagandalar kısa zamanda semeresini vermeye başladı. Rus ajanları Buhârâ Emîri ve Hive Hanı ile Fer-

gana havalisindeki din adamlarını iknâ ederek milliyetçi ve cumhuriyetçi gençlerin tamamına “*Cedîdî*” yakıştırmaları yapılmasını sağladılar. Bu husus hocaların ve müftülerin fetvaları ile desteklenerek âdeti bir düşmanlık haline getirildi. Öyle ki bu kişiler Buhârâ Emîrliği ve Hıyve Hanlığı sınırları içerisinde hükûmet aleyhine çalışan “*Bagi-Dinsiz-Kâfir*” kimseler olarak ilân edildi ve bu gibi “*Cedîdîler*”in ortadan kaldırılmalarına dinen izin verildi. Bu şekilde verilen fetvalarla vatanın kurtulmasına çalışmaktan başka bir his taşımayan sayısız milliyetçi ve cumhuriyetçi gençler sorgusuz ve sualsiz imha edilmeye, cesetleri bataklıklara atılmaya başlandı.⁵

Zindan

Anlatacağım olay vilâyet merkezimiz olan *Kilif*’te aynen başımdan geçmiştir.⁶ Burası bizim bölgenin en güzel şehirlerindendir. Orta Asya’nın en meşhur dağlarından olan Guhitan Dağı’nın güneye doğru ayrılan kolu bir burun ile Amu Nehri’ne birleşir. Burun üzerine kurulan Korgan’ın altında 25 metre derinliğinde olan Amu Nehri’nin vâdisi vardır. İşte Kilif kasabası, küçük çarşısı ve evleri ile bu Korgan’ın etrafını çevirmiştir. Köyleri oldukça sık, halkı da koyun, deve ve sığır yetiştirir. Dağ eteklerindeki düz ovalarda pamuk ve hububat ziraatı yapılır. Ben bu kasabaya yün satın almak için gelmişim. 15 Haziran 1919 günü kasabanın pazarı idi. Pazara getirilen yünlerden beğendiklerimi alıp alışverişle meşgûl bulunduğum bir sırada iki emniyet memuru yanıma gelip, vâlinin beni görmek istediğini söy-

⁵ Bu ifadelerde kesinlikle abartı yoktur. Bu hususta birçok roman bile yazılmıştır.

⁶ Kilif Buhârâ Emîrliği tarafından hapisane kasabası olarak kullanılmıştır. Çok eski ve tarihi bir şehirdir. Halk Özbek ve Türkmendir. Aynı zamanda önemli bir “Basmacı” merkezidir.

lediler. İşlerimi bitirdikten sonra geleceğimi söyledimse de müsaade etmediler ve yaka paça beni vâlinin huzuruna çıkardılar. Vâli bana nereli ve kim olduğumu sordu. Cilligöllü Türkmen olduğumu söyledim. Bunun üzerine bana öyle bir bağırdı ki,

- “*Sen Cedîd misin?*”

Ben nereden anladığını sorduğum zaman,

- “*Türkmen olduğun halde Semerkandlı gibi giyinmişsin. Sarıgın ufak ve Cedîdî biçimi, şeriatın istemediği biçimde sakalının ucu kırpılmış! Özellikle kalemini kulağının üzerine koymuşsun ki, bu cedîdilerin yapmakta oldukları bir harekettir.*” dedi.

Bunun üzerine ben biraz susunca cevap vermeme bile fırsat bırakmadan zindana götürülmemi emretti. Bu zindanın içinde on iki gün kaldım. Burası Korgan’ın Amu Nehri’ne bakan tarafında idi. 16 ayak merdivenle aşağı inildikten sonra büyük ve paslı bir demir kapıdan geçilip hiç güneş görmeyen, dar ve uzunca bir koridora giriliyor. Bu koridorun her iki tarafında ufak ve kirli kapılarla birbirinden ayrılmış daracık hücreler var. Her hücrenin ortasında kalın meşe kütükleri tespit edilmiş, bu kütükler üzerine de 20 santim derinliğinde, insan ayağı sığacak kadar gedikler açılmış, gediklerin aralarına demir halkalar çakılmış, halka ile demir arasında kütük boyunca uzun yuvarlak demir geçirilmiş, bunun bir ucu kütüğün diğer ucundaki halkaya kocaman bir kilit ile bağlanmıştı. Buraya atılan insanların ayakları kütüğün gideği ile üzerine sürülen demir arasında kalınca hiçbir tarafa dönemeyecek bir durum meydana gelmektedir. Artık gerisi gardiyanların insafına kalmıştır. Bir tarafa dönmek için onların gelmesini beklemek mecburiyetindesin. Bit, pire vesair haşeratla dolu bu hücrede üstelik yalnız başıma 12 gün kaderimi bekledim.

27 Haziran 1919 sabahı hücremin kapısı açıldı. İçeri girenler hergünlere benzemiyordu. İki de uzun boylu, esmer yüzlü idiler. Gözleri kızarmış, kan çanağına dön-

müştü. Sağ kalçalarında birer hançer asılı idi. Bunların vâlinin cellâtları olduklarını tahmin ettim. Ayaklarımı bağlı olduğu kütükten kurtardılar. Biri önümde diğeri arkamda zindandan çıktıktan sonra siyâset meydanına (mahkûmlara ceza verilen yer) geldik. Merdivenin son basamağını inince yosunlu taş duvarlara çarparak akmakta olan Amu Nehri'ni gördüm. Bu manzara bana bir kurtuluş ilhamı verdi. Bir anda parlayan hürriyet şimşeginin verdiği cesaretle, iki cellâdın arasından fırladım ve birkaç metre ileride, şahlanan nehrin köpüklü sularına kendimi attım. Cömert halaskârının dalgaları arasında, naçiz vücudumu ortadan kaldırma-ya kasetmiş olan Emîr Âlim Han'ın cahil vâlisinin soytarı cellâtlarının vücûduma saplayacakları bıçak darbelerinden kurtardığı için Tanrı'ya şükürler ediyorum.

Şaşkın şaşkın arkamdan bakan cellâtlardan bir hayli uzaklaştıktan sonra kendimi nehrin Afganistan sahiline atmaya çalıştım. Bir müddet mücadeleden sonra nehir kenarında bulunan bir Afgan garnizonunun bir kilometre kadar batısında sahile çıktım. Yüzmeme mâni olmaması için elbiselerimi suyun içinde çıkarmıştım. Yarı çıplak bir vaziyette garnizona ilticâ ettim. Birkaç senedir yün ve pamuk mevsiminde buralarda iş yaptığım için muhitin yabancıları değildim. Afganistan vatandaşı olan Türkmenler arasında, alışverişin meydana getirdiği yakınlık dolayısıyla birçok tanıdıklarım vardı. Afgan garnizon kumandanı beni çok güzel karşıladı. Islak çamaşırlarımı değiştirmem için yardım etti. Üzerime giyecek bir elbise temin etti. Garnizon civarındaki obalardan birinde bulunan Seyit Veli Ağa adındaki ahababımın garnizona gelmesinin teminini kendisinden rica ettim. Kumandan derhal iki asker gönderdi ve akşama doğru ahababım geldi ve bana kefil oldu. Artık kurtulmuştum. Beraberce Seyit Veli Ağa'nın obasına gittik. Evinde dört gün misafir kaldım. 1 Temmuz 1919 günü Afganistan Türkistanı'nın vilâyet merkezi olan Mazar-ı Şerif'e gitmek üzere Seyit Veli'nin evinden ayrıldım.

Buhârâ İhtilâli

19. asır sonunda Çarlık Rusya'sı Türkistan'ın işgâlini tamamlayıp Fergana'da bulunan Hokand Hanlığı'na son verirken Hıyve ve Buhârâ Hanlığı'nı göstermelik olarak yerinde bırakmıştı. Buhârâ ve Hıyve topraklarının dışında kalan yerleri de "Türkistan Genel İdaresi" adlı bir vâililik ile idare etmeye başlamıştır. Buhârâ Emîrliği ve Hıyve Hanlığı iç işlerinde serbest görüldüğü halde dış işlerinde tamamen Çarlığın emrindeydi. Her iki idarenin de iç işleri aslında Rus görevliler tarafından sarılmıştı. Esasında ölmüş olan bu idarelerin kaldırılmayan cenazesinin günü bekleniyordu. İşte bu sıralarda Buhârâ Emîrliği'nin başında 1911 yılından beri Özbek Mangıt Sülalesinden Mir Âlim Han bulunuyordu. Emîr'in Başbakanı İranlı bir Şii, hükûmet üyeleri de bu kişinin yakınlarından oluşuyordu. Yani Emîr idarede kendi "Özbekler'ine güvenmiyordu."⁸ Bu sebeple Özbek halk Emîr ve avânesini hiç sevmiyordu. Âlim Han her yıl Moskova'ya ağır bir vergi ödüyordu. Ruslar Buhârâ'yı çürüterek eritmek istiyorlardı. Emîr eğitilmiş, Rusça bilen bir kişi olmasına rağmen ülkeyi tam Orta Çağ metotlarıyla idâre etmeye çalışıyordu. 1920'lere gelindiğinde artık Âlim Han'ın suyu ısınmış, Bolşevikler de içeride kendilerini toplamış bulunuyorlardı. 28 Ağustos 1920'de General Frunze komutasındaki Bolşevik Ordusu 10.000 kadar askerle Buhârâ üzerine yürüdü ve Emîrlik 2 Eylül'de ortadan kaldırıldı. Emîrlik yerine Cedîdî ağırlıklı bir hükûmet kurularak Cumhuriyet ilân edildi. Emîr bir taraftan Bolşevikler, bir taraftan da Cedîdîler'le mücadele ederek Buhârâ'yı terk etti.

⁷ Bu kısım tarafımızdan ilâve edilmiştir.

⁸ Zeki Velidi Togan da *Hatıralar*'da aynı hususa işaret ediyor.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Âlim Han Doğu Buhârâ'da

Buhârâ Emîri Âlim Han ihtilâlcilerin amansız takibi karşısında Doğu Buhârâ'daki ilk durağı olan Hisar'da tutunamayarak kaçmaya devam ediyordu. Önce Düşenbe şehrine, oradan Korgantepe'ye geldi. Düşenbe ile Korgantepe eyaletleri arasında Vahş Irmağı vardır. Âlim Han bu ırmağın güneyinde, cedîdiler, yani yeni hükûmet taraftarları da kuzeyinde kaldılar. İhtilâlciler bu anî muvaffakiyetin semerelerini toplamak ve birkaç gündür zafer peşinde koşan orduyu bir müddet dinlendirmek maksadıyla takibi muvakkaten durdurdular. Bu fırsattan istifade etmek isteyen Âlim Han tekrar Düşenbe'ye dönerek taraftarlarını toplamaya başladı. Düşenbe, Hisar, Korgantepe, Gölâp ve Belcivân havalisinde ele geçirdiği birçok masum gençleri "Cedîdî" damgasıyla boğdurdu. Kendisine sadakat vaadinde bulunan dalkavuklara mansıplar ihsan etti. Bunların da dışında halktan "*hediye, behiye*" namı altında bir çeşit haraç da topluyordu. Âile efradını Buhârâ'da bırakıp kaçtığı için de bekâr kalmış olduğundan Karadağ ve Düşenbe havalisindeki Tacikler'den birkaç kızla evlendi. Âlim Han'ın bu evlenme hikâyesine kurban giden bir âilenin fecî bir şekilde nasıl söndüğünü burada nakletmeden geçemeyeceğim.

Bir zamanlar kazamızda kaymakamlık yapmış olan Mehmet Kul Bey isminde bir arkadaşım, vazifesinden ayrıldıktan sonra Hisar şehrine yakın bir köye yerleşmişti. İki oğlu ve bir kızı bulunuyordu. İhtilâl kargaşalığı arasında firarî Âlim Han'ın yordakçılarından birisi Mehmet Kul Bey'in 12 yaşındaki güzel ve sevimli kızını görmüş ve Âlim Han nam ve hesabına ona müşteri olmuştu. Mehmet Kul Bey uyanık bir zat olduğundan, Âlim Han'ın akıbeti hakkındaki kanaatine uyarak bu teklifi reddetti. Fakat aracı behemahal bu güzel kızı Âlim Han'a takdim etmeyi ve kar-

şılığında bir makam koparmayı aklına koymuş olduğundan bu işin arkasını bırakmadı ve keyfiyeti Emîr'e bildirdi. Bu nasıl oluyordu? Koskoca bir Emîr için yapılan teklif reddedilir miydi? Kimin haddine? Bu red teklifi ile izzet-i nefsi rencide olan Âlim Han adamlarına emir vererek Mehmet Kul Bey ve 17 yaşındaki kardeşi Haydar Kul ile 16 yaşındaki büyük oğlu Nezir Kul'u "*Cedîdîlik*" damgasıyla tutuklatarak abdesthanede boğdurdu. Daha sonra da 12 yaşındaki masum kızı haremine aldı ve bu âileden 46 yaşında dul bir kadınla 9 yaşında bir yetim ortada kaldı. Emîr Âlim Han'ın bir tek düşüncesi vardı: Kadın. Buhârâ'da bıraktığı haremının yerine zorbalıkla ele geçirdiği âile çocuklarından oluşturduğu harem hayâtını konar göçer de olsa kaçarak sürdürüyordu.

Lakaylar ve İbrahim Lakay

Âlim Han Düşenbe'de kaldığı sıralarda ona sadakat gösterenlerin başında Lakay Kabilesi gelmektedir.⁹ Saf ve cahil olañ bu kabile mensuplarına aralarında bulunduğu süre içinde Emîrliğe ait bol bol rütbelere dağıttı. Halk Emîr'in geleceği hususunda fikir sahibi değildi. Hattâ onu hâlâ Buhârâ'nın tek hâkimi gözüyle görüyorlardı. Emîrin etrafındakiler tıpkı onun gibi günü gün etmeye bakıyorlar

⁹ Lakaylar bugün Tacikistan Cumhuriyeti hudutları içerisinde yaşayan o zaman kalabalık bir Özbek kabilesi olup tamamı "Kadîmî" yani Emîrci idi. Esenbeyli ve Badratlı diye iki boya ayrılmışlardı. Bunlar çok gözü kara ve savaşçı insanlar olup bir İngiliz seyyahı 1830'lu yıllarda bunlara "*Özbek Amazonları*" demiştir. Daha sonraki Sovyetler devrinde bunların savaşçı ruhlarını araştırmak için birçok bilim adamı araştırma yapmışlardır. Enver Paşa'ya çok kötü muamelede bulunan o zamanki reisleri Lakay İbrahim, daha sonra 1930'lara kadar mücadele etmiş ve kurşunlanarak şehid edilmiştir. Nâfiz Bey'in dayısı Korbaşı Abdülhakim'in güçleri arasında kendileri cedidî olmasına rağmen söz konusu Lakaylar'dan da savaşçı vardı.

ve bağışlanan “Yarlıklar”ı başlarında taşıyorlardı. Emîrin gölgesinde yaptıkları çapullardan elde ettiklerini ona hediye olarak sunuyorlardı. İşte bu zamanda Lakay kabilesinden İbrahim Lakay adlı birisi pek sivrildi ve kendisine Emîrliğin “Karakul Beyi” rütbesi verildi.

İbrahim Lakay ismi Doğu Buhârâ Millî Mücadelesine bir tesadüf eseri olarak girmiş ve harekete çok büyük zararları dokunmuştur. Bu sebeple biraz bu isim üzerinde durmak faydalı olacaktır. Esasında bu adam bir makam ve iş sahibi değildi. Bir at, bir avrat, nerede akşam orada sabah... Şuradan buradan aşırıldığı at, sürülerden aşırıldığı koyun ve sair hayvanları uzaklara götürüp satarak geçimini temin eden ele avuca sığmayan avanturist bir serseri idi. Emîr Âlim Han'ın firarî olarak Lakay kabilesinin yerleşik bulunduğu bu bölgede bir müddet barınması bu at hırsızını meşhûr etti. 1920 senesinin son aylarında milliyetçi “Cedîdî” kuvvetler, yani yeni hükûmete ait kuvvetler Dihnev şehrindeki eksikliklerini tamamlayarak Düşenbe üzerine harekâta başladılar. Emîr Âlim Han'ın etrafına toplanmış bulunan taraftarları bir silâh patlatmadan yolları açtılar. Âlim Han yanındaki adamları ile beraber kaçmaya devam ettiler ve Feyzâbâd yolunu kullanarak geceli gündüzlü bir kaçıştan sonra Kengürt havalisine geldiler ve burada bir müddet vakit geçirdiler. Cedîdî kuvvetleri de ilk zamanki şiddetli tâkibi gevşetmiş olduklarından onları fazla sıkıştırmadılar.

Emîr müdafaada bulunacak bir durumda olmadığı için artık memleketi terk etmesi gerekiyordu. Cedîdîler boş yere kardeş kanı dökmek istemiyordu. Millî Hükûmet güçlerinin çatışma zorunluluk hâline geldiği zamanlarda dâhi müsamahalı hareketleri, Emîr Âlim'in Belcivân ve Gölâp havalisinde bir müddet daha kalmasını mümkün kıldı. 12 Şubat 1921 târihinde ağırlıkları, 18 Şubat 1921 tarihinde de kendisi ve maiyyeti Türkistan toprağını ebediyen terk ettiler. Böylece Mangıt hanedanından son Buhârâ Emîri Seyyit Mir Âlim'in saltanatı sonra erdi.

Basmacılığın Yayılması

Rusya'da Bolşevikler'in Ekim İhtilâli ile Türkistan Millî Mücadelesi'nin başlaması ve genişlemesinin birbiriyle yakın münasebetlerini kısaca gözden geçirmekte çok büyük fayda görmekteyim. Öyle ki Bolşevik İhtilâli çok kısa zamanda süratle genişleyip gelişerek Rusya'yı kızıl cehenneme çevirmiş; Romanof Hanedanı ve büyük Çar orduları darmadağın olmuştur. Merkez ve büyük şehirlerin kısa zamanda Bolşevikler'in eline geçmesine karşılık merkezden uzakta bulunan muhalefet hâlâ Bolşevikler'e karşı bir tehlike teşkil etmeye devam ediyordu. Batıda Vrangel, doğuda General Kolçak orduları Bolşevikler'in aleyhindeydi. Hâl böyle iken işgâl altındaki Orta Asya'da başlarına dert açmamak için başta Lenin olmak üzere dünyayı o meşhur bildiri ile aldatmaya koyuldular.

Güya mazlum ve mahkûm milletlerin hürriyet ve istiklâlini tanıyacaktı. Rus idaresindeki Azerbaycan, Gürcistan, Kafkasya, Ukrayna, Tataristan, Bakurdistan, Buhârâ, Fıyve, Fergana isterlerse muhtar, dilerlerse Rusya'dan ayrılma haklarına bile sâhip olacaktı. III. Enternasyonal'i tanıyanlar İngiliz emperyalizminin boyundurduğundan mutlaka kurtarılacak, mazlum şark milletlerinin istiklâli tanınacaktı. Bu müsamahaya sığınan yüzyılların sömürgesi, Rus esiri milletler batıdan doğuya doğru kendi millî devletlerini ilân ettiler.

İşte o günün şartları içerisinde, bize göre Türkistan'ın üzerinde istiklâl güneşi doğmuş bulunuyordu. Fergana'da hükûmetin teşkiline başlanırken, Buhârâ'da bir cumhuriyet hükûmeti kurmak ülküsü ile Emîrliği yıkmak için Türkistan'ın dört bucağından toplanmış olan münevver gençler Buhârâlı milliyetçiler ile elbirliği edip canla başla çalışarak Emirliği tasfiye etmiş bulunuyorlardı. Emîr Âlim 18 Şubat 1921 tarihinde Afganistan'a ilticâ ettikten sonra

Buhârâ Emâreti dâhilinde bilhassa hükûmet merkezinden uzak vilâyetlerde oldukça büyük kargaşalıklar baş gösterdi. Bolşevikler Türkistan'ın istiklâl ilânına ses çıkarmamakla beraber dâhilindeki garnizonları tahliye etmemişlerdi. Beyaz müstevliler kırmızıya boyanmış şekilde bekliyorlardı. Millî Hükûmet¹⁰ mülkî ve askerî müesseseler teşekkül etmiş olduğu hâlde Rus garnizonlarının hâlâ yerinde kalması halk arasında tarifi gayri mümkün buhranlara sebep oldu. Eline bir eğri kılıç geçiren, başına on beş yirmi genci toplayıp dağlara çekilerek geceleri Rus garnizonlarına baskınlar yapmaya ve bir garnizondan diğerine imdada koşan Rus kuvvetlerine pusu kurup bölük bölük imha ederek, ganimet olarak aldıkları silâhlarla techizâtlanmaya başladılar. Bu vaziyet gün geçtikçe inkişâf etti. Az bir zaman zarfında on beş yirmi mevcutlu serdengeçtilerin adetleri iki üç yüze çıktı. Hareket önceleri birkaç vilâyete münhasır iken kısa bir müddet içinde memleket sathını kapladı. Senelerce evvel gasp ettirdikleri hürriyet güneşine erişileceği sırada ortaya çıkan kızıl cellâtlarından vatanını kurtarmak için savaştan ve müstevlilerin müstahkem mevzilerine baskınlar yapan mücâhitlere Bolşevikler tıpkı Fergana'daki gibi "*Basmacı*" demeye başladılar. Bu tarihlerde Türkistan'nın

¹⁰ Milliyetçi ve Ceditî ağırlıklı Buhârâ Halk Cumhuriyeti kast edilmektedir. 6 Ekim 1920'de kurulan cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı Mirza Abdülkadir Muhiddin, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Feyzullah Hoca, Savunma Bakanı Abdülhamid Arif, Eğitim Bakanı Kaari Yoldaş, Maliye Bakanı Osman Hocaoglu, Adalet Bakanı Mükamiliddin, İçişleri Bakanı Ata Hoca, Sağlık Bakanı Hasan Bey, İktisat Bakanı Muhtar Saidcan idi. 23 Eylül 1921'de Cumhurbaşkanı Mirza Abdülkadir Milliyetçi görüşlerinden ötürü Rus baskısıyla görevinden ayrılmış, yerine Osman Hocaoglu Cumhurbaşkanı olmuştur. Hocaoglu da Doğu Buhârâ'da Enver Paşa önderliğindeki millî kuvvetlere iltihak edince bu göreve Feyzullah Hoca getirilmiştir. Esasen Bolşevikler Buhara Halk Cumhuriyeti'ndeki milliyetçiliği 1922'de bütün üyeleri tutuklattıkları halde yine önleyemediler.

diğer bölgelerinden Hıyve ve Aşkâbad'da münevverler ve mücâhidler Çarlık zamanından beri Ruslar'a karşı mücadele eden Türkmen Cüneyd Han komutası altında toplanmışlardı. Bütün Türkmenler ömrü boyunca milleti için boyunduruğu kabul etmeyen bu büyük mücâhidin emrindeydiler. Cüneyd Han Türkistan Çölleri'nin yegâne hâkimi Ruslar'ın da korkulu rüyası idi.

Fergana'da Mehmet Emin Bek ve Ergeş Bek, Kokand'da muhtariyet ilânı ile uğraşıyorlardı. Vâdide daha Bolşevik İhtilâli ile beraber Şir Muhammed Bek 6 kardeşi ile birlikte Bolşevik garnizonlarına başarılı baskınlar yapıyor "*Defolsun Rus Hâkimiyeti*" diye haykırıyorlardı. Mehmet Emin Bek Rus kuvvetlerinin memleketi terk etmelerini talep etmiş, bu teklifi reddeden kızıl Ruslar'a karşı derhal cephe alarak teşkil ettiği Kokand Muhtariyeti askerlerini alarak dağlara çekilmiştir. Epey bir müddet Ruslarla mücadele ve onlara baskınlar yaptı. Bu hareketlerden tâciz olan Ruslar Mehmet Emin Bek'in talebini yerine getireceklerini vaat ederek barış teklif ettiler. Mehmet Emin Bek Ruslar'ın vermiş olduğu kuvvetli teminata inanarak barış yaptı. Mücadelenin en kızgın zamanında onun bu hareketi "*Korbaşılar*" nezdinde itibar kaybına yol açtı. Özellikle yanında bulunan Büyük ve Küçük Ergeş ile araları açıldı. Şir Muhammed nezdindeki büyük güvenirliliği de zedelendi ki onları da anlaştırmak için gittiği görüşmeler öncesinde Halhoca Eşan isimli bir korbaşının adamları tarafından öldürüldü.¹¹ Ruslar'ın anlaşma tuzaklarına Şir Muhammed

¹¹ Nâfiz Bey'in Fergana Korbaşıları hakkındaki bilgileri çok sağlıklı değildir. Hıyve için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Fakat kendilerine daha yakın olan ve Fergana Korbaşılarının aksine daha aydın kişilerden meydana gelen Semerkand-Taşkend ve Cizzak Korbaşılarını daha iyi biliyordu. Üstad M. Emin Bek'in Bolşevikler tarafından öldürüldüğünü sanıyormuş. Şir Muhammed Bek'in ölümünden birkaç ay önce Nur Muhammed Bek'in de bulunduğu bir sohbet sırasında ölüm olayı kendisine anlatılarak failerin daha sonra Şarkî Buhârâ'da kendi emir-

Bek, kardeşi Nur Muhammed Bek, Büyük ve Küçük Ergeş, Halhoca Eşan düşmediler ve çok zorlu mücadele verdiler. M. Emin Bek olayından sonra Ruslar Fergana'da artık kimseyi kandıramayacaklarını anladılar.

Buhârâ'da da “*Basmacılık*” başını almış gidiyordu. Özellikle Millî Hükûmetler'in dağıtılmasından sonra Türkistan'da âdeta herkes “*Basmacı*” olmuştu. Taşkend havalisinde Rahmankul Bek, Semerkand'da Açıl ve Hemrahkul Bek, Cizzak'da Halbota, Turap ve Mamur Bek, Kettekurgan ve Kermine dolaylarında Abdulkahhar Bek, Buhârâ tümenlerinde Behramkul, Karşı (Behbudi) havalisinde Corahoca, Guzar'da Evliyakul, Şehrisebz'de Abdülcabbar, Kerki'de Abdurrahman Batur ve Kul Mehmet, Dihnev ve Baba Dağ'ında Hayt Kul, Seriasiyap ve Karadağ'da Abdurrahman Bek, Hisar'da Abdulkayyum ve Ali Merdan Toksabai, Düşenbe'de İbrahim Lakay, Korgantepe ve Cilligöl'de bu hatıratın yazarı Mirza Pirnefes ve dayısı Abdülhekim, Saraykemer ve Aladağ'da Destankul ve Doksanbay, Gölâp'da Paşa Hoca ve Aşur, Kengürt ve Aksu'da Togay Sarıibaba, Belcivân Vilâyeti'nde Devletmend Bek, Havalin çevresinde Teber Dadha ve Mirza Salih, Darvaz'da İşan Sultan ve Abdussamed Toksabai, Karateğin Vilâyeti'nde Fuzayl Mahdum Bolşevikler'e karşı emirlerindeki güçlerle harekete geçmişlerdi.

Her bölgedeki mücâhidlerin kumandasında binlerce vatansever genç-ihthiyar mallarını ve canlarını vatan uğruna

lerinde çalışan Saip Kaarî ve Lütfullah Maksum olduğu söylenince hâdiseyi bilmediğini ve olay hakkında bu bilgidan haberi olmadığını belirtmiş, fakat kişileri tanıdığını ve onların çok iyi askerler olduğunu ifade etmiştir. Yukarıdaki hatıralar ağırlıklı olarak Tarsus'ta bir mahallî gazetede yayımlanan bilgilere dayandığı için orada “*M. Emin Bek Ruslar tarafından şehid edildi*” bilgisi vardır. Ancak benim ayrıca bizzat kaleme aldığım *Hatıralar*'ında hatâ düzeltilmiştir. Bu sebeple ben yukarıya doğrusunu yazdım. Zaten bu hadisenin herkes tarafından kabul edilen ve doğru olan şekli de budur.

ortaya koymuş bulunuyordu. Yurdun her köşesinde birbirlerinden kilometrelerce uzakta, kısmen birbirinin hareketinden habersiz bulundukları halde, âdeta bir kumanda altında hareket ediyorlarmış gibi, aynı gaye uğrunda anasını, çoluk-çocuğunu nazar-ı itibara almadan bulutun arkasından çıkıp parlaması ile akabinde kızıl perde arkasında kayboluveren istiklâllerini gâsıp düşmanlarına kaptırmamak için köylerden ve kasabalardan dağlara millî başbuğlarının etrafına akın ediyorlardı.

Türkistan'da vaziyet bu durumda iken Moskova'da bambaşka idi. III. Enternasyonal Orduları ihtilâli zaferle neticelendirmiş, muhalif kuvvetler tasfiye edilmiş, Rusya'nın dört bucağında Bolşevik hegemonyası tesis edilmişti. Fakat Çar Rusya'sının müstemlekeleri elden çıkmak üzere idi. Bu güzelim ülkeler elden çıkarsa III. Enternasyonal ordularını ne ile besleyeceklerdi? Müstemlekeler vaa-dedilen istiklâl kat'i taahhütlere bağlanmış bir keyfiyet değildi. Bolşevikler de *"Fazla gecikmeye gelmez, verdiğimiz yalan sözleri geri almahyız"* diyerek diğer iç ve dış gâilelerin azalması karşısında biz müstemlekelerin üzerine çullandılar. Dar zamanlarında kudurmuş ağızlarından akıttıkları salyalarını yaladılar. Beyaz ayların tahakkümünden kurtulduklarını zanneden ülkelerde kurulmuş bulunan hükûmetler, yüzyıllar boyunca hasretini çekerek ellerine geçirdikleri istiklâl perisini itina ile süslemeye koyuldukları ilk günlerinde ansızın kudurmuş kızıl sürülerinin taaruzuna maruz kaldılar. Önce dişlerine yumuşak buldukları Başkurdistan, Ukrayna, Dağıstan ve Azerbaycan'ı yuttular. Türkistan'ı yutmak kolay olmadı. Türkistan Türklüğü'nü kolay sindiremediler, ki takviye edilen ve birkaç misline çıkarılan Bolşevik birlikleri hedefine varmadan eriyor, kayboluyordu. Türkistan'ın çölleri ve dağları kızıl sürülerini ejderha gibi yutuyordu.

Bolşevikler çok zayıat vermelerine rağmen güzel Tür-

kistan'ı elden çıkarmamak için mümkün olan her şeyi yapıyorlardı. Türkistan işgâli bir türlü kabullenmez iken tek dayanağımız olan “Basmacılar” da çok kayıp veriyorlardı. Durum bu minval üzere devam ederken, Bolşevikler'in istilâ ettikleri yeni cumhuriyet ülkelerinde de vaziyet çok gergin idi. Aldığımız malûmata göre Azerbaycan'da, Gürcistan'da çete muharebeleri bir türlü bastırılamıyordu. İhtilâl ortamında gayrı muntazam askerler arasında temayüz etmiş olan şahıslardan, derme çatma seçilen kişilerden müteşekkil birlik ve komutanlar kuvvetli müdafaa ile karşılaştıkları vakit apışıp kalıyorlar, ekseriya kuvvetlerinin kısm-ı küllisi çeteler tarafından imha veya esir ediliyordu. Bu durumda şarkta yapacaklarını tasavvur ettikleri Enternasyonal ihtilalin Rusya dâhilinde olduğu gibi kolay teessüs edemeyeceği anlaşılıyordu. Düşünceye göre Asya İhtilâli İran, Afganistan, Hindistan'ı da içine almalıydı. Ne var ki bu memleketlere İngilizler hâkimdi. Bize yapılan propagandaya göre Enternasyonal İhtilâli durmamalı, Asya'yı ve Avrupa'yı fethetmeli idi.

Lenin'e göre Avrupa'da tasarlanan ihtilâlden daha evvel Asya İhtilâli tamamlanmalıydı. Troçki şiddet siyâsetinden ziyade daha mutedil ve aldatıcı siyâseti tercih ediyordu. Şarkta bilhassa İslâm Âlemi'nde sözü geçer, halkın sempatisini kazanacak simalar bulmak ve onlar vasıtasıyla kan dökmeden Bolşevik hegemonyasını kabul ettirmeyi tasarlıyordu.

I. Cihan Savaşı'nda mağlûp olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Sadriazam, Harbiye ve Bahriye Nazırları Almanya'ya ilticâ etmişlerdi. Özellikle iki kumandan İngilizler'in can düşmanı idiler. Bunlar Moskova emrinde çalışmayı kabul edecek olurlarsa III. Enternasyonal İhtilâli'nin Asya'da muvaffak olmamasına hiç bir sebep yoktu. Bu sebeble Enver ve Cemal Paşalar Moskova'ya davet edilmişlerdi. Lenin imzası ile Berlin'de bulunan paşalara bir de mektup gönderilmişti.

Enver Paşa'nın Anlattıkları

Enver Paşa Doğu Buhârâ Göktaş köyünde İbrahim Lâkay'ın nezaretinde bulunduğu sıralarda arkadaşları teselli etmek maksadı ile bizzat ağzından dinlediğim Lenin ile ilk münâsebetlerini şöyle anlatmıştı:

“Berlin’de bulunduğum sırada Lenin’in imzasını taşıyan bir mektup aldım. Bu mektupta; hükûmetlerinin şark milletlerini Avrupa emperyalizmi tahakkümünden kurtarmak hususunda çareler aradıklarını, bu cümleden Asya’nın herhangi bir şehrinde şark milletlerini bir araya getirecek bir konferans toplamak tasavvurunda olduklarını, bizim de Asyalı olmamız ve İslâm Âlemi’nde büyük bilinmemiz hasebiyle fikirlerimizden istifâde edilmek istendiği, ayrıca konferansın yerinin neresi olacağına karar vermek üzere hükûmetlerinin misafiri olarak Moskova’ya teşrifimiz rica ediliyordu. Aynı meâlde Cemal Paşa’ya da bir mektup gelmişti. Bu davet gerek Cemal Paşa’ya ve gerekse bana cazibeli göründü. Her ikimiz de bu konferansta bulunup, Şarklı bilhassa Müslüman delegelerle tanışmak, İslâm Dünya’sını köle gibi istismar etmekte bulunan İngiliz Emperyalizmi’ne karşı şark milletlerinin hissiyatlarını yakînen tetkik etmenin fâideler temin edeceğine kanaat hâsıl ettik.

Lenin’in davetine müsbet cevap vermeyi kararlaştırdıktan sonra keyfiyeti Talât Paşa’ya da anlattık. Talât Paşa kendisinin böyle bir maceraya niyeti olmadığını, şayet bizler muvaffak olursak İslâm Dünyası’nın İngiliz tahakkümünden kurtulmalanna yardımcı olmak ihtimalinin kuvvetli olduğunu söyledi. Binaenaleyh her ikimizin Moskova’nın davetine icabet etmemize mâni olmak istemediğini belirterek başarı dileklerinde bulundu.

Moskova, bize yaptığı davetten Berlin Komünist Parti Merkezi’ni de haberdar etmiş idi. Şark davetini kabul edecek olursak partinin yardımı sağlanmıştı. Birkaç gün sonra Berlin’in Komünist Partisi Başkanı bizi ziyaret ederek Moskova’ya seyahatimiz için tayyare temin edildiğini bildirdi. Moskova’ya hareket edeceğimizi partiye haber verdik. Tayyareyi tahsis ettiler, aynı gün öğleden sonra Berlin’den Petrograd’a müteveccihen havalandık.

Tayyaremiz Polonya arazisi Baltık Denizi kıyısını takip ediyordu. Bu sırada tayyarenin motorunda bir anza oldu. Güç belâ MemeI Irmağı'nın Litvanya kıyısında bir yere inmeye mecbur olduk. Pilot çok usta ve becerikli bir Alman komünisti idi. Kendisinin birkaç defa Moskova'ya ve Petrograd'a seferleri varmış. Pilotun mahareti sayesinde tehlikeli kazayı atlarmış bulunuyorduk. Tayyarenin salimen yere inmesi ile biz dışarı çıktık, pilot tayyareyi muayene etti, arızasını tespit ederek tamir ile uğraşırken civarda bulunan halktan bir miktar meraklılar tayyarenin etrafına toplanmışlardı.

Yabancı bir tayyarenin mecburî iniş yapmış olduğunu hükûmet makamlanna haber vermişler; bir müddet sonra dört at koşulu bir araba içinde bir müfreze asker ile bir zabıt geldi. Bizi enterne ederek Gurusuş kasabasına götürdüler. Kasabada emniyet dairesinde hüviyetimizi tespit ettiler. Moskova Hükûmeti'nin daveti üzerine oraya gideceğimizi anlattık. Dört gün Gurusuş'te kaldık. Litvanya makamları Moskova ile de temas etmiş olacaklar ki burayı terk etmemize müsaade ettiler. Aynı tayyare ile Petrograd'a muvasalat ettik. Tayyareci bizi orada bırakıp Berlin'e döndü. Keyfiyeti bir mektupla Talât Paşa'ya da bildirdik.

Petrograd makamları bizi oldukça iyi karşıladılar, bir otele misafir ettiler ve vaziyeti Moskova'ya bildirdiler. Üç gün burada bekledikten sonra Moskova'ya vasil olduk. Bolşevik ricali bizi iyi bir şekilde karşıladılar ve son derece samimiyet gösterdiler. Mükellef bir otele yerleştik ve dört beş gün istirahatdan sonra Bolşevik erkânı ile temasa geçtik. Lenin bize çok sempati gösteriyor ve ziyadesiyle alâkadar oluyordu. Moskova'ya vardığımızın 21. günü icra heyeti âzâları toplandılar, bu toplantıya biz de katıldık. Toplantının mevzuu bir Şark Milletleri Konferansı toplamak için yer tespiti, İran, Afganistan ve Hindistan'ın İngiliz tahakkümünden, Mançurya, Tibet ve Şarkî Türkistan'ın Çin tahakkümünden kurtarılması hususunda alınması lâzım olan tedbirlerin görüşülmesiydi. Uzun görüşmelerden sonra Şark Konferansı'nın Bakû'de toplanılması kararlaştırıldı. İkinci oturumda İngiliz ve Çin Emperyalizmi ile yapılacak mücadelenin istikameti üzerinde münakaşalar ve fikir alışverişleri yapıldı. Bu münakaşa esnasında Cemal Paşa söz istedi.

Bolşevik Hükûmeti'nin prensipleri ve mazlum milletlerin istiklâli uğrunda beslediği gayeleri övdü. Kendisinin Afganistan'da İngilizler aleyhinde faydalı çalışmalar yapabileceğini anlattı. Paşa'nın yaptığı bu konuşma Bolşevik ricâli üzerinde müsbet tesir yarattı ve çok alkışladılar. Sonra fikrimi sordular, henüz hazır olmadığımı, birkaç gün sonra fikrimi açıklayacağımı bildirdim. Cemal Paşa'dan Afganistan'da yapacağı çalışmaların programını hazırlamasını ricâ ettiler.

Cemal Paşa'ya Afgan Hükûmeti'nin müsaadesi alındıktan sonra oraya gidecek, arzu edenler olursa Osmanlı zabitlerinden de beraberinde götürecekti. Afgan Krallık Hükûmeti ile anlaşarak İngilizler aleyhinde çalışacaktı. Bu hususta icabeden yardım Bolşevikler tarafından sağlanacaktı. İlk önce Afganistan'da kuvvetli bir ordu kuracak, bu ordu içinde Afgan ve Hind Müslümanları için hüriyet fikrinin yayılmasına hizmet edecek zihniyette zabıt yetiştirecek ve böylece ordu kuvvetlendirildikten sonra, Afgan Krallığı da tasfiye edilerek Enternasyonal prensiplerine sadakat gösterecek yeni bir halk hükûmeti teşkil edecekti. Bu husus için icap eden personelin Afgan Krallığı'nın müsaadesi nisbetinde Türkistan vesair yerlerden temin edilmesi sağlanacaktı.

1921 senesinin ilk ayında Cemal Paşa Moskova'dan ayrıldı. Ben Moskova'da kalıp Paşa'nın hareketlerini takibe karar verdim. Afgan Kralı Amanullah Han Cemal Paşa'yı nasıl karşılayacak, bu husus bence henüz belli değildi. Bilhassa bu ciheti çok merak ediyordum. Mart başında Cemal Paşa'nın ilk raporu geldi. Giderken bir müddet Taşkend'de vakit geçirmişler, oradan 15-20 kadar Türkistanlı gençlerden beraberinde Kâbil'e götürmüşler ve Kâbil'de Kral Amanullah Han tarafından çok iyi karşılanmışlardı. Kâbil'de bir özel bir askerî birlik kurmuşlar ve derhal küçük zabıt yetiştiren bir okul açmışlardı. Beraberlerindeki Türkistanlı gençleri de bu mektebe yerleştirmişlerdi.

Az bir süre sonra Cemal Paşa'nın ikinci rapor geldi. Bu rapora göre Afganistan'ın cenup hududundaki kabileleri silâhlandırmışlar, Rusya'ya esir düşen ve buralara ilticâ eden Osmanlı zabıtlarından da bu kuvvetler takviye edilerek İngiliz garnizonlarını tâcize başlamışlar. Kısa zamanda güçlenen Cemal Paşa kuvvetlerine güvenen Amanullah Han İngilizler'e 'Artık himaye-

lerine ihtiyaç kalmadığını' bildirmiş. Ayrıca İngiliz kuvvetlerinin ülkelerini terk etmeleri istenerek, kendilerinin Hind Müslümanları ile birlikte İttihad-ı İslâm prensiplerini benimsediklerini bildirmişlerdir. Paşa mektubunda uzun uzadıya bana bunları anlatıyordu. Anlaşılan Afgan idaresi ile çok iyi anlaşmışlardı. Paşa rolünü çok iyi oynadı ve Amanullah ile birlikte İngilizler'i Afganistan'dan kovmayı başardı. İngiliz idaresinin yerine de Bolşevikliği sokmayı düşünmüyordu.

Cemal Paşa'nın ikinci raporunu aldıktan sonra Lenin bana telefon etti. Görüşmek istediğini söyledi. Kendi ikametgâhında buluştuk. Yanında Komünist Parti erkânından birkaç kişi daha vardı. Cemal Paşa'nın muvaffakiyetlerini övdü. Artık benim de harekete geçmek zamanımın geldiğini, çalışmak istediğim mıntıkeyi tespit etmiş bulunduğumu tahmin ettiğini söyledi. Ben Buhârâ'da kalıp, kendilerine göre bura ve Hıyve âsilerini yola getirmek, Buhârâ Emîri ve Hıyve Hanı'na taraftar bulunan müslümanları Bolşevik prensiplerine ısındırmak hususunda çalışmak istediğimi söyledim. Bolşevikler bana İran veya Hindistan'da çalışmamı teklif etti. Ben bu mıntikalarda muvaffak olmama ihtimalinin yüksek olduğunu anlattım. Çünkü Hindistan İngiliz hükümranlığı altındadır ve benim kim olduğum hemen anlaşılacağı için icra-yı faaliyet etmeme imkân bulunmayacağını, İran Hükûmeti'nin ise hazır bir kuvvete dayanmadan İngilizler'e karşı koyamayacaklarını, aynı zamanda İran halkı ile Osmanlı halkı arasındaki mezhep farklarından dolayı yekdiğerlerini sevmediklerini, bu sebeple şahsî nüfuzumun tesiri olmayacağını ileri sürdüm. Bu makul mütalaalarım Lenin'i bir derece ikna eder gibi olduysa da benim Buhârâ'da çalışmama razı olmadı.

Ben Moskova'da misafirliğe devam ediyordum. Bolşeviklerin bana olan itimadı sarsıldı, ilk günler gibi samimiyet kalmadı. Yanıma gelip giden ve arayıp soran da yoktu. Öyle anlıyordum ki benim Moskova'daki mevcudiyetim onları sıkıyordu. Bu vaziyet beni de sıkmaya başlamıştı. Bir akşam gölge gibi Hacı Sami Bey odama girdi. Tabîî sarıldık. Yalnızlıktan kurtulmuş bulunuyordum, bunun gelmesi beni nisbeten meşgul ve memnun etti. Etraftan topladığı havadisleri anlattı.

1921 Ağustos'unun ilk haftasında Hariciye Komiseri Karahan kaldığım otele telefon etti. Ertesi gün saat 9'da görüşmek üzere beni dairesinde bekleyeceğini bildirdi. Belirtilen zamanda Hariciye Komiserliği'ne gittiğim vakit Karahan'ın suratı asık, nezaket hilâfında kaba bir tavırla karşılandım. Yer gösterdi ve oturur oturmaz 'yoldaş' diye söze başladı. 'Uzun zamandır hükûmetimin misafirisiniz. Hükûmetimiz sizinle işbirliği yapmak arzusundadır. Siz şimdiye kadar bir teşebbüs göstermediniz. Bu hâl artık fazla devam edemez. Sizden samimî olarak hükûmetimize ne şekilde ve nerede hizmet edebileceğinizi açıkça anlatmanızı talep ediyorum.' dedi. Aramızda tercüman yoktu. Konuşmayı Fransızca yapıyorduk. Ben evvelce söylediğim gibi, Buhârâ ve Hıyve havâlisinde çalışabilirim diye cevap verdim. Karahan, 'Buna imkân yok' dedi. Ben başka bir yerde çalışamayacağımı söyledim. Karahan 'Şu hâlde Sovyet toprağını terk etmeniz lâzımdır, isterse-
niz tekrar Almanya'ya dönün, isterseniz Japonya'ya; nereyi arzu ederseniz hükûmetimiz sizi sevk edecektir.' dedi. Ben öyle ise Türkiye'ye gideceğim dedim. Karahan afalladı, 'Mümkün mü?' diye gözlerimin içine baktı. Ben, 'Evet' dedim. Karahan 'Şu hâlde hazır bulunun, arzu ettiğiniz zaman hükûmetimiz sizi gönderecektir.' dedi. Görüşme bitmişti, Hariciye Komiserliği'nden otele döndüm. Maksadım şark milletlerinin konferansının açılmasına kadar Moskova'da oyalanmak, sonradan Türkiye'ye gitmek bahanesiyle Bakû'ye uğrayıp Bolşevikler'in çok ehemmiyet verdiği bu konferansa katılarak delegelerle tanışmak..."

Başta belirttiğim gibi Enver Paşa yukarıdaki sergüzeşti-
ni anlattığı zaman İbrahim Lakay'ın karargâhında nezaret altında bulunuyorduk. Burada Lakaylar'ın adamları arasında çıkan bir olay dolayısıyla Paşa'nın konuşması yukarıdaki yerde kaldı. Bir daha da gerisini dinlemek nasip olmadı.

*Basmacılar
arasında mahallî
Özbek kıyafeti ile
Enver Paşa*

Hacı Sami'nin Anlattıkları

Enver Paşa'nın şehâdetinden sonra maiyyet kuvvetleri ile Karateğîn'e sığındığımız zaman Kâbil'de bulunan Hacı Sami Bey'in buraya gelip bizim ile buluştuğu günlerde boş zamanlarından istifâde ederek Enver Paşa'yı Rusya'ya geldiğinden beri bir gölge gibi tâkip etmiş bulunan bu zâtın merhum Paşa'nın Göktaş köyündeki İbrahim Lakay hapis-hânesinde yarıda bıraktığı sergüzeştinin geriye kalanını anlatmasını ricâ ettim. Dilinde pelteklik olduğu için böyle uzun hikâyeye gibi konuşmalarda zorluk çektiği cihetle fazla konuşmayı sevmezdi. Fakat arkadaşların da ısrarına dayanamadı, kendi bildiklerini şöyle anlattı.¹²

¹² Hacı Sami Bey'in gerek daha önceki Doğu Türkistan ve Kırgızlar arasındaki faaliyetleri, gerekse Enver Paşa ile yaşadıkları ve gerekse ondan sonraki dönemde Komutanlığı ile ilgili değişik bilgi kaynaklarımızda maalesef azdır. Kendisi hatıralarını yazmamış, başka birine de konuşmamıştır.. Bu sebeble Nâfiz Bey'in tuttuğu yukarıdaki notlar çok önemlidir.

“Bolşevikler Enver Paşa’dan istifaâde edemeyeceklerini anlayınca Sovyet topraklarını terk etmesini istediler. O da ‘Türkiye’ye gideceğim.’ dedi. Bunun üzerine Bolşevikler Paşa’yı Tiflis’e kadar gönderdiler. Paşa Tiflis’te bulunduğu sırada Bakû’de Şark Milletleri Kurultayı da toplanmış bulunuyordu. Muhtelif bölgelerinden gelmiş bulunan delegeler, bilhassa Hindistan Müslümanlarının Hilâfet Cemiyeti temsilcileri Enver Paşa’nın da bu konferansa iştirak etmesi için Bolşevikler’e baskı yapıyorlardı. Bu baskılar üzerine Paşa’nın konferansa katılmasına ve bir konuşma yapmasına müsaade edildi. Bunun üzerine Hindistan Müslümanları ve Buhârâ delegelerinden seçilen bir heyet Tiflis’e gelerek Paşa’yı Bakû’ye götürdüler. Paşa konferansta konuşmadı fakat fikirlerini bir yazı ile okuttu. Konferanstan sonra tekrar Tiflis’e hareket ederek amcası Halil Paşa’nın ikametgâhında misafir kaldı. Burada Paşa Türkiye’ye girmek fikrini Halil Paşa’ya açmış, fakat o bu fikri tasvip etmemişti. Burada bulunduğumuz sırada bir daha da bu fikir üzerinde konuşulmadığı gibi durulmadı da.

Paşa Bakû’de bulunduğu sırada Türkistan delegeleri onu Buhârâ’ya davet etmişler ve devam eden Millî Mücadele’nin başına geçmesini istemişlerdir. Esasında Bolşevikler Paşa’nın Tiflis’i terk etmesini istiyor ve tazyik ediyorlardı. Paşa Bolşevikler’in bu tazyiki karşısında buralarda fazla kalamayacağını anlayınca Buhârâ’ya gitmeye karar verdi. Bunun üzerine Azerî milliyetçilerinin himmetiyle ‘Ali’ isminde sahte bir pasaport temin edilerek gizlice Buhârâ’ya hareket edildi. Paşa Tiflis’ten hareketinde amcası Halil Paşa’nın yâveri Bartınlı Muhiddin’i de yanına alarak birlikte sâlimen Buhârâ’ya vardık. Paşa Buhârâ’ya varışımızdan hemen sonra Cumhuriyet Hükûmeti erkânı ile temasa geçti. O zamanın Hükûmet Reisi bulunan Feyzullah Hoca Paşa’ya yüz vermedi. Fakat Mirza Abdulkadir ve Mirza Rahim Beyler Paşa’ya çok itibar gösterdiler. Derhal Şarkî Buhârâ’daki ‘Basmacı Hareketi’ni tanzim etmek üzere faaliyete başlamasını istediler. Feyzullah Hoca ise bu fikre tamamen muhalif kaldı. ‘*Böyle bir hareket Bolşevikleri danılıp durup dururken başımıza iş açarız*’ diyordu. Mirza Abdülkadir ve diğer hükûmet üyeleri onunla aynı fikirde oldukları için Feyzullah Hoca kimseye sözünü tutturamadı. Bunun üzerine Guzar cihetine bir seyahate çıkarak Paşa’nın gelişin-

den habersizmiş gibi aynı gece Buhârâ'yı terk etti. Bolşevikler'in dışında Paşa'nın Buhârâ'da kalmasına engel olacak kimse yoktu. Onlar da Paşa'nın burada olduğunu bilmiyordu. Vanlılar karara göre şartlar ne olursa olsun Enver Paşa Buhârâ Hükûmeti'nin misafiri olarak burada kalacak ve Türkistan'ın muhtelif mıntıkalarındaki Millî Mücadele hakkında bilgi edinecek, icap ettiği zamân silâhlı harekete katılacaktı.

Buhârâ'da kaldığımız müddet içerisinde Kafkas Cephesi'nde Ruslar'a esir düşmüş ve Bolşevik İhtilâli'nden istifade ederek Sibirya'daki kamplardan kurtularak Türkistan'a gelmiş bulunanlardan Buhârâ Cumhuriyeti Hükûmeti'nde vazife almış bulunan Osmanlı zâbitleri ile tanıştı ve aynı zamanda buraya gelen 'Basmacı' önderleri ile de fikir alış verişinde bulundu. Bu meyanda Semerkand'dan gelen Başkurdistan eski Cumhurbaşkanı ve Türkistan Millî İttihat Cemiyeti Başkanı Ahmed Zeki Velidi Bey ile de uzun görüşmeleri oldu ve kendisinden Fergana, Taşkend, Semerkand havalelerinde millî hareket hakkında mufassal malûmat aldı. Neler konuşulduğu hususunda kimsenin bilgisi yoktur. Konuşma ve görüşmeler ikisi arasında cerayan etti. Ancak Paşa Zeki Velidi Bey'e çok itibar ediyordu. Sonradan anladık ki, Zeki Velidi Bey, Paşa'nın Basmacılar'a katılmasına kesinlikle taraftar olmayıp onun Afganistan'a gitmesini ve gerekirse Cemal Paşa ile birlikte hareketi oradan idare etmesini tavsiye etmiş.

Ahmed Zeki Velidi Bey

Ahmet Zeki Velidi Bey¹³ Bolşevik İhtilâli'nden istifade ederek istiklâllerini ilân etmiş bulunan Türk ülkelerinden

¹³ 1917 Bolşevik İhtilâli'nin serbestlik ortamında İdil-Ural Türkleri Tatar ve Başkurtlar da muhtariyet ve bağımsızlık çalışmaları yapmışlardır. Esasında târih boyunca iki Türk kavmi birlikte ve beraber olmuşlardır. Söz konusu çalışmalarda Zeki Velidi Bey Tatar aydınlarla birlikte hareket etmeyerek, Sadri Maksudi Bey Başkanlığındaki Tatar Cumhuriyeti'ne iştirak etmemiş, Başkurtlar'la ayrı bir oluşumun lideri olarak ilân edilen Başkurdistan Cumhuriyeti'nin Başkanlığını derûhte etmiştir.

birisi olan Başkurdistan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı'dır. Çarlığı ortadan kaldırmak maksadı ile Lenin'in bol keseden attığı yalan palavraları sırasında İstiklâl Bayramı yapan diğer mazlum milletler gibi Başkurtlular da Zeki Velidi'nin kurduğu, körpe bayrağı altında saadete kavuştuğu bir sırada ani olarak kızıl sürülerin istilâsına maruz kalmış, parlayan ümit güneşi kızıl dumanlarla perde-lenince başlarında başbuğları olduğu halde Başkurd halkı ve yeni teşekkül etmiş olan ufacak ordusu ile görülmemiş gayretler sarfederek âfete karşı koymuş, aylarca çarpışarak kan dökmüş, ölmüş ve öldürmüştür. Fakat kat kat üstün olan düşman kuvvetlerinin karşısında dağılmak zorunda kalmış bulunan Başkurd Ordusu'nun bakiyesi ile Türkistan toprağına ilticâ etmiştir. Esasen Büyük Türkistan'ın bir parçası sayılan Başkurd ülkesi'nin kahraman evlâtları yurtlarının kaderini Türkistan'ın kaderine bağlı gördüklerinden Türkistanlılar'la beraber çalışmaya karar vererek işe koyuldular. İşte Zeki Velidi'nin aramızda bulunmasının sebebi buydu. O emrindeki subay, aydın ve askerleri "*Basmacı*" saflarına kattı. Kendisi de merkezi Semerkand'da olmak üzere Türkistan'lı münevverlerden müteşekkil Millî İttihat Cemiyeti adıyla bir teşekkül meydana getirdi. Yalnızdakiler kendisini bu cemiyetin başına getirdiler. Böylece Zeki Velidi Türkistan Millî Mücadelesi'nin selâhiyetli bir ferdi olarak çalışmaya başladı.

Zeki Velidi Bey'i Türkiye'ye geldikten sonra şahsen tanıdım. Türkistan Millî Mücadelesi esnasında birçok mektup ve tavsiyelerini okuyarak gıyaben tanıyordum.

Bu Cumhuriyetin de Bolşevikler tarafından dağıtılmasından sonra, her şeyden evvel bir "tarihçi" sıfatıyla kendini Türkistan'a atmıştır. Zeki Velidi Bey bu zamanda Buhârâ ve Taşkend gibi Bolşevik ağırlığı olan merkezlerde bulunmak yerine kısmen sâkin ve aydınların yoğun olduğu, mücâhidlerle haberleşmenin daha kolay bulunduğu Semerkand'ı seçmiş ve burada kendi anlatımı ile kısa adı TMB olan Türkistan Millî Merkezi adlı cemiyeti kurarak başkanı olmuştur.

*Ahmet Zeki Velidi,
Türkistanlı yıllarda
(1920)*

Enver Paşa zamanında da karargâha birçok faydalı raporları geldi; okudum en son Bolşevikler'in Türkistan'da girişecekleri harekât için büyük bir ordunun Türkistan'a sevk edildiğini ve bu ordunun bir kısmının Taşkend'e vardığını, ayrıca hareket istikametlerini bildiren tafsîlâtlı raporu da almış ve ondan sonrada izini kaybetmiştik. Bu müthiş badiyeden Enver Paşa'nın cephesini haberdar ettikten sonra neticenin vahametini kestirmiş, Türkistan'ı terk etmek zorunda kalmıştı.

Zeki Velidi Bey'i Türkistan'da çalıştığı sıralarda tanıyanların anlattıklarına göre kendisine Basmacılar "*Şeytan Efendi*" derlermiş. İkametgâhı, ne yiyip içtiği belli değil, kimseye görünmez, bir at bir kamçı; dostu, ahababı yok; sabahleyin Taşkend'de akşam üzeri Semerkand'da; iki gün sonra bir bakarsın Aşkabad'da görünür, çöldeki mücâhitler arasında geceleri kıyafet değiştirip, Bolşevik birliklerinin içine kadar girer, askerleri ile ahabaplık eder, Basmacılar hakkındaki fikirlerini öğrenir, bazen dilenci kıyafetinde Bolşevik kumandanlarının yanına kadar sokulur konuşulanları dinlermiş.

Zeki Velidi Bey, mücâhitlere karşı yapılacak baskınları öğrenerek vaktinde haberdar etmekle, Bolşevik saldırılarını boşa çıkardığı gibi, birliklerine mücâhitler tarafından pusu kurdurup birçok zayıatlar verdiriyordu. Çok tehlikeli yerlere yanında bir çakı bıçak olmadığı halde pervasızca giriyor; bazen başında kocaman sarık, sırtında uzun cübbe, ayağında yırtık yarım pabuç olduğu hâlde cami kapısında görülüyor, bazen göğsu bağı açık, sırtında perişan bir hırka, önünden arkasından paçavraları sarkmış, kuşağının altına kocaman bir “*Nasbay Kalpağı*”, anturun kutusunu kama gibi yerleştirmiş sersem sersem Bolşevik garnizonlarının kapısında Rus nöbetçilerinden ekmek dilenirken görülüyor.

Buhârâ'da Osmanlı Zâbitleri

Enver Paşa Buhârâ'da iken burada Cumhuriyet Hükûmeti emrinde birçok eski Osmanlı subayının da bulunduğunu, bu şahsiyetlerin buralara kadar nasıl geldiklerini yukarıda belirtmiştik. Bu kişilerden içinde Paşa'yı daha evvelden tanıyanlar da vardı. Beklemedikleri bir zamanda Enver Paşa'yı aralarında görünce yapacakları işlere daha dört elle sarıldılar. Türkistan Millî Mücadelesi Buhârâ cephesinde bulunduğumuz zaman içerisinde kendileriyle çok yakın olduğumuz bu zevâttan hiçbirinin eş ve çocukları gibi geride kalanlarıyla ilgili yakınmalarına bir defa bile şâhit olmadım. Bu zevatın tamamı Türkistan Mücadelesine iştirak ederek pek büyük hizmetlerde bulundular. Onlarda büyük bir dâvâ adamı olmanın dışında bir heyecan da müşâhede etmedim. Bu zabitan arasında Binbaşı Osman Bey, Yüzbaşı Ali Rıza Bey, Kıdemli Yüzbaşı Hasan Bey, Mülâzımıevvel Nâfi Bey, Mülâzımısâni Halil Bey, İhtiyat Mülâzımısâni Faruk Bey, Gedikli Başçavuş Osman Efendi,

*Buhara Cumhuriyet
Hükûmeti emrinde 3
Osmanlı zabiti:
Ali Rıza Bey,
Miralay Hasan,
Miralay Halil, Yaver
Bartınlı Muhiddin.
Küçük çocuk
Ali Rıza-Meryem
çiftinin kızı Aliye.*

Nefer Cezayirli Hacı Mahmut, Bolulu Çerkez Hüseyin Çavuş, Kerküklü Kürt Hüseyin Çavuş, Edirneli Osman Baba, Kastamonulu Kadri Çavuş'tan mürekkepti. Hükûmet emrinde görevleri ise şöyleydi:

Binbaşı Osman Bey Mekteb-i Harbiye Kumandanı, Mülazımıevvel Nafi Bey Harbiye Mektebi öğretmeni ve müdür muavini, Mülâzımısani Halil Bey Maliye Nezaretinde müşavir, Yüzbaşı Ali Rıza Bey Buhârâ Hareket Ordusu Kumandanı, Yüzbaşı Hasan Bey Termiz Garnizon Kumandanı, Osman Çavuş Kabadiyan Vilâyet Garnizonu Bölük Kumandanı, Çerkez Hüseyin ve Kürt Hüseyin

Çavuşlar Mekteb-i Harbiye talimgâhında talim öğretmeni idi. Bunlardan başka Enver Paşa ile Buhârâ'ya gelmiş bulunan Bartınlı Muhiddin Bey ile Hacı Sami Bey de Millî Mücadele'ye iştirak için gelmişlerdi. Hacı Sami rütbesiz, Muhiddin Bey ise Yedek Subay. Paşa Buhârâ'da bulunduğu sıralarda bu şahsiyetlerin hepsi vazifeleri başında olup yalnız Yüzbaşı Ali Rıza Bey ile Mülâzımısani Halil Bey Cumhurbaşkanı Osman Hoca ile beraber Şarkî Buhârâ vilâyetlerini teftiş için seyahate çıkmışlardı. Ayrıca Fergana'da bulunan Osmanlı zabiti İsmail Hakkı Bey, Şir Muhammed Bek'in tahsis ettiği bir müfreze ile daha Buhârâ'da iken Enver Paşa'ya katılmışlardı.¹⁴

Enver Paşa Buhârâ'yı Terk Ediyor

Bolşevikler Enver Paşa'nın Buhârâ'da bulunduğunu haber almışlar ve Moskova'ya gönderilmesi hususunda Hükûmete talimat vermişlerdi. Hatta Hariciye Komiseri Karahan telâşla Buhârâ'ya gönderilmişti. Paşa, Hükûmeti güç durumda bırakmamak için Karahan'la görüşerek en kısa zamanda Afganistan'a gideceğini taahhüt etmişse de o Moskova'ya celbini istemiş, Paşa ise bunu kabul etmemiştir.

Buhârâ'da görüşmeler ve fikir alışverişlerinden çıkan neticeye göre Enver Paşa kesinlikle "Basmacılar"a katıla-

¹⁴ İsmail Hakkı Bey, Cihan Harbi'nden evvel İttihad Terekki Cemiyeti tarafından Doğu Türkistan'a gönderilmiş öğretmenlerdendi. Kâşgar köylerinde yıllarca öğretmenlik yapmış, zenginlerin çocuklarına ders vererek münevver yetiştirebilmeleri hususunda rehberlik etmiş, çalışkan öğrencilerini İstanbul ve Avrupa'ya gönderip iyi eğitim almalarını sağlamıştır. Savaş ortamında Fergana'ya geçerek 1916 Ayaklanması'na katılmış, bilahare *Basmacılık* başlayınca Şir Muhammed Bek'in yanında yer almıştır. Fergana, Taşkend, Semarkand'da cedid okullarında eğitime katkıda bulunmuştur. Lakabı "*Sarışın İsmail Hakkı*", gayet cesur, feylesof bir zattır. Kendisi bir zabıt değildir.

caktı. Bu hususu temin için Cumhurbaşkanı Osman Hoca bilgilendirilmiş, Termiz Garnizon Kumandanı Hasan Bey'e Şirabad dolaylarında Paşa'ya iltihak edecek şekilde talimat verilmiş, Mülâzım Halil Bey'in Karşı'yı terk ederek Kâsân kasabasına gidip burada yerli mücâhidlerden Corahoca'yı bulup Paşa kafilesine katılması sağlanmıştı. Ayrıca Kabadıyan Garnizonu'nda Bölük Komutanı Osman Efendi'ye özel bir haberci ile gizli talimat gönderilmişti. Buna göre Osman Efendi bölüğü ile birlikte Vilâyet hudut boylarını teftiş etmek maksadı ile Vahş Irmağı sahiline kadar gidecek, burada ırmağın karşı kıyısında bulunan "Cilligöl Basmacıları" ile görüşerek Paşa'nın gelişini bildirecekti. Mülâzımevvel Nâfi Bey, talimgâhtaki çavuşlar ve Osmanlı neferlerinden başka merkez garnizon kıtasından bir manga süvâri ile Paşa'nın maiyyetinde bulunacaktı. Bütün bunları verdiği emirlerle Cumhuriyet Hükûmeti sağladı. Enver Paşa bir av partisi bahanesi ile Buhârâ'dan çıkacak ve yukarıda sağlanan ortam içerisinde Basmacılara katılacaktı.

Moskova'dan Buhârâ'ya yağmur gibi telgraf yağıyordu. Paşa'nın kısa zamanda gönderilmesi isteniyordu. Hükûmet "Sur dışında yapılacak üç günlük av partisini müteakip gönderilecektir." diye Moskova'ya cevap yazarken Paşa'nın buradan ayrılması için hazırlıklar tamamlanmıştı. Nihayet av partisi bahanesi ile Buhârâ surları dışına çıkan Enver Paşa ve beraberindekiler gece gündüz yol aldılar. Şarkî Buhârâ'ya giden ana cadde Karşı ve Guzar şehirlerine uğrayarak geçtiği halde, kfile çöl yolunu tercih etti. Karşı şehrinin güneyinde bulunan Kâsân kasabasının iki kilometre kadar batısındaki bir köyde Basmacı Corahoca'nın hazırlatmış olduğu konakta bir gündüz kaldılar. Mülâzım Halil Bey o gün Paşa'ya mülâki oldu. İkinci gece yolculuğunda Corahoca'nın temin ettiği kılavuzların rehberliği ile Guzar'ın güneyindeki bozkırlar arasından gidilerek ortalık ağırırken Kûhiten Dağı'nın eteğinde bir köyde konakladılar.

Kuş uçmaz kervan geçmez ucu bucağı bulunmayan bu muazzam Tuz Dağı, dipsiz dereleri, sivri tepeleri, yalçın tuz kayaları ile gecenin karanlığında değil ancak gündüzün aydınlığında yolculara yol verir. Onun için Paşa ve kafilesi bu geçidi geçmek için geceyi beklemedi,   leyle kadar istirahat ederek güneş batmadan mezkûr dağın kendi ismini taşıyan Kuhiten Boğazı'nı bulmak için öğleden sonra yola  ıktılar. Yarım gün ve bir gece durmadan yol yürümek sureti ile boğazı geçtiler. Boğazın  ıkı  ağzından 4-5 kilometre güney batıda bir köyde konakladılar. Bu köy  ir bad şehrine 8-9 kilometre mesafedir. İki ufak tepenin kavuştuğu yerdeki boğaza Çağataylar Dehne-i Zağ, yani Karga Boğazı derler.

Y zba ı Hasan Bey bir emirberi ve bir de  irabadlı kılavuz askerle Paşa'nın boğaz yolunu takip edeceğini tahmin ettiğinden o da Dehne-yi Zağ'a uğramış ve burada Paşa ile bulu mu tu. Kadere bakınız ki, Paşa ve Hasan Bey Harbiye'de aynı sınıfta okumu lar, beraber mezun olmuşlar ve aynı zamanda orduya çıkmışlardır. Biri Harb Akademisi'ne gitmiş, diğeri orduda kalmış, bir daha da birbirlerini g rmemi ler. Birisi Harbiye Nazırı, diğeri de orduların birisinde zabıt. Çok tuhaf tesadüf. Türkistan'ın en ücra köşesinde bir köyde meçhul istikb l için kader birliği yapmak maksadı ile bulunmuş oluyorlar. Arkada lardan sonradan dinlediğime göre birbirlerine sarılarak  p     ler ve ağla mı lardır.

Yolculuk muntazam devam ediyor. Kafile biraz daha büyüdü. Corahoca'nın adamlarına müsaade edildi. Bundan sonrası Hasan Bey'in mıntıkası, tehlike yüzde seksen azalmış oluyordu.  irabad  ehrinin kuzeyindeki bozkırlar arasından gidilerek Yenipazar kasabasının kuzey batısında Y rci kasabasının batısında Surhab Nehri'ni geçtikten sonra Baba Dağı'nın batı eteğinde sarp sivri bir tepenin yamacında küçük, pek dik, meyilli derenin kenarında ufak bir köye indiler. Bu dereye birçok yerlerden çıkan kaynak

suları dökülüyordu. Yatağının her tarafı yalçın kaya olması dolayısı ile su zayıtı vermeden dere istikametinde hızla yuvarlanıyor. Bazı yerlerde şelâlemsi durumlar yaratarak akması kenarındaki köye ayrıca neş'e katıyor. Derenin suyu tatlı olmasına rağmen köyün adına Acısu demişler. Burası mükemmel bir yar. Ağyar gözünden sapa üçyol kavşağı. Altı gün altı gece huzursuz yolculuktan sonra böyle sakin bir yerde istirahat etmek en büyük ihtiyaç. Bir mâni olmazsa bu köyde iki üç gün kalmayı münasip buldular. Buradan sonraki konak yeri *Basmacılar* diyarı.

Oraya eli kolu sallayıp gidilmez. O diyara gitmek için tertibat lâzım. İstirahat sırasında bu hususu mütalaa ettiler. Paşa burada, Düşenbe'de Osman Hoca'nın yanında bulunan Ali Rıza Bey'e hitaben yazdığı mektubu Mülâzım Halil Bey'e teslim ederek oraya gönderdi. Mektupta Buhârâ'dan ne şekilde ayrıldıklarını, Halil ve Hasan Beylerle nasıl buluştuklarını, yolculuğun normal olarak devam ettiğini ve bundan sonra istikamet in de "*Cilligöl Basmacıları*" olduğunu, gelecek hakkındaki düşüncelerini tatbikata koyacaklarını, kendisini Düşenbe'de beklemelerini, Cumhurbaşkanı'na da bilgi vermesini, Rus kuvvetlerini temizlemeye buradan başlayacaklarını belirtiyordu.

İkinci mektubu Kabadiyan Garnizonu Bölük Kumandanı Osman Çavuş'a Hasan Bey yazdı. Bu mektupta bölüğün itimat edilen arkadaşlarından 50 kişilik bir müfreze ile Cilligöl'e gidip Basmacılara hitaben yazılmış olan Enver Paşa'nın mektubunu bizzat onların reislerine teslim ederek temasa geçilecek, Paşa'nın kendileriyle beraber olup Ruslar'a karşı muharebe edeceği bildirilecekti. Mektubu, Nafi Bey'in askerlerden küçük zabıt Hikmet Efendi Acısu köyünden bir kılavuzun refakatinde Kabadiyan'a götürdü.

Mollalıktan Basmacılığa

O sıralarda âilem tamamen Basmacı ve dayım Abdülhâkim bunların reisi olduğu hâlde ben eğitim hayatımı yeni tamamlayıp ticaretle meşgûl olduğumdan elime silâh almamıştım. Kilif kasabasındaki olayın akabinde canımı zor kurtarıp Afganistan'a ilticâ ettikten sonra memleketim olan Cilligöl'e avdet edemedim Afganistan'ın Aktepe köyündeki akrabalarımın yanında kalıyordum. Âlim Han Buhârâ'yı terkedip Gölâp havalisinde oyalanırken ancak ben Cilligöl'e dönebildim. Âileme kavuştuğuma tabîî sevindim. Muhitimizde olağanüstü bir heyecan yaşanıyordu. Burada herkes ölmekten ve öldürmekten bahsediyordu. Varını yoğunu satarak silâh ve mermi tedarik edenlerin sayısı günden güne çoğalıyordu. Eskiden "Gökbörü"¹⁵ için at besleyenlerin yerini şimdi nişan talimi yapanlar almıştı. Sür'atle koşan atlar üzerinde yalın kılınç sıra hâlinde dikilen ağaç dallarını kesmek eğitimleri artmıştı. Cilligöl'e geldiğimde yadırgadığım bu hayata alıştım. Kendi kendini yetiştirmekte olan gençleri teşkilâtlandırarak faydalı bir duruma koymayı düşündüm. Fazla atları ve develeri satmak için Afganistan'a götürdüm. Bunların parası ile külliyetli miktarda silâh ve cephaneye satın alarak kabîlemizden silâh tutabilecek olanları silâhlandırmak sûretiyle işe başladım. Korgantepe'nin batısındaki Aladağ havalisinde yerleşik bulunan Kazak kabilesi mensupları da, Lakaylar'ın yersiz şımarıklıklarından usanarak Cilligöl havalisinde Vahş Nehri'nin kenarına yerleşmiş olanları ile de görüşmeler yaparak birlikte hareket etme kararı almışlar, burarlarda Türkmenler'le birleşerek Kabadiyan Garnizonu'ndaki Bolşevikler'in ara sıra erzak vesaire için sarkıntılıkları ile

¹⁵ Gökbörü, Türkistan'da bir atlı spor ve oyundur. Türkmenler "Köpkeri, Kökbörü, Oğlak tutmaç", Özbekler "Olak Çapma" derken Kazaklar "Kökpar", Güney Türkistan, Afganistan ve Tacikler "Buzkaşi" diyorlar.

*Son Buhârâ Emîri
Âlim Han (1921)*

İbrahim Lakay'ın çapulcu haydutlarına karşı kader birliği yapmışlar ve onlar da iyi bir şekilde silâhlanmışlardı.

Bir haftadır ne Bolşevikler ne de Lakaylar bizi tâciz etmiyorlardı. Afganistan'dan getirdiğimiz bir miktar Rus mavzeri ve iki at yükü mermiyi safımıza katılan yiğitlerimize tevzi etmiş, silâhlı kuvvetlerimizi bir miktar daha artırmış bulunuyorduk. Türkmen ve Kazak silâhlı süvâriyelerimizin adedi 400'ü bulmuştu. Saldırı veya çapul nereden olursa olsun karşı koyacak durumda idik. Bugünlerde Bolşevikler cihetindeki cephenin gece nöbetçilerini değiştirdikten sonra Kazak Birlikleri'nin karargâhına kadar gittim. Bir müddet Kazaklar'ın komutanı Destankul Bey'le boşboğazlık yaptım. Gece yarısından sonraki nöbeti bizimkilerin teslim almasını kararlaştırarak karargâhıma geri döndüm. O saatte karargâhtaki işlere düzen verdikten sonra Lakaylar tarafındaki nöbetçilerimizi de kontrol edip geceyi âilemin yanında geçirmek üzere evime gelmiştim ki gecenin üçüne doğru uykudan uyandırıldım. Karargâhtan gönderilmiş olan iki süvârinin getirdiği habere göre, Kabadiyan'daki

milis kumandanı Osman Efendi 30 kişi ile Vahş Irmağı geçidine gelmiş, elinde Enver Paşa'nın bir mektubu varmış. Paşa Basmacılar'la dost olmak için yanındakilerle bizim tarafa geçmek istiyormuş. Destankul müsaade etmemiş, bunun üzerine elindeki mektubu alarak karargâha göndermiş. Arkadaşlar mektuptan bir şey anlayamayınca acele karargâhta bulunmak lâzımmış. Bu haber üzerine hazırlandım ve sabaha karşı saat 4 civarında karargâhıma geldim. Kabadiyan milis kumandanı Osman Çavuş burada bekliyordu.

Osman Çavuş mektubu Destankul'a teslim ettikten sonra, kötü bir niyetle gelmediğini ısrarla temin etmiş, bu zâtın hüsnüniyetine kanaat getirilince kendisini yanındakilerle beraber kayıklarla bizim tarafa geçirmişler. Bu zatı birkaç defa uzaktan görmüştüm. O Vahş Nehri'nin batısında ben de doğusunda birbirimize küfürler etmiştik. Hükûmet kuvvetleri o zaman Bolşevikler'le birlik görüldüğünden onları sevmiyorduk.

Osman Çavuş çok haşin ve sert görünüşlü, palabıyıklı, çatık kaşlı, oldukça heybetli bir kişi idi. Ama şimdi gayet munis, terbiyeli, cana yakın, kuzu gibi aramıza gelmiş bulunuyordu. Karargâhta Osman Çavuş'un getirmiş olduğu mektubu arkadaşlar açmışlar fakat mektubun yazılışı ve lehçesi Osmanlıca olduğu için bizim Cilligöllü gerek Türkmen gerekse Kazak ediplerimiz de mânâsını sökmemişler.

İKİNCİ BÖLÜM
BASMACILAR
VE
ENVER PAŞA

Enver Paşa Basmacılar Arasında

“Mücâhid-i Muhterem

Abdülhekim Bey ve Arkadaşlarına:

Din-i mübin uğrunda cansiperane cihâd ettiğinizi öğrendim. Düşman-ı din olan Bolşevikler’e karşı vatanınızı ve namusunuzu müdafaa etmek maksadiyle etrafınızda toplanmış bulunan fedakâr mücâhitlerin sarf ettikleri gayretlerin semerelerini zayi etmemek ve elele beraber çalışmak emeli ile vatanınıza gelmiş bulunuyorum. Beraberimde 36 süvâri arkadaşım vardır. Bu kafilenin sizin tarafınıza geçmek istediklerini Bolşevikler duyarsa bizi takip eder, müşkül duruma düşmüş oluruz. Binaenaleyh bizi defaten ırmaktan sizin tarafa geçirilebilecek miktarda kayık tedariki ile yann sabah güzergâhta hazır bulundurarak nehri geçmemiz hususunda lazım olan araçları temin eylemenizi rica eder, bilvesile eday-ı müddet eylerim efendim.

Acısu, 18 Kasım 1921

Dâmâd-ı Halîfetü'l-Müslimîn

Enver”¹

¹ Bu mektup suretinden Nâfiz Bey arşivinde iki adet bulunmaktadır. Harfi harfine tutmamakla beraber bu mektuplar aynıdır. Metinde izah edildiği üzere tercümeler harfi harfine değil anlaşıldığı şekilde tesbit edilmiştir. Diğer mektup sureti *Korbaşlar II* (s.47)’de yer almıştır. Tarihlerde de ilk bakışta bir çelişki görülüyorsa da, (*Hatıralar*’da 18, *Korbaşlar II*’deki belgede 21 Kasım) gerçekte birinde yazılış, diğerinde varış tarihi kaydedilmiştir. Belgeler Nafiz Bey tarafından sonradan karargâhta boş zamanlarda suretlendirilirken, anlaşıldığı şekilde tarihlenmiş ve tesbit edilmiştir. Esasen bu tarih hataları konu ile ilgili yayınlanmış hatıraların hepsinin müşterek eksikliğidir. Osmanlı Rumi, Türkistan Hicri, Ruslar Gregoryan takvimi kullanıcılarıdır. Tarih hatâ

Mektubu okudum, ben de fazla bir şey anlamadım. Yazıya hâkim olamadığım gibi, lehçeyi de tam tercüme edemedim. Anladığıma göre büyük bir zâtın bizim tarafa iltihak etmek istediğini kestirdim. Ve bu zâtı her ne pahasına olursa olsun karşılamaya karar verdik. Kararı aldığımız zaman camide sabah ezanı okunuyordu. Namazdan sonra misafirleri karşılama hazırlıklarına başladık. Henüz niyetlerinden emin olmadığımız için ilk işimiz Osman Efendi'nin birliğini silâhlardan arındırmak oldu. Birliğin kâtibi Mirza Muhiddin'in yardımcısı Sâbit Hoca'yı ayrıca bir odaya koyduk, kapılarına nöbetçi yerleştirdik; askerlerini de diğer koğuşlara kapattık. Şayet bir aksilik olursa bunları öldürecektik. Buhârâ İhtilâli'nde bu kişiler Bolşevikler'le beraber çalıştıkları için onlara hiç güvenmiyorduk. Bu sebeple getirdikleri zât gerçekten Enver Paşa ise o zaman bunları da serbest bırakıp silâhlarını iade edecektik.

Kayıkları hazırlayarak biz de kuvvetlerimiz ile birlikte Vahş Nehri'nin geçit yerine vardık. Ben başta olmak üzere 20 kişilik birliğimizle altı adet kayığı nehrin Kadiyan cihetine geçirdim. Tam kayıkların karşısındaki siperlerde Destankul Bey'in kumandasındaki askerlerimiz mevzi aldılar. Bu suretle süvârilerimizle Paşa'yı karşılamak için Kadiyan istikametine doğru hareket ettim. Bizim birlikten iki kilometre kadar ayrılmıştım ki ileride bir grup karaltı görüldü, biz ilerledik onlar yaklaştılar. Gelenler ikişer süvâri yan yana nizamî yürüyüşte, Enver Paşa denilen zât en önde, Türkistan'ın cins atlarından doru renkte bir

ve çelişkilerinin bu husustan kaynaklanmış olması muhtemeldir. Bu olaylar için Zeki Velidi, Abdullah Recep, Bartınlı Muhiddin gibi olayları az çok yaşayan şahsiyetler mümkün mertebe tarihten ziyade hikâyeye önem verdikleri halde Nâfiz Bey bol bol tarih kullanmakta olduğundan demek kendine güveniyor. Çoğu kere bu tarih yanlış olmalı diyorum, araştırıyorum, fakat üstadın tarihi doğru olduğu sunucuna varıyorum. Önsözde belirttiğim gibi bu hataların düzeltilmesini ileriye bırakmak zorundayız.

ata binmiş (sonradan öğrendiğime göre bu atı kendisine Buhârâ'yı terk ederken ilk Cumhurbaşkanı Mirzâ Abdülkadir Muhiddin hediye etmiş ve ata “*Sultan*” adı verilmişti) başında Buhârâ Astragan derisinden mâmul siyah kalpak, üzerinde koyu haki elbise, ayağında kahverengi diz kapaklarına kadar ilikli şık bir Alman geti, göğsünde kocaman askerî dürbün, sağ ve sol kalçalarına ceketinin kabarık duruşundan belli olan iki legant tabanca, önünde sağ kasığının üzerinde bir brovnik tabanca, sakalı tıraşlı, uçları yukarı kıvrılmış pek uzun olmayan simsiyah bıyık, büyüğe yakın bebekleri kumral ve beyazları gayet net beyaz son derece keskin ve cazibeli elâ gözlü, orta kalınlıkta muntazam kavisli siyah kaşları, bakışlarındaki sihiri artıran beyaz, erkek güzeli fevkâlede bir sima. O ana kadar gördüğüm insanlar arasında hiçbirisi benim üzerimde bu kadar emniyet telkin etmemişti. Aramızda on adım kalmamıştı. Attan aşağıya atladım. Paşa'nın rikâbına² kadar gittim. O da atından indi, ben ellerine sarıldım. O sırada süvârilerin yeni gelenlerinden bir kısmı daha atlarından indiler. Onların da her birisi ile ayrı ayrı musâfaha³ edildikten sonra tekrar atlarımıza bindik.

Paşanın yanında sorduğu suallere cevap vererek atlarımız yol alıyordu. Paşanın sağ tarafında yürüyen bir suvariyi, Paşa, “*Sami Bey*” diye bana takdim etti. Uzun boylu, buğday çehreli, keskin elâ gözlü, kalın kaşlı, belinde dört tabanca asılı ters ters bakıyor. Başında Buhârâ'nın en kıymetli Astragan derisinden mâmul sarı kalpak, ayağında kısa ökçeli çizme, omuzunda kahverengi bir pelerin, kelimenin tam mânâsıyla korkunç bir adam.⁴ İkinci takdim ettiği zâtın ismi Hasan Bey. Bir Osmanlı zabiti olan bu kişi

² Rikâb: 1. Özengi, 2. Büyük bir kimsenin huzuru, önü, makamı.

³ Musâfaha: El sıkışma, tokalaşma.

⁴ Hacı Sami, Enver Paşa'nın kurdurduğu Osmanlı Tekilât-ı Mahsusa'nın sivil mensuplarından.

arkadaşları arasında “Çingene Hasan” lâkabı ile anılmış. İri gövdeli kelkafa, gövde ile uyumlu kısa bacaklı, bir at üzerinde bulunmasına rağmen başı diğer süvârilere on santim yüksekte, kaba saba konuşan bir adam. Üçüncü şahıs beyaz yüzlü, büyükçe ağızlı, üst dişleri tamamen altın kaplamalı, çenesine doğru inceleşen bir surat ile sinekkaydı tıraşlıdır. Kırpık bıyıklı İran Türkleri’nin simasını andıran bu zâtın isminin de Yüzbaşı Muhiddin olduğunu öğrendik.⁵ Dördüncü şahıs, kocaman gövdeli cins bir Türkistan atının üzerinde bir nota gibi çömelmiş, ince karışık suratlı, gözlerinin beyazları kızarmış, hayatta çok sıkıntı çekmiş intibasını uyandıran, heyecanlı konuşan, kısa boylu zarif cüsseli bir zât, Mülâzımıevvel Nâfi Bey. Yanında sarışın yüzlü koca kafalı, yassı omuzlu, pehlivan gövdeli Bolulu Çerkez Hüseyin Çavuş. Ve orta boylu, sık siyah bıyıklı, gür siyah saçlı, kel başlı, gözleri şahin gibi her tarafından cesaret fışkıran bir delikanlı Kerkük’lü Hüseyin Çavuş. Beride çil suratlı, uzun boylu, ön dişleri dökülmüş, bıyıklarına beyaz düşmüş, kuvvetli bir vücut, sağlam yapılı, baştan aşağı cesaret timsali Cezayirli Hacı Mehmet Çavuş. Geriye kalan 29 sûvari ise bizim “Mehmetler”... Buhârâlı, Şehrisebzli, Semerkandlı ve Ferganalı genç milisler. Bunlar ile de hem tanışıyor hem at üzerinde yol alıyoruz. Konuşmalarımız

⁵ Yaver Bartınlı Muhiddin. Bu zat Osmanlı Ordusunda Yüzbaşı değil “Yedek subay”dır. Osmanlı zabıtları bahsinde de öyle geçiyordu, ben düzelttim. Muhiddin Bey’in 1923 yılında İstanbul *Vakit* gazetesinde yayımlanan hatıralarında da bu yanlış yapılmış, fakat sonraki nüshalarda düzeltilmiş olduğu halde birçok kaynaktan “Yüzbaşı” olduğu tekrarlanmıştır. Nâfiz Bey’in *Hatıralar*’ında anlattıklarına göre Muhiddin Bey biraz kendini büyük gören karektere sahipmiş. Kendisi Kafkas Cephesi’nde önce Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa’nın, sonra yine Paşa’nın amcası Halil Paşa’nın yanında çalışmış, buradan Enver Paşa hizmetine girmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Dr. Yusuf Gedikli, *Bekiraga Bölüğünden Türkistan’a Yaver Muhiddin Bey’in Hatıralarında Enver Paşa’nın Son Yılları*, *Ufuk Ötesi Yayınları*, İstanbul 2003.

esnasında Paşa, Afganistan hududuna ne kadar mesafe olduğunu ve bura ile temasımız olup olmadığını sordu. Ben Afgan hudud kumandanının bize çok iyi muamele ettiğini, istediğimiz zaman hududu geçip Afganistan topraklarına girebildiğimizi, hattâ silâh ve cephânelerimizi oradan temin ettiğimizi anlattım. Çok memnun olmuştu.

21 Kasım 1921 günü sabah saat 10'da sağ salım, bir arıza olmadan Vahş Irmağı geçidinde ihzâr ettirdiğimiz kayıkların bulunduğu mahalle geldik. İlk partide beşer atlı gruplarla Paşa'yı ve maiyyetini, ikinci partide de geri kalanlarla bizim 20 kişiyi "Basmacılar" cihetine naklettik. Yapılan görüşmelerden sonra Enver Paşa ve arkadaşlarına canı gönülden inandık ve itaat etmeye karar verdik. Karargâha varınca Osman Efendi ve askerlerini serbest bıraktık ve silâhlarını kendilerine geri verdik. Şimdiye kadar birbirimize öldürseye kurşun sıktığımız Osman Efendi ile arkadaş olduk ve bu suretle kaderlerimizi birleştirmiş olduk. Enver Paşa ile arkadaşlarını Abdülhekim Bey'in evinde misafir ettik. Ve askerleri de Osman Çavuş'un emrine verdiler.

Abdülhekim ve Abdurrahman Beyler Cilligöl Türkmenlerinin ileri gelenleri ve her birisi bir kolun başbuğu idi. Oldukça da zengindiler. Abdülhekim Bey dayım, Abdurrahman Bey ise arkadaşımıdır. Her ikisi de Buhârâ Emîri Âlim Han'ın rütbeli şahıslarıdır. Fakat kendileri "Emîrci" değil, gençleri sever, yeniliğe meyilli aydın insanlardır. Tabiatıyla bu adamların diğer emîr mansıpdârları⁶ arasında istisnâ teşkil etmelerine sebep benim Emîr aleyhtarı hareketle-

⁶ "Mansıpdâr", mansıbı olan yani memuriyeti olan, devlet hizmetinde bulunan demektir. Türkistan hanlıklarında Timur ve hatta daha evvelinden beri, bulundukları yerde devleti temsil etmeye yetkili olan kişiler "Mansıpdâr" diye vasıflandırılıyor ve bu kişiler devletten maaş alıyorlardı. Hatıralarda adı geçen Abdülhakim ve Abdurrahman Bek "Tuğsaba", "Tuğ Sahibi, Tuğgeneral" rütbesine sahip olup 6000 lira maaş alıyorlardı. Bazen bu mansıpların, sonuna lehçelere göre basit bir ilâve yapıp ad olarak da kullanılabildiğini metinlerde görmekteyiz.

rimdir. Âilemin son zamanlarda Emîrciler'in baskılarından çektiği ıstıraplar da hesaba katılırsa Emîr aleyhtarlığımız normal karşılanır. Gerçekte Türkmenler aydını ve câhili ile yaradılıştan yeniliklere açık ve demokrat insanlardır. Onun için hiçbir zaman rastgele hayallere kapılmamışlardır. Şahsî menfaat peşine gidenlerimiz de azdır. Halk arasında zengin ve fakirlikten ötürü bir çatışma ve baskı da yaşanmamıştır. Haksızlık ve hırsızlık gibi cemiyet hastalıkları mevcut değildir. Böyle kişiler çıkarsa doğup büyüdüğü muhitte yaşayamaz, başını alıp gider. Böyle olanların anaları babaları adlarını bir daha ağızlarına almazlar. Böyle bir cemiyet içinde yetişen gençler daimâ cemiyete faydalı olmaya, yalnız kendi yakınları ve akrabaları için değil kabile fertlerinin de takdirini kazanmak mecburiyetindedirler. Bu şekilde herkesin takdirini kazananlar sevilir ve cemiyette fikirlerine hürmet edilirdi. Bu şahsiyetteki kişilere cemiyette herkes yardımcı olurdu. Abdülhekim Bey Emîr'in oldukça büyük rütbesine sahip olmasına rağmen, onun Devlet İdaresi ve Halk'a karşı olumsuz davranışlarını tasvip etmemiş, bu sebeple yurdumuzun ve milletimizin kurtuluş hareketi için servetini ortaya koymak suretiyle, kabilemizin bütün fertlerinin iştirakini sağlamıştır. İşte sonraları Bolşevikler'in bir yerlerden yardım alıyorlar diye kötü propaganda ettikleri Basmacılığın aslı da bu idi.

Aynı gün, Osman Efendi ile beraber karagâhı yeni duruma göre tanzim ettikten, yani güçleri birleştirerek yerleştirdikten sonra, Paşa ve misafirlerin bulunduğu dayım Abdülhakim'in evine gittim. Kapıda Yaver Muhiddin Bey ile Hacı Sami Bey bir şeyler yazıyorlardı. Ayakta onların konuşmalarına kulak verdim. Günlük olayları tesbit ettiklerini anladım. Muhiddin Bey Enver Paşa'ya refakat ettiği gündenberi olan bitenleri tesbit ederek yazıyormuş. Biraz yazılarını ve sözlerini keserek beni süzdüler. Sami Bey kekeleyerek,

- “Bugünden sonra senin de ismini bu deftere kayıt edeceğiz.” dedi.

Lakaylar ve Tacikler hususunda malûmat isteyerek Toğay Sarı’nın durumunu ve hareketlerini sordular. Bu sırada içeride bulunan Paşa’nın yanından Nâfi Bey çıktı ve Paşa’nın Muhiddin Bey’i istediğini söyledi. Hep beraber içeriye girdik. Paşa, elinde bir dolmakalem ile bir şeyler yazıyordu. Biz içeri girince başını kaldırdı. Yüzünün duruşu vaziyete iyice intibak ettiğini gösterdiği gibi, memnuniyeti de her hâlimden belli oluyordu. Muhiddin Bey’e hitaben,

- “Amanullah Han’a bir mektup yazalım.” dedi ve bana dönerek “Farisîce yazabilir misiniz?” diye sordu.

Evet cevabını verdim. Elinde karaladığı kâğıdı bana uzattı,

-“Şunu tercüme edin.” dedi.

Osmanlı lehçesinde yazılmış olan el yazısını biraz kekeleyerek okudum. Noksan telâffuzlarımı kendisi düzeltti. Sonra müsveddeyi Farsça’ya çevirdim. Yazılan mektubun meâlî şöyle idi:

“Âlâ Hazret Gaazi Amanullah Han
Afganistan Kralı:

Şarkî Buhârâ ve havâlisinde ayaklanmış bulunan halkın başsız ve şuursuz bir vaziyette icra etmekte oldukları harekâtı muntazam ve şuurlu bir istikâmete sevk etmek husûsunda Buhârâ Cumhuriyeti Hükûmeti’nin teklifi üzerine Cilligöl’e gelmiş bulunuyorum. Mahallî mücâhitler bizi çok iyi karşıladılar. Bir müddet burada istirahat ettikten sonra Düşenbe’ye hareket edeceğim. Orada Buhârâ otoritesine mensup bazı kimseler beni bekliyorlar. Mücâhitler arasında hizip teşkil etmiş bulunan Emîr Âlim taraftarlarının da bizim bayrağımızın altında toplanmalarını temin hususunda Emîr Âlim nezdinde münasip tesir icrasıyla, maruz kalacağımız müşkülatta dahi kardeş elinizi bize uzatmayı ihmal etmezsiniz. Bu din kardeşi ülkesinin düşman-ı dinden halâsı uğrunda Cenâb-ı Âlâ Hazretleri’nin ve bu necip Afgan Milletinin

manevî istinatgâh olması bizi gören Allah katında boşa gitmeyeceği gibi, bendenizi de ilelebet minnettar kılacağını, ihtirâmat-ı fâikama terdifen arz-ı takdim eylerim efendim.

21 Kasım 1921

Enver.”

Bu mektubu tercüme ederken “Basmacı” kelimesini yazmıştım. Paşa bu kelimeyi sildirdi. Yerine “Mücâhit” kelimesini dikte ettirdi. Mektup Türkmen mücâhidlerinden Allahveren ile Kazak mücâhitlerden İzzikul adındaki iki süvâriye teslim edilerek Afganistan’ın İmamsahib Garnizonu Kumandanı Gulam Resulhan’a teslim edilmek üzere gönderildi. Akşam Abdülhekim Bey misafirlere ziyafet verdi, koyunlar kesildi, pilâvlar pişirildi. Herkes neşe içinde âdeta bir düğün havası yaşandı. Bahşılar türkû söylediler, askerler oyunlar oynadılar.

Ertesi gün erken saatlerde Uzunkışlak’taki karakolumuzdan iki süvâri şu haberi getirdi: Lakay Togaysarı yüz kadar avanesi ile Korgantepe havalisine inmiş, bazı köylere uğrayıp at toplamış. Aral’dan ve Düşenbe tarafından da kırk elli kadar Lakay süvâri Uzunkışlak civarında gözükmüş, fakat köylere giremeden sıvışmışlar. Cilligöl Türkmenleri ile Kazaklar’ın birleşmesinden evvel Kabadıyan Garnizonu’ndaki Bolşevik kuvvetlerinden bir iki bölük Cilligöl’e ve Uzunkışlak havalisine gelip bazen Lakaylar’a rastlar, onlarla müsademe eder, kovarlarmış. Bunlar konuşulduğu zaman Osman Efendi de dinliyordu. Kendisine,

- “Duyuyorsun ya, hazırlan, Togay Sarı senin silâhlarını soymaya geliyormuş.” dedim.

Osman Efendi,

- “Togay Sarı benim adımı iştirirse şeytan görmüş gibi kaçır.” dedi.

Ve gülüştük...

Lakaylar Hakkında Paşa'ya Malûmat

Yeni hâdiseyi Paşa duyunca benden Lakaylar hakkında malûmat istedi. Ben de kendilerine etraflica konunun gelmiş ve geçmişini şöyle anlattım: Lakaylar'ın reisi olan İbrahim Bek ve avânesinin Şarkî Buhârâ'daki Türkistan Millî Mücadelesine en az Bolşevikler kadar zararı dokunmaktadır. Bunlar Özbek kabilesinin bir oymağıdır. Bu oymak da Esenbeyli, Badratlı diye iki kola ayrılır. Gölâp Vilâyeti'nin kuzeyi ile Belcivân Vilâyeti'nin güneyindeki bozkırlarda ve Hisar Vilayeti'nin güneydoğusunu çevreleyen ovadaki köylerde yaşarlar. Buğday ve arpa ziraati ile uğraşırlar. Kalabalık ve çalışkan oldukları için bol miktarda mahsul alırlar, aynı zamanda da köylerinin çevresinde ziraata müsait olmayan dağlık mıntikalarda koyun, at ve sığır yetiştirirler. Oldukça zengin olanların ekserisi Buhârâ Emîrliği'nin rütbelerine sahiptirler. Mansıpdarların halk üzerinde büyük nüfuzları vardır. Genel olarak Lakay halk çok çalışkan namuslu ve misafirperverdir. Âlim Han Afganistan'a kaçınca o havâlide hiçbir otorite kalmadı. Yeni hükûmet de henüz otoriteyi eline almadığı için karışıklık baş gösterdi. Bu hercümerç içerisinde tabiatıyla birçok avanturistler meydana geldi. İşte böyle tıynetleri bozuk çapulcular, bu çalışkan ve samimî insanların cehaletinden faydalanarak etraflarına birçok delikanlı topladılar.

İbrahim Lakay o namuslu insanlar arasında fenalıklarla temayüz etmiş bir kişidir. Kendisi fakir bir köylünün çocuğudur. Hayata atıldığından itibaren hırsızlıkla geçinmiştir. Ele avuca sığmaz, muhitin en uzak taraflarından at çalar. Bazen ele geçer dayak yer; hulâsa binbir çeşit macera ile yoğrulmuş, kapıdan kovalasan pencereden giren takımdan haydut yaradılıştaki bir mahlûk... Âlim Han Buhârâ'yı terk ederek Hisar'a geldiği zaman fırsatı ganimet bilen İbrahim Lakay, etrafına kendi kafasına uygun kırk elli kişi

*Meşhur İbrahim Lakay
Sovyet hapishanesindeki
günlerde (1930)*

toplayarak Emirciler safında Cumhuriyet Kuvvetlerine karşı cephe almış, Emîr'i müdafaaya girişmişti. Az zamanda firarî Emîr'in teveccühünü kazanarak onun iltifatını nail olmuş ve "Karakul Beyliği" rütbesini almıştır.

İbrahim Lakay şu anda kendini Emîr'in varisi telâkki etmektedir. Civarında yerleşik Tacik, Katağan, Karluk, Kazak, Türkmen köylerini basıyor, yağma ediyor, eline ne geçerse alıp götürüyordu. Kendi oymağından olmayan rütbe sahibi zenginlere de tahakküm ediyordu. Bu herifin zulmü

civar halkı susturduğundan Gölâp havalisindeki Lakayları da şımartıyordu. Bunlar da aslında bir sığır çobanı olan Togay Sarı isminde bir serserinin etrafında toplanarak yağmaya koyuluyorlardı. Bunlar talimatı İbrahim'den alıyorlardı. Lakay yağmacılarından canlarını ve mallarını korumak için diğer kabileler tıpkı bizimle Kazaklar gibi birleşmişlerdi.

Togay Sarı'nın da yaptıkları saymakla bitmez. Emîr Âlim Düşenbe ve Korgantepe'de tutunamayarak Gölâp Kalesi'ne ilticâ ile buradan Afganistan'a kaçtıktan sonra, Kale Cumhuriyet güçlerinin eline geçmişti. Togay Sarı, Lakay olmayan halktan topladığı dört bin kadar silahlı kişi ile kaleye bir baskın yaptırmıştı. Cedîdî askerler kaleyi korumak için havaya ateş açmışlarsa da dinleyen olmamış ve bu insanların bir çoğu geri durmak isterken Togay Sarı adamları tarafından öldürülmüşlerdir.

Enver Paşa'ya geç vakitlere kadar buralardaki durumu anlattım. Birgün,

- "Bu Lakaylar 50.000 asker çıkarabilirler mi?" diye son bir soru sordu, ben de çıkarabilirler diye cevap verdim.

Bugünlerde buralarda aşırı bir sükûnet vardı. Bolşevikler'den de Lakaylar'dan da hiçbir ses çıkmadığı gibi herhangi bir hareket sezilmiyordu. Bu sükûnetli günlerde garnizondaki yiğitlerimize bir ziyafet tertip ettik, kılınç talimleri yaptırдық. Gökbörü oyunu icra ederek halk ve askerlerin eğlenmesini sağladık.

23 Kasım 1921 günü Enver Paşa'nın beraber getirdiği milislerle Osman Çavuş'un müfrezesi birleştirildi ve meydana getirilen nizamî bölüğe Mülâzımievvel Nâfi Bey bölük kumandanı tayin edildi. Osman Efendi ve çavuşlar ise takım ve mangalara verildiler. Bunlarla beraber bizim Türkmen ve Kazak süvâripleri de Paşa'yı görmek istedi. Askerleri meydana topladık ve Paşa'ya haber gönderdik. Bir saat sonra Paşa yanında yerli sergerdeler olduğu halde teşrif etti. Birlikleri ayrı ayrı teftiş etti. Kendi süvâriplerine, bizim süvârilere iltifâtlarda bulundu. Halk da meydanın etrafını seyirci olarak kaplamıştı. Paşa yüksek bir yere çıkarak şu hitapta bulundu:

- "Arkadaşlar uzun senelerden beri ecdâmızın hâkim bulunduğu bu ülkenin en mâmur yerlerini Ruslar istilâ etmiş ve 70 seneden beri de istismâra devam etmektedirler. Buhârâ'da meydana gelen ihtilâlden de faydalanarak topraklarınızın her tarafına girmişler ve müstakil bir hükûmet olan Buhârâ Cumhuriyeti'nin de dâhilî işlerine müdâhale etmektedirler. Hükûmet müsaade etmemesine rağmen hâlâ geri çekilmemekte ısrar etmektedirler. Bu sebepten dolayı Hükûmet kuvvetleri de kısmen dağlarda, kısmen şehirlerde işgâlcileri yurtlarından kovmak için mücadeleye başlamışlardır. Ben de bu mücadeleyi idare etmek, Ruslar'a karşı savaşmak için aranızda geldim. Birbirinizle değil, ben başta olmak üzere elbirliği ile memleketi istilâ etmiş olan Ruslar'a karşı koymaya ve onları kovmaya çalışacağız. Artık sizler kendiniz için değil yurdunuzu kurtarmak için Türkistan'ın muhtelif mıntıkalarında silâha sarılmış olan kandaş ve dindaşlarınızla birlik yaparak düşman-ı din olan Bolşevikler'e karşı çalışmamız ve savaşmamız zamanı geçmektedir.

Düşenbe'de de bir Rus garnizonu var. Buradaki Rus kuvveti iki alay kadarmış. Bunlan oradan söküp atarsak Termiz'e kadar olan mıntıkayı temizlenmiş oluruz. Oranın yerli askeri Gölâp ve Belcivân ile elimizdeki Cilligöl kuvvetleriyle Düşenbe'deki düşmanı muhasara edersek az bir zaman içinde teslim alır, silâhlarını mücâhidlere dağıtırız. Bunun için işe Düşenbe'den başlamak lâzım. Düşenbe'ye doğru hareket edeceğiz. Allahın izni ile parlak günlere kavuşacağız. Kuvvetli iman ve itimatla birbirinize ve işe sanlmanızı istiyorum. Hepinize cesaretler diliyorum, Allah yardımcımız olsun."

Enver Paşa'nın Osmanlı lehçesi ile söylediği hitabe yerli lehçesine çevirilerek bir daha tekrarlandıktan sonra toplantı dağıldı. Paşa ve zabitan tekrar Abdülhekim Bey'in evine döndüler.

Düşenbe'ye Harekât

Düşenbe'ye yapılacak harekât için uzun görüşmeler yapıldı. Herkes fikrini ortaya koydu. Düşüncelerimizi, buraya nasıl ve kimlerle gidileceğini, hangi güçlerden yardım isteneceğini ayrıntılarıyla belirttik. Nihayet "*Basmacı*" komutanlardan Gölâp Leşkerbaşı Paşa Hoca, Belcivân Leşkerbaşı Devletmend, Darvaz Leşkerbaşı İşan Sultan, Karateğin Leşkerbaşı Fuzayl Mahdum'a birer mektup yazılması ve onların Düşenbe'ye kâfi miktarda asker göndermelerinin talep edilmesi kararlaştırıldı. Paşa'nın bizzat yazdırdığı mektup müsveddesini Farsça'ya çevirmem için Muhiddin Bey bana verdi. Belcivân-Darvaz-Karateğin halkı Tacik kabilesinden oldukları için dilleri Farîsîce ağırlıklı yerli ve mahalli bir konuşma şekliydi. Tacikçe dediğimiz bu lehçe ne Türkçe ne de Farisicedir. Türkçe Çağatay kelime ve deyim çok fazladır. Türkmen, Özbek, Kazak Türkleri Tacikçe'yi rahat anlarlar. Tacikler de bizim yerli lehçeleri anlamakta kat'iiyen

zorlanmazlar. İşte bu bölgenin rahat anlayabileceği şekilde bir mektup yazmak icap ettiği için Paşa'nın Osmanlıca lehçesiyle dikte ettirdiği müsveddelerin ya yerli Türkçeye veya Farisiceye çevirilerek yazılması lâzımdı. Bu sebepten dolayı ilk günden itibaren Paşa'nın müsveddelerinin tercümanlığını deruhte etmiş oldum. Aşağıdaki iki yerli dilde tercüme edildiği için onların aynı meâlindeki Osmanlıca metnin müsveddesinin sureti şöyleydi:

“Tamim

Buhârâ-yı Şerif'te zuhûr etmiş olan ihtilâlden bilistifade Rus Hükûmeti'nin buraya sevk ettiği askerî kuvvetleri ile, daha evvelden Türkistan'a gelip yerleşmiş bulunan askerlerinin vermiş oldukları çok kuvvetli vaatlere rağmen geri çekilmedikleri için Fergana'da, Taşkend'de, Sermerkand'da, Hiyye'de ve bura havâlisindeki Müslümanlar ayaklanmışlar ve cihâda başlamışlardır. Bu muhtelif mıntıkada harekete geçmiş olan İslâm halkını bir bayrak altına toplayarak bir İslâm ordusu teşkil etmek ve bu kuvvetlerle düşman-ı din olan Rus Bolşevikleri'ne karşı cihâd açmak maksadı ile iki gün önce Cilligöl'e geldim. Cilligöl'deki Türkmen ve Kazak mücâhidlerinin başında yarı Düşenbe üzerine hareket edeceğim. Göktaş'ta İbrahim Bey'in kuvvetleri, Düşenbe içinde Ali Rıza Bey'in kuvvetleri ile birleşerek Düşenbe Garnizonu'nda bulunan iki alay düşman kuvvetini teslim aldıktan sonra Yürcü ve Baysun Garnizonları üzerine yürüyeceğiz. Bu mukaddes cihâda yurdunuzun âli menfaati için iştirak etmeniz şarttır. Allah'ın nureti İslâm'ın ittiheadında tecelli edecektir. Binaenaleyh yakın zamanda eli silâh tutan gençlerden miktar-ı kâfi toplayarak Düşenbe üzerine sür'at-i azamî ulaşmanızı din-i mübîn-i İslâm namına rica eder, Cenâb-ı Allah'tan nusrat niyaz eylerim.

Cilligöl, 23 Kasım 1921

Dâmâd-ı Halîfetü'l-Müslimin Enver”

Yukarıdaki mektup birkaç nüsha hazırlandıktan sonra, bir müfreze süvâri terfîk edilerek Gölâp ve Belcivân mücâhidleri başkanlarına verilmek üzere yola çıkarıldı. Süvâri-

lere ayrıca, hemen cevapları getirme görevi de verilmişti. Paşa'nın emri üzerine Düşenbe'ye harekât hazırlıkları sür'atle devam ediyordu. Biz Türkmen ve Kazak sergerdeleri toplanarak yaptığımız istişarede; Paşa'nın Düşenbe'ye giderken Lakay mıntıkasına girmesinin muvafık olmayacağını, eğer mümkünse bir müddet Cilligöl'de kalınması, olmadığı takdirde Gölâp ve Belcivân leşkerbaşlarından bir cevap gelene kadar Korgantepe'de beklenilmesi tavsiyesinde bulunduk. Paşa zabitan arkadaşlarına danıştı ve tek tek görüşlerini aldı. Herkes "Şurada burada bekleyip zaman kaybetmek tarafıslı olmadığı" söyledi. Bir müddet ileri geri tartışıldıktan sonra Enver Paşa bize hitaben şöyle konuştu:

-“Ben ve arkadaşlarıma göstermiş olduğunuz misafirperverliklerinize çok minnettarız. Aranızda kaldığımız şu iki gün içinde, Buhârâ'yı terk ederek Cilligöl'e gelene kadar çektiğimiz yorgunluğ u çıkardık. Çok memnun olarak aranızdan ayrılacağız. Saflarımıza katılmalar beni bilhassa sevindirdi, teşekkür ederim. Yalnız bize terfik edeceğiniz arkadaşlardan birisi herhalde Mirza Nefes olmasını istiyorum. Vaziyetimiz temerküz edinceye kadar beraberimizde bulunması lâzım olacak.”

Paşa Hazretlerinin bu talebi üzerine, Türkmenler'den Mirza Pirnefes ile Seyit Aksakal, Kazaklar'dan Destankul Bey ile İzzi Mehmet terfik edildiler. Aynı zamanda her birlikten 20 süvâri de teşçi müfrezesi tahsis ettik. Paşa, Vahş Nehri'ni geçene kadar da kabile reislerimiz Abdülhakim ve Abdurrahman Toksaba refakat ettiler. Birliklerimiz ise emredildiği gün iltihak edeceklerdi.

23 Kasım 1921 saat 10 raddesinde, Korgantepe istikametine hareket edildi. Uzunkışlak köyü geçildikten sonra Destankul ve Seyit Aksakal, konak yeri hazırlamak üzere kafilenden ayrıldılar. Öğleden sonra saat 6'ya doğru Korgantepe'ye vardık. Şehrin varoşlarında Seyit Aksakal, Destan-

Bir Basmacı

kul yanlarında Tas ve Katağan korbaşılarından Abdüssettar ve Eğemberdi Toksoba, kalabalık şehir sakinleri Enver Paşa'yı karşıladılar. Çarşı civarındaki Zekâtçı Hanı'nda yer hazırlamışlardı. Âlim Han'ın devrilmesinden sonra terk edilmiş olan bu mahal metruk olmakla beraber, odaları ve ahırları muntazam bulunması hasebiyle, Paşa'nın maiyyeti burayı tamamen doldurdu ve kafiyece bir arada misafir edilmiş oldular.

Lakaylar'dan İlk İşaret: Togay Sarı

24 Kasım 1921, Korgantepe. Konak yerimizin etrafı avlu duvarı ile çevrilmiş. Kapısı han kapısı kadar geniş,

kalın tahtadan imal edilmiş olduğundan gece dışarıya nöbetçi koymadan, içeride kapıda tek bir nöbetçi koymakla yetinmiş, geceyi böyle geçirmiştik. Sabah uyandığımız zaman kalabalık süvâriler sokağı doldurmuşlar, Zekâtçı Hanı'nın etrafının sarılmış olduğunu gördük. Aynı zamanda gürültülü bağrışmalar da duyuluyordu. Osman Çavuş, avlunun ortasında kılıcına dayanmış askerlerinin atlarına yem tevzi ediyor, bir taraftan da sokaktaki gürültüye kulak kabartıyordu. Nâfi Bey'in de Osman Çavuş'un yanına geldiğini haber verdiler. Ben de vardım. O sırada sokakta bir kaynaşma oldu. Gayri muntazam durmuş olan Lakay süvârileri bir hizaya geldiler. Atlılar arasında yol açıldı. Osman Çavuş'la beraber cümle kapısının bir kanadını yarı açarak kalabalığı seyrediyorduk. Osman Çavuş her ihtimale karşı askerlere avlu dâhilinde ve damların üzerinde tertibat almalarını tembih etmiş, hepsi tetikteydiler.

Lakay süvârilerinin açtığı yoldan, güzel kır bir at üzerinde, beyaz seyrek sakalı, ince sarışın yüzünün sakalsız kısımları çilli, 65 yaşlarında görünen adam, yarı açık duran kapının önünde duran atının gemini kasti. Ayaklarını üzengide gererek oldukça asık bir suratla bize hitabetti:

- "Cedîdîler'in başı nerede?"

Ben kapıyı biraz daha araladım, dışarı çıktım ve,

- Esselâmunaleyküm Togay Baba, dedim. Herifin suratı biraz daha ekşidi. Arkama bir göz attım, Osman Çavuş silâhını çekmiş, ihtiyarın hareketini kritik ediyordu. Ben devamla: Togay Baba, Ben Cilligöllü Abdülhekim Bey'in yeğeni Mirza Nefes'im dedim.

- "Hee." dedi.

- Abdülhekim Bey de burada, bu gelen adam cedîdî başı değildir. Bu zat Halife'nin damadıdır. Bizimle birleşip Ruslar'ı memleketimizden kovmaya gelmiş, dedim.

Bu sırada Nafi Bey ile Hasan Bey de geldi. Onların ardı sıra Abdülhekim, Abdurrahman ve Destankul kapıya yetiştiriler. Hasan Bey:

- Togay Baba attan in içeri gel. Enver Paşa sizinle görüşmek istiyor, dedi.

Togay Baba,

- Ben sizin başınız ile konuşmaya gelmedim. Silâhlarınızı alıp İbrahim Bey'e götürmeye geldim. Derhâl silâhlarınızı çıkarıp bana teslim ediniz. Yoksa Zekâtçı Hanı'nı yakarım, dedi.

Bu sözler konuşulurken, Osman Çavuş damın üzerine çıkmış, Zekâtçı Hanı'nın arkasında harem tarafındaki en hâkim noktasına birkaç asker yerleştirerek sokağı kontrol altına aldıktan sonra, binanın ahır tarafındaki bahçe içinden geçerek sokağın diğer taraflarını da kontrol altına almış, askerlerine talimat verdikten sonra kapıya dönmüştü. Togay Baba ile münakaşa etmekte olan Hasan Bey'e vaziyet anlatılınca biraz daha cesaretlendi. Atından inmemekte ısrar eden Togay Baba'ya dedi ki,

- Beraber Düşenbe'ye giderseniz orada üç dört bin kadar Rus askerinin silâhlarını alır size teslim ederiz. Şimdilik içeri buyur. Paşa Hazretleri ile tanış. Göreceksiniz, siz de memnun olacaksınız. Bu gördüğünüz askerler size dost ve arkadaş olarak düşmanımızla harp edecekler. Sonra bizim askerler talimlidir. Sizin askerlerden daha iyi silâh kullanırlar. Onun için bu silâhları sizin almanıza lüzum yok. Fakat ısrar ederseniz sizi şimdi zorla indirtirim, dedi.

Bu sırada konak sahibi Abdüsettar ve Eğemberdi Beyler de lafa karıştılar. Togay Baba'ya "Attan inip Paşa Hazretlerini ziyaret edin." dediler.

Togay Baba bir türlü ikna olmuyor, habire inat ediyordu. Tam bu sırada binanın ahır cihetindeki sokakta bir kargaşalık oldu ve bir Lakay süvârisi telâşla Togay Baba'ya yanaştı. Damların üzerindeki askerlerin mevzi aldıklarını

ve kaçmak lâzım geldiğini anlatınca, Togay Baba da telâşa düştü ve atını mahmuzladı. Fakat sokakların mühim noktaları Osman Çavuş'un askerleri tarafından tutulmuş olduğundan kaçmaya imkân bulamadı. Biraz gürültü ve patırtı ettiyse de orda bulunan yerli sergerdelerin müdahale ve kendisini teskin etmelerinden sonra attan indirip Zekâtçı Hanı'nın kapısından içeri alabildiler. Herif son derece korkmuştu. Esasen sarı olan yüzü kül gibi olmuş, zangır zangır titriyordu. Öyle olduğu hâlde, Enver Paşa onu ayakta karşıladı, çift elliyle tokalaştı ve yanında yer gösterdi. Togay Baba'nın perişan hâlini görünce Paşa, kendisini tebessümle süzüyor ve toparlanmasını bekliyordu. Oturup da kendine geldikten sonra odanın içerisinde başları kalpaklı, suratları matruş adamları görünce epeyce alıklaştı. Togay, sonra Paşa'ya hâl, ahval sordu. Fakat herif Paşa'nın sözlerinden bir şey anlamıyor,

- Bu kişi ne söyledi, ne diyor? diye, etrafına bakınıyor ki, o sıra Mirza Nefes imdadına yetişti.

- Paşa Hazretleri sana, "Nasılsınız iyi misiniz dediler?" dedim. -

Togay Baba,

- Haa iyiyim, isminiz nedir, kimsiniz, nereden geldiniz, ne için geldiniz? dedi.

- Enver Paşa adım, Osmanlı Devleti'nin eski Harbiye Nâzırı'yım, Buhârâ'dan geldim. Düşenbe'ye gideceğim. Orada Hükûmetin askerleri var, onların başına geçip, siz mücâhidleri de o bayrak altına toplayıp, evvelâ Düşenbe'deki sonra da Buhârâ-yı Şerif ülkesindeki Rus kuvvetlerini bu topraklarından çıkarıncaya kadar muharebe edeceğim. Şimdiki hâlde Cilligöl mücâhidleriyle anlaştık; Gölâp'tan, Belcivân'dan ve Karatigin'den de leşkerler gelecektir. Eğer siz de askerlerinizle bize iltihak ederseniz el birliğiyle çalışır, düşmanı topraklarınızdan kovar, eskisi gibi rahat ve huzur içinde müstakil ve hür bir millet olarak yaşarsınız,

dedi ve sordu: Nasıl, bizimle Düşenbe' ye beraber gelir misiniz?

Togay Baba, seyrek sakallı ince çenesini yukarı kaldırdı.

- Ben Düşenbe'ye gidemem, orada İbrahim Bey var, o size yardım eder, dedi ve Paşa'ya şu suali sordu: Siz köpten beri cedîdî misiniz? Buraya gelmeden önce ne iş yapıyordunuz?

Paşa,

- Ben cedîd filân bilmem, askerim, kumandanım; İngilizler'e, Fransızlar'a ve Ruslar'a karşı harb ettim, dedi.

Enver Paşa'nın saydığı milletlerin adlarını Togay Baba ömründe duymamış olduğundan, tabî bir şey anlayamadı. Biraz düşündü,

- Men bu adları tanımaymen, dedi.

Paşa,

- Başka ne soracaksın Baba? dedi.

Togay Baba, bir taraftan tebessüm ediyor, diğer taraftan da bıyıklarını karıştırarak,

- Senin tabanca köp eken onun birini bana ver, dedi.

Enver Paşa,

- Bizimle beraber Düşenbe'ye gel, istediğin kadar tüfek, tabanca vermeyi vaad ediyorum, diye cevap verdi.

Togay Sarı ile Paşa'nın görüşmesi bitmişti. Paşa, ayağa kalktı, Nâfi Beye hitaben askerleri hazırlamalarını emretti. Odadan dışarı çıktı, asker zaten harekete hazır bulunduğu için, hemen hareket edildi. Cilligöl birlikleri de de Vahş Irmağı'nın geçit yerine kadar Paşa'ya refakat ettiler. Togay Sarı ise Paşa'dan bir tabanca koparamadığı için canı sıkıldığından "Allahâısmarladık" demeden Korgantepe'yi terk etti.

Lakay'ın Böylesi de Var

Vahş Irmağı bu geçit yerinde iyice ovaya dağılmış, bu mevsimde su da azalmış olduğundan hiçbir vasıtaya lüzum kalmadan at üzerinde ırmağı geçtiler. Enver Paşa'yı uğurlayan Cilligöl müfrezesini geri çevirdik, yalnız daha evvel kararlaştırılan 4 kişi yanında kaldılar. Vahş Irmağı'nı salimen geçtikten sonra, öncülerimiz Destankul ve Seyit Aksakal'ı konak yeri hazırlamak üzere ileri gönderdik. Geçit yerinden 4 kilometre kadar ileride Aral köyünde Âlim Han'ın rütbelilerinden Ali Merdan Toksaba'nın evinde yer hazırladıklarını gördük. Kafil e akşam geç vakit menzile yetişt i ve gecey i bu köydeki adı geçen kişinin evinde geçirdik. Ali Merdan, Lakay Oymağı'nın Badratlı kolundan olup varlıklı, namuslu ve hanedandan bir zat olup, bizi çok iyi karşıladı ve ikramda bulundu.

25 Kasım 1921 tarihinde sabah namazını müteakip kahvaltı yapıldıktan sonra, Paşa, kafil eyle hareket emrini verdi. Bugünkü programa göre, Aral köyünden hareketle Geyikdehene denilen dar boğaz yolunu takip ederek Karamendi köyüne varılacak, gece bu köyde geçirildikten sonra, ertesi sabah gündüz gözü ile Göktaş'a girilecekti. Bu program gereğince Karamendi köyünde konak yeri hazırlamak maksadı ile Ali Merdan ve Destankul kafil ed en bir saat önce hareket ettiler. Biz ise bir saat sonra yola çıktık. Uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra ikinci zamanı Karamendi köyüne vardık. Bir saat önce hareket etmiş olan arkadaşlar, Enver Paşa ve zabitan için Karamendi köyünün ileri gelenlerinden Abdülkayyum'un evini, askerler için de de köyün misafirhanesini barınak yeri olarak hazırlamışlardı. Bu köyde de kendisi yine bir Lakay olan Abdülkayyum ve yakınlarından çok ilgi gördük. Koyunlar kesildi, pilâvlar pişirildi, mahallî şâirler şiirler okudu. Bahşiler çaldılar ve destanlar söylediler. Enver Paşa durumdan çok memnun,

- "Lakaylar misâfirperver insanlarmış hâlbuki size kalsa Düşenbe'ye gitmekten nerede ise vazgeçecektiniz." diye bize latîfede bulundu.

Cehâlet mi Esâret mi?

28 Kasım 1921, bu sabah da erkenden kalktık. Osmanlı zabiti İsmail Hakkı sabah ezanını okudu. Cemaatle namaz kılındıktan sonra kahvaltılar geldi. İkram faslı bittikten sonra hareket etme zamanı gelmiş olduğundan, Paşa, Abdülkayyum'u yanına istedi. Abdülkayyum, Paşa'nın huzûruna geldiği zaman biraz telâşlı idi. Paşa,

- "Abdülkayyum Bey size çok zahmet verdik. Bize karşı göstermiş olduğunuz misafirperverliğe çok teşekkür ederim. Artık müsaadenizi rica ediyorum. Destankul'a bir arkadaş ver, Göktaş'a beraber gidip İbrahim Bey'le görüşüp konaklayacak yeri hazırlasınlar." dedi.

Abdülhakim,

- "Paşam sizin Karamandı'ya geleceğinizi İbrahim Bey'e haber vermiştim. Ondan aldığım emirde kendinin buraya geleceğini ve gelişine kadar sizin beklemenizi emrediyor." dedi.

Bu görüşme üzerine Enver Paşa ve maiyyeti İbrahim Lakay'ın gelmesine intizâren öğleye kadar beklendi. Öğle namazını müteakip, zabitan ve askerlere öğle yemeği ikram edildi. İbrahim Lakay'dan hâlâ bir haber gelmemişti. Paşa sabırsızlanıyor, Abdülkayyum telaşlı bir vaziyette özür diliyor ve onu teselliye çalışıyordu. Takriben saat 2 sularında, kısa boylu, çopur yüzlü bir zât, bir süvarî birliği ile çıkageldi. Abdülkayyum'a bir mektup verdi. Mektubu, Paşa ve arkadaşların huzurunda ben açtım ve okudum. İbrahim Lakay, Göktaş'ta bekleyeceğini belirttikten sonra, Paşa ve yanındakilerin Göktaş'a hareket etmeden önce

silâhlarını bu mektubu getiren Abdüssamed Toksaba'ya teslim etmelerini şart koşuyordu. Mektubun mütalaasından sonra, Enver Paşa, mektubu getiren zâta,

- İbrahim bizim silâhlarımızı teslim etmemizi neden istiyor? dedi.

Abdüssamed,

- İbrahim Bey sizlere itimâd etmiyor, ondan, diye cevap verdi.

Bunun üzerine Paşa,

- Ben hüsnüniyet sâhibi olmasa idim silâhsız ve kuvvetsiz 60 kişilik bir müfreze ile mücâhidlerin arasına gelebilir miydim? İbrahim bizden silâhlarımızı isteyeceğine bu askerleri istediği yerde Bolşevikler'e karşı kullansın. İnşallah birkaç gün sonra silâhlarımız çoğalacak, o zaman İbrahim'e istediği kadar silâh verelim. Yeter ki Ruslar'a karşı harp edecek asker bulsun, dedi.

Buna karşılık Abdüssamed,

- İbrahim Bey bize emir verdi, silâhlarınızı bize teslim etmezseniz Göktaş'a giremeyeceksiniz.

Enver Paşa çok mütessir olmuş ve yanında oturmakta olan Hasan ve Hacı Sami Beyler'e hitaben "Sizler ne dersiniz?" şeklinde işârette bulundu, onlar susuyorlardı. Daha evvel de belirttiğim gibi, Hacı Sami kekeme olduğu için zor konuşuyordu, bu sebeple Paşa'nın yanında pek etliye sütlüye karışıp lâf etmiyordu. Fakat silâhların tesliminin istendiğini duyunca birden gözleri parladı, hiddetle Paşa'ya bakarak,

- Katiyyen silâhları teslim etmeye yanaşmayın, dedi.

Nâfi, Muhiddin, Osman Efendi de aynı fikirde olduklarını söylediler. Ben kapıda Abdülkayyum ile konuşuyordum. Abdüssamed'e dedim ki,

- İbrahim çok ayıp ediyor. Eğer bu adamların kötü fikirleri olsa idi, az bir kuvvetle buralara gelmezlerdi. Şayet, böyle kötü harekette bulunacaklarını hissetsek, biz de

bunları karşılayıp hudûdumuzu geçirmezdik. Onların hüsnüniyetlerine inanmasa idik, önlerine düşüp buraya kadar gelmezdik, dedim.

Bu sırada Hacı Sami Bey beni ismimle çağırarak,

- Ne dersin bu işe? diye sordu.

Ben,

- Eğer irade bende ise teslim etmek taraftarı değilim.

Biz içeride münakaşa ederken Osman Çavuş birliğine “*Hazır ol*” emrini veriyordu. Abdüssamed aksi bir hareket yapacak olursa, ona karşı mukabele edecekti. Nerede ise silâhlar patlamak üzereydi. Bu sırada Paşa oturduğu odadan dışarı çıktı. Eğer Lakaylar silâhları almak isterlerse bizimle de ara açılmış olacaktı. Çünkü Türkmenler ve Kazaklar Enver Paşa’ya inanmışlardı.

Enver Paşa bu münakaşa esnasında yanımıza geldi,

- Osman Çavuş’u buldurun, diye emir verdi.

Osman Çavuş’un ve askerlerinin bulunduğu yere beraber gittik;

- Askerleri derhal içtima edin, dedi.

Müfreze avlunun ortasında toplandı. O sırada Hasan, Hacı Sami, Muhiddin ve Nâfi Beyler de içtimâ yerine geldiler. Paşa, Osman Çavuş’a,

- Askere silâh çattır ve fişekleri topla, biz buraya kardeş kanı dökmeye gelmedik. Şimdilik silâhlarımızı teslim edelim. Bu hususu sonra İbrahim’le konuşuruz, dedi.

Emre kimseden bir itiraz olmadı. Askerlerin silâh ve cephaneleri avlunun ortasında yığıldı. Paşa Abdüssamed Toksaba’ya,

- Gel teslim al, dedi.

Abdüssamed silâh ve cephaneleri yanındaki Lakaylar’a dağıttı ve Göktaş’ın yolunu tuttu. Vakit geç olmasına rağmen biz silâhsız vaziyette Göktaş’a doğru hareket ettik. Güneşin gurûb ettiği sıralarda da Göktaş köyündeki İbrahim Lakay’ın karargâhına vardık, fakat İbrahim ortalarda yoktu.

İşte İbrahim Lakay

Gece epey ilerlemiş, vakit yatsı zamanına gelmişti. Güya cepheden dönmüş gibi yanında, 40 kadar süvârisi ile İbrahim çıkageldi. Doğruca karargâhındaki ikametgâhına inmişti. O güne kadar ben onu görmemiştim. Destankul ve Seyit Aksakal'ı da beraber alarak bulunduğu kısma geçtik ve müsaade filân istemeden yanına girdik, kendimizi tanıttık. Enver Paşa'yı kendisine tanıtmak için geldiğimizi söyledik. Bize yer gösterdi. Paşa'nın askerlerinin silâhlarını aldığı için kendisini ayıpladık. "İyi etmedin." dedik. Fakat herifte ayıptan anlayan, hicaptan sıkılacak bir alâmet yoktu. O şimdi maiyyetindeki çapulculara 60 silâh, bol cephane temin etti ya, keyfine diyecek yok. Ben kendisi ile konuşuyor, hareketlerini tenkit ediyor, aynı zamanda da fizyonomisini de tetkik ediyordum. Uzun boylu, mütenasip endamlı, seyrek siyah sakallı, ince tilki yüzlü, çukur ve bakışlarında kurnazlık ifâde eden siyah gözlü, konuşmalarındaki ifâdeler dağınık, kendini öven, hulâsa kendini beğenen enteresan bir adam. Göğsünde çapraz fişeklik, belinde iki tane lagant tabanca, bir de kılıç vardı. Biz bir müddet oturduk, sonra kalktık ve Paşa'nın bulunduğu kısma geçtik. 15-20 dakika sonra da İbrahim 4 kişi ile berâber ziyârete geldi. Şuradan buradan konuşuldu. Paşa'ya ne için Göktaş'a kadar geldiğini sordu. Enver Paşa şöyle izahat verdi:

- Ben Buhârâ'ya gelmiştim. Orada iken Hükûmet askerlerinin başında bulunan kumandan ile anlaştım. Onların başlarında Cumhurreisi olduğu hâlde şimdi Düşenbe'de bulunuyorlar. Onlar içerden biz dışardan sıkıştırıp Düşenbe'deki Bolşevik kuvvetlerini esir ederek ellerindeki silâhları aldıktan sonra Karadağ, Seriasya ve Yürcü garnizonlarındaki Rus kuvvetlerini de tepeleyip Baysun'a kadar gide-

Bir Basmacı Gurubu

ceğiz. Biz sür'atle harekete geçip ne kadar evvel Baysun'a varıp onları muhasara edersek Buhârâ'yı kurtarmak şansı o kadar kuvvetli olur. Muvaffakiyetimiz bize olan itimadı arttıracak ve iltihak edenler çoğalacaktır. Artık bu işte size de çok büyük ve şerefli hizmetler düşüyor. İnşaallah beraber çalışacağız, diyerek sözlerini tamamladı.

İbrahim hiçbir şey söylemeden dinledi. Söylenenleri hiç duyamamış gibi harekette bulundu ve sözün mecrasını değiştirip,

- Paşa burası dardır, rahatsız olursunuz. Askerleri yakındaki köylere yerleştirelim. Bu kadar insanı barındırmak zor olacak. Onar kişilik guruplar hâlinde köylere taksim edersek daha rahat olurlar, dedi.

Bu teklifi Paşa istemeyerek kabul etti. Osman Çavuş'a, "Çerkes Hüseyin 10, Kürd Hüseyin 10, Haydar 10, Mehmet Emin 10 kişi olmak üzere, askerleri guruplara ayırarak, İbrahim'in adamlarına teslimen köylere gönderin." emri ni verdi. Enver Paşa'nın yanında da, Osman Çavuş, Yaver

Muhiddin, Yüzbaşı Hasan, Mülâzımievvel Nafi, Mirza Muhiddin, Başçavuş Osman İsmail Hakkı, Destankul, Seyyid Aksakal ve ben kalıyorduk.

27 Kasım 1921. Bu sabah da erkenden kalktık. Cemaatle namazı kıldıktan sonra, İbrahim Lakay, "Paşa gelsin kahvaltıyı beraber yapalım." diye haber göndermiş. Enver Paşa yanına Yaver Muhiddin ile beni aldı ve beraberce İbrahim'in davetine gittik. Paşa, Farsça ve Özbek lehçesine vâkıf olmadığından dolayı tercüman olarak beni hiç yanından ayırmıyordu. Yanı başımızdaki bitişik avluda İbrahim Lakay'ın bulunduğu odaya geçtik; odanın ortasına sofra hazırlanmış, kendisi de sofra başında bağdaş kurup oturuyordu. İbrahim'e uyararak Paşa da bağdaş kurup oturması gerekiyordu, ayağında süvâri pantolon ve get olduğu halde ortama uydu. Hoş beşten sonra İbrahim konuşmaya başladı:

- Siz kimsiniz ve bizimle ne şekilde çalışacaksınız? dedi.
Paşa, İbrahim'e hitaben,

- Benim ismim Enver. Osmanlı Devleti'nin Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı idim. Müslümanların Halîfesi ve Pâdişahın da damadıyım. Hükûmet beni dâvet etti bunun için Buhârâ'ya geldim. Ruslar benim burada kalmamı istemediler. Onun için sizlerin arasına gelmeye mecbur oldum. Geçen akşam anlattığım gibi Buhârâ Reiscumhuru Osman ve Hareket Ordusu Kumandanı Ali Rıza ile Bolşevikler'e karşı savaşıp onları kovalayacağız. Burada silâh ve cephane imal ettireceğiz. Sizin askerlere talimgâh kurdurup askerlik ilmini öğreteceğiz, diyerek, İsmail Hakkı'ya heybesindeki bayrağı getirmesini söyledi. Bayrak getirildi ve ortaya açıldı. Beyaz, mordan dokuz çizgili zemin üzerinde beyaz ay-yıldızlı kocaman bir bayrak. "İşte Türkistan İstiklâl Bayrağı." dedi.

At hırsız İbrahim istiklâlden, bayraktan ne anlar. Tilki suratını asmış at kılı gibi seyrek sakalını karıştırarak ak-

linca bir şeyler düşünüyordu. Paşa da susmuş, İbrahim'e bakıyordu. Ortalığa sessizlik hâkim olunca İsmail Hakkı Bey bozuldu. İbrahim Lakay'a,

- Beyefendi, Paşa Hazretleri isteselerdi Fergana'ya, Taşkend'e veyâ Semarkand'a gidebilirdi. Fakat zat-ı âlinizin bulunduğu bu cephe diğer cephelerden daha mühim olması dolayısıyla buraya teşrif ettiler. Bu ise sizin için çok büyük bir şereftir. Paşa'nın göstereceği yoldan hareket edecek olursanız pek yakın bir zamanda Bolşevikler'i memleketinizden kovar, rahat edersiniz. Ayrıca memleketinizin en büyük rütbesi ile taltîf edilirsiniz, dedi.

İbrahim rütbe sözünü duyunca bir silkindi ve dizleri üzerine doğrularak,

- Cenâb-ı Âli (Âlim Han) yakında bize bir mansıb gönderecek. Harbe gelince, diyelim Ruslar'ı kovduk, Cedîdîler ne olacak; onlar da Ruslarla beraber giderler mi? diye bir sual sordu.

Paşa,

- Cedîdîler tamamen bizimledir, beraber çalışacağız. Düşenbe içindeki Müslüman kuvvetlerin kumandanı Ali Rıza Bey, benim buraya geldiğimi anlarsa buraya gelecektir. Benden talimat aldıktan sonra gidip Düşenbe içindeki Rus kuvvetlerinin silâhlarını ellerinden alarak sizlere verecektir. O zaman işlerimiz kolaylaşır. Çabuk Buhârâ'ya gideriz, diye cevap verdi.

İbrahim Lakay,

- Peki bizler buraya girdiğimiz zaman Cenâb-ı Âli de gelecek mi? dedi.

Paşa,

- Tabîî gelecek, gene yerine geçecektir, dedi.

Kahvaltı ve konuşma sona ermişti. Paşa kendi konağına geçti. İbrahim'le aralarında geçen görüşmeleri arkadaşlarına da anlattı.

29 Kasım 1921, Göktaş: Askerlerimizi onar kişilik gruplar ile köylere dağıtıldıktan sonra ikâmet yerimiz biraz genişlemişti. Fakat Osman Çavuş ve Sabit Hoca çok müteessirdiler. “Lakaylar silâhsız arkadaşlarımızı öldürürler.” diye endişeleniyorlardı. Onları güçlkle teselli ettik. Gidip İbrahim’e çatacaklar, bir skandal çıkaracaklar diye korkuyorduk. Durumu Paşa da anlamış olacak ki, onları çağırdı, nasihat etti ve mesele çıkarmamaları için kendilerine sıkıca tembihatta bulundu. Sabit Hoca nereden haber aldıysa, akşam üzeri yanıma geldi;

- Lakaylar şu bizim oturduğumuz avlunun arkasına büyük bir çukur açıyorlar. Bu akşam bizleri öldürüp o çukura dolduracaklarmış, dedi.

Destankul’la beraber Sabit Hoca’nın tarif ettiği tarafa gittik. Hakikaten büyük bir çukur kazılmış; hayret ederek bu hususu tahkik ettik ki, sabah, Paşa’nın İbrahim’in odasında “Düşenbe’deki cedîdîlerin kumandanı benim buraya geldiğimi duyarsa tâlimat almaya gelir.” sözlerinden korkmuşlar, şayet cedîdîler buraya gelip Paşa’yı götürmek isterlerse hepsini öldürüp kazılan çukura doldurmaya karar vermişler. Durumu Paşa’ya söyledik. Güldü,

- Biz Düşenbe’ye gitmek isteseydik burada ne işimiz vardı? dedi.

30 Kasım 1921, Göktaş: Geceyi çok sıkıntılı geçirdik, otuzar dakika nöbet tuttuk. Böylece sabahı bulduk; her günkü gibi, İsmail Hakkı ezan okudu ve cemaate namaz kıldırdı. Neşesiz bir kahvaltı faslını müteakip her birimiz birer meşgâle bulduk. Bir ara Sabit Hoca telâşlı bir halde yanıma geldi. Yarın İbrahim, “Gökbörü” veriyormuş. Paşa’yı da götürecekmış. Güya “Gökbörü” oynayanlara talimat vermiş, kalabalıkta Paşa’yı atlara çarptırarak öldürtecekmiş. Kendisine, “Böyle saçma telâşlarla boş yere kafanı yorma.” diye söylendik ve teskin ettik.

1 Aralık 1921. Bugün Destankul ile beraber köylere dağıtılan silâhsız askerlerimizi görmeye gittik. Önce, Göktaş'tan 3 kilometre daha güneyde Kâfirnihan Nehri'nin kenarında, 10-12 hânelik Lakay köyüne gittik. Buraya Paşa'nın en sevdiği Çerkez Hüseyin'in mangasını yerleştirmişler. Bizi gördükleri zaman sanki ana ve babalarını görmüşler gibi sevindiler. Sarmaş dolaş olduk. Bir müddet oturduk, köylüler kendilerine iyi bakıyorlarmış. Her üç dört günde bir koyun kesiliyor, her akşam pilâv ziyafeti veriyorlarmış. Hallerinden memnun, fakat silâhlarının iâde edilmediğinden dolayı mahzundular. Akşam üzeri Göktaş'a döndüğümüzde karargâhtaki arkadaşlar etrafımızı sardılar, askerlerin durumunu öğrendiler ve memnun oldular. Yine akşam oldu: İbrahim Lakay'ın kazanından yemeklerimiz geldi, çayımızı içtikten sonra gece nöbetini paylaştık. Bu gece de olaysız geçti.

2 Aralık 1921. İbrahim'in mıntıkasında bir düğün var. Paşa'yı beraber götürecek. Düğüne gitmek için hazırlanıyor. Ben onlarla beraber gitmedim. Cilligöl'den ayrılalı epey bir zaman olmuştu. Paşa ile İbrahim henüz anlaşamadılar. Onu yüz üstü koyup gitmeye gönlümüz râzı olmuyor. Destankul ile konuşarak Seyit Aksakal'ı Cilligöl'e göndermeye karar verdik. Her ikimiz de Cilligöl'e birer mektup yazarak Düşenbe'den Ruslar'ı çıkarana kadar Göktaş'ta kalacağımızı âilelerimize bildirdik. Akşam üzeri düğüne gidenler de döndüler. Bu düğün münasebeti ile daha uzaklarda bulunan askerlerimizi de görmüşler. Düğün çok eğlenceli olmuş. Gökbörü oyunu oynanmış ve güreş yapılmış. Zabitan arkadaşlar gayet neşeli bir gün geçirmişler. Yüzbaşı Hasan Bey'in izahâtına göre Lakaylar artık kendilerine ısınmaya başlamışlar. Her birisine "Efendi" diye iltifatta bulunmuşlar. Ziyafet sofrasında başköşede oturmuşlar. Hülâsa olarak Hasan Bey, "İşler iyiye gidiyor, artık tereddüde mahal yok, geceleri nöbet tutmaya ne lüzum

var! Ben artık nöbet tutmam. Bana sıra geldiği zaman ben uyurum.” diyordu. Fakat biz Lakaylar’ı iyi tanıdığımız için Hasan Bey’in, “Nöbet yok” demesini reddettik ve nöbeti devam ettirdik.

3-4-5 Aralık günlerimiz de vukuatsız geçti. Bu akşam yatsı namazı kılındıktan sonra Paşa erkenden yattı. Zabit arkadaşlar da yattılar. Ben ve Destankul, Osman Çavuş’un bölümünde oturduk. Bulunduğumuz yeri geceleri bezir-yağı ile yanan kandil ile aydınlatıyorduk. Kandildeki bezir bitmişti. Biz de yerlerimize geçip yattık. Yeni dalmıştım ki odamızın kapısı kuvvetli bir darbe ile açıldı. Kapı açılır açılmaz bir sürü ayak sesleri odanın içerisine daldılar. Gürültüye Paşa ve diğer arkadaşlar da uyanmışlar. Dışarıda hava bulutlu, karanlık; içeride ışık yok, göz gözü görmüyor. Hiç-birimiz ne olduğunu anlayamadık. Hasan Bey kalın sesi ile, “Ne oluyor? Kimsiniz? Kim var orada? Osman Çavuş, Mirza Nefes...” diye bas bas bağıırıyordu. 4-5 dakika sonra patırtı kayboldu. Ortalık sâkinleşti. Yanımızda bulunan kibrit ile ortalığı aydınlattık. Baktık her şeyimiz duruyor. Yalnız atlarımızın eğer takımları kaldırılmış. Ben vaziyeti hemen kavradım. Atların bulunduğu ahır kısmına geçtim. Atların yerinde yeller esiyordu. Ortada yalnız benim atım duruyor. Onun da eğerini vurmuşlar fakat ayağı kilitli demir köstek ile bağlı olduğu için aşıraramamışlar. Odaya döndüğüm zaman Paşa ve arkadaşlar bezir kandilini yakmışlar, oda içinde pürtelâş ayakta duruyorlardı. Kısaca durumu anlattım. “Lakaylar’ın gene bir şeyden şüphelendiklerini, sizin buradan kaçmamanız için de atları gördüklerini tahmin ettiğimi” söyledim. Arkadaşların her birisi ayrı fikirler ileri sürüyolar fakat hakiki maksadı kestiremiyorlardı, böylece uyumadan sabahı bulduk.

6 Aralık sabah namazını mütakıp Enver Paşa, İbrahim’e “Buraya gelsin, görüşelim.” diye haber gönderdi. Bir müddet sonra yanında iki atlı İbrahim, Paşa’nın yanına geldi.

Paşa, geceki hâdiseyi anlattı. İbrahim, sanki haberi yokmuş gibi davrandı.

- Gece geç vakit bir haber geldi. Hisar'ın altında Avşın köyüne cedîdilerden bir miktar süvâri erzak için gelmişler. Dönüşlerinde bunları pusuya düşürmek için bir müfreze asker gönderdik. Atı olmayanlar varsa o adamlar almış olmalıdırlar. Merak etmeyin atlarınızı getirirler, dedi.

Öğleye doğru da atları geri getirdiler.

7 Kasım 1921, Göktaş: Düşenbe cihetinden silâh sesleri duyuluyor. Paşa, merak içinde,

- Ali Rıza Bey'den bir haber çıkmadı. Herhalde bizim daha yolda bulunduğumuzu zannediyorlardır. Onlarla irtibat kurmalıyız, dedi.

Yatsı namazından sonra Paşa İbrahim'le görüşmek üzere onu yanına çağırttı. İbrahim bermutad birkaç kişi ile geldi.

- Düşenbe içerisindeki kuvvetlerimizden bir haber çıkmadı. Benim Göktaş'ta bulunduğumu onlara bildirmek için bir mektup yazacağım. Bu mektubun Rus nöbetçilerin eline geçmeden Müslüman kuvvetlerinin kumandanına ulaşması lâzım. Bu iş için İsmail Hakkı Bey'i memur ettim. Siz de bunun yanına bir adam katın, yolda sizin nöbetçilerden kendisine bir müdâhele veya zarar gelmesin, dedi.

İbrahim'den bir cevap beklemeden cebinden dolma kalemını çıkardı, Yaver Muhiddin Bey'in çantasından çıkardığı bir parça kâğıt üzerine şu meâlde birkaç satır karaladı:

"Ali Rıza Bey, 15 gündür Göktaş'tayım. Sizlerden haber bekliyoruz. Bu tezkere elinize salimen geçerse hemen benimle teması geçmeye gayretinizi rica ederim. Arkadaşlarınıza sevgilerimi takdimen gözlerinizi öper Allah'a emanet ederim.

Enver."

Mektubu İsmail Hakkı'ya verdi. İbrahim de mektubu birkaç molla ile beraber Düşenbe'ye gönderdi. İsmail Hakkı akşam üzeri karargâha döndüğü zaman Ali Rıza'dan

“Paşa Hazretlerine,

Bu gece saat 11—12 aralarında Düşenbe'nin Feyzâbad cihe-
tindeki şose ile derenin birleştiği yerdeki karakoldan geçeceğim.
İbrahim Bey'in kendi nöbetçilerine talimat verdirin. Hürmetle-
rimle.

Ali Rıza”

meâlinde bir tezkere getirdi.

Durumdan İbrahim de haberdar edildi. Mezkûr nok-
tadaki karakoldan onun vasıtası ile Ali Rıza'yı Göktaş'a
getirebilmek için görevli tayin edildi. Ve gece tam saat
11:20'de Ali Rıza Bey'le kararlaştırılan yerde buluşularak,
Basmacılar mıntıkasına alınması sağlandı. Yanında sadece
bir seyisi vardı. Göktaş'ta ilk önce İbrahim'i ziyaret etti,
sonra da Enver Paşa'nın odasına geldi. Ali Rıza Bey Gök-
taş'ta iki saat kadar kaldı. Bu müddet içinde yapılacak Dü-
şenbe Harekâtı'nın detaylarını anlattı. Paşa yapılmak iste-
nen harekât tarzını onayladı. Ali Rıza, ilerleyen saatlerde
Göktaş'tan ayrılarak Düşenbe'ye döndü. Ayrılırken Paşa ile
helâllaştılar; dünyaya yeni gelmiş olan kızı Aliye'yi (İsim
Türkiye'ye geldikten sonra Sevim olarak nüfusa geçirildi)
“Evvelâ Allah'a sonra sana emanet” diyerek Hacı Sami'ye
teslim etti.

Enver Paşa'yı Afganistan'a Dâvet

Bugün ikindi namazından sonra Afganistan'dan Nu-
rullah Han ismindeki zâtın başkanlığında bir heyet geldi.
Bu zât Amanullah Han'ın akrabalarından olup Kâbil'in
muteber tüccarlarından imiş. Resmî bir durumda değil

de özel surette Enver Paşa'yı iknâ edip Kâbil'e götürmeyi Kral Amanullah'a vadederek buraya gelmişti. Bunun için Paşa'ya çok ısrar etti ise de onu iknâ edemedi. Bu zât İbrahim'in, Paşa'ya yapmakta olduğu muamelesinden son derece müteessir olmuştu. Paşa'nın her ne pahasına olursa olsun Türkistan'da kalmak niyetini anladıktan sonra, kendisine böyle esir muamelesi yaparak ulvî emelinin önüne sed çekmesinden ötürü İbrahim'e çok canı sıkılmıştı. Bu sebepten dolayı İbrahim'le görüşmek istedi. Biz de kendisini teşvik ettik. Göktaş'tan ayrılmasından bir gün evvel İbrahim'e haber gönderdi ve ondan randevu aldı, o gece de yanına gitti; beni de tercüman olarak yanında götürdü. Nurullah Han ile İbrahim Lakay arasında şöyle bir görüşme oldu:

- İbrahim Bey siz bu dört duvar arasında hapsettiğiniz zâtın kim olduğunu biliyor musunuz?

- Bu kişiye Enver Paşa derlermiş. Men özünü tanımaymen. Emma cedîdîlerin başı imiş.

- Öyle bir şey yok. Siz yanlış düşünüyorsunuz. Bu zât İslâm Âlemi'nin en büyüklerinden, İklim-i Rum Padişahı Ordularının Başkumandanı ve damadıdır. Bu zât buraya gelmeden evvel yedi düvele karşı muhârebe etmiş yüksek bir kumandandır. Yurdunuzu düşman elinden kurtarmak, başınızda düşmanlara karşı harp etmek gibi mukaddes bir emelle, kendi ayağı ile gelmiş ve aranızda katılmıştır. Sizin onun kıymetini takdir etmeniz ve böyle esir muamelesi yapmak yerine, vereceği emirleri, göstereceği yolu bir âyet gibi kabûl ederek itaat etmeniz icâp ederdi.

- Bu kişi, Cenâb-ı Âli'yi Buhârâ'dan kovalayan cedîdîlerin başı olduğunu, dün gece, Düşenbe'de bulunan cedîd başlarını yanına çağırıp görüşmesi ile ispat etti. Ben bu kişiyi nasıl serbest bırakırım?

- Paşa cedîdbaşı değildir. Şayet bu zâtın kötü niyeti olsa idi Amunullah Han, onu Afganistan'a dâvet eder miydi?

Eğer Paşa Kral Hazretleri'nin davetini kabul ederek Afganistan'a gelirse halkımız çok büyük bayram yapar. Kuman-dana milyonlar bağışlar. Siz ayağınıza gelmiş bulunan fırsattan istifâde etmeyi bilmiyorsunuz. Yazık oluyor.

- Bu işte Cenâb-ı Âli ne olacak, biz ondan büyük man-sıp ümit ediyoruz.

Nurullah Han İbrahim Lakay'a lâf anlatmanın deveye hendek atlatmaktan daha zor olduğunu anladı ve müsa-ade istiyerek Afganistan'a gitmek üzere ayrıldı. Nurullah Han'ın söyledikleri yalan değildi. Amanullah Han, Paşa'ya yazdığı mektuplarda, "Türkistan'da harcadığınız enerji şimdilik hebâ oluyor. Burada yapmak istediğiniz harekâ-tın henüz zamanı gelmemiştir. Âlim Han Buhârâ'yı yeni terk ettiği için halk arasında nufûzu bâkidir. Bulunduğu-nuz muhit kendisine bağlı olduğu için unutuluncaya ka-dar beklemek daha münasip olur. Onun için bir müddet Kâbil'e teşrif edin. Fırsat zuhûrunda tekrar Türkistan'a geçmek mümkündür. Sizin için memleketimizin kapıları ve milletimizin kucağı açıktır." şeklinde tavsiyelerde bu-lunuyordu.

Enver Paşa, Amanullah Han'ın bu mektuplarına verdiği cevaplarda⁷ Türkistan'dan ayrılmamak arzusunda olduğunu, başladığı işi yarı bırakmamaya kararlı bulunduğunu, Nurullah Han'ın getirdiği mesajlar ve davetlerine teşek-kür ettiğini, halkın tamamen galeyan içinde bulunduğunu, vaziyetin gerçekten çok kritik olduğunu, eldeki mevcut fırsatların bir daha yakalanamayacağını, durumun kısa za-man içinde lehe döneceğini umut ettiğini" belirterek "Kâ-bil'de kendi misafirleri bulunan Âlim Han'dan mümkünse bir vekâletnâme teminini" talep ediyordu.

Paşa, Bartınlı Yaver Muhiddin'i de Nurullah Han ile beraber kendisini bizzat temsil etmek üzere Kâbil'e gön-

⁷ Vesikanın orijinali için Bk. Ali Bademci, *Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşlar ve Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, C. 2, s. 91/323.

derdi. Afgan misafirleri Göktaş'ı terk ettikten sonra İbrahim'in durumunda bir değişiklik görülmedi. Hiç değişen bir şey yok, günler aynı şekilde geçiyordu.

Düşenbe Haykırışı ve Osman Hoca

Ali Rıza Bey Göktaş'a gelip gittikten Lakaylar arasında bir dedikodu çıkmıştı: Güya o Göktaş'a Paşa'nın bulunduğu yeri öğrenmek için gelmiş, bir gece baskını yaparak Paşa'yı kaçıracaktı. Bu sebeple her gece karargâhın etrafı abluka ediliyor, nöbetçiler kuş uçurmuyor, Paşa ve maiyyeti son derece korkulu günler geçiriyorlardı. Böyle bir durumda arkadaşlar çok azimli. Şayet Lakaylar tarafından bir baskına maruz kalacak olursak var gücümüzle mukabele edilecekti.

Bu arada sonradan öğrendik ki, 10 Aralık 1921 gecesini, Düşenbe'de bulunan Buhârâ Reisicumhuru Osman Hoca⁸

⁸ Daha evvel de sözü edilen Osman Hocaoğlu, 1878 Fergana-Oş doğumludur. Gazi Osman Paşa'ya izafeten kendisine "Osman" adı verilmiştir. Çocukluğu Fergana'da geçtiği için son 200 yıllık Türkistan tarihinin en kahraman ve en idealist şahsiyetlerinden olan "Dükçü İşan" ruhu ile kendini yetiştirmiştir. Buhârâ'da yeni usûlde eğitimin öncülerindendir. 1908'de "Terbiye-i Etfal" adlı derneğin kurucusu olmuş ve bu cemiyetin İstanbul'da bir şube açmasını sağlamıştır. Ayrıca 1911-12 yıllarında Türkiye'ye 45 öğrenci göndermeye muvaffak olmuş, kendisi de Türkiye'ye gelmiş, ilim ve fikir adamları ile görüşmeler yapmıştır. Osman Hoca kaçmakta olan Emîr Âlim Han'ın kışkırtmalarını göğüslemek ve mücâhidlerin en güçlü olduğu Doğu Buhârâ'da, Sovyet sıkıştırması karşısında, icabında onlarla birleşmek üzere kendi görüşünde olan erkân ve kumandanlarla Düşenbe'ye gelmişti. İşte tam bu sıralarda Âlim Han Afganistan'a ilticâ ederken Enver Paşa da Doğu Buhârâ'ya çıkageldi. Osman Hocaoğlu Cumhurbaşkanı sıfatıyla ve bu sıfatın sağladığı bütün imkânlarla sonuna kadar Enver Paşa ve Basmacılar'ın yanında oldu. Doğu Buhârâ'da çarpışmalar sırf Paşa'nın adından ötürü savaşa dönüşünce Hocaoğlu Afganistan'a geçmiş, Paşa'nın şehâdetinden son-

burada bulunan Bolşevik ve Millî Kuvvetler'e bir ziyâfet tertip ediyor. Bu iş için Hükûmet binasının büyük salonu da hazırlanmış. Başta Hareket Ordusu Kumandanı Ali Rıza, Azerî Danyal, Osmanlı zabitleri Faruk ve Halil olmak üzere, Düşenbe Garnizonu'nda dört yerde ikâmet etmekte bulunan Bolşevik birliklerini silâhtan tecrit etmek maksadıyla her biri bir bölük hazırlayacak şekilde aralarında vazife taksimi yapmışlardı. Davetlilerin toplanmasından, yemekler yenilip içkiler içildikten, kafaların tam kirlendiği bir sırada, Reisicumhur Osman Hoca ayağa kalkarak,

- Yoldaşlar, sizleri buraya toplamakta maksadım şu teklifi yapmaktır: Müstakil Buhârâ Cumhuriyeti'nin Başkanı olmak sıfatı ile yaptığım bu teklifi bilâ kayd-ü-şart kabul etmeniz şahsî selâmetinizin iktizasıdır. Buhârâ Cumhuriyeti müstakil bir devlettir. Artık vesayet kabul etmiyor. Sovyet Sosyalist Hükûmeti'nin dostu kalmak sûretiyle dâhilî ve haricî işlerimize karışmasına müsaade etmeyeceğiz. Bu sebeple bu şehre dostça gelmiş iseniz dostça da çekip gitmeniz lâzımdır. Bunun için evvelâ silâhlarınızı askerlerimize teslim edecek, sonra da bir misafir sıfatı ile buradan ayrılacaksınız. Hatırınıza bir korku gelmesin. Hayatınız Hükûmetimizin garantisi altındadır, diye heyecanlı bir konuşma yapmıştır.

Âdeta bir tâlimat olan bu ifâdeleri dinleyen Bolşevikler bir kelime bile söylemeden ayağa kalkıp salonun kapısına yöneldikleri sırada burada ayakta durmakta olan Ali Rıza Bey, sağ kolu ile "Dur" işareti yaparak,

- Yoldaşlar hareket etmeyin. Bulunduğumuz bu bina ve birliklerinizin bulunduğu yerler tamamen abluka edilmiştir. Eğer itaat etmezseniz ateş edeceğiz. Aynı zamanda sizleri de tevkif ediyorum. Buradan bir tarafa gidemezsiniz. Her biriniz bölüklerinize silâhlarınızı teslim için emir

yazın, demiş, ikaz üzerine söylenenler hemen yerine getirilmiş, böylece, Bolşevik askerlerinin üç birliği silâhtan arındırılmıştı. Fakat Düşenbe'nin dışındaki hastahânedeki ikâmet etmekte bulunan bir bölüğün kumandanı hastalığı dolayısıyla davete katılmadığından, bunların silâhları alınamamış, üstelik ateşe başlamışlardı.

Hastaneden silâh sesleri duyulunca, silâhsız Bolşevikler de durumdan cesaret alarak Millî Kuvvetler'e saldırmışlar ve bu arada bazıları silâhlarını almayı başarmış, böylece muazzam bir yakın dövüş başlamıştı. Gecenin karanlığında Düşenbe sokakları bir muharebe meydanına dönmüş, sabaha kadar iki taraf kıyasıya çarpışmışlardır. Ziyafetten dönen Bolşevikler de hastahane birliklerine katılmışlardı. Millî güçler ise onları tamamen kuşatmışlardı.

İbrahim İnadi ve Eyyüp Sabri

Ziyafetten evvel, harekete geçeceklerine dair Osman Hoca ile Ali Rıza, Enver Paşa'ya bir mektup göndermişlerdi. Biz mektubu alınca geceyi uyumadan geçirdik. Bir ara İbrahim'i çağırttı, "Ali Rıza'dan haber gelirse Düşenbe'ye beraber gitmeyi" teklif etti. İbrahim, "Kendisinin gidemeyeceğini ve Paşa'ya da müsaade etmeyeceğini" söyledi. Bu hususta ne kadar ısrar ettikse de kabul ettiremedik.

Uzun bir geceyi tartışma ile geçirdikten sonra ertesi sabah erkenden Düşenbe dâhilinde meydana gelen hâdiseler hakkında haberler gelmeye başladı. Sabah namazını müteakip gerek İbrahim'in karargâhında, gerekse köylerde bulunan tutuklu askerlerin, Paşa müstesna hepsinin Düşenbe'ye gitmelerine müsaade aldık.

18 Aralık 1921 günü Düşenbe içerisinde bulunan Ali Rıza'dan, emrindeki Kadri Çavuş olayları kısaca anlatan bir rapor getirdi. Bolşevik kuvvetlerinin hepsinin hastaha-

neye sığındıkları, Düşenbe'nin kendi kuvvetlerinin elinde bulunduğu, Bolşeviklerin çok fazla dayanmayıp teslim olmaya mecbur oldukları belirtiliyor ve Paşa'nın hemen Düşenbe'ye gelmesi rica ediliyordu.

Fakat, Paşa kendisi gidemeyeceği için yanında bulunan Yüzbaşı Hasan, Mülâzımısâni Nâfi, Hacı Sâmi, Osman Çavuş, İsmail Hakkı, Sabit Hoca; köylerde bulunan askerleri de yoldan almak sûretiyle Düşenbe'ye gitmek üzere Göktaş'dan ayrıldık. Karargâhta yalnız Enver Paşa ve emirberi Namanganlı Mirza Muhiddin kaldı.

Düşenbe'de Millî Kuvvetler safında çalışmakta iken Törekul adlı bir genç, oradan kaçıp Göktaş'ta İbrahim Lakay'a sığınmıştı. Burada bir müddet nezaret altında bulundurulduktan sonra, İbrahim bu adamın kendi ayarında bir avanturist olduğunu anlayarak ona onbaşılık vermiş ve yanında çalıştırmaya başlamıştı. Bu adam köylerdeki askerlerimizden bazılarını ayartmış ve Düşenbe'de kargaşalık çıktığını söyleyerek gece İbrahim'in karargâhına gelmiş ve bizimkilerin atlarından iki tanesini aşırmış. Düşenbe'ye girdiğimiz zaman onlar da bir kfile olarak arkamızdan gelmişlerdi. Biz sabahın beş raddelerinde Düşenbe'ye vardığımız vakit sokaklar ana-baba günü gibiydi. Ali Rıza ve Danyal Beyler'in kuvvetleri Bolşevikler'i teslime zorlayıp, karşılıklı silâhlı mücadele devam ederken, arkamızdan şehre giren Lakaylar'dan, başta Törekul olduğu halde bize ateş ediyor, fırsat buldukları yerde askerlerin silâh, cepahâne ve atlarını talan ediyorlardı.

Burada gözümle gördüğüm bir olay oldu. Osman Hoca, Ali Rıza Bey ve Sami Bey, Hükûmet binasının kapısında Danyal Bey'den gelmiş olan bir raporu okuyorlardı. Tam bu sırada 20 kadar Lakay süvârisi doludizgin Karadağ istikametindeki caddede göründüler ve önlerine gelen Millî Kuvvetler'e saldırmaya başladılar. Kimi sahibinden uzak duran atları, kimi yalnız buldukları yorgun askerlerin elin-

deki silâhları kapmaya çalışıyorlardı. Bundan dolayı ortalık karışıkça karışıyor, askerler neye uğradıklarını bilemiyorlardı. Şaşırmışlardı. Çünkü kendileri de Ruslar'a karşı savaştıkları için "Basmacılar"dan fenalık beklemiyorlardı. Onlar Lakaylar'a karşı silâh da çekmiyorlardı. Bereket versin Hacı Sami Bey'in çetecilik damarı kabardı. Derhal işe müdahale etti. Belinden çektiği "*Maynher*" tabancası ile Lakay süvârilerden üç-dördünün atını devirdi. Böylece piyade kalmış olan arkadaşlarının akıbetine düşmemek için diğerleri de sıvıştı. Düşenbe içindeki hercümerç akşamın karanlığına kadar devam etti. Lakaylar yılan gibi görünmez taraftan çıkıyor, "Cedîd" diye Bolşevikler'e karşı savaşan askerlerimizi arkadan vuruyolardı. Cumhuriyet Hükûmeti'nin "Cedîd" askerlerinin önünde Rus kuvvetleri, arkasında Lakaylar'ın az çok eğitim görmüş tabancalıları. Askerlerimiz iki cami arasında kalmış bî-namazlar gibi şaşkınlık içinde her iki tarafla başa çıkmaya uğraşıyorlardı. Bu minval üzere çarpışmalar ikinci gece de devam etti. Hava çok bozuk, şiddetli yağmur, keskin bir şimal rüzgârı ortalığı kasıp kavuruyordu. Sokaklarda devam eden muharebelere soğuk ve yağmurun yanında Lakay ihaneti de eklenince askerlerin mâneviyatı oldukça bozulmuştu.

Durum, Enver Paşa'ya muntazam bir raporla bildirildi. Paşa, İbrahim-i Lakay'ı ikaz ve protesto ediyorsa da, fayda sağlamıyor, söylenenler sanki bir taşa söyleniyormuş gibi tesir etmiyordu. Bu durumda Lakaylar kâmilten Ruslar'ın lehine, "Cedîdiler"ın aleyhine çalışıyordu. Bu vaziyet karşısında Ali Rıza'nın askerleri dayanamadı. Arkalarını salim bir yere dayamak maksadı ile şehir haricine çıkmaya mecbur oldular.

Millî Kuvvetler, gecenin karanlığında ve şiddetli yağmur altında, üç koldan şehir haricine çıkıp arkalarını Lakaylar'dan koruyacak şekilde bir hareket kararlaştırdılar. Böylece askerleri Düşenbe'nin güneyi ve güney batısına

çekmiş oldular. Üç gündür aralıksız olarak çarpışmaktan yorulmuş olan askerlerimizi köylerde istirahat ettirerek toparlanmaya çalışırken, Lakay avaneleri “Cedîdîler kaçıyor” diye yerleştikleri köyleri sararak uzaktan silâhla tâciz etmeye başladılar. Ali Rıza’nın komutasındaki kuvvetler Düşenbe’yi terk edince Ruslar da hastaneden çıktılar. Çarpışmalar devam ediyordu. İbrahim Lakay avanesi bir yandan Cedîdî askerlerini sıkıştırırken, diğer taraftan Düşenbe’deki Rus kuvvetlerine pirinç, koyun gibi külliyetli miktarda erzak göndermek suretiyle düşman kuvvetlerine iâşe sağlıyorlardı.

Kış kıyamette Düşenbe’den çıkan Cedîdî askerler köylerde dahi Lakaylar’ın edepsizliğinden kurtulamayınca, Danyal ve Faruk Beyler Lakaylar’a silâhla mukabele etmek istediler. Fakat Osman Hoca ve Ali Rıza Bey “Böyle bir durum Paşa’nın hayatını tehlikeye sokar” düşüncesiyle müsaade etmediler. Bunun üzerine bu iki kumandan kuvvetlerini Karadağ üzerinden geçirip Baysun’un kuzeyinde Tâl mevkiine çektiler. Bir miktar kuvvetle Ali Rıza, Osman Hoca, Hacı Sami ve milis Hemrahkul olmak üzere beş kişilik kafil de Babadağı istikametinde ilerlediler. Mustafa Şakuli, Kari Ekrem ve Abdullah Recep gibi, diğer bir kısım Millî Hükûmet’in Düşenbe idarecileri Babadağı’nda Leşkerbaşı Hayıt Bek’in yanına ilticâ ettiler.

Düşenbe çarpışmalarının ikinci günü Destankul ve ben Göktaş’a Paşa’nın yanına gelmiştik. Hasan Bey, Nâfi Bey, Osman Çavuş, Sâbit Hoca ayrı bir koldan giderken Beşkefe köyünde Lakaylar’ın çemberine düşmüşler. Evvelce silâhsız olarak köylere dağıtılan askerlerin bir kısmı da Danyal ve Faruk Beyler’e katılarak canlarını kurtarmışlardır. Fakat Hasan Bey’in kafilesi Paşa’nın yanına gelmek kararını verdiklerinden, Lakaylar’la temas istemişler, bunların insanca müracaatlarına karşılık, sanki düşman kuvvetinden esir almışlar gibi kollarını bağlamışlar, boyunlarına da kuşak

sararak Göktaş'a getirmişlerdi. Üstleri başları perişan, işe yarar elbise ve çizmelerini soymuşlar, tabancalarını almışlardı. Fakat bu fedakâr arkadaşlar Enver Paşa'ya bir zarar gelmesin diye ölümü göze alarak, Lakaylar'ın gayri insanî hareketlerine mukabelede bulunmamışlardı. Düşenbe çarpışmalarının ikinci gecesi Göktaş'ta Enver Paşa'nın yanında birkaç kişi bulunuyorduk. O gece Lakaylar arasında bir fevkalâdelik vardı. İbrahim karargâhta yoktu, fakat Paşa'yı muhafaza eden Lakaylar'ın sayısı kırkı geçiyordu.

Paşa'nın bir tarafa çıkmasına müsaade etmiyorlardı. Yarı geceye kadar uyumadık. Saat iki raddelerinde idi. Paşa'nın yattığı odanın kapısı açıldı ve içeriye on kadar Lakay girdi. Bizim silâhları, at ve kaltaklarını⁹ kucaklayarak birden dışarıya fırladılar. Enver Paşa oturduğu yerden "Ne oluyor bakın." dedi. Lakaylar'ın arkasından dışarıya çıktık. Koşuşarak İbrahim'in oturduğu kısımdaki avluya geçtiler. Ahır tarafına geçtik. Gene atlarımız çalınmıştı. Biz hayret içinde idik. Sabaha kadar uyanık oturduk. İbrahim Lakay hâlâ yoktu. Kuşluk vakti Müftü Molla Eğemberdi, Paşa'nın "Sultan" adlı atını getirdi. Dedi ki,

- "Cedîdîler" kaçıp Düşenbe'den çıkmışlar. Askerleri dağıtılmış, belki size bir zarar olur diye, İbrahim Bey beni gönderdi. Sizinle beraber kalacağım ve sizi Düşenbe'nin kuzeyinde dağlık bir köye götüreceğim, dedi.

Enver Paşa,

- Bana hiç zarar gelmez. Eğer sizler bana bir zarar vermek kararında iseniz o başka. Yoksa bir zarar gelir vehmiyle ben buradan başka bir yere de gitmem. Arkadaşlar Düşenbe'de, onlardan haber bekliyorum. Siz isterseniz burada kalın isterseniz gidin, dedi.

⁹ Kaltak: Üzeri meşin, halı vb. şeylerle kaplanmamış olan eyerin tahta bölümü.

Göktaş'tan ayrılmayı şiddetle reddetti. Esasen, Enver Paşa Karamandı'da silâhları teslim etmesinin ne büyük bir hata olduğunu bugün anlamış oldu. Fakat iş işten geçmişti.

Millî Kuvvetlerin Dağılması

Düşenbe'yi terk ederek dağılan Cedîd askerlerinin en kuvvetli grubu Danyal ve Faruk Beylerin birlikleriydi. Bunlar Baysun'un kuzeyinden geçerek Şehrisebz yolundaki Tâl köyünde karargâh kurmuş bulunan Abdülcabbar ve Evliyâkul kuvvetlerine iltihak etmişlerdi. Seriasiya istikametine hareket etmiş olan Osman Hoca, Ali Rıza, Hacı Sami ve Hemrahkul da kendilerini Lakaylar'ın takibinden kurtarıp Kilif civarında Amu Nehri'ni geçerek Afganistan'a ilticâ etmişlerdi. Diğer bir istikametten ayrılan ve daha evvel bahsedilen Abdullah Recep, Kari Ekrem, Mustafa Şahkuli grubu da Kongurat Leşkerbaşı Hayıt Bek'in kuvvetlerine katılmışlardı. Diğer taraftan Paşa'yı terk etmek istemeyenlerden Nâfi Bey, Hasan Bey, Osman Çavuş, Sabit Hoca, Halil Beyler, baş kabak ayak çıplak, elbiseleri yırtılmış, kolları arkada bağlı Göktaş'a Paşa'nın yanına getirilmişlerdi. Lakaylar bu kargaşalıkta pek çok ganimete kondular. Beşkefe'de Reisicumhur Osman Hoca yâhtenlar¹⁰ dolusu Buhârâ altını bırakmış. Bu altınlardan Osman Çavuş iki avuç alarak iç donunun paçalarını bağlayarak bacakları arasına akıtmış, diğerleri Lakaylar'ın eline düşmüştür. Osman Çavuş'u soyarlarken donu yırtık olduğundan pantolonunu almamışlar, bacaklarının arasına akıttığı iki avuç altını Göktaş'a geldikten sonra, "Buhârâ'nın hazinesinden ancak bu kadarcık alabildim." diyerek Enver Paşa'ya takdim etmiştir.

¹⁰ *Yâhten*: Farsça küçük küp.

İşte günlerden beri iyi bir istikbâle namzet ümitlerle beklediğimiz Düşenbe İhtilâli birçok Türkistanlı gencin ölümü ile beraber heder oldu gitti. Bu harekettten sonra İbrahim Ruslar'la anlaştı. Güya "Ruslar Düşenbe'yi terk edecekler, gidene kadar da İbrahim onların ihtiyacı olan erzakı verecek." Bu şekilde İbrahim 1000 kadar Bolşevik askerini besliyordu. Bu arada Ruslar Yürci'de mücâhidlerle muharebe ediyorlardı. Derken Yürci Garnizonundan da bir tabur kadar Rus askeri daha Düşenbe'ye geliyor. Ruslar bu takviyeyi aldıktan sonra İbrahim'e, "İkinci bir emir alana kadar Düşenbe'yi terk edemeyeceğiz." diyorlar. Bu vaziyeti gördükten sonra İbrahim, Ruslar'a erzakı kesti. Bu durumu büyük bir iş yapmış gibi Paşa'ya da bildirdi. Paşa dargındı. İbrahim'le çok az görüşüyordu. Esasında bayağı bir esir hayatı yaşıyordu.

"Paşa'yı Öldürün!" Ölümden Beter Günler...

Cilligöl mücâhidlerinden iki kişi Abdülhekim Bey'den bir mektup getirdi. Mektubu açtım, içinde ayrıca bir zarf daha vardı. Abdülhekim Bey, "*Mektubunda Afgan hududundaki İmamsâhip dolaylarında Amuderya kenarında dolaşan devriyelerimiz bu tarafa geçmiş bulunan bir şahsı yakalayıp, üzerini aramışlar ve ekli mektubu bulmuşlar. Adamı da bize getirdiler. Mektubu açıp okuttum. Enver Paşa'ya bir ziyan gelmesin diye herifi burada alıkoydum. Mektubu sana gönderiyorum.*" diyordu. Vaziyeti Paşa'ya bildirdim. Afganistan'dan gelen mektubu da açtım ve okudum. Emîr Âlim'in dayısı Togay Kul nâmindeki zât onunla beraber Afganistan'a kaçmış. Emîr, Kâbil'e yerleştikten sonra, arkadan gelecek muhacirlerin işlerine bakmak maksadıyla Hanabad şehrine giderek karargâh kurmuş, Buhârâ'dan bilâhare kaçabilen emîr taraftarları-

nın işleri ile ilgileniyordu. Yani bir nevi sefir vazifesi görüyordu. İşte bu okuduğum mektubu, Togay Kul İbrahim Lakay'a yazıyor.¹¹ Mektupta, Enver Paşa'nın Cedîdîliği icâd eden adam olduğu, bu yüzden birçok kişiyi öldürdüğü, yapılacak en iyi işin onu öldürmek olduğu, bu işin âcilen bitirilmesi gerektiği, Cenâb-ı Âli'nin bundan memnuniyet duyacağı ifâde ediliyordu.

Bu mektup İbrahim Lakay'dan gizli tutuldu. Hiç bahsedilmeye gelmezdi. Hatta kendi aramızda bulunan bazı arkadaşlara bile bahsetmedik. Bu olaydan sonra Enver Paşa, İbrahim Lakay'ın her şeyi yapacağına kanaat getirdi ve kendisinden ümidini tamamen kesti. "Zamanla islâh olur." şeklindeki kanaatinin suya düştüğünü anladı. Artık bir tarafa sıvışmanın imkânı yok. Büyük ümitlerle ortaya konan Osman Hoca ve Ali Rıza başkaldırışı saman ateşi gibi yandı söndü, o kadar kuvvet heder oldu. Bizden bu kadar insanın ölmesine, birçok servetin boşa harcanmasına rağmen Bolşevikler gene Düşenbe'de hâkim oldular. Takviye alarak istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Enver Paşa'da hâlâ neticeden zerre kadar ümitsizlik yoktu. Korkunç bir irade ve zaptedilmez bir iman... "Belcivân'a, Karateğin'e, Gölâp ve Darvaz'a mektuplar yazıyor, Bolşevikler'in zayıf durumundan istifâde edilerek, bu sırada Düşenbe'den çıkarılırlarsa tâ Buhârâ'ya kadar dikiş tutturamayacaklarını ve onun için de mevcûd kuvvetlerinden bir miktar buraya göndermelerini" istiyordu. Mektuplara gelen cevaplarda, Karateğin'den Fuzayl Mahdum, Darvaz'dan İşan Sultan kuvvetleriyle birlikte Paşa'nın yanına geleceklerini bildirdiler. Gölâp ve Belcivân' dan ise gelen cevapta Lakay Togay Sarı buralarda dolaştıkça Düşenbe üzerine bir nefer bile gönderemeyeceklerini bildiriyorlardı. Görülüyor ki Gölâp, Belcivân, Cilligöl' de en azından iki bin kadar silâhlı süvâri kendi kardeşlerinin şerrinden korktukları için asıl düşman

¹¹ Mektubun aslı için bkz. *Korbaşlar II*, s..93

olan Ruslar'a karşı âtil kalmaya mahkûm idiler. Günler geçiyor, Ruslar Düşenbe'de gittikçe kuvvetleniyorlardı. İbrahim Lakay erzakı kestikten sonra Bolşevikler bölük bölük köylere çıkıp erzak toplamaya başladılar. İbrahim'in kuvvetleri Ruslar'a karşı bir tek silâh patlatmıyor, uzaktan onların hareketlerini seyrediyorlar.

Bir gün Paşa, bizimle, İbrahim'e haber gönderdi: "*Garnizondan dışarı çıkmaya cesaret eden Bolşevik kuvvetlerine neden baskın yapmıyorsun? Böyle bekleyip de ne zamana kadar durulacak? Her tarafta mücâhitler Bolşevikler'i kendi hâlinde bırakmıyorlar. Fergana'da Şir Muhammed Bek Allah'ın her günü müstahkem mevkilere bile baskın yapıyor. Semerkand'da demiryolları ve şoseler üzerinde Ruslar'a pusular kuruluyor. Mütamadiyen zayıat verdiriliyor. Siz burada boşu boşuna silâh omuzda Bolşevikler'in baskınlarını seyrediyosunuz. Buna Allah razı olur mu?*"

Yatsı namazını kıldıktan sonra Hasan Bey'le beraber İbrahim Lakay'ın odasına gittik. Odanın baş sedirine yumuşak bir minder serilmiş, minderin üzerine uzanmış, iki oğlan İbrahim'in ayakları dibinde oturuyor. Onun yanında kâtibi Molla Halyar ve Âlim Kul Tohsaba, başka da dört beş kişi vardı. Biz içeri girdiğimizde herif istifini bile bozmadı. Yattığı yerden bize yer gösterdi. Oturduk, hemen meseleyi açtık. Paşa'nın bize dikte ettirdiği mesajı kendisine söyledik. İbrahim,

- *Vaziyeti biliyorum. Cenâb-ı Âli'ye yazdım. Muharebe etmek için fişeğimiz azdır. Yakında bize çok fişek gelecek inşallah baskınlar yapacağız, dedi.*

Ben de burada kendi namıma konuştum ve ona,

- *Enver Paşa ne zamana kadar burada kalacak? Eğer siz beraber çalışmak istemiyorsanız Paşa'yı Cilligöl'e götüreceğiz. Bizim başımızda kalsın. Siz arzu ederseniz gene yanınıza gelir, dedim.*

Buna karşılık İbrahim,

- Cilligöl ve Gölâp'a yakında leşkerbaşı tâyin edip göndereceğiz. Bu hususlar için Cenab-ı Âli'den bize yardım gelmesi yakındır. Acele etmeyin, her iş yoluna girer, dedi.

İbrahim, Enver Paşa'nın varlığını yok sayıyordu. Herhalde bizim elimize geçen mektubu dört gözle bekliyordu. Yanından çaresiz ayrıldık. Kapıya geldiğimizde İbrahim bana seslendi.

- Hey... Türkmen Mirza siz Cilligöl'e ne zaman gideceksiniz? diye sordu.

Ben de,

- Abdülhekim'den mektup aldım. Daha Paşa'nın yanında kalmamı ve Cilligöl'ü merak etmememi yazıyor, dedim.

İbrahim, Abdülhekim'e borçluydu: Sekiz on sene evvel Saraykemer'den bir at çalıp kaçarken Cilligöl yakınlarında at sahipleri yetişerek yakalamışlar, atı kaymakama teslim etmişlerdi. Yedi sekiz gün hapis yattıktan sonra onun kefaleti ile serbest bırakılmıştı. Olayın unutulmadığını biliyordu.

Enver Paşa'ya durumu anlattık. Çok müteessir oldu. Ve dedi ki,

- Abdülhekim'e açıkça bir mektup yaz, yakaladığı herifi bırakmasın. Afganistan hududunu da sıkı muhafaza ettirsin. Emîr'in adamlarından her kim geçerse yakalamaya gayret etsin, dedi.

O şekilde de bir mektup yazdım. Saraykemer'deki Katağan sergerdesi Sahipnazar Datha'ya da bir mektup yazdık. Abdülhekim, Paşa'nın bu mektubunu alınca Abdurrahman'ı birkaç süvâri ile Saraykemer'e göndermiş. Paşa için Emîr'in yapmak istedikleri tertibi anlatmış. İmam Sahip'ten geçmek isteyecek olan Togaykul ve adımlarını yakalayıp icap ederse ortadan kaldırmak hususunda anlaşmışlar. Katağan sergerdesi Sahipnazar, Âlim Han'ın eski mansıpdârlarından olmakla beraber, çok mutedil düşünceli münevver bir zattı. Hiçbir vakit körü körüne Emîr tarafı-

nı tutmamıştır. Hatta son zamanlarda Emîr'in yordakçıları Sahipnazar Datha'nın "cedîdî" olduğuna hükmetmişler. Emîr, Düşenbe'de bulunduğu sırada katline ferman çıkarmışlar, o da bunu haber alınca Afganistan'a kaçmak mecburiyetinde kalmıştı, burada da firarî olarak bulunuyordu. İşte, Paşa'ya yapılacak sui'kastın önüne, nispeten bu şekilde alınan tedbirler sayesinde geçilmiş oldu. Bu yolda bizim vatandaşlardan birkaç insan da heder edilmişti.

İşan Sultan'ın Paşa'yı Kurtarması

19 Aralık 1921 günü Darvaz Leşkerbaşısı İşan Sultan'ın¹² 300 kadar süvâri ile Feyzabad'ı geçerek bizim bulunduğumuz Göktaş'a doğru geldiğini haber aldık. Bu haber bize Paşa'nın Lakay'ın esaretinden kurtulacağına işaret gibi oldu. Bilhassa Paşa çok sevindi. İşan Sultan'ı karşılamaya çıkmak lâzım. Bunun için Destankul'la beraber sessizce bir sabah Göktaş'tan sıvıştık. Öğleye doğru Kâfirnihan Irmağı'nın köprüsünü geçerek Yenipazar'ın karşısına girmiştik ki, İşan Sultan Hazretleri'nin endamı görüldü. Biz atlarımızı ona doğru sürdük ve yaklaştık. Atlarımızdan derhâl atlayarak hazretin önünde eğildik. Destankul da beni taklit etti. Hazret elimizi sıktı ve kim olduğumuzu sordu. Biz Cilligöl mücâhidlerinden olduğumuzu ve mihmandar olarak Enver Paşa ile Göktaş'a geldiğimizi, İbrahim'in Paşa'ya kötü muamele etmesi dolayısıyla, onu yalnız bırakıp gidemediğimizi, kendilerini karşılamaya gelemediği için vekâleten bizleri gönderdiğini, zatîlilerine selâmlarını takdim etmeye memur olduğumuzu söyledik. Atlarımıza binmemizi emretti. Yan yana konuşarak Yenipazar çarşısına kadar geldik. Piştarlar orada yer hazırlamışlar,

¹² İşan: Türkistan ve İdil Havzası Türkleri'nde "Sûfi, keramet sahibi, velî" manalarında ulema ve şeyhlere verilen ünvandır.

askerleri ile Yenipazar çarşısındaki hanlarda konakladılar. O akşam İşan Sultan ile beraber kaldık. Enver Paşa'nın çok fenâ bir durumda bulunduğunu, İbrahim'in ona karşı olan kötü hareketlerini anlatarak, kendisinin Lakaylar'a değil Paşa'ya müzahir olmasını rica ettik. Her ne kadar Hazret câhil de olsa, biraz kitap yüzüne bakmış insanın hali başka. Dedi ki,

- Ben esasen Enver Paşa'nın mektubu üzerine Cihad-ı Mukaddes için geldim. İbrahim için bir tek adımımı atmazdım. Siz hiç merak etmeyin, ben Paşa ile beraberim, ilk fırsatta onunla birleşiriz.

İşan Sultan'dan söz aldıktan sonra ertesi sabah erkenden Yenipazar'ı terk ettik.

Öğle namazı vakti Göktaş'a indik. İşan Sultan, Yenipazar'dan hareketle Göktaş istikametinde yol alırken Kâfirnihan Irmağı'nı geçince İbrahim Lakay'ın adamları tarafından karşılanmış, bir din adamı olması hasebiyle hürmeten onları karşılamaya, Lakay, yordakçılarından Âlim Kul Toksaba ve kâtib Molla Hayır birkaç kişi ile beraber göndermişti. Karşılayıcılar İşan Sultan'ı Düşenbe ile Hisar arasında Tudekişlak adında bir Tacik köyüne götürmüşlerdi. İşan Sultan çok kurnaz bir zât. Burada Lakaylar'ın fedakârlıklarından bahsederek, onların güvenini kazanmış ve kendisine çok hürmet göstermişlerdi.

İşan Sultan'ın 300 kadar süvârisinde, silâh olarak 22 tane Rus mavzeri, 8 tane ağızdan dolma çifte, 10 kadar tabanca, 100 kadar da eğri kılıç, 30 kadar topuz vardı. Askerleri dağ adamları olduğu için hiç harp görmemişler, kendi hallerinde mazlum insanlar. Hazretin nüfuzunu kıramamışlar, varını yoğunu vererek bir at edinmişler ve din emri gereğince "Gaza-yı Mukaddes" için yola çıkmışlardı.

İşan Sultan'ın gelmesinin üzerinden dört gün geçmişti; sözde, Paşa'yı ziyarete gelecekti. Oralı olmadı. Yoksa "Bu da mı avlandı." diye düşündük. Olur ya, ortada Emîr Âlim

Han'ın nüfûzu iş görüyor. Belki İşan Hazretleri de o tarafa meyleder, şeklinde içimizde vesvese ve telâş başlamıştı.

23 Aralık 1921, Göktaş: Destankul'a,

- Yürü beraber İşan Sultan Hazretlerini ziyaret edelim. Hem yerini öğrenir, hem fikirlerini anlarız, dedim.

Çok cesur ve fedakâr dostum Destankul beni kırmadı, hemen yola çıktık. Henüz hangi köyde olduğunu bilmiyoruz. Düşenbe Çayı'nın kenarında Karamandı istikametinde yol alıyorduk. 10 kadar Lakay süvârisi ile Ali Merdan Tohsabay karşımıza çıktı. Durduk hâl hatır sorduk, bize takıldı.

- Enver Paşa'yı beraber getirip başınıza belâ aldınız herhalde. Artık Göktaşlı oldunuz. Sizlere birer Lakay kızı verelim de bizim olun, dedi.

Gülüştük.

- Yoksa kaçıyor musunuz? diye sordu.

- Hayır, dedik. İşan Sultan Hazretleri gelmiş. Büyük adam, onu ziyaret etmek için çıktık. Hangi köyde olduğunu da bilmiyoruz, deyince,

Ali Merdan:

- O zât Tudakışlak'ta kalıyor. Buradan yanlış gelmişsiniz. Düşenbe Çayı'nın köprüsünden geçtikten sonra sola sapacaksınız. İbrahim'e haber vermediniz mi? dedi.

- Yoo! Biz emri müsaadeyi kendimizden alıyoruz dedim.

Esâsen, Ali Merdan, İbrahim'i sevmez, fakat korktuğundan politika yapıyor.

- Zararı yok, geri dönelim, ben size yolu bizzat gösterecek adam koşarım, dedi. Lakaylar'dan korkmuyor musunuz? Sizleri de efendileri de soydukları gibi soyarlar, dedi.

- Soyarlarsa, atımız tüfeğimiz fedâ olsun. Alırlarsa biz de geri döneriz, dedim.

Konuşarak Göktaş'a geldik, Ali Merdan İbrahim'in yanına, biz de Paşa'nın yanına girdik. Yanlış yola gittiğimizi, onun için geri döndüğümüzü, fakat Hazretin hangi köyde

oturmakta olduğunu öğrendiğimizi Paşa'ya anlattım. Atları biraz dinlendirip yedirdikten sonra Destankul'la beraber gene yola koyulduk. Tabii ki, Paşa'nın emri üzerine hareket ediyoruz. Düşenbe Çayı'nın köprüsünü geçtik. Karşımdan 50 kadar süvâri geliyordu. Destankul dedi ki,

- *Kaçalım, bunlar Lakaylar'dır, bir olay çıkarmayalım.*

Ben,

- Olmaz, çay kenarında at gezintisi süsü veririz, diye konuşurken, kalabalığın bize yaklaşmasını bekledik. Meğer bunlar Karadağ Leşkerbaşısı Abdurrahman Toksaba ve kuvvetleri imiş. Ruslar, Karadağ istikametine bir müfreze çıkarmışlar, onlarla çarpışmışlar, fakat baş edememişler. Düşenbe'nin kuzeyindeki sırtlara çekilmişler, oradan da vaziyeti İbrahim'e haber vermek için Göktaş'a gidiyorlarmış. Köprü başında Abdurrahman Toksaba ile biraz yarenlik ettik. Onlar Göktaş'a doğru hareket ettiler, biz de gezintimize devam ettik. Akşamın karanlığında Tudakışlak'a vardık. Doğruca İşan Sultan'ın karargâhına misafir olduk. Darvazlı delikanlılar atlarımızı aldılar ve bizi Hazretin huzuruna götürdüler.

Hazret yumuşak minderler üzerine kurulmuş ve burasının bir harp cephesi olduğunun farkında bile değildi. Adam Darvaz'daki evinde oturuyormuş gibi istirahatı idi. Bizi ayakta karşıladı, oturduktan sonra özür dileyerek,

- Paşa'yı ziyarete gelmem lâzımdı, fakat, İbrahim'in ağzını yokladım, baktım memnun olmayacak, çaresiz işi olurluna bıraktım. Mümkün ise Paşa, bir fırsat bulur buraya kadar teşrif ederlerse iş biraz kolaylaşır. Hem de 'efendiler' bizim askerlerle meşgûl olurlar, talim gösterirler. Çünkü bizim askerler harp oyununu bilmezler ve tüfek kullanamazlar. Bunlardan savaşta istifâde edebilmek için epey meşgûl olmak lâzımdır, diye itirafta bulundu.

Biz bu geceyi “Hazretin” misafiri olarak geçirdik. İşan Sultan bizi çok sevdi ve sözlerimize inanarak konuşuyordu. Biz kendisine şöyle bir teklif yaptık:

- Enver Paşa Hazretleri’nin buraya kadar gelmeleri biraz güç olur. Çünkü Paşa’nın adamlarında, bizim bu iki silâhtan başka silâh yok. Şayet Lakaylar mâni olmak isterse karşı koyamayız. Binaenaleyh, siz yarın Düşenbe tarafına bir teftişe çıkın, silâhlı askerlerinizi de Düşenbe Çayı’nın köprüsünün yakınlarında bulundurun, biz de Göktaş’a vardığımızda sizin Düşenbe tarafına çıkıp siperleri gezeceğinizi öğrendiğimize dair bir haber çıkarırız; belki sizi yalnız gezdirmemek için İbrahim de karargâhından ayrılır, bu kargaşalık arasında Enver Paşa fırsattan istifâde eder sizin yanınıza gelmesi mümkün olur, dedik.

İşan Sultan hemen kabul etti.

Enver Paşa Serbest

Biz bu tertibi İşan Sultan’a kabul ettirdikten sonra istirahat çekildik. Hazretin yumuşak minderlerinden bize de birer tane verdiler. Sabaha kadar çok rahat bir uyku uyduk. Sabah namazını hazretin arkasında eda ettikten sonra akşamki kararın kat’i olup olmadığını bir daha doğrulattık. Hazret sözünde samimî idi. Teminatı teyit ettikten sonra Destankul’la beraber Göktaş’ın yolunu tuttuk. Yolda rasgelene, “İşan Sultan bugün Düşenbe siperlerini teftiş edecek, askerlerini harbe sokacak,” diye telâllık ederek Göktaş’a geldik. Burada da durumu İbrahim’in yakın adamlarına söyledik. Onlar da telâşlandılar ve derhâl İbrahim’e haber verdiler. Sabahın saat on raddelerinde İbrahim Düşenbe istikametine hareket etti. İşan Sultan hazretlerinin evinde verdiğimiz kararı Paşa’ya arz ettik, çok sevindi. Enver Paşa, Osman Çavuş ve Hasan Bey hazırlandılar. Diğer arkadaşlar karargâh-

ta kalacaklardı, maksat, Paşa'nın tek başına burada bulunmadığını sezdirmeyeceklerdi. Enver Paşa'yı iki arkadaşı ile beraber bizim kılavuzluğumuzda Düşenbe istikametinde yola çıkardık. Düşenbe Çayı'nın köprüsünü geçer geçmez soldaki kamış ormanlarının içine saptık. Bu orman içindeki yoldan Hazretin göndereceği silâhlı askerleri buluncaya kadar yola devam ettik. Yarım saat sonra 13'ü tüfekli, 4'ü kılıçlı olmak üzere 17 kişi bize iltihak ettiler. Bu 17 kişinin Enver Paşa'yı karşılamaları, onun mâneviyatı üzerinde çok büyük tesir yaptı. Süvârilerin hepsi atlarından indiler, Paşa da indi. Ayrı ayrı her birini kucakladı, taltif etti. İki kişinin tüfeğini bilâhare kendilerine iâde edilmek üzere ellerinden aldı. Tüfeklerden birini Osman Çavuş'a diğerini de Hasan Bey'e verdi. Kendisi de bir şahsın eğri kılıcını istedi, alıp beline astı. Bu kafiye İşan Sultan'ın ne tarafta olduğunu sordu. Onlar da, "Düşenbe üzerine gittiğini" söylediler. "Haydi, biz de Düşenbe üzerine!" emrini verdi. Düşenbe dolaylarına yettiğimiz zaman İşan Sultan'ın gelmekte olduğunu gördük. Darvaz askerlerini siperlere yerleştirmek bahanesi ile İbrahim'den ayrılmışlar. Fakat esas gaye Paşa'yı bekletmemektir. Karşılaşmada herkes atlarından indi. İşan Sultan, Enver Paşa'nın boynuna sarılmış hüngür hüngür ağlıyordu: "*Bizi zalim müstevlilerden kurtarmaya geldiniz. Herif size esir muamelesi yaptı!*"

İşan Sultan'ın samimiyeti hepimizin gözünü yaşarttı. İşan Sultan'ın karargâhına geldiğimiz zaman, İbrahim'in gönderdiği koyunlar kesilmiş, pilâvlar kaynıyordu. Bir müddet istirahatından sonra İşan Sultan, İbrahim Lakay'a bir tezkere yazdı. Tezkerede, "*Enver Paşa'nın kendileri ile beraber olduğunu, düşmana karşı birlikte savaşacaklarını, şu anda Tuda-kışlak'ta bulunduklarını*" yazıyordu. İşan Sultan'ın mektubu, adamlarından Cihangir Mirahur ile bizim Osman Çavuş'a teslim edilerek 17 silâhlı eşliğinde Göktaş'a gönderildi. Şayet, İbrahim rıza göstermezse 17 silâhlı İbrahim'e kafa

tutacaklar, arkadaşları Göktaş'ta bırakmayacaklardı. Cihangir Mirahur tezkereyi İbrahim'e verince birden afallamış, avının elinden kaçtığının farkına varmış, fakat iş işten geçmişti. Çaresiz diğer arkadaşların da Todakışlak'a gitmelerine müsaade etmiş. Arkadaşlar da dakika geçirmeden Göktaş'ı terk ederek aynı gün Todakışlak'a döndüler.

Aralık ayının son günleriydi. Artık tarih seyrini başka tarafa değiştirdi. Enver Paşa, İbrahim'e esir olunca, daha evvel tasarladığı projeler tamamen alt üst olmuş, para pul kalmamış, muntazam ve kuvvetli bir alay yer ile yeksan olmuş, efrâd çil yavrusu gibi rastladığı deliklerde kaybolmuştu. Şimdi ise ne para ne silâh ne de asker var. Yalnız etrafında 20-30 kadar silâhsız milis, 300 kadar derme çatma Darvaz mücâhidi. Silâh olarak 24 adet kadar mavzer, işte hepsi bu kadar.

Her şey Yeniden: Hedef Düşenbe

Enver Paşa sür'atle teşkilât kurmaya başladı. 22 silâhlı Darvazlı'nın yanında Osman Çavuş'un kumandasında 22 de silâhsız milis beraber cephede bulunacaklar, harbe girildiği vakit Darvazlılar selâmet yerde duracaklar, silâhlarını milislere teslim edecekler ve onlar savaşıacaklardı. Aynı zamanda İşan Sultan aslen Tacik kabilesinden olduğu cihetle Hisar ve Düşenbe Tacikleri üzerinde de çok büyük nüfuzu vardı. Esasen Düşenbe'nin çevresindeki bütün köy ve kasabalarda halk "Basmacı" önderleri komutasında 300-500'er, önderin nüfûzu ve maddî durumuna göre 3000 kişiye kadar varan güçlerle âdeta savunma mevzileri oluşturmuşlardı. Bu kuvvetlerin de hareketlendirilmesi gerekiyordu. Çoğu önder bir ucu ile Emîr'e bağlı bulunduğu için Ruslar kendilerine karışmazsa onlar da Ruslar'a karışmıyordu. Bunlar dinî görüntü altında an'anevî güçler olduğu için

aralarında aydın kişiler de bulunmuyordu. Eski yönetim tarafından beyinleri uyuşturulmuştu. İşte şimdi “*cedîdî*” adı verilen Cumhuriyet güçleri de bulunmadığı için bu kişilerden başka savaşıcak insan bulmak mümkün değildi. Bahsedildiği gibi bunlar da genellikle Tacik unsurlardı. Özbeköz Türkler’den hayır çıkmayınca, şimdi “*Türk Bayrağı*”nı taşımak yakın akrabalarımız Tacikler’e kalıyordu. Enver Paşa birliklerini bunlardan oluşturmak mecburiyetindeydi. Öyle ya, Türkler’in istiklal savaşında, Türkler’e esir düşen Türk’ü de bir Tacik olan İşan Sultan kurtarmamış mıydı?

İşte, Enver Paşa bu mecburiyetin işâret ettiği yoldan işe başlayarak, o havâlideki Tacik mücâhitlerine birer mektup yazdırdı. Kâmilin, Tacik mücâhidleri istisnasız İşan Sultan’ın etrafında toplanacaklardı. İlk iki gün içinde Düşenbe, Karadağ, Seriasyap Taciklerinden 70 kadar tüfekli, 200 kadar da kılıçlı ve değnekli kalabalık toplandı. Dihnev ve Babadağ Kongratları¹³, Feyzâbad Karlukları¹⁴ Lakaylar’ın

¹³ “Mangıtlar” Cengiz İmparatorluğu’nun Türkleşmesini sağlayan oğlu ve Altınordu İmparatoru Cuci, daha sonra adıyla anılan “Cuci Ulu-su”nun en nüfuzlu ve en soylu kabilelerinden biridir. “Çağataylık” ve “Özbeklik” de bu oluşumdan çıkmıştır. Deşt-i Kıpçak, Harezmi ve Aral Gölü çevresi esas vatanlarıdır. Buhârâ ve Kokand Hanlıklarında da büyük tesirleri olan Mangıtlar esas Hıyve Hanlığı’nın hâkimi olmuşlar ve 1920’de Bolşevik istilâsına kadar bu durumu korumuşlardır. Metinlerde “Nogay” diye adlandırılan kavim de “Mangıt”tır.

¹⁴ “Karluklar” Orhun Âbideleri’nde Göktürkler’in düşmanı olarak adı geçen önemli bir Türk kavmidir. Esasında onlar da Göktürkler’in bir boyu olup onlar gibi Altaylar’ın batısında yaşıyorlardı. Kaynaklarda 9 boydan ibaret oldukları, önceleri Oğuzlar’a tabi olmakla beraber sonra onlara isyan ederek Türkistan’ı tamamen ele geçirdikleri ve onlar gibi Türkmen oldukları belirtilmektedir. Karluklar’ı tarihimizde öne çıkaran en önemli husus, Uygurlar’la birleşerek Göktürkler’in varlığına son vermeleri ve Karahanlılar devrinde de Türkler’in İslâmlaşmasını sağlamalarıdır. Sonraları Uygur ve Kırgızlar’a yenilince zaman içinde kavim adları ikinci planda kalmıştır. Görüldüğü gibi 1200 yıldan beri aynı coğrafyanın köylerinde bile adlarını korumaktadırlar.

tahakkümünden bîzar olmuş olanlar her gün bölük bölük İşan Sultan'ın karargâhında toplanmaya başladılar. Kalabalık epey oldu, tüfek adedi de 150'ye çıktı.

Nâfi, Halil ve Hasan Beyler silâhları organize etmeye başladılar. Geceleri Düşenbe çevresinde keşifler başlatıldı. Anlaşılan hemen muhasara yoğunlaştırılacaktı. Düşenbe'de sıkışan Bolşevikler'e imdat için Dihnev'den gönderilen bir bölük Rus süvârisi pusuya düşürüldü. Askerleri tesirsiz hale getirilerek, mitralyöz, tüfek ve cephane ganimetleri elde edildi. Gün geçtikçe işler ciddileşiyordu. Enver Paşa da Düşenbe taraflarında dolaşüyor, mücâhidleri teşvik ediyordu. Düşenbe'ye erzak namına bir dirhem bir şey sokulmasına müsaade edilmiyordu.

11 Ocak 1922, Todakışlak: Enver Paşa esaretten kurtulalı 15 gün olmuştu ki bu kadar kısa zamanda, yoğunluklu olarak hastahâne civarına sıkıştırılan Bolşevikler burayı aynı zamanda garnizon olarak kullanıyorlardı. Şehir içinde her âilenin bile bir direniş gücü bulunuyordu. Âdeta her âile küçük bir "Basmacı" ünitesi idi. Bu sebeple Bolşevikler'in hemen hemen hiç hareket imkânı yoktu. Paşa bugün Düşenbe Bolşevik Garnizonu Komutanına bir mektup yazdırdı. Mektupta Düşenbe, Hisar, Seriasyap, Dihnev, Cilligöl, Belcivân, Gölâp, Darvaz, Karategin mücâhidlerinden bir ordu kurulduğu, halkın kendilerinden nefret ettiği, Düşenbe muhasarasının sıkılaştırılacağı, bu sebeple behemahal Düşenbe'nin boşaltılması isteniyordu.

Bu mektubu Osman Çavuş'un milislerinden Allahverdi namında bir Kongrat Düşenbe'ye götürdü. Bolşevikler cevap vermemişler, eli boş döndü. Bundan sonra kuşatma biraz daha sertleştirildi. Şehrin içerisi mücâhidlerin elinde. Ruslar hastahâne içerisinde barınıyorlar. Yiyecekleri yok, ellerinde bulunan atları kesmişler onunla geçiniyorlar. Telsizle tahliye emri talep etmişler. Paşa'nın isteğini Buhârâ ve Taşkend'e bildirmişler.

19 Ocak 1922 günü de Düşenbe'yi boşaltacaklarını, fakat silâhlarını teslim etmeyip, sadece çekilip gideceklerini bize de bildirdiler. Bu durum üzerine yapmış olduğu blöfün tesirinden memnun olan Enver Paşa, "Varsın silâhlarını teslim etmesinler, bir an evvel çekilsinler." dedi.

Düşenbe ve Kadiyan'ın Kurtarılması

22 Ocak 1922 günü, bizzat gelen Bolşevik temsilcileri Düşenbe'yi boşaltacaklarını, kendilerine bir koridor açılmasını istediler. Ruslar'ın çekilmeleri için Karadağ caddesi hizasında bir gedik bırakıldı. Onlar şehirden tamamen uzaklaşınca kadar silâh patlatılmayacaktı. Karadağ Caddesi üzerindeki köylere asker yerleştirildi, çekilmekte olan Rus kuvvetlerinden erzak ve saire için sarkıntılık edecek olursa derhal müdahale edilecekti. Onlar da durumun ciddiyetini anladılar ki kuzu gibi çekilip gittiler. Düşenbe'nin tahliyesinde icrâ edilen hengâmede İbrahim Lakay ve avaneleri pāsif kaldı, tek bir mermi bile patlatmadılar. İşler Paşa'nın blöfü ve şehirde bulunan, "*Her âile bir Basmacı müfrezesidir*" gerçeği ile başarılmıştı.

Düşenbe'nin tahliyesinden sonra İbrahim Lakay bir yana, İşan Sultan da ortalarda yoktu. Bunlar kendi havasında ve talan peşindeydi. Özellikle İbrahim'in artık yıldızı sönmüştü. Lakay-Badratlı kolunun büyükleri olan Abdülkayyum ve Ali Merdan gün aşırı Paşa'yı ziyaret ediyorlardı. Müftü Molla Eğemberdi artık hergün Paşa'nın yanında kalıyor, kendisi din adamı olması hasebiyle herkes ona hürmet ediyordu; dolayısıyla, prestijimiz artıyordu. Düşenbe'nin kurtarılmasını mütakip Cilligöl'e 40 km. mesafede bulunan Kadiyan Bolşevik Garnizonu da bir tehlike teşkil ediyordu. Burası Basmacılar'dan intikamın kolay alınacağı stratejik bir yer ve aynı zamanda köprübaşı

idi. Paşa buranın âcilen kurtarılması gerektiğini söyleyerek işi Türkmen ve Kazak Basmacıları'na havale etti. Fakat, Cilligöl kuvvetleri yerlerinden ayrıldığı gün Togay Sarı'nın çapulcularının talan ihtimâline karşı da Müftü Molla Eğemberdi'yi bizim yanımıza kattı. Bu zat 20-30 süvâriyle Cilligöl'de Togay Sarı'nın yağmacılarına karşı korkuluk olarak kalacaktı. Böylece kuvvetlerimizle Kabadiyan'ı kuşatmak üzere Paşa'nın emirlerini hâmilten Düşenbe'den ayrıldık. Cilligöl'e vardığımızda mücâhidler bizi *"hacdan geliyormuşuz gibi"* karşıladılar. İki gün sonra sefer hazırlığına başladık. Askerlerimize çekidüzen verdik. Vardığımız karara göre 20 kişilik bir güç ile Destankul Müftü Molla Eğemberdi'nin yanında kalacak geriye kalan Kazak kuvvetlerine Orazkul Mirahur komuta edecekti. Bu suretle Kazak ve Türkmen mücâhidlerini birleştirerek Kabadiyan'a doğru hareket ettik.

28 Ocak 1922 sabahı kuvvetlerimizle Kabadiyan'ın şarkında şehrin kenarında karargâhımızı kurduktan sonra ufak bir müfreze ile şehir uçlarına kadar girerek keşiflerde bulunduk.

Ben karargâh görevlisi olmama rağmen yetişmiş insan yokluğundan keşiflere bizzat katıldım. Bu havâliyi daha evvelden de tanıdığım için hiç bir zorluk çekmeden sokak aralarına kadar girerek muhasara edeceğimiz Kabadiyan Garnizonu'nun yerleşim durumunu şöyle tespit ettim:

Birçok daracık mahalle ve sokakların bağlandığı Ter-miz - Cilligöl caddesi üzerinde, ufak çarşının doğusunda kerpiçten inşa edilmiş 4-5 hangarı, 3 metre yüksekliğinde çamur kerpiçle yapılmış avlu duvarı ile çevrilmiş, takriben 5-6000 metrekare büyüklüğünde pamuk hanı; onun 250 metre kadar doğusunda iki kademeli sur duvarı ile çevrili, birkaç yerinde surlarda delik açılmış ve bazı yerlerinde de sur duvarları yıkılarak gedikler oluşmuş çok eski bir kale. Bu durumda her tarafından kaleye sızmak mümkün. Ma-

halle arasında rastladığım yerlilerin verdikleri malûmata göre Ruslar işte bu pamuk hanında kalıyorlarmış. Hanın, şehre bakan kapısına iki tane büyük mitralyöz yerleştirilmiş, avlu duvarının da dört tarafından mazgal açılarak müstahkem hâle konmuş, içerisinde 200 kadar Rus, 60 kadar milis kuvveti varmış. Bu malûmatı edindikten sonra karargâha döndüm, hemen kuvvetimizi üçe ayırdım.¹⁵ En cesur nişancılardan 30 kişiyi kale surlarındaki sağlam burçlara yerleştirerek burç mazgallarından pamuk hanını ateşe tutmalarını söyledim. Diğer kuvvetlerle de çarşiyı üç taraftan kuşattık. Kale yüksek olduğu için her tarafa hâkim. Bolşevikler bize ancak kuzey batı yönünden karşı koyabileceklerdi. Böyle kötü bir duruma düşmemek için bu iki kritik kısım arasında yoğunlaştık. Akşama kadar çarpışmalar devam etti. Hava karardığında ateş durdu, ancak, bulunduğumuz yerleri muhafaza ederek sabahı bekledik. Sabah gördük ki, pamuk hanının duvarları delinmiş o deliklerden bizim bulunduğumuz kale burçlarına mitralyöz kurşunları yağıyordu. Kalenin burçlarındaki yuvalar verev olduğu için mitralyöz kurşunları bizimkilere tesir etmiyordu. Güneş epeyce yükseldikten sonra pamuk hanının duvarlarına Ruslar tarafından açılan delikleri seçen yiğitlerimiz kurşunlarını geçirmeye başladılar. Bir saat ateşten sonra Bolşevikler'in mitralyöz ve tüfek sesleri duyulmaz oldu. Düşmanın birden susması bizimkileri biraz şaşırttı. Ne düşündüklerini anlayamadık. Pamuk hanının avlusu içinde veyahut bir duvar kenarında herhangi bir hareket de sezilmedi. Böylece akşamı bulduk. Gene düşman susuyordu. O taraftan bir hareket görmeyince mücâhidler bir baskın hareketi yapmak istediler. Fakat gece çok karanlık olduğu için bu teşebbüsten vazgeçirdik. Bu şekildeki hareketsiz duruşumuzdan istifâde eden düşman gecenin karan-

¹⁵ *Korbaşılar II*, s.114'te bu keşfin o zaman tesbit edilmiş "Kroki" aslı mevcuttur.

lığından da istifade ederek Kabadiyan'ın batısında Termiz caddesini takiben sıvışmışlar.

Sabah şafak sökerken bir yerli geldi. Ruslar'ın kaçtığını, kimseciklerin bulunmadığını söyledi. Birkaç kişinin nezâreti altında bu haberi veren adamı pamuk hanına gönderdik. Hakikaten Ruslar Kabadiyan'ı terk etmişlerdi. Bu suretle garnizonu işgâl ettik. Pamuk hanında yalnız 70 kadar Rus cesedinden başka bir şey kalmamıştı. Ölüler dirilerden daha fazla olduğu için götürememişler, hepsini orada bırakmışlardı. Ölülerin hepsi kurşunlanarak bu duruma düşmüşlerdi. İki mitralyöz, beş altı tüfek bırakmışlar. Anlaşıyor ki bizim Mehmetler hanın avlu duvarlarından düşmanın açtığı deliklerden kurşunları geçirerek Bolşevikler'i mitralyöz ve tüfeklerine rağmen haklamışlardı. Bir saatlik çarpışmadan sonra alnından vurulan arkadaşlarının müdafaa ettikleri deliklerin yanına varmaya cesaret edememişlerdi. Bu suretle Düşenbe'nin kurtarılmasını müteakip Kabadiyan da düşmandan temizlenmiş oluyordu.

Kurtuluş Ordusuna Doğru

30 Ocak 1922 günü Paşa'ya durumu müjdeleyen bir mektup gönderdik. Seriasyap civarında bulunuyormuş. Bu mektubu götüren adama, Paşa'nın el yazısı ile arkadaşım Abdurrahman'ı Kabadiyan Vâliliği'ne tayin eden haberi aldık. Hemen Cilligöl'e bir postacı çıkardık. Abdurrahman Bey'i Kabadiyan'a getirdik. Askerleri ikiye böldüm. Bir kısmını Cilligöl'e gönderdim. 35 bizim askerden, 20 Destankul'un olmak üzere 55 kişilik bir müfreze ile Enver Paşa'ya kavuşmak üzere Dihnev istikametine hareket ettik. İki gün bir gece yol yürüdükten sonra Yürci kasabasında Paşa'ya kavuştuk. Paşa bizi Düşenbe'den Kabadiyan'a sevk ettikten sonra kendisi İşan Sultan ve Karadağ Leşkerbaşı

Abdurrahman Toksabay'ın askerleri ile birlikte Seriasya'ya yetişmiş, orada bu zatı Düşenbe Vâililiği'ne tâyin ederek havâlideki mülkî teşkilâtı tamamlamış.

Osman, Nafi, Halil Beyler'i İşan Sultan ve Abdurrahman Toksaba'nın silâhlı askerlerinin tertibine memur etti. Yüzbaşı Hasan'ı Afganistan Harbiye Nazırı Nadir Han ile temasa geçmek ve Âlim Han'ın dayısı Tagaykul'un Hanâbad'daki fesat ocağının dağıtılması hususunda tertibat alınmasını sağlamak, ayrıca, Osman Hoca, Ali Rıza ve Hacı Sami'nin Kerki Türkmenleri ile birleşerek harekete geçmelerine müsaade edilmesi hususunda Amanullah Han ile temas etmelerini istemişti.

31 Ocak günü, Enver Paşa karargâhını Yürci'den Dihnev şehrine naklettirdi. Faal kuvvetimiz, İşan Sultan'ın askerleri ve benim beraber getirdiğim 55 kişiden ibaretti. Bu sırada Ruslar'la yapılan muharebelerde ele geçirilen silâhları Lakaylar'ın mağdur bıraktığı milislere dağıttık. İşan Sultan'ın askerleri de bu havâlide yapılan baskınlarda ele geçirilen silâhlardan çok istifade ettiler. Bir bölük kadar silâhlı asker kazanmış oluyorduk. Karadağ, Babadağ ve İşan Sultan'ın birliklerinden silâhlanmış olanlar dâhil 500 kadar mavzerli süvâriye sahip bulunuyorduk.

Paşa, Dihnev'de bir cephane imalâthanesi kurulması için talimât verdi. Dihnev Serasiya, Yürci ve Düşenbe'den eli çekiç tutan çilingir-demirci-lehimci ustalar toplandı. Bunların başına Halil Bey memur edildi. Osman Çavuş'un müfrezesi de bu işin muhafızlığını yapmak için görevlendirildi. Muharebede boşalan kovanların zayi edilmemesi hususunda mücâhidlere tembih edildi. Ayrıca Afganistan'a yeni kovan imâl edecek makine sipariş edildi. Karateğin'de ve Fuzayl Mahdum kendisi mermi imâl ettiriyordu. Gelirken atölyesini ve ustalarını da Dihnev'e getirmesi hususunda emir yazıldı.

Baysun'a Doğru

Dihnev'de bu işler tamamlandıktan sonra Baysun'a doğru hareket edildi. Bu arada ben de Cilligöl'e gittim. Artık işler normal seyrinde gidiyordu, fazla tereddüde mahal kalmamıştı. Cilligöl'deki Kazak ve Türkmen kuvvetlerini Baysun üzerine sevk etmek gerekiyordu. Paşa Dihnev'den hareketinden sonra 25-26 Şubat'ta Pulhakiyan'a varmıştı.

Pulhakiyan, Baysun'un doğusunda, Kuhiten Dağı'nın doğuya uzanan bir kolunun Baysun'un doğusunda bir kavis yaparak Maça Dağları'nın Baysun kuzeyine çevrilmiş bulunan kolu ile birleştiği yerde, tam dörtyolun ağzında ufak bir köydür. Baysun'a 2 kilometre uzaklıktadır. Paşa karargâhı bu köyde kurdurdu. Cilligöl'e geldiğimde dayım Abdülhekim'i ziyaret ettim, durumu anlattım. Çok memnun oldu. Afganistan'a giderken buraya uğramış olan Hasan Bey de bir gece kendisinde misafir kalmış, onun yanına bir kılavuz vererek Amu Nehri'ni geçmesini sağlamış, hatta sağ salım ulaştıklarına dair geri dönen kılavuzdan sağlam bilgi almış.

Dayıma, bizim süvârilerin de Baysun'da bulunması gerektiğini, en azından Paşa'nın muhafazası için bu hususun çok elzem olduğunu anlattım, kabul etti. 20 kadar süvârimizi Abdurrahman Bey Kadiyan'a aldırılmış, 30 silâhlı müfrezemiz de Afganistan hududunda karakolluk vazifesinde, 10 kadar askeri de Cilligöl'de bıraktım. 82 Türkmen 30 kadar da Kazak süvârisi olmak üzere 112 kişilik silâhlı mücâhidle Pulhakiyan'a vardım. Paşa'nın keyfine diyecek yoktu. İshan Sultan, her gün Paşa'yı ziyarete geliyor, onunla beraber Baysun etrafındaki siperleri geziyor ve ara sıra çarpışmalara da iştirak ediyordu. Paşa, karargâhı tanzim ettirmiş, odasını ayırmış, bir erkân-ı harbiye dairesi teşkil ettirmiş; Yüzbaşı Hasan Bey'i Erkân-ı Harbiye Reisi tayin etmiş. O Afganistan'dan gelinceye kadar bu göreve Nâfi

Bey vekâlet ediyor. Ben geldikten sonra benim süvârileri Kürt Hüseyin'in kumandasına verdi. Beni de Erkân-ı Harbiye'de çalıştırılacak, Seriasya ve Dihnev Vilâyetlerinde, eski emîr zamânında kaymakam ve vâliler yanında yazıcılık yapan, güzel yazı yazan, havâlinin lehçesini iyi konuşabilen, 8-10 kadar kâtibin başına koydu.

Erkân-ı Harbiye'de ilk iş olarak Baysun haritasını büyüterek teksir ettik. Bu haritalardan birer tane siperlerdeki kumandanlara dağıttık. Yazı işlerimiz de çoğalmaya başladı. Artık bütün Türkistan sathındaki mücâhidlerle haberleşiyor, onlarla temas edecek adamları hazırlıyor, her gün siperleri gezerek vâki olan hadiseleri tespit etmek hususunda akli başında insanlar topluyorduk. Baysun siperlerinde bulunan mücâhidlere ve bilhassa havâliyi tanıyan diğer kumandanlara tâlimat vererek etraf kasabalarda iyi yazabilen, düzgün konuşabilen, az çok eğitim görmüş kişileri seçerek karargâha göndermelerini istedik. Bu cümleden olarak Türkistan Mücâdelesi'ne sebatla hizmet eden Baysun-Dürzap köyünden Mirza Ömer ve Molla Hemrullah'ı çok anlayışlı ve becerikli oldukları için diğer efendilerin başına şef olarak tayin ettik. Bu suretle yazı işlerinde bana düşen vazife de hafifledi. Artık her gün Paşa ile beraber siperleri gezmeye başladım. Baysun büyük ve tarihî bir şehir. Emîr Timur'un toprakları. Buraya onun zamanında gelen Özbek Kongrat kabilesi ağırlıklı bir yapı mevcuttur. *Alpamış Destanı'nın*¹⁶ da buralarda yaşanmış olduğu rivayet edilir. Orta Türkistan'da "Şamanizm" in en güzel yansımalarına burada ve civar köylerde ulaşabilirsiniz. Bu zamanda caddeleri geniş, varoşları terk edilmişlik görüntüsü yerine çok düzenli idi. Rus kuvvetleri tam çarşının içindeki kalede bulunuyorlardı. Kolay kolay garnizona baskın yapma imkân-

¹⁶ Eski Oğuz destanlarından. Özellikle bu bölgede, yani Babadağ havâlisinde yukarıda bahsi geçen "Kongratlar" arasında yaygın olup, onların yaşama şekillerini konu etmiştir.

nı yoktu. Böyle olduğu halde bizim serdengeçtiler, gecenin karanlığından istifâde ederek çarşıya kadar sokulup silâh, at, icâbında adam kaçııyorlardı.

28 Şubat 1922, Pulhakiyan: Artık etraftaki mücâhidlerle temasa başladık. Fargana'da Şir Muhammed Bek, Taşkend'de Rahmankul, Semerkand'da Açıl Bey, Kermine'de Abdülkahhar; Şehrisebz'de Abdülcabbar, Evliya Kul, Danyal ve Faruk Beyler'e, Karateğın'de Fuzayl Mahdum'a ayrıntılı mektuplar yazıldı. Bu mektuplardan Taşkend, Fergana ve Karateğın istikametine gidecekleri İsmail Hakkı'ya, Şehrisebz, Kermine ve Semerkand cihetine gönderilecek olanları da Osman Çavuş'a teslim ettik. Mektuplarda, Düşenbe, Seriasyap, Yurci, Dihnev ve Kabadiyan şehirlerinden Bolşevikler'in çıkarıldığı, Darvaz, Babadağ, Dihnev, Karadağ, Cilligöl askerleri ile Baysun'un kuşatıldığı belirtiliyordu. Bu arada Amanullah Han'ın Afganistan'da bulunan eski Buhârâ Emîri Âlim Han'dan Enver Paşa'yı vekil tâyin ettiğine dair belge karargâha ulaştı. Bu vesika derhâl Göktaş, Belcivân, Gölâp, Kabadiyan, Korgantepe, Seriasya ve Düşenbe'ye tamim edildi. Aynı zamanda üzerinde, "*Naib-i Emîr-i Buhârâ Damad-ı Halifetü'l-Müslimîn Enver*" yazılı, som altından bir mühür kazdırıldı. Mühüre, "*Bu tarihten sonra emir, tamim ve talimâtı bu mühür ile imza ettirilecektir.*" şeklinde Paşa'nın el yazısı ile bir karargâh tâlimatı da iliştilmişti. Umûma yazılan tamimlerden İbrahim Lakay'a da muhakkak gönderiliyordu. Fakat o hâlâ kendi havasında bizim askerler için toplanmakta olan erzak postalarının yolunu kesiyor, dişine yumuşak bulduğu ufak müfrezelelerimizden silâhlarını alıyor, askerleri Baysun kuşatmasında bulunan leşkerbaşların mıntıkasındaki köylere uğrayıp koyun, sığır, at toplatıyordu. Hulâsa ne kadar edepsizlik varsa utanmadan yapıyordu. Gölâp'ta Lakay Togay Sarı da aynı şekilde etrafını soyup soğana çeviriyordu.

Bu iki Lakay'a da Enver Paşa ayrı ayrı tarihlerde özel mektuplar yazdı. Kendilerinin gazaya iştirak etmeyerek arkadaki ahâlinin huzurunu bozduklarını, halkın şikâyetçi olduğunu, hâl böyle devam ederse kendi kendilerine fenalık yapmış olacaklarını, memleketin kurtulması hususunda Baysun etrafına toplanmış bu kadar Müslüman arasında bir tek Lakay mücâhidinin bulunmadığını, bunun Müslümanlığa ve vatanperverliğe yakışmayan bir hareket olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Fakat dinleyen olmadı.

Bu arada Hasan Bey'in Afganistan'dan çok iyi haberlerle dönmesi mücâhidlerin mâneviyatını yükseltti. Enver Paşa'nın lâıyk olduğu mevkii almış olması da Hasan Bey'i sevindirdi. Âdeta bir bayram havası yarattı. Afganistan'dan bir bayraklık kırmızı ve beyaz bez getirilmişti. Mirza Muhiiddin o bezden büyük ay yıldızlı bir Türk bayrağı imâl etti. Bayrak uzun bir sırtık ucunda karargâhta dalgalanmaya başlayınca Pulhâkiyan bir istiklâl yanardağı hâlini aldı.

Yine Zeki Velidi Bey

Pulhakiyan'da bulunduğumuz Mart'ın ilk haftasında İttihâd-ı Millî Teşkilâtı Başkanı olan ve Semerkand'da bulunan Zeki Velidi Bey'den bir mektup aldık. Paşa bu mektubu Erkân-ı Harbiye'ye vermediği gibi bize de göstermedi. Lâf arasında öğrendiğime göre Zeki Velidi Cemiyet Reisi sıfatı ile Enver Paşa'nın hareketlerine müdahale etmeye, hatta emirler vermeye kalkmış, Paşa'nın buna canı çok sıkılmış, hatta bu hususta Semerkand Basmacıları'na da tesir ediyormuş.

- "Daha nelerle karşılaşacağız! Biz ne işlerle uğraşıyoruz, Hazret ne buyuruyor. Taa, nerelerde durup işlerimize karışıyor. Ben kendisine evvelce teferruatlı olarak düşüncelerimi anlattım. Bizim buraları pek bilmediğimizi söyleyip duruyor. Ben bir Os-

manlı Kurmay Subayıym. Birçok şey bildiğim geçmişteki teşebbüslerimizle ortadadır.” demiş.

Zannedersem Paşa bu mektuba cevap da vermemiş olmalı ki bizden bu husûsa ait hiçbir yazı geçmedi.

Ben, Enver Paşa’yı şimdiki hâlde yakından tanımadan önce Zeki Velidi’yi haklı buluyor gibiydim. Hâdiseden az çok haberdar olan özellikle “Semerkand Cedîdileri” de Paşa’yı görmedikleri için tahminime göre Zeki Velidi gibi düşünüyor olmalılar. Fakat elimiz kolumuz bağlı oturamazdık. Ortada mevcut bir hareket vardı: *Basmacılık*. Ruslar da bu hareketten çok korkuyorlardı. Ama cehâlet dorukta olduğu için netice alınamıyordu. İşte Paşa’nın ehemmiyeti burada ortaya çıkıyordu: Acaba dağınık güçlerimizi birleştirecek, âilelerden ordu yaratacak sihirli güç olamaz mıydı? Paşa, her cümlesinde “*Şehid olmaya geldim.*” diyordu. Hangi Müslüman inançlı bir insandaki bu ilâhî düşkünlüğü reddedebilir, söküp atabilirdi?

Her ikimiz de Türkiye’ye geldiğimizde, 1927’de henüz olayların sıcaklığı ile Zeki Velidi Bey’i de çok yakından tanıdım. Netice olarak bazı tavsiyelerinde haklılık bulunabilirdi. Ama daha sonraki hâdiseler de bize gösterdi ki şu “*Afganistan’a geçip hareketin oradan idare edilmesi tavsiyesi*” Rus-İngiliz baskıları sonucu Amanullah’ın bize sırt çevirmesi sebebiyle boşa çıkmıştı. Ben Türkiye’de anladım ki esâsen Zeki Velidi Bey, Enver Paşa mücâdelesini tam anlayamamış, belki biraz sert olacak ama, kavrayamamıştı. Onun kendisinin de takdir ettiği kadar korkusuzluk ve idealistliğin yanında, Dünya Savaşı’nda 2,5 milyon Osmanlı askerini idare eden, dünyanın en büyük deniz gücü olan İngiliz Donanması’nı Çanakkale’den geçirmeyen kumandan olduğunu unutmuş bulunuyordu. Paşa’yı daha tanıdığım ilk günlerde Türkistan hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu bizzat görmüştüm. Kalabalık ve özbeöz Türk olan Lakaylar’ı harekete kazandırmak için nasıl bir zulme-

te katlandığını da yukarıda ayrıntılarıyla anlattım. Eğer Laskalar'ın harekete katılmaları başarılmış olsaydı ordumuz 100 bin olacaktı. Ne yapmak lâzım, imkânlar bundan öteye götürülemedi.

Sonradan yazılanlara ve yorumlara göre konuşuyorum ki, şu hususun herkesin gözünden kaçtığını gördüm: Paşa'nın kendine hareket sahası olarak seçtiği Doğu Buhârâ toprakları belki Dünya savaş ve gerilla tarihine geçecek önemli ve isâbetli bir tesbittir. Bolşevik güçlerinin günden güne rahatlayarak üstümüze geleceğini bugün daha rahat anlayabiliyoruz. Fergana da isâbetli bir seçim olabildi, fakat burada da Basmacılar arasındaki geçimsizlikler o zamanlarda doruk noktaya ulaşmıştı. Paşa bir yıl kadar önce gelmiş olsaydı Fergana çok müsaitti. Netice olarak tarihimizde de bu topraklar ilk Türkistan'dı. Emîr Timur ve Bâburşah buralarda bizimkinden daha kötü imkânlarla işe başlamışlardı.

Kâfirûn Karargâhı

Paşa ile beraber Baysun'un güney cephesini gezerken buraya 2 km. uzaklıkta bulunan Kâfirûn köyüne uğradık. Arazi ârızalı, geniş ve kalabalık bir köy. Muharebe olması dolayısıyla sâkinleri tarafından terk edilmiş, hiç kimse kalmamış. Burası Paşa'nın hoşuna gitti. Askerin barınması kolay, suyu da bol. Coğrafi konum daha elverişli olduğundan, Pulhakiyan Karargâhı'nın buraya nakledilmesi münasip görüldü. Nisan'ın başında karargâhımız buraya taşındı. Karargâhın Kâfirûn köyüne taşınmasının üçüncü günü 600 kadar süvârisi ile Karategin Leşkerbaşısı Fuzayl Mahdum geldi. Onun askerlerini yerleştirdikten sonra Baysun kuşatmasının kuzey cephesi kendisine teslim edildi. Bu sırada Baysun varoşlarında çok şiddetli muharebeler oldu.

Türkmen ve Kazak mücâhidleri doğu cephesindeki kuşatma hattını teşkil ediyorlardı.

Tâl köyünde bulunan Danyal, Faruk, Abdülcabbar ve Evliyakul tam silâhlı 700 kadar süvâri ile Kâfirûn'a geldiler. Onlar da yerleştikten sonra Danyal Bey Fuzayl'ı, Abdülcabbar ve Evliyakul ise Türkmen ve Kazakları takviye ettiler. İşan Sultan askerleri Çerkez Hüseyin Çavuş'un kumandasında bulunuyorlardı. İşan Sultan ise dâima karargâhta, ekseriye Enver Paşa ile beraber geziyordu.

Kâbil'de bulunan Ali Rıza Bey, eşi Meryem ile birlikte Kerki'ye gitmiş ve burada, Kerki ile Afganistan arasındaki mıntıkada muharebe etmekte bulunan Türkmen mücâhidlerinin başına geçmişti. Beraberinde bulunan Kerki Türkmenleri'nden Rahmankul Pehlivan isminde bir zât ile 10 kadar asker ilk raporu ulaştırdılar. Raporda, "Amanullah Han'ın yardım ve izinleriyle, aslen Kerki Vilâyeti'nin yerlisi olup Türkistan münevverlerinden Kul Muhammed Bey'le beraber Mazar-ı Şerif'e hareket ettikleri, Hacı Sami ve Osman Hoca'yı Kâbil'de bıraktıkları, Kerki Bolşevik Garnizonu'nun çok iyi korunması sebebiyle, şehir dâhilinde bir başarı kazanamadıkları, mücâhidlerin çok cesur serdengeçtiler olduğu, mevcut imkânlarla garnizona 3 defa saldırılarda bulunulduğu, 40 mitralyöz, 800 at, 300 mavzer, birçok mermi, bomba, ganimet aldıkları, Bolşevikler'in çok korktukları, mücâhidler şehrin varoşlarına kadar girdikleri halde bir takip yapamadıkları, fakat çoluk-çocuk demeden katliam yaptıkları, buralarda Türkmen ahâlinin Afganistan ve Şıbırgan'a göçmek zorunda bırakıldığı, Andhuy ile Kerki arasında çölde bir seyyar hastahane kurdukları, yaralı mücâhidleri orada tedavi ettikleri, Meryem Hanım'ın da o hastanenin bir numaralı hemşiresi olduğu, Amu Nehri'nin kuzeyinde Hocambaz köyü mücâhidlerinin Kâfirûn'a gelmek istedikleri, raporu getiren Rahmankul Pehlivan'ın da buralı olduğu, uzun zamandan beri beraber oldukları,

durumu şifâhen de izah edebileceği, olmazsa Kerki ve Karşı arasındaki çölde bir müfreze teşkil edebilecekleri,” gibi hususlardan bahsediliyordu.

Anlaşıldığına göre Amu Nehri’nin güneyinde eli silâh tutan Türkmenler Ali Rıza’nın etrafında toplanmışlardı. Burada Bolşevikler ne kadar zalim davranırlarsa davranırlar Basmacılar’a zarar veremiyorlardı.

Afgan Birliği ve Türkmen Cephesi

Bu sıralarda, Afganistan’dan Efzaledin ve Ahmet Han isminde iki kumandanın emrinde 300 silâhlı Afgan gönüllülerden müteşekkil bir birlik Kâfirûn’a gelmiş bulunuyordu. Bunlarla birlikte Kral Amanullah’tan bir mektup, iki at yükü 4 sandık kayış, iki at yükü çay-kahve-kakao-şeker, 4 sandık mermi, 4 at yükü kovan yapmak için bakır, 500 kadar İngiliz bombası, birçok kırtasiye, kalem, 50 kat da elbise getirmişlerdi.

Rahmankul Pehlivan iki gün istirahat ettikten ve kendisine Emîr’e vekâleten Emarat’ın “Toksaba”lık rütbesi verildikten sonra Ali Rıza Bey’e bir mektupla birlikte Kerki Cephesi’ne gönderildi. Bunlar birkaç gün sonra geri geldiler. Verdikleri bilgilere göre Rahmankul, Kuhiten Dağı’nı geçtikten sonra Gûzar çölüne sapmış, Karşı istikametine yönelmek zorunda kalmış. Bolşeviklerde bugünlerde çok büyük hareketlenme olmuş. Sebebi de Kerki’deki âilelerini Afganistan tarafına geçirmeye fırsat bulamayan bir kısım mücâhidler, Hocambaz tarafına geçmişler, bunların hareketine mâni olmak isteyen Bolşevikler tarafından sıkıştırılmışlardır. Bu sebepten dolayı Kerki’den ve Kilif cihetindeki garnizonlardan hareket ettirilmiş bulunan Bolşevik askerleri Amu Nehri’nin kuzey sahilini kordon altına almışlar, kuş uçurmuyorlarmış. Onun için Rahmankul Toksaba Kar-

şı çölü de katederek Burdalık'a varıp oradan da Kerki'ye geçmek istemişlerse de geçememişlerdir. Zorunlu yürüyüşe devam ederek Kasan kasabasının hizasına geldiği zaman, Behramkul isminde bir mücâhidin kumandasında 200 kadar süvâriye rastlamışlar ve onlardan aldıkları tavsiye üzerine Burdalık civarını da Bolşeviklerin sıkı kontrol altında bulundurdıklarını öğrenmişler, böylece, Kerki'ye varamayacaklarını anladıklarından Behramkul birlikleri ile beraber tekrar Kâfirûn'a dönmüşlerdi. Bu suretle Ali Rıza'ya yazılmış olan mektup kendisine ulaşamamıştı. Behramkul Paşa'nın şehadetine kadar sadakatla yanında beraber çalışmıştır.

Enver Paşa tekrar Ali Rıza ile temasa geçmek için bu sefer Hıvye Türkmenlerinden olup Kabadiyan'a yerleşmiş, biz buraya geldiğimiz zamanda kuvvetlerimize katılmış Abdal Pehlivan isminde bir mücâhidi Kilif üzerinden Kerki'ye gönderdi. Ancak bu zat da Amu Nehri'ni geçemeyecek dönmüştür. Daha sonra Cilligöl-İmam Sahib-Mazar-ı Şerif Kerki yolu denendi ise de bu yoldan da hareket imkânı bulunamadı. Böylece Ali Rıza ile temas kurmak bir yana izi de kaybedildi.

Enver Paşa Ordusu 50.000 Silâhlı

Kâfirûn Karargâhı artık bir mahşer yerini andırıyordu. Baysun kuşatması başlar başlamaz her taraftan yağmur gibi mücâhid buraya doğru akıyordu. Bu insanları yerleştirmek, eğitimden geçirmek, bunlara kumandan bulmakta çok zorlanıyorduk. Daha evvel Pulhakiyan'dan Fergana – Taşkend – Semerkand – Kettekorgan – Kermine cihetlerine gitmiş olan İsmail Hakkı ve Osman Bey, görev yerlerine vararak Paşa'nın tamimini ilgililere teslim etmişlerdir.

Osman Çavuş Şehrisebz'e uğradıktan sonra Semerkand'a gitmiş, orada, Leşkerbaşı Açıl'i görmüştür. Oradan da Ket-tekorgan'a Abdülkahyar Toksaba'nın yanına uğramış. Bu Toksabay da firarî Emîr taraftarlarından bir sergerdedir. Kendisine ilticâ etmiş bulunan birçok "Cedîdiler"i öldürtmüş. Yani İbrahim Lakay'ın bir başka şekli. Osman Efendi kendisine Paşa'nın mektubunu götürdüğü vakit, ona ilticâ edenlerden Buhârâ Harbiye Nâzırı Abdülhamid Arif, Beyaz Rus Rayf ile bir arkadaşı, Ufa taraflarından İbrahim, Ahmet; Kazan taraflarından Fatih Efendiler gelmişlerdi. Kendilerine bir güleryüz gösterilmezken, ortamı işgâl eden mektup onları muhakkak bir ölümden kurtarmıştır. Osman Çavuş hemen sahip çıkmış, bu arkadaşları da beraber Kâfirûn Karargâhı'na getirmişti. Fergana'ya gitmiş olan İsmail Hakkı ise burada önce Şir Muhammed'e uğramış, Paşa'nın mektubunu vermiş, o da bir at, bir kuş ve birçok kıymetli eşya hediye ile kardeşi Roz Muhammed'i yanında birçok pansatlarından birkaç kumandanın emrinde 100 kadar süvârî ile birlikte Kâfirûn'a göndermişti. İsmail Hakkı, Taşkend'de Rahmankul Korbaşı'nın karargâhına da uğramış, yolun çok uzak olması dolayısıyla bu mücâhid güç gönderememiş, ancak, Paşa'nın her emrine uyacaklarına dair bir sadakat mektubu göndermişti.

Semerkand Leşkerbaşısı Açıl Bek, Paşa'nın emirlerine cevâben, orada çalışmak üzere Turab Bek idâresinde, Ciz-zak Korbaşı Mamur Niyazi ve Semerkand içindeki Zeki Velidi Bey'in İttihad-ı Millî Cemiyeti tarafından, Açıl'in emrinde çalışmak için gönderilen Abduşşükür'ün kumandasındaki bir müfreze terfîk edildiği sırada meydana gelen çarpışmalarda onun şehadeti üzerine yerine geçen Hem-rahkul bunları Kâfirûn'a göndermiş, fakat her ne sebeple ise bu güçler bize katılamamışlardır. Ancak Paşa'nın şehadetinden sonra Karateğin'de bize iltihak etmişlerdir. Artık çok eğitimli olmasa da büyük bir orduya doğru gidiyorduk.

Tek tek sayılmadı ama benim tahminime göre 50 bin silâh-
lı kişiyi bulmuştuk.¹⁷

Kâfirûn Kongresi

15 Nisan 1922, Kâfirûn. Karargâhımız emrinde muaz-
zam bir kalabalık göze çarpıyordu. Bugün yapılacak bir ku-
rultay için Türkistan'ın dört köşesinden bir ideâl uğruna
toplanmış bulunan yüze yakın leşkerbaşının kumandasın-
da 170.000 kadar silâhlı mücâhid Paşa'nın bayrağı altın-
da toplanmış bulunuyordu. Lakay hempalarından ortada
kimsecikler görünmüyordu. Birgün evvel, cephedekiler
hariç diğer askerlerin, köyün güneyinde etrafı dut ağaçla-
rı ile çevrili koca meydanda toplanmasını tamim etmiştik.
İşte bugün sabahın erken saatlerinde, her leşkerbaşı kendi
birliklerinin önünde, Kurt başlı direkte, dokuz çizgili mor
beyaz zemin üzerinde ay yıldızlı bayraklar altında yerlerini
almışlardı. O gün tam saat sekizde Enver Paşa, yanında
Erkân-ı Harbiye Reisi Hasan Bey, Afganlı Yüzbaşı Afzaled-
din ve Ahmet Han kumandasında Afgan gönüllüleri de ay
yıldızlı kırmızı bayrağının altında toplanmışlardı. Enver
Paşa tam meydanın ortasına geldi. Leşkerbaşları da onun
etrafında toplandılar. Enver Paşa yüksek sesle özellikle leş-

¹⁷ Enver Paşa Ordusu'nun sayısı hakkında gerek hatıralarda gerekse diğer kaynaklarda çok çelişkili rakamlar telâffuz edilmektedir. Bu husustaki en geniş hatıra olan Nâfiz Bey hatıralarında az ileride görülecek ki sayı 170 binlere çıkmaktadır. Bunlar mübalağadan ziyade heyecana dayanan tahminlerdir. Zeki Velidi ve Baymirza'ya göre Enver Paşa üzerine gönderilen Rus Ordusunun mevcudu 100 bin olarak gösterilmektedir ki, mücâhid ordusunun doruğa ulaştığı Nisan 1922 ortalarında herhalde sayı 25 bin civarında olup bütün diğer bölgelerden yardıma gelen kuvvetler de buna dâhildir.

kerbaşılara bugün aklımda kaldığı kadarı ile meâlen şöyle hitap etti:¹⁸

“Ey Türkistan’ın kahraman mücâhidleri. Güzel ve emsalsiz vatanınızı, 70 seneden beri kirli çizmeleri ile ezerek kirleten Ruslar’ın elinden kurtarmak maksadı ile buraya toplanmış bulunuyorsunuz. Kaderin cilvesine bakın ki başka bir diyarda doğmuş olan bizler ve Afgan gönüllüleri, sizlerin kaderinize ortak bulunuyoruz. Şahsen ben ve diğer zabitan arkadaşlarım namına huzurunuzda söz veriyorum. Sizin kaderinize iştirak ettiğime pişman değilim. Son nefesime kadar bu uğurda çalışacağım. Sizlerin de burada benim yaptığım ahitnâmeyi namusunuz üzerine vereceğiniz sözlerinizle imza etmenizi istiyorum...”

Enver Paşa bu nutkunu Osmanlı lehçesi ile söyledi. Bu sözleri leşkerbaşılardan anlayabileceği Özbekçe ve Tacikçe lehçelere çevirerek söylenmesini bana emretti. Enver Paşa’nın bu ahitnâmesini hem Farsça ve hem Özbekçe evvel-den kâğıt üzerine dikte ettiğim için yüksek sesle okudum. Bunun üzerine bilumum leşkerbaşılar, “*Namusumuz üzerine söz veriyoruz!*” diyerek Kâfirûn kararlarını tasdik ettiler.

Birlikler çoğaldıkça karargâhın da buna uyması gerekiyordu. Erkân-ı Harbiye Muhaberat Merkezi yazıcıları artık yetişemiyordu. Paşa da dâhil âmirlerimiz birer eski Osmanlı subayı olduklarından yazdıklarını çevirmede çok zorluk yaşıyordu. Bilhassa Hasan Bey koyu Osmanlıca yazıyordu. Muhakkak Osmanlıca metinleri yerli lehçelere, hatta Farsça ve Rusça gibi dillere çevirecek pratik elemanlara ihtiyaç vardı. Bunun için yine dört bir yana haberler gönderdik. Sabit Hoca Şirâbad tarafına haber salmış, Kuhiten Dağı’nın Deheneyşir dendiği bir nahiyede cedîdî hükûmetinin kâtipliğini yapan Molla Melle adlı genci bulmuş ve yanımıza getirmişti. Şimdi benim kâtiplerim Mirza Ömer,

¹⁸ Bu konuşmanın zaptedilmiş tam metni ve Kurultay kararları için *Korbaşılar II*, s.156-158.

Molla Hemrahkul, Molla Melle. Bu üç kişi de daima yazıyor fakat yine de yetiştiremiyorlardı. Ben de Paşa'nın ve Hasan Bey'in diktelerini Özbekçe ve Farsça'ya çevirerek müsvedde hazırlıyordum. Bu işler cidden cephede harp etmekten zor. Gece gündüz hiç dinlenme yok. Kâtipler de yazmaktan usandılar. Birgün Dihnev'de cephaneye imâl ettiren Nâfi Bey karargâha dört kişi göndermişti. Bu şahısların gelmesi yükümüzü hafifletti. Çünkü bunlar Düşenbe İhtilâli sonrasında Lakaylar'dan kaçıp, Babadağ Leşkerbaşısı Hayıt Bey'e iltihak eden Düşenbe Maarif Müdürü Abdullah Recep, İktisat Müdürü Kasımlı Mustafa şakuli, Fergana'nın Oş kasabasından yine Düşenbe Emniyet Müdürlüğü görevlilerinden Komiser Kari Ekrem; dördüncüsü ise Kazan Türkleri'nden İbrahim Efendi adlı yetişmiş insanlardı. Paşa bu kişileri hemen bizim emrimize verdi. Farsça metinleri Abdullah Recep yazacak, Rusça belgeleri Mustafa şakuli tercüme edecek, Özbekçe yazıları da Kari Ekrem tanzim edecekti. Yeni durum üzerine Molla Hemrahkul'u tekrar Halil Bey'in emrine verdik.

Bolşevik Boris'e Mektup

ve

Yine Lakaylar Sahnede

Kâfirûn Kongresi'nden sonra leşkerbaşılar Baysun kuşatmasında kendilerine gösterilen yerlere gittiler. Enver Paşa Baysun Bolşevik Garnizon Kumandanı'na bir mektup yazdı. Bu mektubu Danyal Bey'in bulunduğu cepheden oraya gönderdik. Bu mektubun bendeki müsveddesi şöyle idi:

“Yoldaş Boris Yolvula Demirovic

Baysun Garnizon Kumandanı

Müstevli Bolşevik kuvvetlerini memleketlerinden çıkarmak için bilâ-istisna ahali ayaklanmışlar ve Türkistan'ın en ücra köşelerinde silâhlanna sarılarak dağlara çıkmışlardır. Baysun etrafında toplanmış bulunan halkın külliyetli bir yekûn tuttuğunun da farkında olmalısınız. Binaenaleyh siz ileriye gören bir kumandan olarak vaki olacak vahim neticelere meydan vermeden, Baysun'u boşaltmanızı talep ediyorum. Bu teklifi kabul etmediğiniz takdirde zuhur edecek hâdiselerin sorumlusu sizler olacaksınız.

Naib-i Emîr-i Buhârâ Enver.”

Baysun'a bu mektup gönderildi. Danyal Bey cephesinde Bolşevik kuvvetlerine teslim edildiği teyiden haber alındı. Fakat Bolşevikler hemen cevap vermedi.¹⁹ Mayıs ayı başında bulunuyorduk. Dihnev'den Nâfi Bey'den bir mektup aldık. “Dün akşam üzeri İbrahim Lakay 20 kadar silâhlı ve bir o kadar da silâhsız maiyyeti ile yanımıza geldi. ‘Paşa'nın daveti üzerine Baysun'a gideceğiz. Askerlerimde cephanе kalmadı. Biraz cephanе ver,’ diye sızlandı. Ben de mesele çıkarmamak için 500 mermi verdim. Kendileri Baysun yolunu takip etmedi. Dihnev'in batısındaki patika yolu takiben dağ istikametine doğru gittiler.” diyordu. Bu mektubun elimize varmasından 4 – 5 saat kadar sonra Çerkez Hüseyin Çavuş bir postacı göndermiş, “Lakaylar arkamızı çevirdiler, cepheye gelmeleri için haber gönderdim. Giden postacının elinden silâhını almışlar, vaziyeti size haber veriyorum. Ne şekilde hareket edeyim?” diyor. Hüseyin Çavuş'un mektubu bize geldiği vakit Ferganalı Roz Muhammed Bek Paşa'dan talimat almak üzere yanında

¹⁹ *Korbaşılar II*, s.172'de yer alan bir Rus vesikasına göre (347/82) Bolşevikler anlaşmayı kabul ediyor, Paşa'yı tanıyorlardı. Ruslar'ın Doğu Buhârâ'yı Enver Paşa'ya vermek istedikleri birçok kaynakta zikredilmektedir: Baymirza Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi, Türkistan Türklüğünün Millî Mücadelesi*, İstanbul 2006, s.274.

bulunuyordu. Paşa, hemen ona emir verdi: “Askerlerinizle Pulhakiyan’a gidin, oradan dağı takiben Lakayların arkasını kesin. Biz de Baysun üzerinden onun karşısına çıkarız.” dedi. Roz Muhammed’e yolu bilen kılavuzlar verildi ve hemen hareket ettiler. Paşa, Afgan süvârilerini yanına aldı ve Çerkez Hüseyin Çavuş’un kumanda ettiği İşan Sultan’ın askerlerinin bulunduğu cepheye hareket etti. Hasan Bey karargâhta kaldı. Ben Paşa’ya refakat ettim. Çerkez Hüseyin Çavuş’un cephesine varıldığı zaman Lakaylar bulunduğu köyü terk ederek geldikleri istikamete çekiliyorlardı. Paşa, bu sefer Afzaleddin Han’a, “Lakayları takip edin.” diye tâlimat verdi. Fakat Lakaylar yukarıda Afgan askerleri, aşağıda muharebe meydanı iki ateş arasında kaldılar. Afzaleddin Han askerlerini derhâl mangalara ayırdı. Muhtelif istikametten Lakaylar’ı takibe başladı. Enver Paşa da Roz Muhammed’le yolu tarif ettiği istikamete yürüdü. İbrahim Lakay kaçış yolunun kesildiğini görünce çaresiz Roz Muhammed’e sığındı. Yalvarıyor, “*Müslümanız müsaade edin geçelim,*” diye. Roz Muhammed müsaade etmedi. İbrahim Lakay önüne bakarak Paşa’nın geldiği istikamete doğru yürüdü. Huzura getirildiği zaman, Paşa son derece hidetli idi. Nerede ise derhâl kurşuna dizdirmek fikrindeydi. Fakat Roz Muhammed ve İşan Sultan’ın ısrarları üzerine sâkinleşti. Ona çok ağır sözlerle nasihât etti ve Baysun’da kalmasını söyledi. İbrahim, Pulhakiyan’a getirildi. Paşa, burada karargâh kumandanını yanına çağırarak, barıştığını teyit etmek için kendisine *Emaret*’in en büyük mansaplarından “Dadhah”lık rütbesini verdi. Fakat, Paşa’dan ayrılınca bir yolunu bulup Göktaş’a kaçtı.

Baysun'a Büyük Kuşatma

Baysun'da çarpışmalar aralıksız devam ediyordu. Mücâhidlerimiz siperlere baskınlar yapıyorlar, her gece at, silâh, cephane ve esir taşıyorlardı. Karargâhımızdaki esir sayısı 200'ü bulmuştu. Bu esirler hemen Dihnev'e sevkediliyordu. Yakalananlar arasında Tatar Türklerinden kişiler de vardı. Bunları ayırıyor, ayrı kamplarda barındırıyorduk. Paşa bunlara kötü muamelede bulunulmaması için sıkı tenbihatta bulunmuştu. Bunun için esirlere çok hürmet ediliyordu. Buna rağmen fırsat buldukça kaçanlar da oluyordu. Fakat bir kısımları çok sadık çıktılar. Tatarlar'dan Kazanlı Kerim ve Orenburglu Hayrullah sonuna kadar bizden ayrılmadı. Türkiye'ye kadar da beraber geldiler.

Enver Paşa, Kâfirûn'a döndükten sonar İbrahim Lakay'ın durumunu mücâhidlere bir tamimle bildirdik. Kattekorgan'dan Osman Çavuş ile beraber Kâfirûn'a gelmiş bulunan Buhârâ Harbiye Nâzırı Abdülhamid Ârif 15 kişilik bir heyetle birlikte Taşkend-Afganistan-Hindistan-Avrupa'ya gönderildi. Kâbil'de Kral Amanullah Han'la görüşülecek, Hindistan'da İngilizler'den yardım teminine çalışılacak, buradan da durumu anlatmak için Almanya'ya geçilecekti. Eğer İngilizler'den yardım sağlanırsa, Şuğnan üzerinden Çatral'a kadar Bolşevik kuvvetlerini temizlemek mümkün olacaktı. Abdulhamid Ârif görevlendirilen yerlerden Afganistan ve Hindistan'a gitmiş, fakat hiçbir iş becerememiştir. Boşu boşuna Paşa'nın şehâdetine kadar ötede beride dolaştı.

Bugünlerde Baysun Bolşevik Garnizonu'ndan yerli bir adamla bir mektup aldık. Adam "Mektubu bizzat Enver Paşa'ya teslim edip cevabını kendim almak için emir verdiler. Beni Kâfirûn'a götürün," demiş. Danyal bunları gözleri bağlanmış olarak bize göndermiş, teslim aldık. Mektubu açtık, Rusça yazılmış ve Enver Paşa'ya hitap ediyor. Mustafa Şakuli tercüme etti. Meâli şöyle:

Bir Basmacı Gurubu Daha

"Baysun'un tahliyesini istiyorsunuz. Buhârâ Emîri nâmına bir imzâ koymuşsunuz. Buhârâ'ya Emîr değil Cumhuriyet Hükûmeti hâkimdir. Biz hükûmete sorduk. Katiyen tahliye edilmemesi için emir aldık. Siz yanlış kapı çalışıyorsunuz. Bolşevik kuvvetlerini Baysun'dan çıkarmaya çalışacağınıza Türkiye'yi istilâ etmiş bulunan Yunan ordularına böyle bir mektup yazın. Onları vatani-nizden kovmaya çalışın. Bu memleketin hakiki sahipleri var, işi onlara bırakın."

deniliyordu. İmza tek kelime: "Akçora"

Bu mektubun tercüme edilmiş halini Paşa'ya götürdüm. Okudu, çok müteessir oldu, gözleri doldu. Hasan Bey'i çağırdı, "Buna cevap yazın postacı gitsin." dedi; yazılacak şeyleri de dikte ettirdi. Müsveddeyi Mustafa Şakulî'ye verdim. Bunun karalaması şöyle idi:

“Akçora,

Buhârâ'nın hakikî hâkimi kukla cumhuriyet hükûmeti değildir. Baysun'un tahliyesini talep eden makam ise uhdemde bulunan Umum Türkistan İhtilâl Ordularının Başkumandanlığıdır. Bu kumandanlık ise Türkistan'ın hakiki sahipleri tarafından seçilerek getirilmiş olan bir otoritedir. Binaenaleyh yanlış kapıyı çalan biz değiliz. Bu memlekete bir dost gibi girip düşman gibi çıkmamak isteyen sizsiniz. Şayet inadınızda direnirseniz ileride ortaya çıkacak sorumluluğu da siz yüklenmiş olacaksınız. Türkiye'deki müstevlileri memleketimizden kovmak için çalışanlar vardır. Bolşevik Sovyeti'ne arka verip din kardeşlerinizi de onlara satmaya çalışmanız teessüf edilecek bir haldir. Düşüncelerinizi tasfiye ederseniz âilenize yakışan hareketi yapmış olursunuz.”

Efsane adam Türkmen Basmacı Şeyh Cüneyd Bey, Kermine'de bulunan bir bölük kumandanını Kâfirûn'a göndermiş. Paşa bunlarla uzun görüşme yaptı. Baysun kurtarılmıyor, kuvvetli takviye alıyordu. Çarpışmalar günden güne şiddetleniyor. Zayiât her iki tarafta da çok. Mücâhidlerin boş bıraktıkları yerlerde Bolşevikler cirit oynuyor, köyleri yakıp yıkıyor, halka büyük katliam yapıyorlar. Etraftan şikâyetler çoğaldı. Abdülcabbar ve Evliyakul, köylerini savunmak zorunda kalarak izin aldılar ve gittiler. Onlar Kâfirûn'dan ayrıldıktan sonra Fergana ve Semerkand'dan raporlar geldi. Büyük ve kuvvetli bir ordunun üzerimize gönderildiği her yandan haber veriliyordu. Bilhassa Taşkend, Fergana ve Semerkand cephelerine sürekli tazyikler yapılıyordu. Fergana Leşkerbaşısı Kör Şirmed Bolşevik saldırılarını durduramamış, Alay taraflarına çekilmiş. Rahmankul Korbaşı'nın Taşkend havalisinde tutunamayıp onun da dağlara çekildiği bildiriliyordu. Biz bu şartlar altında Ruslar'la mücadele ederken, Belcivân'dan Devletmend, Cilligöl'den Abdülhekim'den mektuplar aldık. Bolşevik taarruzlarına paralel olarak Lakay Togay Sarı hempaları et-

rafı yağmaya başlamışlar. Etrafı kasıp kavuruyorlarmış. Er-kân-ı Harbiye Reisi Hasan Bey kumandasında 100 Afgan, 60 Türkmen, 120 Kazak Baysun kuşatmasından çekilerek Lakaylar üzerine gönderildi. Bir müfreze yerli milislerin kumandanlığı ise Kürt Hüseyin Çavuş'a verilerek aynı istikamete sevk edildi. Hasan Bey ve Kürt Hüseyin kuvvetleri Cilligöl-Korgantepe, oradan da Kengürt'e geçmişler, Lakay Togay Sarı'nın yağmacılarını dağıtmışlar fakat Gölâp civarında izini kaybettiklerinden onu yakalayamamışlar. Hasan Bey kuvvetlerle birlikte Baysun'a döndü.

Durum Kötüleşiyor

Mayıs 1922 ortalarındayız. Etraftan alınan haberlere göre durum iç açıcı değildi. Öyle olduğu halde Baysun muhasarası hâlâ devam ediyordu. Danyal, Faruk, Fuzayl, İshan Sultan, Behramkul canlarını siper ederek çabalıyorlardı. Gece, gündüz sokak muharebeleri, baskınlar yapılıyor, fakat Bolşevikler zerre kadar gevşemiyordu. Bu arada Fuzayl Mahdum'un Karateğin'de bıraktığı vekilinden bir mektup geldi. Lakay yağmacıları başlarında Emîr Âlim'in adamı Tagaykul, sergerdeleri ile Garm civârında görülmüşler. Karateğin köylerinden birkaç tanesini yağma etmişler. Bu yağmacıların içinde İbrahim Lakay'ın süvâri ve yakın adamlarından Alimkul Toksaba da varmış. Fuzayl Mahdum vaziyeti Enver Paşa'ya arz etti. Paşa, derhal bilumum süvâri ve yakın adamlarını Karateğin'e gitmelerini emretti. Aynı sebepten İshan Sultan'a da müsaade edildi. Baysun'dan kaçan bazı milis kuvvetleri Çerkez Hüseyin Çavuş ve Faruk Bey'in birliklerine ilâve edildi. Danyal Bey ise kendi kuvvetlerine kumanda ediyordu.

Osman Çavuş, karargâha Buhârâ'dan Abdülkahhar Toksabay'ı getirmişti. Bu zat bizim güçlere iltihak etmiş. Ya-

nında da Buhârâ Cumhuriyet Ordusu'nda Mitralyöz Bölük Kumandanlığı görevinde bulunmuş, Şirabad'lı küçük zâbit Şir Mehmet adlı cesûr bir kişi de vardı. Şir Mehmet'in emrine esir Tatar ve yerli milislerden meydana gelen 27 kişilik bir birlik verilerek müstakil bir Mitralyöz Bölüğü teşkil edildi. Bu bölük ile Buhârâlı Behramkul'un 200 süvârilik birliği birleştirildi. Paşa'nın emri üzerine huzura davet edilen leşkerbaşılar ve emrindeki güçler şöyle idi:

1- Danyal Bey 2 tabur. 2- Faruk Bey 2 tabur. 3- Hüseyin Çavuş 2 bölük. 4- Behramkul bir tabur. 5- Afgan süvârilere 2 bölük. Bu suretle faal silâhlı kuvvetlerimizin mevcudu 4400²⁰ kadar süvâri idi. Bunlar da mükemmel iş görüyorlardı.

30 Mayıs 1922, Kâfirûn: Cebbarkul'un raporu geldi. Gûzar, Şehrisebz ve Tâl üzerine külliyetli Rus kuvvetlerinin gelmiş bulunduğu Kağan'dan da Karşı cihetine ve Çarcoy istikametine büyük Rus kuvvetlerinin sevk edilmekte olduğu, bunlardan başka Semerkand'dan Mecca'ya doğru da ayrıca hareket halinde olduğu bildiriyordu. Kendilerinin hiçbir yerde tutunamayıp muharebeyi de kabul etmeyerek Şehrisebz'in üstündeki dağlara çekilmeye başladıklarını, şayet muharebe edecek olurlarsa kendi köyleri ve ahalisinin imha edilmesinden korktuklarını, bunun için iz kaybettirmeye uğraşarak, *"Üzerimize gelen dalgayı geçirdikten sonra tekrar çarpışmalara devam etmek mecburiyeti hâsıl oldu."* diyordu. Enver Paşa bu rapor üzerine kumandanlarını topladı. İşin ehemniyetini onlara anlattı.

-*"Demek ki Türkistan ayaklanmasını tenkile karar vermişler. Bu büyük ordu ile her yanı tamamen tarayacaklar. Her ne paha-*

²⁰ Görüldüğü gibi maalesef kuvvetlerin sayısı hakkında çelişkiler devam etmektedir. Veya biz üstadın bu rakamlara neleri dahil edip etmediğini bilmiyoruz. Akla gelen odur ki, daha evvel zikredilen sayılar Kâfirûn Kongresi izdihamına ait rakamlardır. Son zamanlarda kaçan ve çeşitli sebeplerle cepheyi terk edenleri de nazara almamız gereklidir.

sına olursa olsun karşı koymaya devam edeceğiz. Baysun üzerine saplanıp kalırsak Şirabad ve Termiz'den kuvvetler çıkarıp bizi kuşatacaklar. Nakil işlerimizi ikmal edemededen sıkışık duruma düşecek olursanız mevcut cephaneleri mümkün olan süratle askerlere ulaştırmaya, elimizdeki barutu da imha etmeye gayret edersiniz. Karargâh Kâfirûn'dadır. Mümkün mertebe vaziyeti muntazam bildirmenizi rica ediyorum." dedi.

Kâfirûn Karargâhı yeni durum üzerine savunmaya geçiyordu. Karateğin'e gitmiş olan Fuzayl Mahdum ikinci gün Düşenbe'ye varmış, geceyi burada geçirdikten sonra Feyzâbad yönünde ilerlerken Yenipazar civarındaki dalgalı arazide Lakay süvâriyelerinin hücumuna uğramışlar. Ortalık karışmış, ana-baba günü olmuş. Hiçbir taraftan fenalık beklemeyen Fuzayl Mahdum'un askerleri çok şaşırmışlar. Karşılarında saldıranlar bir din kardeşi ve silâh arkadaşı olduğu için onlara karşı silâh da kullanamamışlar. Lakaylar bunların şaşkınlıklarından faydalanarak "Onlara karşı silâh kullanmayalım." derken birkaç kişinin silâhlarını da kaptırmışlar. Lakay serserileri Fuzayl Mahdum'u esir etmişler, boynuna ip bağlayıp sürükleyerek Göktaş'a İbrahim'in huzuruna götürmüşler. O kahraman insanın, perişan ve pejmürde bir durumda İbrahim'in huzuruna götürülmesi çok zoruna gitmiş. Ona "Bu işi ne için yaptın, derdin, amacın nedir?" demişler. Buna karşılık İbrahim, "Sen cedîdsin, kâfirsin, seni idam edeceğim. Cenâb-ı Âli'nin fermanı var." demiş ve hapsettirmiş. Bereket ertesi gün İşan Sultan imdadına yetişmiş, "Baysun'da Ruslar dururken sen burada Müslümanların malını yağma ettiriyor, kahraman bir mücâhidi de namertçe pusu kurdurarak bir düşman gibi esir ediyorsun. Bir de 'idam ettireceğim' diyorsun. Cenab-ı Âli iyi bir adam olsaydı burada olurdu, bu memleketi bırakıp kaçmazdı. Memleketini terk ederek kaçan adamlar vatan hainidir. Öyle bir adamın emrini dinleyen de vatan hainidir. Sen, 'Müslümanım' dersin, alnın Secde-i Rahman'ı görmez. Müslümanlar vatanları için canlarını fedâ ederlerken sen

onların arkasında düşmanlık ediyorsun. Derhâl Fuzayl'ı bana teslim edeceksin. Yoksa ben de şimdi senin düşmanımım. Durumu Enver Paşa'ya da arz ederim. Seni ve sürülerini yerle bir ettirir. Zaten sana çok kızgın. Hayatını onun elinden ben kurardım. Unuttun mu?" tarzında çıkışmış. Bunun üzerine İbrahim, İşan Sultanı kendine düşman etmemek için Fuzayl'ı serbest bırakmış, fakat gasp ettiği silâhları vermemiş. Fuzayl Mahdum durumu yukarıdaki şekilde raporuna yazmıştı. Bu vaziyet karşısında Enver Paşa yine çok müteessir oldu. Bu arada Erkân-ı Harbiye Reisi Hasan Bey'in sessiz sedasız kendisini terk etmesini, Semerkand Leşkerbaşı Âçil Bek'in şehâdet haberi işlerin aksi istikamete yöneldiğine delâlet ediyordu.

4 Haziran 1922, Kâfirûn: Sabah namazını müteakip Enver Paşa beni yanına istedi, gittim; Halil Bey yanında idi. Cepheye, Danyal Bey'e bir mektup yazdırdı ve karargâha kadar gelmesini emretti. Bu emri bir postacı ile gönderdim. Tekrar yanına istedi ve şifahen,

- Sen Dihnev'e ağırlıkların başına git, onları Feyzabad'a naklet. Halil, Erkân-ı Harbiye'de kalsın. Oraya varınca Nâfi'yi bize gönder. Ne şekilde hareket edilmesi lâzım ise onunla görüş, ona göre hareket edersin, dedi.

Bu emre Halil Bey itiraz etti,

- Ben bu kâtiplerle iş yapamam. Farsice, Özbekçe bilmediğim için bir yalnızlık yaparım. Molla Nefes'in yerine ben gideyim, dedi.

Paşa bu teklifi kabul etti ve Halil Bey aynı gün Dihnev'e gönderildi.

5 Haziran 1922, Kâfirûn: Baysun cephesi kritik durumu muhafaza ediyor. Abdülcabbar'dan bir rapor aldık. Evliyakul ile araları açılmış, o askerlerini alıp Mecca cihetine çekilmiş. Bu sebepten dolayı zayıf kalan kuvvetleriyle gece gündüz durmadan muharebe ettikleri için askerlerinin yorgun olduğunu, bir tarafa çekilmek zorunda bulunduğunu,

Enver Paşa müsaade ederse Kâfirûn'a dönmeyi arzu ettiğini, şayet oraya dönmesi muvafık görülecek olursa Gûzar cihetinden Kâfirûn'a gelmek imkânının olmadığını, Gûzar ile Baysun arasındaki şose üzerindeki köylerin tamamen Ruslar tarafından işgâl edildiğini, bunun için de dağ yolu ile Baysun kuzeyinden birçok zorluğa katlanmak suretiyle Kâfirûn'a gelmenin mümkün olacağını bildiriyordu. Raporu getiren postacıya "*Derhal Kâfirûn'a gelin,*" şeklinde bir talimat yazıldı.

Bu postacıyı Paşa yanına istedi. "*Atının kuvvetli olup olmadığını*" sordu. Postacı atından şikâyet etmedi. Kendisine bir mendil içerisinde 100 kadar Afgan rupyası bahşiş verdi ve onu taltif etti, gönderdik gitti. Fakat talimat Abdülcabbar'a ulaştırılamadan postacıyı Bolşevikler yolda şıkıştırmışlar, bunun üzerine tekrar karargâha döndü. Aynı gün yeniden Baysun'un kuzeyindeki dağ yolunu dolanarak uzun bir müddet Abdülcabbar'ı bulamamış olacak ki yine Kâfirûn'a döndü, mektubu da ulaştırmak nasip olmadı. Paşa'nın şehâdetinden sonra aldığım doğrulanmamış habere göre Abdülcabbar Bolşevikler tarafından tazyik edilince, Evliyakul'un takip ettiği yolu takip etmiş, onun bulunduğu mıntıkaya vardığı zaman, daha önceki geçimsizlikten ötürü, "*Kendilerine baskına gelindi*" zehabına kapılan Evliyakul pusu kurdurarak Abdülcabbar'ı öldürtmüş. Evliyakul gerçek durumu öğrenince çok pişman olmuş, ağlamış fakat iş işten geçmişti. Böylece millî mücadelemiz çok ateşin bir yiğidini kaybetmiştir. Evliyakul'un bu hareketinden muğber bulunan Abdülcabbar'ın kardeşi ve yeğenleri de Evliyakul'u öldürdüler. Bu vaziyette Şehrisebz mıntıkasındaki güçlerimiz kendi kendini mahvetmiş oldu.

Gûzar istikametinden çok kötü haberler alıyorduk. Danyal Bey çok güzel çalışıyor, geceyi gündüze katıyor, Baysun'a gelmekte olan takviyelere zarar verecek her türlü tedbirleri alıyor, onlara çok zayıat verdiriyordu. Fakat Dih-

nev'deki cephane imalâthanesinin faaliyeti durdurması sıkıntı yaratmıştı. Bereket versin Baysun kuşatmacıları, her akşam elleri boş dönmüyor, mermi ve tüfek ganimeti getirebiliyorlardı.

19 Haziran 1922, Kâfirûn: Halil Bey'den bir rapor geldi. Nâfi Bey ağırlığı Surhap Nehri'nin doğusuna geçirdikten sonra yönünü Kabadıyan cihetine değiştirmiş. Güya Cilligöl üzerinden Korgantepe'ye, oradan da Belcivân yakınlarında bir köye karargâh kurmak istemiş. Hâlbuki bu hareket Enver Paşa'nın vermiş olduğu talimata tamamen aykırı idi. Diğer taraftan evvelce Buhârâ Emîri ile beraber Afganistan'a ilticâ etmiş olan Kabadıyan şehrinin ileri gelenlerinden İsa Tohsabay yanında 30 kadar süvâri ile Kâfirûn'a gelerek hizmet talebinde bulundu. Bunun üzerine İsa Tohsabay'ın Kabadıyan Vâililiğine ve Kabadıyan Vâlisi Abdurrahman Bey'in de Korgantepe Vâililiğine tâyin emirleri imzalandı. "Yarlık"ları ilgililere teslim ederek hemen hareketle Nâfi Bey'i Cilligöl yolundan çevirerek Surhap Nehri'nin doğu kenarı boyunca Hisar yönüne hareketini temin ettik. Halil Bey'e de Kâfirûn'a hareket etmesi hususunda ayrı bir emir yazıldı. Kâfirûn'a gelen Halil Bey'in bize verdiği bilgiye göre durum şöyle olmuş: Nâfi Bey'in kâtibi Hemrahkul kumandasında ağırlıklar nakledilmeye başlandığı ilk gün, barut fıçıları 20 kadar beygire yükletilerek Surhap Nehri'nin karşı kıyısına geçilmiş, buradan Hisar yönüne gidilmesi gerekirken Yürücü istikametine devam edilmiş, doğruca Kâfirûn'a inilmiş. Nâfi Bey ise ikinci ve üçüncü kafileleri sevk ettikten sonra onları tâkiben Hisar istikametine doğru yol almış, evvelce gönderilen barut fıçılarını aratmış, fakat bulamamış. Daha ileriki menzile adam göndermiş, yine rastlayamamış, sırta kadem koymuş. Nâfi Bey mevcut kafilelere yola devam emrini vererek kendisi geriye dönmüş. Nehrin geçit yerlerindeki köyden ilk kafilenin Kâfirûn istikametine gittiğini öğrenmiş. Görmüş ki,

Molla Hemrahkul 40 barut fıçısını bir odaya depo etmiş, orada bekliyormuş. Nâfi Bey “Neden bu istikamete geldiğini” sormuş, önceleri kaçamaklı cevap almış, fakat muhatabı sıkıştırdınca, “Mahsus getirdim. Sizler kaçıyorsunuz, bizler burada kalıyoruz. Hiç değilse bu fıçıları sizden kaçırıp Ruslar’a teslim edersem Basmacılar’la çalışmış olduğum suçu bağışlatmış olurum.” diye itirafta bulunmuş. Bunun üzerine Nâfi Bey ona müstahak olduğu cezayı vermiş. Barut fıçılarını da götürmek çok zor olduğundan nehirde telef ettirmiş. Bu hususa yeni Kabadıyan Vâlisi İsa Toksabay da şâhid olmuş ve durumu Paşa’ya rapor etmiş. Şirabad yolunu kontrol eden Faruk Bey’den muntazam olarak rapor geliyordu. Kızılıkr’a çıktığından beri hiçbir olay olmadığı görülüyordu. Uzakta bulunan mücâhidlerle de irtibatımız kesilmişti, hiç haber gelmiyordu. Anlaşılıyordu ki herkes kendi başının çaresinde. Bu arada Lakaylar’dan da bir edepsizlik çıkmıyordu.

19 Haziran 1922 gecesi Afganlı birlikler Rus siperlerine bir baskın yapmışlar. 8’i Tatar olmak üzere 13 Bolşevik askerini esir almışlar. 10 mavzer, 2000 kadar mermi, bir miktar bomba ganimet elde etmişler. Ertesi gün esirler Kâfirûn’a getirildi ve ifâdeleri alındı. Rus olanlarından birisi subaymış. Bu kişiden çok teferruatlı bilgi sağlandı. Alınan bilgiler Baysun Cephesi kumandanlarına tamim edildi. Bu bilgilerde şu hususlar yer alıyordu:

Türkistan halk ayaklanmasının bastırılması için Moskova her türlü yetkiye haiz 200.000 kişilik bir büyük güç göndermiştir. Bir kolordu Taşkend, Semerkand ve Fergana havâlisindeki mücâhitlerin çiğnenmesine memur edilmiştir. Buhârâ’ya tahsis edilen iki kolordunun iki tümeni Kağan’a, şimendifer hattı ile Çarcoy’a sevk edilmiştir. Bu kuvvetler Anû Nehri’nin her iki tarafını taramak suretiyle Kerki’ye vardıktan sonra geriden gelen birliklerle birleşerek Kilif, Termiz, Tahtıkubad, Saraykemer ve Ferhar üzerinden Gölâp’a varacaktır. Diğer bir ordu da Baysun üzerinden bi-

zim karargâha taarruz edecek, bu cephe yıkıldıktan sonra Yürci, Seriasya, Düşenbe, Feyzabad, Kengürd'den Belci-vân'a varacaktır. Fergana havalisine doğru Bolşevik hareketi sür'atle başlamıştı. Şimdilik bizim cephemizde böyle bir durum yoksa da, Gûzar ve Baysun şosesi üzerinde birçok stratejik noktalar birer garnizon hâline getirilmiş, buralara yeni kuvvetler yükleniyordu.

Düzenli Ordudan Gerillaya

Artık düzenli bir ordu kurmak düşüncesi hayalden ibaretti. Esasen hemen hemen Emîr Timur'dan beri Türkistan düzenli ordu yüzü görmemişti. Ordu bir millet olmamıza rağmen Orta Asya'da düzenli ordular teşkil edecek vasıflı kumandanlar da çıkaramamışız. Bâbur bile ordularını buralarda düzenli hale getirememiş, Hindistan'a taşınmıştır. "Emîrlik-Hanlık" devri gibi, tam cehâlet devirlerinden çok iyi faydalanan Ruslar'ın zaman içinde uyguladığı sömürge kültürünü daha karanlık ve sert kolonyalizm siyâseti izleyince işte bugünkü acınacak duruma gelmişiz. İnsanımız bir türlü dikiş tutmuyor. Bir de üzerimize "Acem" bulutları çökmüş ki sahte "mistisizm" miskinliğe dönüşmüştür. Aslında şu anda bizim bulduğumuz coğrafya da düzenli ordular için müsait değildir. Lakaylar gerçeğinde yaşadığımız gibi buralardaki ananevî eşkıyalık bile coğrafyadan güç alıyordu. İşte Paşa'nın güçleri olan bizler de geç de olsa bunu öğrendik. Çok üstün duruma geçen Rus kuvvetlerine karşı, daha küçük "Basmacı" gruplarla düşmanla dövüşü kabul etmek kararı alınarak kumandanlara bildirildi. Taarruzlar karşısında daima uyanık bulunmak kaydıyla siperlerde sabit yer tutmayarak seyyar bir hale gelmek, düşmanın kuvvetine göre mukabele etmek fikrini anlatmaya başladık. Başarıyı artçı muharebelerle elde etmeyi akıldan çıkarma-

malarını öğütledik. Bu yeni bir savaş şekli idi. İlk tatbikatı Yürücü istikametine çekilirken muharebe sonrası avlamalarla yaptık. Böylece evvelki panik havasının da önüne geçtik.

Afgan Yardımı

20 Haziran 1922 günü, Afganistan Kralı Amanullah Han'ın özel bir müfreze ile gönderdiği iki at yükü elbise, iki at yükü de para Kâfirûn Karargâhı'na geldi. Elbiseler ve para gönüllü birlikler içindi. Kral, Enver Paşa'ya olan muhabbetinden dolayı kendini Türkistan Mücadelesi'nin "*fahrî üyesi ilân*" etmişti. Ayrıca zorda kalındığı zaman Afganistan'a ilticâ edilmesi hususunda kuzey hududunun herhangi bir noktasında tertibat alındığı da bildiriliyordu. Amanullah Han Afzaledin Han'a da ayrıca bir mektup yazmış ve Enver Paşa'nın hayatının çok önemli olduğunu, Afgan subayları ve askerlerinin onu korumak için gerekirse hayatlarını bile vermelerini tenbih ediyordu.

Bu mektubu Afzaledin Han bize verdi, Erkân-ı Harbiye'de dosyalarımızın içinde muhafaza ettik.

20 Haziran'da iâşe ve ağırlık kumandanı Nâfi Bey'den de bir rapor aldık. Ağırlıkları Hisar'a kadar götürmüş. Şehrin doğusundaki Kâfirnihan Irmağı'nın köprü başındaki köydeki bir eve barut sandıklarını yerleştirmiş, bakırları aynı yol istikametinde, Baba Dağı'nın eteğinde bir köyde Hayıtkul'un korbaşlarından Namazkul adında birine teslim etmiş. Yanında ancak 40 sandık mermiden başka bir ağırlık kalmadığını ve bundan sonraki hareketi hususunda talimat verilmesini istiyordu. Bu rapor üzerine 15 süvâri ile Halil Bey ağırlıkları Kâfirûn'a getirmek üzere Hisar'a gönderildi.

21 Haziran 1922, Kâfirûn: Enver Paşa Danyal Bey'in bulunduğu cepheye birlikleri teftişe çıktı. Siper muhare-

beleri çok şiddetli devam ediyordu. Bolşevikler durmadan mitralyoz kurşunu yağdırıyorlardı. Enver Paşa siperlere vardığı sırada Pulhakiyan Cephesi'nde çalışan ve Baysun kuvvetlerinin kumandanı olan Korbaşı Cüneyd Bey'in ağzına bir kurşun isabet etmiş ve armut gibi siperin arkasına yuvarlanmış. Hep birden koşup kaldırdık. Yarayı muayene ettik, kurşun enterasan bir şekilde isabet etmiş. Cüneyt, mangaya "Ateş et!" diye emir verdiği sırada ağzı açılmış, o anda kurşun ağızından girmiş ensesinden çıkmış. Ne diline ve ne de dişlerinde hiçbir ârıza vermemiş. Bu kahramanı derhâl bir sedyeye koyup, tedavi edilmesi için Afganlılar'ın karargâhına gönderdik. Tam bu sırada Çerkez Hüseyin Çavuş'un mıntıkasından posta geldi. Ruslar siperlerini zorluyormuş. Çarşının kuzeyindeki siperler çevrilme tehlikesine düşmüş. Cüneyd Bey'in o taraftan Rus siperlerini sıkıştırması sonucu yaralanması üzerine yerine o birliğin kumandası Sahipnazar Korbaşı'ya verildi.

Enver Paşa nezareti altında aynı saatte şiddetli bir taarruza başlandı. Korbaşılardan birkaç serdengeçtimiz Bolşevik siperlerine atladı. Bir hengâmedir zuhur etti. Bolşevikler neye uğradıklarını anlayamadılar. Bu boğuşmada birkaç esir alındı. Esirlerin hepsi de Tatar gençleri. Enver Paşa bu cephede üç saat kaldıktan sonra Çerkez Hüseyin Çavuş'un cephesine gitti. Bu cephe çarşıya en yakın olan kısımdı. Burada dağdan bir dere yatağı iner, tâ çarşıya kadar gider. Âfet yağmurlarda sel geldiği için her iki kenarında sed oluşmuş. Derenin bir kenarı meyillidir. İstendiği yerden bir taraftan diğer tarafa atla veya yayan geçmek mümkündür. Tam Çerkez Hüseyin siperlerinin batısında zikredilen dereden 40 metre kadar yükseklikte bir tepe var. Enver Paşa Hüseyin Çavuş'a sordu:

- Bu tepeye çıkıp baktın mı?

Hüseyin Çavuş,

- Bolşevikler bu derenin yatağına bir mitralyoz yerleştirmişler, derenin içine bir kedi girse kurşuna tutuyorlar. Onun için öbür tarafa geçemiyoruz, dedi.

Enver Paşa,

- Seni Bolşevikler korkutmuş. Tâ neredeki mitralyoz kurşunu insana ne yapar? Bak ben nasıl geçeceğim! dedi.

Çıldırılmış gibi Sultan'ı derenin içine sürdü, yıldırım gibi dereyi geçti. Tepenin kuzeyinden üstüne tırmanmaya başladı. Arkasından Afzaleddin'le beraber biz de teker teker Paşa'yı izledik. Bolşevikler farkına varmamışlardı. Onlar dereyi iyice bir taradılar, biz tepeye çıkmayı başardık. Baysun ayak altında tepsi gibi duruyor. Paşa, dürbünle epey yerleri tesbit etti ve bize not aldırıldı. Bir saat tepenin başında kaldık, güneş dağın arkasına indi. Paşa, atını yedeğe alıp tepeden yaya olarak aşağıya indi. Bundan sonra Hüseyin Çavuş bu tepenin üzerine iki manga yerleştirdi. Bu mangalar dönüşümlü olarak mükemmel bir surette Baysun'u kontrol altında bulunduruyordu. Karargâha dönerken tekrar Baysunlular'ın cephesine uğradık. Cüneyd Bey, epey oluncaya kadar, Behramkul'un yanına gönderildi.

"Enver Paşa Yakalanırsa İsyan Biter"

Bunların batısındaki Rus siperlerinin çok zayıf olduğu haberi alındı. Bu sabah Behramkul gelince o kısma bir baskın yapılması emri verildi. İhtiyatta bulunan Behram'a kendi askerleri ile Baysun'un doğu cephesindeki Sahipnazar'ın askerlerini değiştirerek şafakla beraber saldırıya geçmesi söylendi. Behram hemen cepheye hareket etti ve akşam üstü 22 esir, 20 mavzer, bir hayli mermi, 10 adet el bombası göndermişti. Bu esirlerin ikisi subay, 20'si er. Bunları ifâdeye çektik. Bizzat Enver Paşa'nın kendisi soru-

yor, Mustafa Şakuli tercüme ediyor, ben de yazıyorum. Bu esirlerin ifâdelerinden benim anladıklarım şöyleydi:

Türkistan'a sevk edilen Bolşevik askerlerinin mevcûdu hakkında esirlerden çok çelişkili bilgiler alındı. Sayıları bir yana bunların "tam yetkili" oldukları ifâde ediliyordu. Yani Moskova'ya sormadan, yeni bir teyit ve emir almaya gerek görmeyen, istedikleri gibi harekette ve muamelede serbest olan birlikler anlamına geliyormuş. Yine bunların ifâdesine göre, bir kolordu yani üç tümeni Fergana-Taşkend-Semerikand-Kattekorgan; iki süvâri tümeni Hıyve; iki süvâri tümeni Kerki; bir kolordu, bir topçu taburu, bir süvâri fırkası Baysun Enver Paşa cephesine sevk edilmiş. Subaylardan birisi, *"Enver Paşa sağ olarak ele geçirilecek. Bunun için fedâî ve casuslar kullanılacak. Basmacılar para ile satın alınarak çevresi dağıtılacak. Türkistanlılar'a bu kişinin kendilerine zarar verdiği anlatılacak."* şeklinde tâlimat aldıklarını itiraf etti. Sarışın bir diğer subayı Paşa bizzat sorguladı:

- Enver Paşa'nın cephesine sevk edilen kuvvetler şimdi nerede, niçin taarruz etmiyorlar?

- Büyük bir birlik Şehrisebz'e hareket etmiştir. Bu kuvvet önüne çıkan Basmacılar'ı temizleyerek Dihnev'e inecek, oradan Enver Paşa'nın ric'at hattını kesecek. Sonra Amu Nehri'ni takip ederek Termiz ve Tahtıkubad kısımlarını tutacaklar ki Enver Paşa Afganistan'a ilticâ edemesin.

- Bolşevikler bu kadar kuvveti yalnız Enver Paşa'yı yakalamak için mi Türkistana gönderdi?

- Evet, Enver Paşa yakalansa bu isyan kendiliğinden sönecektir.

Paşa, arkadaşlara baktı,

- Daha istediğiniz bir şey varsa sorun, dedi, fakat kimse bir şey sormadı.

23 Haziran 1922, Kâfirûn: Danyal'a şöyle bir emr-i yevmî yazıldı:

“Ruslar bir hafta kadar bize taarruz etmeyecekler. O zamana kadar boş durmaktansa bir hareket yapmış olmak için birliğinizden 20 kadar fedâî çıkarn. Bunlar gecenin karanlığından istifade ederek Gûzar şosesi üzerindeki geçişlere gece baskınları tertip etsinler. Bolşevikler’in gece yürüyüş kollarına pusu kurdurarak fazla zayıat verdimmeye çalışın. Bu hususlarda elde edilecek neticelerden karargâha her gün malûmat gönderin.”

Danyal bu emri alınca gönüllü olanları seçmiş. Ağır görev için 100 yiğit fedâî olarak ortaya çıkmış; bunlardan onar kişilik on manga hazırlanmış ve piyâde olarak dağ yollarından Gûzar istikametine sevk etmiş. 1. Manga Şirabadlı İşmurad, 2. Manga Hokandlı Taşpolat, 3. Manga Karşılı Seyyitkul, 4. Manga Karşılı Börübay, 5. Manga Buhârâlî İkrâmkul, 6. Manga, Buhârâlî Haydarkul, 7. Manga Baysunlu Seyyid Nazar, 8. Manga Şehrisebzli Sultan Murat, 9. Manga Endicanlı Mehmet Murat ve 10. Manga Karşılı Yoldaş Murat kumandalığında imiş. Danyal Bey bu teşkilâtı tamamlayıp sevk ettikten sonra karargâha geldi, Paşa’yı ziyaret etti. Bu isimleri de bize yazdırdı. Canlarını kurtarıp başarı ile dönenlerin taltif edilmesi için kendisine talimat verildi.

Aynı gün Baysun Cephesi’nde, Osman Çavuş, Sahipnazar ve Behramkul ve diğer mıntika kumandanlarına da,

“Dün derdest edilen esirler arasında bulunan Rus zabitlerinden Zayisof’un verdiği ifadeye göre cephemizde daha bir hafta kadar sıkıştırma olmayacağı anlaşılıyor. Onların bu zayıf durumlarından istifade edebilmemiz için önümüzdeki gece her taraftan aynı saatte taarruza geçeceğiz. Hemen tertibat alarak askerlerinizi hazırlayın ve karargâha bildirin. Taarruz saati karargâhtan bildirilecektir.”

talimatı verildi. Paşa bu durumu Danyal’a da bildirmemizi istedi, hemen bilgi verdik. Ayrıca Faruk Bey’e de,

“Bolşevikler’in tasavvurları anlaşıldı. Onlar bizi burada oyalıyor ve saldırı için yeni güç bekliyorlar. Plânlarını bozmak için tertibat alındı. Siz alayınızla beraber derhal hareketle Kâfirûn’a gelin.”

emri gönderildi. Paşa, daha sonra Afzaleddin Han’ı da yanına istedi. Ona da kendisi ile 200 süvârî terfîk etmesini ve emir verildiği an harekete hazır bulunmasını sözlü olarak bildirdi.

Belcivân’da Devletmend, Gölâp’da Paşa Hoca, Karateğin’de Fuzayl Mahdum, Kabadiyan’da İsa Toksabai, Korgantepe’de Abdurrahman Bey, Darvaz’da İştân Sultan, Düşenbe’de Abdurrahman Toksabai, Seriasiya ve Dihnev cepheelerindeki kumandan, mülkî âmir ve Basmacılar’a yeni durum tamim edildi. Ben de tedbirli olmaları hususunda dayım Abdülhekim Bey’e bir mektup yazdım. Zavallı ihtiyar benim mektubumu alır almaz koyun sürülerini iki oğlu Emin ve Mukim ile Afganistan’a geçirmiş.

Baysun’a Büyük Tâciz

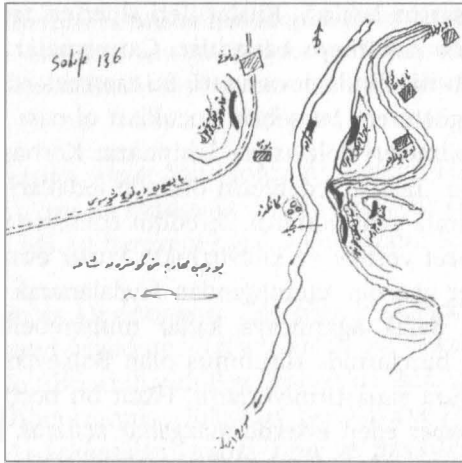
Böylece, karargâh muhafızı olarak Ahmed Han komutasında 100 Afganlı askerin dışında bütün güçler siperlerde görevlendirilmiş oluyordu. Afgan gönüllüleri komutanı olan Afzaleddin Han yetişmiş tecrübeli bir subay olması dolayısıyla ayrıca 100 Afganlı asker ile birlikte Hüseyin Çavuş, Sahipnazar, Behramkul’un mıntıkasında bunların birliklerine de komuta edecekti. Osman Çavuş müstakil hareket edecek, Hayıt Bek komutasındaki Babadağ askerleri, Çerkez Hüseyin kuvvetleri ve kalan 100 Afgan süvârîsi paşanın emrinde hareket edecekti. Faruk ne zaman gelirse Kürt Hüseyin ile Danyal Bey birliklerinin arasından taarruz edecekti. Danyal Bey de Ruslar’ın takviye yolunu kontrol altında bulunduracaktı. Bu tertiple gecenin saat

ikisinde taarruz başladı. Ruslar ileri siperleri terk ederek şehrin içine çekilmeye başladılar. Çarpışmalar gece boyunca şehir dâhilinde devam etti. Bu taarruzlarda en fazla yararlılık gösteren, bu şehrin çocukları olması ve yolları gayet iyi bilmeleri dolayısıyla Sahipnazar Korbaşı'nın birlikleri oldu. Taarruz edenlerin önünde fedakârâne çalışıyor, her tarafa yetişiyorlardı. Tereddüt edenlere yol gösteriyor, cesaret veriyor ve kılavuzlukta kusur etmiyorlardı. Bolşevikler gecenin karanlığından faydalanarak Korgan'a sığındılar. Şafak ağarınca kadar muharebeler sürdü. Korgan'ın burçlarında tutunmuş olan Bolşevikler mücâhidleri civara yanaştırmıyorlardı. Fakat bu burçların karşısına isabet eden evlerde mazgallar açılarak Bolşevikler'in kaçışına mâni olacak tedbirler alındı. Gün ağarırken mitralyoz, 200 sandık kadar mermi, el bombası, birçok elbise-çamaşır, ambar dolusu arpa, 80 koyun, 150 beygir, 40 sığır ganimeti Kâfirûn'a naklettik.

Yine aynı gece Gûzar şosesine tâcize çıkmış olan fedâiler grubu şose boyunca hanlarda ve açık karargâhtaki çadırlara kadar sokularak düşmanı yaylım ateşine tutmuşlar, başarılı oyunlar oynamışlar. Bolşevikler böyle bir baskını ummadıklarından dolayı çok zayıat vermişler. Aynı gün Baysun şehir içindeki güçlerden, Sahipnazar Korbaşı'nın kuvvetleri Korgan'da mahsur bulunan düşmanın kaçışına mâni olmak için orada bırakılarak geriye kalan güçler Kâfirûn'a çekildi.

24 Haziran 1922, Kâfirûn: Danyal Bey'den alınan raporda, Gûzar yönünden Baysun esirlerini kurtarmak için gelen bir alay kadar Rus gücü ile muharebeyi kabul ettiği, başlayan çarpışmaların iki saat kadar sürdüğü, 2 şehit verildiği, karşı güçlerin çok artması durumunda ne yapmak lâzım geldiği belirtiliyordu.

Bugünkü günlük emirde aşağıda belirtildiği düzenin alınması istendi:

25 Haziran 1922 günü cephelerin durumu

- “1. Faruk Bey, hemen Seriasya-Şehrisebz yolu üzerinde Sultan Sancar mevkiinde Şehrisebz yönünden gelecek düşman kuvvetlerini karşılayacaklar.
2. Osman Çavuş, Behramkul, Börübay ve Rahmankul kuvvetleri ile beraber derhal Pulhakiyan'a hareket edecek, Yenipazar-Yürçi ve Yenipazar-Baysun yollarını kontrol altında tutacaklar.
3. Kürt Hüseyin ve Çerkez Hüseyin Çavuşlar Danyal Bey'in cephesine iltihak edecekler.
4. Sahipnazar Korbaşı Danyal Bey'le daima temasta bulunacak ve ondan alacağı emre göre hareket edecek, icâp ederse onun alayına iltihak edecektir.
5. Danyal Bey cephe muharebesine devam edecek düşman kuvveti kesafet arz ettiği takdirde dümdar muharebesi ile Pulhakiyan istikametine çekilecektir. Çekilme icap ettiği takdirde Baysun korganının muhasarasında kalan Sahipnazar Korbaşı'nın da Pulhakiyan istikametinden çekilmesini sağlayacaktır.
6. Afzaledin Han, 100 süvâri ile Ahmet Han'ı Kâfirûn karargâhının muhafazasına bırakacak, kendisi mitralyöz bölüğü ile Kuzlıkır'a hareket edecek, Şirâbad istikametinden gelen düşmanı karşılayacak, karargâh ile yakın temasta bulunacaktır.

7. Karargâhta Erkân-ı Harbiye efradı ağırlıkları toplayacak, Ahmet Han'ın vereceği emre göre hareket edeceklerdir.
8. Nâfi Bey ile Mirza Nefes, Kazak ve Türkmen süvârileri ile karargâh bayrağını muhafaza etmek sureti ile maiyyetinde bulunacaklardır.”

Karargâhtan çıkarken Paşa elini omzuma koyarak, bana, Buhârâ Emâreti'nin “*Toksabay*” rütbesini tevcih ettiğini söyledi. Sırtımı okşadı, şefkat gösterdi. Gözlerim doldu, ağladım, ben de ona sarıldım. Makam ve mansıptan ziyâde sevgi ve şafkat beni duygulandırmıştı. Milletimizin mâkus tâlihi sanki şimdi sırtını bana dayamıştı. Ömrüm boyunca bu yükün altında ezildim durdum. Bu zamandan sonra bana hep “*Toksabay*” diye hitap edildi.

25 Haziran 1922, Kâfirûn: Danyal'ın cephesine düşman fazla yüklenmiş. Bereket versin durduğu yer hâkim mevkide. Hüseyin Çavuşlar'ın kuvvetleri de iltihâk edince düşman Danyal'ı yerinden sökmemiş, duraklamaya mecbur olmuştu. Baysun'a yetişemeyeceğini kestiren düşman 25'i 26'ya bağlayan gece Danyal'ın cephesinin sol istikametine uzanan kenarı uçurum dere içinden iki alay kadar kuvveti Şirabad istikametine kaydırmış, sol kenarından bir geçit bularak sabaha karşı dereden düze çıkınca Kâfirûn karargâhının tam batısına isabet eden bozkırların hâkim noktalarına köprü başı kurmayı başarmıştır. Sabahın alaca karanlığında hiç ümit edilmedik yerde Bolşevik kuvvetleri ile karşı karşıya geldiğimizi gördük. Nâfi ve Ahmet Han kuvvetleri muharebeye tutuşmuşlardı. Ben telâş ile karargâhı dolaştım, en mühim olan dosyaları hayvanlara yüklettim. Enver Paşa yattığı odanın damına çıkmış düşmanın hangi istikametten sızdığını keşfe uğraşırken, Namanganlı Mirza Muhiddin, onun eşyalarını topluyor, aynı zamanda yahtanlardan Sultan'ın terkisindeki heybelere alabildiği kadar altınlar dolduruyor, Darvazlı seyis Mehmed Şerif de atı hazırlamış merdiven başında bekliyordu. Ben dosyaları

yüklettikten sonra arka avluda bağı bulunan atımın yanına gittim. Silâh patırdılarından benim seyisimin çoktan sıvışıp kaçtığını gördüm. Atım yalnız kalmış, huylanmış tepinip duruyordu. Ben de atıma binerek Paşa'nın avlusuna geldim; hâlâ dam üzerinde Nâfi ve Ahmed Beyler'in muharebelerini takip ediyor. Seslendim,

- Sarıldık, lütfen acele edelim sarıldık, acele edelim! dedim.

İndi, merdiven başında bekleyen Sultan'a atladı, dört-nala oradan ayrıldık. Dışarı çıkınca Paşa'nın aklı başına geldi:

- Biraz daha kalsaydık bizi kafese koyacaklardı. Şimdi biz onları kafese koyduk, plânsız taarruza mecbur ettik, dedi.

Danyal ve Afzaleddin'e at üzerinde kurşun kalem ile yazdığı emirde, "Her ikisinin de süratle Pulhakiyan istikametine çekilmelerini" emretti. "Biz de Nâfi ve Ahmed'i tâkip edeceğiz. Onlara şifahî emir gönder. Dümdar muharebesi ile Pulhakiyan istikametine çekilsinler." dedi.

Bizimr karargâh mensupları toplanma yerini evvelden bildikleri için Pulhakiyan yolunu tutmuşlardır. Fakat Mustafa Şakuli atını kaybetmiş, ahırları ararken az kalsın Bolşevikler'e esir düşüyormuş, yayan sıvışmak mecburiyetinde kalmış. Zavallı dili bir karış çıkmış bet beniz kalmamış, kan ter içinde yanımıza geldi. O sırada Afganlılar'dan birisi yaralanmış, onu bir arkadaşın sırtına yükledik. Mustafa Şakuli'ye Afganlı'nın atını verdik. Diğer kâtip arkadaşlara iltihak etmek üzere Pulhakiyan üzerine devamı tavsiye ettik. Kâfirûn Karargâhı işgâl edildi. Biz Kâfirûn'dan bir kilometre kadar ayrıldık. Baysun'un batısına inen dereyi geçtik. Derenin doğu kıyısındaki hâkim noktaları tuttuk. Kâfirûn'da düşman bir saat kadar kaldıktan sonra iki alay kadar süvâri bizi takibe başlamış. Dere oldukça derin ve tabiî bir siper; Türkmenler ve Kazaklar'ı pusuya koyduk.

Bir manga kadar tepede dümdar süsü verecek bir kuvvet terk ettik. Afgan süvârilerini yürüttük; müdafaa muharebelerinde biraz acemiydiler. İcâp etmedik yerde düşmana kendini gösteriyor, bu sebepten de fazlaca yaralı veriyorlardı. Onun için Paşa Afganlılar'ı bir daha muharebeye sokmadı. Ruslar dereyi geçtiler. Derenin doğusundaki yolun çıkış ağzında 60 silâhlı iki taraflı pusuda idiler. Dümdar süsü verilmiş olanlar da düşman yaklaşıncı sıvıştılar. Bunun üzerine düşman öncüleri dereyi geçti, ardından geriye kalanlar dereye girdi. Derenin çıkış ağzına tırmandıkları zaman 60 tüfek birden ateş açtık. Düşman neye uğradığının farkına varamadı, rastgele ateş ettiler. 40 kadar Bolşevik askeri üst üste yığıldılar. Bir kısmı geri kaçtı, bir kısmı derenin içinde sağa sola dağıldı. Dere içine dağılmış olanları birkaç süvârimiz takip ederek tamamını avladık. Geri kaçanları da Kâfirûn varoşlarına kadar takip ettirdik. Düşmanın öncülerini de bizim geriden gelen kuvvetler hallettiler. Epeyce silâh ve cephane, beygir, ganimet aldıktan sonra Pulhakiyan köyüne geldik. Paşa esirlerin ifadelerini aldırdı. Esirlerin dördü Tatar, biri Ermeni, üçü de Rustu. Ruslar'dan biri gedikli çavuşmuş. Onun ifadesi üzerinde çok duruldu. Çavuş 97. Fırka'nın 410. Alayı'ndanmış, Kâfirûn'a taarruz eden güçler iki alaymış. Diğer Alay da 428. Alay'mış. Bunlar dün gece yolun sağındaki dere içinden bir saat kadar yol yürüdükten sonra sabahı beklemişler, yollarındaki kılavuzların delâleti ile bir geçit bularak derenin doğusuna çıkmışlar ve hemen Kâfirûn'a taarruz etmişler. Karşılarında çok kuvvetli bir ordu görececeklerini zannetmişler. Kılavuz onlara Enver Paşa'nın karargâhında 7000 kişilik bir kuvvet bulunduğunu söylemiş. Onun için çok ihtiyatlı hareket etmişler. Yoksa Kâfirûn karargâhını hemen sararak bizi esir edebilecek bir durumda imişler.

Gediklinin bu ifâdesini Mustafa Şakuli tercüme ederken,

- Ne yapalım kısmet böyle imiş, bu sefer de sen esir oldun? diye gedikliye takıldılar.

Esirleri Pulhakiyan'ın çukur bir deresine misafir bıraktık. İkindiye yakın Danyal Bey geldi. Afzaleddin Han henüz ortada yoktu. "Acaba emri almadı mı?" diye Paşa meraka başladı. İki kişi çıkardık, meğerse yolu şaşırmışlar. Şirahad-Kekeydi yoluna düşmüşler. Yenipazar yönüne giderlerken bir Kongrat'a rastlamış ve adamcağız bunların yolunu doğruya çevirmiş. Bir müddet onları beraber yola koyduktan sonra kendisi kaybolmuş. Akşam namazından sonra Afzaleddin Han da geldi. Bu sefer mitralyozcu Şir Muhammed yoktu. Paşa sordu, ondan emri aldıkları zaman beraberlermiş, Afzaleddin hareket etmiş, o, orada kalmış. Gece geçti gelmedi, sabah oldu yine gelmedi.

Ric'at

29 Haziran 1922, Pulhakiyan: Kumandanlara yazılan Günlük Emîr şöyleydi:

- "1. Baysun müfrezesi ve Çerkez Hüseyin Pulhakiyan Boğazı'ndaki yedeklerle yer değiştirecek, düşmanla temasa gelinceye kadar bekleyeceklerdir. Düşmanla temas hâsıl olunca oyalama muharebesi ile yavaş yavaş Yürçi istikametine çekileceklerdir.
2. Danyal Bey Alayı bu akşam Yürçi'de konaklayacaktır.
3. Osman Efendi, Behramkul, Börü Bek Alayı Yürçi civarındaki Kengüzer köyünde konaklayacak, yann sabah erkenden nehri geçebilmek için bu geceden Kengüzer etrafındaki kayıkları derdest ederek askerlerini Surhap Nehri'nin doğusuna nakledecektir.
4. Afzaleddin bilumum kuvvetleri ile Yürçi şehrinde konaklayacak, yann sabah Kengüzer geçidine giderek Osman Efendi'nin birli-

ğine iltihak edecektir. Kürt Hüseyin, Türkmen ve Kazak birlikleri ile karargâh efradı da birlikte bu gece Yürçi'de kalacaklardır.

5. Faruk Bey'in Alayı bulunduğu yerden Seriasya şehrine inecek, bu gece Seriasya'da konakladıktan sonra, yarın sabah o civardan Surhap Nehri'nin doğusuna geçerek münasip bir köyde karargâh kuracak, gelecek emre kadar orada bekleyeceklerdir.
6. Hayıt Bey'in kuvvetleri bugün ırmağın doğusuna geçtikten sonra kâfi miktarda erzak tedarik ederek münasip bir yerde depo yaptıktan sonra bize malûmat verecektir."

28 Haziran 1922, Kengüzer: Yürçi civarında konaklamış bulunan askerlerimiz kısmen kayık, kısmen sal ve kısmen de geçitlerden nehrin doğusuna geçtiler. Sahipnazar ile Çerkez Hüseyin Çavuş'un raporunda düşmanın ufak bir müfrezesi ile temas hâsıl olduğunu, basit bir çatışmadan sonra Baysun'a çekilmiş olduklarını bildiriyorlardı. Faruk Bey'den alınan raporda, beklediği mevkide düşmanın bir hareketi görülmediğini ve alınan emir üzerine Seriasya'ya doğru hareket etmekte olduğunu bildiriyordu. Bugün ayrıca Düşenbe Vâlisi'ne ve İbrahim Lakay'a askerler için erzak hazırlanması husûsunda emirler yazıldı. Karargâh Surhap Nehri'nin doğusunda Üçbulak köyüne naklettirildi. Babadağ Leşkerbaşısı Hayıt, kâfi miktarda erzak tedarik ettirerek karargâha göndermişti.

Üçbulak Karargâhı

29 Haziran 1922, Üçbulak: Bugünkü "Günlük Emîr":

- "1. Afzaleddin Han kuvvetleri ile karargâhta kalacak.
2. Danyal ve Osman Efendi kuvvetleri Kengüzer geçidini ve civardaki geçide elverişli olan nehir sahilini tarassut altında bulunduracak.

3. Sahipnazar Çerkez Hüseyin Çavuş'la temasta olacaktır.
4. Behram, Börübataş ve Kürt Hüseyin Çavuş'un kuvvetleri karargâhın kuzeyindeki Nayman köyüne yerleşerek istirahat edecekler. 20 kişilik bir müfreze Hayıt Bey'in erzak koluna yardım edecekler, aynı zamanda Seriasya yönündeki nehir geçit yerlerini kontrol altında bulundurmak suretiyle Faruk Bey'le temas tesis edeceklerdir.
5. Seriasya Vâlisi; Faruk, Behram, Börübataş ve Kürt Hüseyin Çavuş kuvvetlerinin işe işleri ile ilgilenecek ve erzak teminine çalışacaklardır.
6. Kabadiyan Vâlisi Mirza İsa Toksabay Amu Nehri kenarında ve Termiz dolaylarında düşmanın harekâtını izleyecek, gördüklerini her gün bir raporla karargâha bildirecektir."

29 Haziran 1922: Düşenbe Vâlisi Abdurrahman Toksabay 30 kişilik bir süvâri ile karargâha geldi. 100 kadar keçi ve koyun, 8 at yükü de pirinç getirmişti. Bir kısım kuvvetlerin de geride erzak tedariki ile meşgul olduklarını bildirdi. Babadağ Leşkerbaşısı Hayıt Bey Enver Paşa'yı kendi köyüne davet etti. Vaziyetin nezaketi dolayısıyla Paşa karargâhtan ayrılmayı muvafık bulmadığı için daveti kabul etmedi. Hayıt Bey Enver Paşa'ya iki at bir de elbise hediye etti. Paşa da kendisini Buhârâ Emâreti'nin "Dahdah"lık rütbesi ile taltif etti

Mücâhidlere verilmiş olan taltif rütbelerinin metinleri hep aynıdır. Paşa çok sıkı çalışan bazı mücâhidleri Osmanlı rütbeleri ile de taltif ettiği oldu. Bu cümleden Fergana Leşkerbaşısı Şir Muhammed'e Mirlivalık, Karateğin Leşkerbaşısı Fuzayl Bey'e Mirimiranlık, Danyal ve Faruk Beylere Miralaylık rütbeleri tevcih etmiştir. Erkân-ı Harbiyemiz'de mütercimlik yapan Mustafa Şakuli'yi de "Dahdahlık" rütbesi ile taltif etmiştir. Bu rütbelerin maddî bir değeri yoksa da mânen tesirsiz sayılamazdı. Onun için Enver Paşa bu hususta çok cömert davranıyordu. Yanındaki arkadaşından farklı çalışan her mücâhidi manen desteklemekte gecikmi-

yordu. Ric'at esnasında askerleri iyi iâşe ettiğinden dolayı Düşenbe Vâlisi Abdurrahman Toksabay'a üç rütbe üstün "İnaklık" rütbesi verildi.²¹

29 Haziran'da Faruk Bey'den bir rapor alındı. Seriasya'ya gelmiş, vâlinin telâş içinde olduğunu, âilesini Karadağ kasabasının üzerindeki köylere naklettirmekle meşgûl bulunduğundan kendilerine erzak temin edemediğini, bu günlük mevcut erzakları ile idare ederek yarın sabah Surhap Nehri'nin sığ bir yerinden atları ile karşıya geçerek Akbulak köyünde karargâh kuracağını, askeri yerleştirdikten sonra karargâha gelmesine müsaade istemekteydi. Sahipnazar ve Hüseyin Çavuşlar'ın raporunda da bulundukları yerlerden Baysun'u gözetlemeye devam ettiklerini, düşmanın göze çarpacek bir harekette bulunmadığını ve mitralyöz bölüğünün de kendilerine iltihak ettiklerini bildiriyorlardı.

Mitralyöz Bölük Kumandanı Şir Mehmet Çavuş, Şirabad'ın doğusundaki Beşarık köyünde bulunan annesini ziyaret ederek helallaşmak ve biraz da kendisine dünyalık vermek üzere Afzaledin Han'dan ayrıldığı ve bu vesileyle Şirabad'daki düşman hareketi hususunda köylüleri vasıtasıyla bilgi toplamaya çalıştığını bildiriyordu.

²¹ Daha evvel konu edildiği Buhârâ Emîrliği ve genel olarak diğer hanlıklarlarda "mansıplar" şöyledir: 1. Topçubaşı (14. dereceden general), 2. Divanbegi (13. dereceden mareşal), 3. Parvanacı (12. dereceden, Emîr'in talimatlarını yerine getiren yüksek memur), 4. İnak (11. dereceden, Emîr'in kararlarını duyuran ve Emîr adına gelen mektupları okuyup cevaplayan), 5. Mir (Emîr sözünün kısaltılmış hâli, 10. derece), 6. Beg (9. dereceden, yüksek makamlarda olanlar), 7. Dahdah 8. dereceden, adalet işlerini Emîr adına takip eden), 8. Tuğsaba-(Tuğsahibi-tuğgeneral rütbesinde, 7. dereceden), 9. Mirahor (6. dereceden, sarayın işlerine bakan), 10. Karavulbegi (5.dereceden, muhafızlık işlerine bakan) 11. Çevaçı (4. dereceden), 12. Yüzbaşı (3. dereceden), 13. Ellikbaşı (2. dereceden), 14. Onbaşı (1. dereceden).; Bkz. Nabican Bakiyev, *Enver Paşa'nın Vasiyeti*, Özbekçe'den Anadolu Türkçesine Çev. Çağatay Koçar, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 137.

Sahipnazar'a yazılan emirde kendilerinin düşmanla temas hâsıl oluncaya kadar yerlerinde kalmalarını, Şir Mehmed'in bölüğü ile beraber hemen karargâha gelmesi emredildi. Diğer kuvvetlerin bulundukları yerde kalmaları için tamim yazıldı.

Toparlanma Gayretleri

Her birlik bulunduğu yerde istirahat ediyordu. Bugün Haziran'ın son günü. Toparlanmaya çalışıyoruz. Akşam kararırken mitralyöz bölüğünün Kengüzer'e vardığı ve nehri salimen geçtiğini bildirildi. Sabah bölüğü ile beraber Şir Mehmet Çavuş'un, Üçbulak'a intikali tamamlandı. Şir Mehmed hemen Paşa'yı ziyaret ederek ona köyünden getirdiği kakı²² takdim etti. İcazet almadan köyüne kadar gittiğinden dolayı özür beyanında bulundu. Şirâbad civarı köylülerinden Şir Mehmed'in temin ettiği bilgilere göre, piyade ve süvâri düşman kuvvetleri bir sel gibi Termiz yönüne harekete devam ettiklerini ve aynı şekilde diğer kolun Kilif cihetinden de Amu Nehri sahili boyunca yine Termiz'e geçtiklerini öğrenmiş olduğunu bildirdi. Paşa, Şir Mehmed'in kuvvetleri ile birlikte Kengüzer'in doğusundaki İş Murad Bek komutasındaki 1. Mitralyöz Bölüğü'nü takviye etmesini emir verdi. Diğer birliklere de ikinci bir emre kadar bulundukları yeri muhafaza etmelerine dair tamim yazıldı. Faruk Bey karargâha geldi. Seriasya-Düşenbe karayolunun, emir almadan Seriasya Vâlisi tarafından boşaltıldığını, düşmanın Yürci'ye uğramadan Dihnev-Seriasya yolu ile Düşenbe'ye sarkmak ihtimali bulunduğunu, onun için Surhap Nehri'nin batısında muhakkak bir birlik bulundurmak icâp ettiğini Paşa'ya arz etti. Kendi kuvvet-

²² "Kak": Güneşte kurutularak tekrar kabuğun içerisine konduktan sonra dikilerek muhafaza edilen kavun içi.

lerini de Yürçi-Dihnev hattı üzerine naklettirdi. Faruk Bey tekrar kuvvetlerinin başına döndü.

2 Temmuz 1922, Üçbulak: Yeketüt-Tedeköy-Üçbulak arasında gidip geliyoruz. Karargâhımız seyyar gibi bir şey hâline geldi. Buralar birbirine çok yakın Vahş ve Surhap arasındaki konaklamaya müsait sulak yerler. Faruk, Seriasya üzerinden aynı gün Dihnev'e geçti. Sahipnazar'dan rapor geldi. Düşman birlikleri keşif kollarının Pulhakiyan köyüne kadar geldikleri bildiriliyordu. Sahipnazar ve Hüseyin Çavuş'a, düşmanın topyekün saldırıya geçtiği "Bir manga dümdar bırakarak Yürçi-Dihnev karayolu üzerinde Miralay Faruk Bey'in kuvvetleriyle birleşin. Muharebe icâp ederse gerekli emir ondan alınacaktır." emri verildi.

"Tamim.

1. Düşman kuvvetleri Şirabad ve Kerki istikametinden Termiz üzerine hareketlerine devam etmektedir. Termiz'de tahşidât²³ ikmal edildikten sonra Amu Nehri'ni takiben Tahtıkubad'dan Vahş'ı geçerek Gölâp yönünde ilerleyecekleri tahmin edilmektedir.
2. Baysun'daki tahşidât herhalde ikmal edilmiş olmalı ki Baysun'dan çıkan düşman keşif kollarının Pulhakiyan'a kadar sarkarak bizim tarafa geçmeğe hazırlanmakta oldukları görülmektedir.
3. Bu duruma göre Miralay Danyal Bey'in kuvvetleri Kengüzer Geçidi'nin karşısındaki sırtları tutacak, geçidin sağ ve sol kenarlarına mitralyöz birliklerini yerleştirecek, nehir kenarında mevcut sal ve kayık kalıntıları derhal ortadan kaldırılacaktır.
4. Behram, Börübatas, Kürt Hüseyin Çavuş kuvvetleri Yürçi'nin batısındaki sırtları tutacak ve o sırtlardan aynı zamanda Faruk Bey'in harekâtını da takip edecek ve Yürçi'de yapılması ihtimali olan düşman çıkarmasını da karşılayacaktır.
5. Osman Çavuş Danyal Bey'i takviye edecektir. Hayit Bey kuvvetleri Behram'ı takviye edecektir. Aynı zamanda Faruk

²³ Tahşidât: Yığınaklar, toplanmalar.

Bey'in Yürci ve Dihnev arasındaki sırtlara sarkacak olan düşman kuvvetlerini karşılayacaktır.

6. Afzaleddin Han kuvvetleri karargâhta kalacak, icâbında herhangi bir kuvveti takviye edecektir. Karargâh efradı emir almadan hiçbir yere ayrılmayacak, her an içtima halinde bulunacaktır.
7. Mevcut erzak ve koyunlar Akbulak köyüne nakledilecek ikinci emre kadar o köyde kalacaktır.

Enver.”

3 Temmuz 1922: Sahipnazar ve Çerkez Hüseyin Çavuş'tan alınan raporda, Baysun'dan çıkan düşman kuvvetlerinin iki gruba ayrılarak tahminen bir süvâri tümeni Kızılkır istikametinde, bir süvâri tümeni ile iki alay piyade Pulhakiyan üzerine harekete geçtiği müşahade edilmiştir. Pulhakiyan istikametinde harekete geçmiş olan kuvvetlerin keşif kolları Yenipazar-Yürci yolu kavşağına ilerlediği Aybek köyünün güneyindeki sırtlarda bizim dümdar birliklerimizle temas ettikleri ve çarpışmalarda bulunduklarını bildiriyordu. Durumu Miralay Faruk Bey'in verdiği bilgiler de doğruluyordu.

“Tamim.

1. Baysun garnizonunda tahşidâtını ikmal etmiş bulunan Bolşevik kuvvetleri bir fırka, 6 piyade, bir topçu taburu Yürci istikametine hareket ederek Pulhakiyan'a varmış, keşif kolları da Aybek sırtlarındaki dümdar kuvvetlerimizle temasa geçmiştir.
2. Tahminen bir süvâri fırkası da Kızılkır sırtlarını tarayarak Yenipazar şosasına inecek ve birinci kol ile birleşecektir. Şimdilik tahminen iki süvâri fırkası, 6'sı piyade 1'i topçu olmak üzere 7 taburun bizi takibe memur edildiği anlaşılmıştır.
3. Bu kuvvetler Yürci'ye vardıktan sonra Surhap Nehri'nin hangi sahilinden yürüyüş yapacağı anlaşılabileceğinden, o ana kadar bizim kuvvetlerin ortaya çıkacak vaziyeti beklemeleri icâp etmektedir.

4. 2 Temmuz 1922 tarihli emirde gösterilen cephelerin muhafazasına memur edilen birliklerimizin mezkûr emir mucibince hareket etmeleri lâzımdır.
5. Miralay Faruk Bey, Hüseyin ve Sahipnazar birlikleri ile birleşerek fâik düşman kuvvetlerine karşı sâbit bir cephe almayarak seyyar bir cephe tesisi, düşmanı oyalayarak muntazam bir şekilde Seriasya istikametine doğru çekileceklerdir.
6. Afzaledin Han 100 süvâriyi karargâhta kendi kumandasında tutacak, 200 süvâriyi Ahmet Han kumandasında Kengüzer sırtlarına sevk edecek, orada Danyal Bey'i takviye edecektir.
7. Behram ve Rahmankul birlikleri oldukları yerde kalarak Faruk Bey'in harekâtını takip edecek, şayet Faruk Bey'in kuvvetleri Seriasya istikametine çekilirlerse, Surhap Nehri'nin doğusunu tâkib eden Faruk'un sağ cenahı da çekilmeğe devam edecektir.
8. Börübatış erzak kollarını muhafaza edecek vaziyete göre ihtiyacı vaktinde temine gayret edecektir.
9. Hayıt Bey, Babadağ ve Hisar bölgelerine müfrezeler sevk ederek lüzumlu erzakın tedarikine gayret edecek, çok hızlı bir şekilde Zarşap köyünde ihtiyat erzak bulundurmaya çalışacaktır.
10. İbrahim Bey Düşenbe'den hareket ederek mevcut kuvvetleri ile karargâha gelecek, düşmanın taarruzundan evvel gösterilecek cephede ispat-ı vucûd edecektir.
11. Düşenbe Vâlisi Abdurrahman Dadhah, Mecca ve Karadağ yolunu kontrol altında bulunduracak, bir kısım kuvveti ile Surhap Nehri'nin batı sâhilini tâkiben Sariasya istikametine ilerleyerek Faruk Bey kuvvetleri ile temasta bulunacak ve bu birliğin erzak ihtiyacını temin edecektir.
12. Karateğin Leşkerbaşısı Mirimiran Fuzayl Mahdum Mecca ve Feyzâbad yolunu tutacak, buraya yakın bir köyde bir miktar erzak depo edecektir.

Enver”

Şiddetli Muharebeler

4 Temmuz: Sabah saat 9 raddelerinde Faruk Bey'in kuvvetleri düşman süvârileri ile temasa geçmiş. Yürücü sırtları devamlı mitralyöz ve tüfek sesleri ile inliyordu. Saat 12'ye doğru, Faruk Bey'in raporu geldi. Bu raporda Yürücü istikametinde ilerlemek isteyen düşman kuvvetinin takriben bir süvâri fırkası ile bir tabur kadar piyadeden ibaret olduğu ve kendilerinin hâkim sırtları tutmuş olduklarından düşmanın ileri hareketinin şimdilik durdurulduğu, vaziyete göre düşmanda henüz bir taarruz işareti sezilmediği, duruma göre yapacağı hareket hakkında kendisine malûmat verilmesini istiyordu. Miralay Faruk Bey'e "Müdafaada durması ve düşman taarruzunu beklemesi, düşmanda taarruz belirtisi sezilirse artçı muharebe yapmak suretiyle intizam dâhilinde Dihnev istikametine çekilmesi, düşmanın sol cenahında keşif yaptırılabilir de zayıf noktaları bulunursa bir iki manga ile gece tâciz baskını yaptırması" tâlimatı verildi. Miralay Danyal Bey'e de aynı zamanda yazılan emirde, "Düşman Yürücü üzerinde Faruk Bey'in kuvvetleri ile hâl-i temastadır. Siz Kengüzer havalisini sıkı kontrolde bulundurun. Kayık ve salları imha ettirin. Faruk Bey'in yanındaki kuvvetleri sizin tarafa çekmek için bu gece üç veya dört manga fedâî çıkarın. Düşmanın sol cenahında belki bir zayıf noktasını bulursanız gece tâciz baskını yaptırın..." husûslarında ikaz edilmeleri sağlandı. Miralay Faruk Bey'in cephesinde akşama kadar muharebe devam etti. Akşam üzeri Baysun istikametinden bir süvâri fırkası daha geldi. Bu fırka Surhap Nehri'nin kenarına Kengüzar köyünün güneyindeki sırtlar üzerinde açık karargâh kurdu.

5 Temmuz: Faruk Bey'den alınan raporda, "Düşmanın sol cenahına yaptırdığı gece baskınında iki askerin şehit düştüğü ve düşmana epeyce zayıat verdirdikleri, fakat bu sabah gece baskını yapılmış olan mıntıkanın üstündeki Teberbulak köyüne bir

bölük kadar düşman müfrezesi gelerek köyü tamamen ateşe verdiği ve 50 kadar köylünün de kurşuna dizildiği, bu durum karşısında böyle ufak baskınlardan bir hayır olmayacağı, bilakis halka çok pahalıya mal olacağı,” bildiriliyordu. Bunun üzerine gece baskınlarından sarfinazar edilmesi hususunda emir verildi.

Aynı gece Danyal Bey’in çıkardığı fedâîler düşman kuvvetlerinin bulunduğu yerin güneyinden iki kilometre uzakta nehrin sığ yerlerinden geçmek sûretiyle düşman kuvvetlerinin arkasına düşerek üç koldan bir baskın yapmışlar. Bir saat çarpışmadan sonra düşman karargâhını hercümerç içerisine sokmuşlar, miktarı belli olmamakla beraber çok zayıat verdirmişler, kargaşalıkta 4 tane de at ganimet alarak birliğe dönmüşlerdir. Gece baskınına uğrayan düşman kuvvetleri Kengüzer köyünün güneyindeki hâkim tepeye bir batarya yerleştirmiş, köyü top ateşine tutarak her yeri yerle bir etmişlerdi. Bereket versin köy çoktan boşaltıldığı için insan zayıatı olmamıştır.

Ruslar Kengüzer köyünü tahrip ettikten sonra, bataryalarını Danyal Bey’in işgâl ettiği sırtlara çevirdiler ve bu sırtları iyice top ateşi ile taradıktan sonra tam saat 12’de düşman süvârî birlikleri top ateşinin himayesinde ırmağın sığ yerlerinden nehri geçmeye teşebbüs ettiler. Bu esnada Danyal Bey’in cephesinden şiddetli yayılım ateşi başladı. Aynı günde, Baysun istikametinden tahminen 2 alay kadar düşman süvârisi Yürçi ile Kengüzer doğusundan nehir boyunca sarkmaya başladılar, bu durumda fayın sol cenahı, yani nehrin doğusuna geçmeye muvaffak olurlarsa, Üçbulak tehlikeye gireceğinden karargâhı da riske etmemek için hemen Akbulak’a nakli hususunda Nâfi Bey’e emir verildi.

6 Temmuz: Enver Paşa bizzat Danyal Bey’in kuvvetlerinin başına geçti. Behram, Börübay ve Hüseyin Çavuş’un müfrezeleri, nehrin batı sahilini takip etmekte olan düşman kuvvetlerine muvazi olarak doğu sahilini takip etmelerine emir verildi. Bu gün Faruk Bey’in cephesine iki sü-

vâri fırkası yüklendi. Yürüci civarındaki muharebelere 4 süvâri fırkası ile bir topçu taburu iştirak etmiş bulunuyordu. İki süvâri fırkası ile taarruza geçen düşman kuvvetlerinin karşısından çekilmek mecburiyetinde kaldık. Faruk Bey kuvvetli bir müfreze ile artçı muharebesi yaparak, Dihnev kasabasının batı sahilini tâkibe devam eden ve nehrin sığ kısımlarından karşı tarafa geçmeye çalışan düşman Behram'ın kuvvetli ateşine maruz kaldıklarından çok zayıat vermek sureti ile vazgeçmek mecburiyetinde kaldılar. Kengüzer sırtlarındaki düşman kuvvetleri buradaki geçit yerinden nehri geçmeye muvaffak olamayınca, iki alay kadar süvâri ile iki kilometre kadar nehrin yatağında Dürmenkişlak'taki kayıklardan da istifâde etmek sûretiyle nehrin doğusuna geçmeyi başarmışlar ve nehrin sol sahilini takiben Danyal Bey'in kuvvetlerinin sol cenahını kuşatmışlardır. Afgan, Türkmen süvâriileri ile Danyal Bey'in kuvvetlerinin iştirak ettiği ve şiddetli muharebeye tutuştukları bir sırada Kengüzer sırtlarındaki düşman süvâriileri de nehrin suları içine daldılar ve verdikleri zayıatı nazarı itibara almadan 400 kişi nehrin doğusuna geçmeye muvaffak oldular. Bunlar da Danyal Bey'in bu sefer sağ cenahını tehdit etmeye başladılar. Sağ ve soldan iki kıskaç arasında tehlikeye maruz kalmak ihtimalini göz önünde tutmak mecburiyeti hâsıl olduğundan, Danyal Bey de dümdar muharebesi yaparak Akbulak istikametine çekilmesi için kendisine Paşa şifahî emir verdi.

7 Temmuz, Akbulak: Düşmanın taarruzu inkişaf ederek şu vaziyeti almış bulunuyordu: İki süvâri alayı, iki piyâde alayı ve bir topçu taburu, Surhap Nehri'nin şarkında, mücâhid kuvvetlerinin arkasına takılarak Hisar istikametine ilerlemektedirler. Yani düşman kuvvetleri, Enver Paşa'nın kuvvetlerini nehrin her iki sahilinde önüne katarak kovalamakta devam ediyorlar. Mücâhitlerin bir yerde fazla tutunarak müdafaa ettiği mıntikalarda, köyler

düşman tarafından yakılıyor, ellerine geçirdiği yerlileri kadın çocuk demeden kurşuna diziyorlardı. Bu durum karşısında, bir mıntıkada, müdafa için fazla inat etmek o hava-liyi tamamen harap ve halkını katliam ettirmekten başka bir netice vermeyeceği müşahade edildiğinden Belcivân'ın şarkında Pamir'in eteklerinde bir cephe tesis etmek daha muvaffak olacağı düşüncesiyle birliklere şu meâlde bir tamim yazıldı:

“Tamim.

Akbulak, 8 Temmuz 1922

1. Hayıt Bey kuvvetlerini Babadağ'ın içerisine çekerek, düşmandan izini kaybedecek, ilk taarruzların şiddeti sıralarında düşmanla temas etmeyerek münasip bir yerde askeri istirahatata çekecek, bilahare düşmanın harekâtı temerküz ettikten sonra çete hareketleri ile düşmanı tâcize devam edecektir.
2. Behram, Börübataş, Türkmen, Kazak süvârilere kâmilan Dan-yal Bey'in kumandasında toplanarak dümdar muharebesi vermek suretiyle, cebri yürüyüş yaparak Hisar istikametinde çekilecek ve Hisar'ın şarkındaki köprüden Kâfirnihan Nehri'ni geçtikten sonra Yenipazar üzerinden bir an evvel Feyzâbad'a ulaşacaklardır.
3. Sahipnazar ve Osman Çavuş kuvvetleri Miralay Faruk Bey'in kumandasında birleştirilerek gece düşmanla temastan kendilerini koruyarak, cebri yürüyüş ile Düşenbe üzerinden Feyzâbad'a gideceklerdir.
4. Afzaledin Han kuvvetleri karargâh efradı ile, Hisara vardiktan sonra Düşenbe istikametine devam ederek cebri yürüyüşle bu gece Düşenbe'ye varacaklardır.
5. İbrahim Bey bir miktar kuvveti ile Düşenbe'de hazır bulunarak bazı talimat almak üzere bizim buraya intikalimizi bekleyecektir.”

İbrahim Lakay, Enver Paşa'nın tamimini Göktaş'ta almıştı, fakat düşmanın taarruzundan haberi bile yoktu. Paşa'nın Düşenbe'ye kendisini davet etmesini, Yürücü'ye gelmesi hususunda yapılan davete ispat-ı vücûd etmediği için

bir takibata maruz kalmak ihtimalinden korkarak buraya da gelmek istemiyorlardı. Fakat düşmanın Enver Paşa kuvvetlerini tâkip etmekte olduğunu ve Paşa'nın Düşenbe'de kalmayıp ileriye devam edeceğini, bu hususta kendisi ile görüşmek istediğini söyleyerek iknâ edildi.

9 Temmuz 1922: Enver Paşa Düşenbe'ye geldiği zaman Vâli Abdurrahman Dadha ve İbrahim Lakay'ı bekler buldu. Burada yapılan toplantıda Babadağ Leşkerbaşı Hayıt Bey'e verilen talimat tekrar edildi. İkinci namazından sonra hep beraber Feyzâbad'a hareket ettik. Gece saat 8 sıralarında Yenipazar kasabasına vardık. Buranın çarşısındaki hanlarda askerler ve bilumum maiyyet iâşe edildi ve atlara mola verildi. Bir müddet istirahat edildikten sonra şafak sökerken toplu halde hareket edilerek sabah saat 10 civarında Feyzâbad'a girdik. Fuzayl Bek buraya yeterli miktarda erzak ve cephane getirmiş olduğundan bu akşam burada istirahat edildi ve cephaneler askerlere dağıtıldı.

10 Temmuz 1922, Feyzâbad: Biz Düşenbe'den çıktuktan sonra Korgantepe Vâlisi Abdurrahman Bey'den bir mektup aldık. Mektubu İbrahim Lakay teslim almış ve bize göndermişti. Bildirildiğine göre Rus kuvvetleri Kabadıyan'a girmişler, Vâli İsa Toksabay Afganistan'a kaçmak zorunda kalmış, Amu Nehri'ni tâkip eden düşman birlikleri Tahtıkubad'ı geçmişler, diğer bir alay Rus askeri Cilligöl'e gelmiş, fazla kısmı yine aynı şekilde nehir boyunca Saraykemer yönüne gitmiştir. Abdurrahman kendilerinin de Aksu üzerinden Belcivân'a doğru gelmekte olduklarını belirtiyordu.

Bu malûmat üzerine birliklere hareket emri verdik. İlk durak Aksu. Gece cebrî yürüyüş ile sabah namazında Aksu'ya varıldı. Bu kasabada her şey bol. Erzak, koyun, saman, arpa zibil gibi. Derhâl istifade edildi. 4 saatlik bir istirahattan sonra Danyal Bey'in kuvvetleri Gevrekli, Faruk Bey'in Alayı Perkendçi, Behram ve Osman Efendi kuvvet-

leri de Virzap köyüne dağıtıldı. Afganlılar ve Türkmenler bizimle beraber Aksu'da karargâhta kaldılar.

Enver Paşa'ya Ermeni Tuzağı

11 Temmuz 1922, Aksu: Bugün karargâhı Köşebulak köyüne naklettik. Afganlı askerler burada kaldı. Öğle üzeri Paşa Türkmen askerlerini yanına alarak Gevrekli köyündeki Danyal Bey'in karargâhına gittik. Atından inip Danyal Bey'in oturmakta bulunduğu odanın içerisine gireceği bir sırada, kısa boylu, kır saçlı, sakalı matruş bir herif Paşa'nın boynuna atıldı.

- Vay Paşam sizi buralarda mı bulacaktım? dedi.

Boynuna sarılan bu herifi Paşa, göğsünden kuvvetle iterek derhâl tabancasını çekti. O sırada Danyal Bey işe müdahale etti ve dedi ki:

- Bu zât Türkiyeli imiş. Yanında iki Tacik süvâri ile buraya geldiler. Sizi eskiden tanırmış ve ziyarete gelmiş. Üzerini yoklattım şu tabanca çıktı, dedi.

Bir Browning tabancayı Paşa'ya uzattı. Paşa,

- Başka bir şey yok mu? diye sordu.

Danyal Bey,

- Atının kuburluğunda 800 Buhârâ altını bulunmuş, cevabını verdi.

Enver Paşa, bana:

- Bu adamı götürün ifadesini alın! diye emir verdi.

Ben iki Türkmen askeri çağırdım, herifi dışarı çıkarıp ifadesini aldım.²⁴

- İsminiz nedir?

- Hamza.

²⁴ *Korbaşılar II*, s.221'de aynı hadise zaptedilmiş bir karargâh metni şeklinde belgeler arasında yer almıştır. Belgede ifadeyi Nafı Bey'in aldığı belirtiliyor. Tarih ikisinde de aynı 11 Temmuz. Metinde çelişkiler var. Sebebi anlaşılamamıştır.

- Nerelisiniz?

- Edirne.

- Bu taraflara ne zaman ve nerelerden geldiniz?

- Ben Bakû'ye geldim. Nuri Paşa'yı ziyaret ettim. "Enver Paşa'nın yanına gitmek istiyorum." dedim. Termiz'de iken Ağabekov isminde bir Türk efendiye rastladım. O beni himaye etti. Kadiyan üzerinden Cilligöl'e gelmeme yardım etti. Çok şükür ölmeden Enver Paşa'nın mübarek cemalini gördüm.

- Siz Enver Paşa'yı nereden tanıyorsunuz?

- Ben Paşa ile beraber Trablusgarb'da İtalyanlar'a karşı çalıştım.

- Enver Paşa seni tanımıyor, bu nasıl iş?

- Enver Paşa şimdilik telâşlı da ondan, konuşursam kendimi tanıtırım.

- Ağabekov dediğin Türk nereliymiş?

- O zat Azerbaycan Karabağlı imiş.

- Ağabey Termiz'de ne vazife görüyor?

- Rus memuru imiş.

- 800 Buhârâ altınını nereden aldın?

- Buhârâ'ya geldiğim zaman orada bana verdiler.

- Tabancayı kim verdi? Nereden aldın?

- Termiz'den hareket edeceğim zaman Ağabekov'a ricâ ettim, o bana temin etti.

- Seni buraya getiren yerlilere nerede rastladın?

- Kengürd'e geldiğim zaman bir kılavuz istedim. Bunları buldum. Beraber getirdim.

İki Tacik kılavuzu çağırdım.

- "Bu adamı nereden buraya kadar getirdiniz?" diye sordum.

- İki gün evvel bu adam Aksu'ya gelmiş, nereden geldiğini bilmiyoruz. Her birimize beşer altın verdi. Paşa'nın yanına götürmemizi istedi. Deşdihşdek köyünden Aksu'ya indik. Gevrekli'de olduğunuzu öğrenince buraya getirdik.

Bu herifle biraz konuştuktan sonra Danyal Bey kendisini hapsetti. Bizi de burada alıkoydu, dediler.

Aldığım notları Paşa'ya takdim ettim. Paşa ifâdeleri okuduktan sonra,

- Bu adam Bolşevik casusudur. Yanında bu kadar para taşıdığına göre tehlikeli bir herif olduğu anlaşılıyor, dedi.

Derin derin düşündü. Birden ayağa kalktı:

- Bu herifi yoklayın sünnetli mi değil mi? dedi.

Hemen geri dönüp askere emir verdim. Herifin donunu çıkarttım. Bir de ne görelim kâfir püsküllü imiş. Vaziyeti hemen Paşa'ya arz ettim.

- Adamı konuşturun, dedi.

Biraz sıkıştırdık, baktık lâfla imana gelmeyecek, kıcına birkaç "Basmacı" kırbacı yapıştırınca yalvarmaya başladı.

- Aman dövmeyin söyleyeceğim, diye başladı.

Verdiği ifadede Ermeni olduğunu, Termiz Çek-Ka' (ÇEKA)asına mensup Ağabekof ismindeki casusun adamı imiş. Kendisine 800 Buhârâ altını vermiş, "Enver Paşa'yı öldürürsen daha 1000 Buhârâ altını alırsın." demişler. Onun üzerine buraya gelmiş. Hakikati, Enver Paşa'ya söyleyecekmiş, ama Paşa kendisine yüz vermemiş. Son durumu yine arz ettiğinde felan filan. Bu ifâdeyi de Paşa'ya söyledik,

- Bu adamı Osman Efendi'ye gönderin, misâfir etsin.

Biz de herifin kollarını arkasına bağlayarak Osman Efendi'ye gönderdik. Bir daha da görmedik. Tacikler, yanlışlıkla Köşebulak'a götürmeden Gevrekli'ye getirmemiş olsalardı Enver Paşa da "Ermeni Kurşunu" kurbanı olacaktı.

Son Durağa Doğru

Paşa bu geceyi Danyal'ın karargâhında geçirdi. Termiz'e düşman yığınağı tamamlanmış. Gölâp'a doğru Amu'yu takiben iki süvâri fırkası buralarda işgâli tamamladıktan sonra sağ cenahımızdan arkamızı çevirmeye çalışmaktadır.

Cilligöl'ü işgâl etmiş olan tahminen bir süvâri fırkası da, Korgantepe üzerinde bizi takip etmekte olan kuvvetlerle birleşmesi muhakkaktır. Üstün düşman kuvvetleri karşısında artık harbi kabul etmek gerekiyordu. İşte bu hususların karara bağlanması için maiyyet kumandanlarına Danyal Bey Karargâhı'nda toplanmaları için talimat yazıldı. Belcivân Leşkerbaşı Devletmend'e de "Yarın bütün kuvvetlerimizle kendilerine doğru hareket edeceğimizi, 6000 kişi kadar olan askerlerimize erzak ve konaklama yeri tespit ederek bizi karşılamasını" bildirdik.

12 Temmuz 1922, Gevrekli: Maiyyet kumandanlarının içtima için Gevrekli'ye gelmelerini bekliyoruz. Sabah saat 10 sıralarında bizim tayin ettiğimiz Korgantepe Vâlisi Abdurrahman Bey 50 süvâri ile yanımıza geldi. Düşman kuvvetlerinin Cilligöl'ü işgâlini bildiren raporunu Düşenbe'ye gönderdikten sonra Korgantepe'yi terk etmiş. Yanındaki 50 süvâri ile civar köylerden toplattığı 120 koyun, 14 çuval arpayı hâmilan Aksu'ya gelmiş, oradan Köşebulak karargâhına inerek erzakları Halil Bey'e teslim ettikten sonra Paşa'yı ziyaret etmek için yanımızda bulunuyordu. Bu zât iyice kulağı çekilmiş olmalı ki düşman harekâtı hakkında bize hiçbir malûmât veremedi. Sabah namazını müteakip Devletmend Bey, Paşa Hoca, Aşûr Bey ve Gölâp Tacikleri Kumandanı Tagay Murat'a bir tamim gönderildi. Tamimde şu hususlar yer alıyordu:

- “1. Bolşevikler Düşenbe üzerinden 4 fırka süvâri, bir fırka piyade ile geçtiğimiz yolları takiben arkamız sıra gelmektedir.
2. Bir süvâri fırkası Cilligöl üzerinden Belcivân istikametine gelmekte ve yanımızı çevirmektedir.
3. İki süvâri fırkası Saraykemer üzerinden Amu Nehri'ni tâkiben Gölâp havâlisini istilâ ederek Afganistan ile irtibatımızı kesmeye çalışmaktadır.
4. Bu vaziyete göre Düşenbe, Baysun ve diğer şehirler civarındaki kuvvetlerinizi kenar köylere müstahkem yerlere çekerek

ilk taarruzların şiddetini harp kabul etmeden savuşturmaya gayret etmeniz lâzımdır. Binaenaleyh kuvvetlerinizi mümkün mertebe ufak birlikler hâlinde yekdiğerini takviye edebilecek bir şekilde ayrı ayrı yerlere tevzi ediniz.

5. Maiyyetimdeki kuvvetlerle birlikte Belcivân'a hareket ederek Belcivân ve Havalin arasındaki dağlık mıntıkalara yerleşmek icâp edecektir. Sizlerin de buna göre vaziyet almanızı ve bizimle münasebette bulunmanızı rica ederim.

Naib-i Emîr-i Buhârâ
Enver.”

Karargâha gelen haberlere göre bizi takip etmekte olan Bolşevikler geçtikleri yerlerde çok büyük mezalim yapıyorlardı. Cilligöl'ün birçok yerini yakmışlar. Abdurrahman Bey'in iki küçük kardeşini ve benim amcamın bir oğlunu, Abdülhakim Bey'in çocuklarından üçünü, büyük kardeşinin iki oğlunu ve Cilligöllülerden 200 kişiyi öldürmüşler, evlerini yakmışlar, atlarını, sığırlarını yağma etmişler. Abdülhekim Bey iki büyük oğlu ile Afganistan'a ilticâ etmiş, ayrıca Uzunkışlak da yerle bir edilmiş. Kadınlar ve çocuklar bile kurşuna dizilmiş. Birçok genç kadın ve kızların akıbetlerinin ne olduğu belli değildir. Bolşevikler Kadiyan'ı da yakmışlar. Çok büyük katliam yapmışlar. Kadiyan muharebesinde öldürülmüş olan Rus askerlerinin intikamını belki bin misli olarak almışlar. Yaptıkları fecî katliam dolayısıyla olmuş ki köylerdeki ölümler günlerce sokaklarda kalmış, onları kaldıracak insan bulunamamış. Sanki her köy, her kasaba birer muharebe meydanına dönmüş. Sorgu ve suale lüzum görmeden ellerine geçirdikleri masum insanları birer “Basmacı” yerine koymuş, birkaç kişiyi toplu olarak yakaladıkları zaman mitralyöz ateşleri ile imha etmişler. Bilhassa Düşenbe üzerinden Paşa'yı tâkip eden Bolşevikler Yürücü'den itibaren Seriasya, Karadağ ve vâdideki köyleri şehirleri tamamen yakmışlar. Bunların emsalini Yürücü muharebesinde Faruk Bey'in cephesinde-

ki köyleri yaktıklarında biz de gözümüzle görmüştük. Bu yüzden muharebe kabul etmeyerek ric'ata karar verilmişti. Fakat Rus siyâseti için “*muharebeye katılıp katılmamak*” çok önemli değildi. Yediden yetmişe halka “*Basmacı*” gözüyle bakıyorlardı. Enver Paşa Abdurrahman Bey'in ağzından bu faciayı dinlerken Afganistan'dan bir posta geldi. Bu postayı getiren Hanabâd tüccarlarından Gûlam Muhammed Han isminde bir kişiydi. Ben kendisi ile eskiden beri tanışırdım. Buhârâ Emîri'nden kaçtığım sıralarda Hanâbâd'da bulunduğum zamânlar onun evinde 20 gün kadar kalmıştım. Mektup Amanullah Han'dan geliyordu. Farsça olan mektubu Türkçe'ye çevirerek Paşa'ya takdim ettim. Bu mektup Amanullah Han'ın Paşa'ya hem mektubu hem de son davetiydi. Notlarım arasında bulunan bu mektubun tercüme aslı aynen şöyledir:

“Kâbil, 4 Temmuz 1922

“Kardeşim Enver Paşa Hazretlerine,

Âfiyette olmanız benim için en mukaddes bir emeldir. Gerek Afgan milleti ve gerek âlem-i İslâm sizin vücudunuzla iftihar eder. Hayatınız Müslümanlar indinde muhafaza edilmesi icâp eden en kıymetli hazinelerden daha üstün bir kırattadır. Bolşevik hükûmeti sizin hayatınızı ortadan kaldırmak maksadı ile üzerinize ordular gönderdi. Bolşevik süvâriyelerinin sırf sizin için ne zorluklara katlandığını biliyorsunuz. Onlar bu emellerinden vazgeçmeyeceklerdir. Binaenaleyh zât-ı âliniz de bunlara inatla mukabele etmekten vazgeçin, elinizde fırsat varken muharebe meydanından çekilin. Bu fırsatı kaçırsanız düşman ric'at yollannı kesmiş, iş işten geçmiş olur. Sizin varlığınızdaki çok şeyler ümit etmekte bulunanları hüsrande bırakmayın. Emrinizdeki gönüllü Afganlılar'ın muhafazasında Afganistan'a teşrif edin. Devletimin kapıları, milletimin kalbi ve kucağı sizin için daima açıktır. Hürmet ve muhabbetle sizi beklediğimizi enhar arz eyler ve Allah'a emanet ederim.

Gazi Amanullah.”

Paşa Amanullah Han'ın mektubunu benim okumamı istedi, okudum, sonra eline aldı kendisi de okudu. 10 dakika kadar sustu, hiç konuşmadı. Bir müddet sonra,

- Afzaleddin Han'a haber gönder, buraya gelsin, dedi.

Danyal Bey'in iki süvârisi Kuşabulak'a dörtnala gitti. Emretti, "*Amanullah'a mektup yaz.*" dedi. Osmanlıca dikte ettirdiği karalama metin aynen şöyle idi:

"Gevrekli, 12 Temmuz 1922

Gazi Amanullah Han Hazretlerine,

4 Temmuz 1922 tarihli lütûfnâmenizi aldım. Hakkımda ibzal buyurduğunuz sevgi ve muhabbet beni çok mütehasşis etti, teşekkür ederim. İnsan ömründe yapmış oldukları hatalardan mütenebbih olmasa beşerî hizmetler sıfıra iner. Bu hal şahsımda tekerrür edecek olursa tarih beni çifte suçla itham eder. Zeval bulmak üzere olan fırsat bence bir kıymet ifâde etmez. Bir gün muharebe meydanında terk-i hayat etmek icâp ederse, nâciz vücudumu ırkdaşlarımızın seyredeceklerini ümit etmekteyim. Afzaleddin Hanı ve gönüllü süvârieleri salimen iade ediyorum. Çok gayur ve cesur Afzaleddin ve Ahmet Han'ların ve fedakâr erlerin komşu iffetini korumak maksadı ile canlarını fedâ eden sekiz Afganlı erin âilelerine yapılması lâzım gelen taltifleri âlicenâp himmetinizden ümitvar olduğumu arz eyler muhabbetle gözlerinizden öperim kardeşim efendim.

Enver."

Yukarıdaki mektubu Farsçaya çevirerek hazırladıktan sonra zarfladım. İkindiye doğru Afzaleddin Han geldi. Resm-i tazim ifâ etti; Paşa da ayağa kalktı, Afzaleddin Han'ın ellerini sıktı, mazrufu kendisine bizzat verdi ve Gölâp havâlisi düşman tarafından işgâl edilmeden evvel Fergana'dan Afganistan hududunu geçmesi lâzım geldiğini söyledi. Hemen bu akşam hareket etmeleri için emir verdi. Böylece Afzaleddin Kuşbulağ'a hareket etti. Ben de bu fırsatı ganimet bildim ve Korgantepe Vâlisi Abdurrahman Bey'in bunlar ile beraber Afganistan'a ilticâsına müsaade

aldım. O tarafa geçtikten sonra Cilligöl'de sağ kalan efradı âilelerimizi mümkün olursa kaçırmalarını tenbih ettim. Yanımdaki süvâriлерimden gitmek arzu edenler varsa silâhlarını buradaki arkadaşlarına terk etmek suretiyle müsaade edileceğini söyledim. Abdurrahman Bey'i Gûlam Muhammed Han'la da tanıştırdım ve kendisini ona emânet ettim. Âilelerimizin Afganistan'a geçirilmesi husûsunda yardım edeceğine dair vaad aldım ve kendilerini Kuşbulağ'a kadar uğurladım.

Bu günlerde Kürt Hüseyin'e kuvvetleriyle beraber Afgan hududunda bir görev verildi. Tam sıfır hududda yardımcısı Emin'e, "Hanâbad'a kadar gidip geleceğim." demiş, buradan Afganistan'a geçmiş ve bir daha da geri dönmemiştir. Sonradan öğrendik ki, Afgan Harbiye Nâzırlığı'nda bir vazife almış. Paşa'nın bu hadiseye canı çok sıkıldı. Müsaade almadan gitmesi, Paşa'ya ihânetti. Türkiye'ye geldikten sonra kendisi ile görüştüm, haklı çıkmak için bir sürü şey söyledi. Ama çok kritik bir zamanda Paşa'ya verdiği sözü tutmamış, yalnız bırakmıştır. Şayet çalışmak istemediğini Bartınlı Muhiddin gibi açıkça söyleyerek ayrılmış olsa idi, bir dereceye kadar makul karşılanabilirdi. Emrine 300 süvâri vererek bir vazifeye tayin ediliyor, üzerine aldığı vazifeyi yarım yamalak yaptıktan sonra sessiz sedâsız, müsaadesiz çekilip gidiyordu.

Belcivân

Faruk, Behram, Osman, Börü, Hüseyin ve Danyal'ın iştiraki ile Paşa huzurunda bir toplantı yapıldı. Vaziyet onlara da anlatıldı. Devletmend Bey'e yazdığı mektubu, ondan erzak ihzarını istediğini bildirdi. Hemen harekete geçilmesini emretti. Yürüyüş gece olacağından bir karışıklığa meydan verilmemesi için şu şekilde tanzim yapıldı:

- “1. Sahipnazar ve Hüseyin Çavuş kuvvetleri yann sabah namazını müteakip hareket ederek Kengürt’e vardıktan sonra Devletmend Bey’le buluşulacak, onun hazırlamış olduğu konak yerleri öğrenilerek arkadan peyderpey gelecek olan birliklere tahsis edilen yerlerine götürmek için kılavuz terfik edecekler.
2. Sabah saat 8’den itibaren Rahmankul Pehlivan ve Behramkul Alayı ve onun arkasından Börübataş Bey’in Alayı hareket edecektir. Kengürt’e muvasalat ettikten sonra Sahipnazar ile temasa gelerek kendileri için hazırlanan konak yerlerine yerleşeceklerdir.
3. Karargâh efradı ile Türkmen bölüğü saat 8.30’da, Danyal Bey Alayı saat 11.00’de, ardından Osman Çavuş ve Çerkez Hüseyin kuvvetleri hareket edecekler. Bunlar da Sahipnazar’la temasa geçerek Devletmend Bey’in hazırladığı konak mahallinde askerleri istirahatete çekecekler.
4. Osman Çavuş’un kuvvetleri Kengürt’te konaklayacak. Çerkez Hüseyin Çavuş’un kuvvetleri de Kengürt’ün kuzeyindeki sırtlarda geri gözetleme noktaları tesbit ettikten sonra Sericar köyünde konaklayacaktır.
5. Mitralyöz Bölüğü Kumandanı İşmurat Çavuş, Osman Çavuş’la teşrik-i mesai edecek, icâp ederse Hüseyin Çavuş’u takviye edecektir.
6. Osman ve Hüseyin Çavuşlar düşmanla temas hâsıl ettiği takdirde oyalama muharebesiyle Belcivân istikametine çekilmeye devam edeceklerdir.
7. Umumî Karargâh tesbit edildikten sonra karargâhın yeri kuvvetlerimize tamimen bildirilecektir.”

13 Temmuz 1922 günü yukarıda yazılan emir üzere birlikler hareket ederek Kengürt kasabasına vardıklarında Devletmend’in kayınbiraderi Abdülkadir’i hazır buldular. Devletmend Bey Enver Paşa’nın mektubunu alınca Belcivân’dan kendi köyü olan Deşdabad’a hareket etmiş, Paşa’nın karargâhını ve askerinin barınacağı köyleri tespit ederek ihzarat yapacakmış. Onun için bu günlük bütün

kuvvetler Belcivân şehrine muvasalat ederek orada iâşe ve ibate edilecekler. Bunun için Kengürt'te bir iki saat mola verdikten sonra Belcivân istikametine hareket edilmesi emri verildi. Osman Çavuş ve İşmurat'ın Tengizer köyüne yerleşmesi hususunda emir verildi. Hüseyin Çavuş'un emrine Abdülkadir Bey 10 süvâri yerli asker bıraktı. Bu 10 süvâri Osman ve Hüseyin Çavuş kuvvetlerinin iâşesi ile meşgul olacaklardı, diğer kuvvetler Enver Paşa başta olmak üzere sabahki yürüyüş sırasıyle hareket ederek akşam üzeri Belcivân'a varıldı. Şehir tamamen boşaltılmış, halk dağlara çıkmış. Esasen Belcivân'ın kalesindeki binalar da Korgan dâhil tamamen boş olduğu için bir sıkıntı çekilmeden asker yerleştirildi. Bol erzak dağıtıldı. Enver Paşa da 50 metre kadar yüksekte tepe başındaki Korgan'ın bir odasında misafir edildi. Yatsı namazı kılındıktan sonra geç vakit Devletmend Bey de köyünden Belcivân'a döndü. 14 yaşında bulunan büyük oğlu Osman Kul'u da beraber getirmişti.

Devletmend

Buhârâ Emîrliği'nin sukûtundan sonra Belcivân Vilâyeti'ne cumhuriyet hükûmeti tarafından bir idâre memuru gönderilmediğinden Devletmend Bey'in kendisi burada "Devlet"ti. Âdilâne hareketleri ile çok büyük sempati kazanmış, halk içinde bir dediği iki olmuyordu. Son derece disiplinli hareket ettiğinden erzak ve cephane boldu. Bu havalideki askerler ile Enver Paşa'nın kuvvetlerini bir sene barındıracak kadar zengindi.

Devletmend Bey kendisi aslen Tacik olmasına rağmen çocuklarına "Türkmen" adı verecek kadar Türkmen, gerçek manada Müslüman ve çok dindar bir insandı. Buhârâ Tacikleri ile ilgili genel kanaate rağmen çok cesur ve şa-

vaşçı ruhlu idi. Gece-gündüz beraber olduğumuz bir ay gibi bir zaman içinde yanlış hiçbir hareketini görmedim, duymadım. Kendisi hiçbir zaman “Kadîmî” olmadığı halde “Cumhuriyetçiler”den bazılarını sevmiyordu. Tahmin ediyorum bunlardan biri de Osman Hoca idi. Herhalde “Cumhuriyet” mülkî idarelerinin buralara girmemesinin sebebi de buydu. Kesinlikle Lakaylar’a benzeyen veya onları andıran düşünce ve eğilimleri yoktu. Enver Paşa ve Osmanlı Zabıtları’ne ölümüne bağlıydı. Paşa’ya aşk derecesinde tutkundu. Paşa da ilk görüşte onun kişiliğinin farkına varmıştı. Onun için, Belcivân Korganı’nda ilk geceyi bir odada beraber geçirdiler. Vaziyeti Paşa’ya tamamen anlattı. Erzaklar ve hayvanları, Dere-i Payan civarında köylerde depo yapmışlar. Şayet Rus kuvvetleri Belcivân’ı işgâl ederse 50 - 60 silâhlı ile o köylere çekilerek senelerce Ruslar’a teslim olmadan kalabileceklerini düşünmüşler, o şekilde tedbir almışlardı. Devletmend’den durumu öğrenince Paşa çok memnun oldu ve düşüncelerini şöyle ifâde etti:

- Önümüz kıştır. Bu saldırıları şu sarp dağ mıntıkasında karşılayıp oyalama suretiyle kışı geçirmeye muvaffak olursak kar bastırınca bu mıntikalarda kuş bile uçamaz. Arkamızda Darvâz ve Karateğin Vilâyetleri var. Darlaşırsak o vilâyetlerin erzak ve mühimmatından istifade ederiz. Önümüzdeki baharda da Allah bir çıkar yol gösterir elbet.

Bu düşünceleri Devletmend Bey de takviye ederek cesaret veriyordu. Gece yarısına kadar konuştular, plânlar ter-tiplidiler. Bu arada yarınki konak yerlerinin listesini verdiler. Bu listede yerleştirme aşağıdaki gibi düzenlenmişti:

Enver Paşa’nın karargâhı Abıdere-yi Payan, Danyal Bey’in in karargâhı Abıdere-yi Balâ, Faruk Bey’in karargâhı Dere-yi Rek, iyileşerek birliklerinin başına dönen Cüneyd Bey ve Sahipnazar’ın karargâhı da Buştekin köyündeydi. Aynı şekilde Osman Çavuş’un kumandasındaki alay Pençdud; Behram ve Börü Bey Alayı Cindere; mitralyöz

bölükleri İşmurad ve Şirmehmed'in karargâhı ise tam Belcivân üzerindeki hâkim bir nokta olup şehir ile köy arasında yüz metre yüksekliğinde bir uçurumla ayrılmış olan Zerdek köyündeydi. Buradan, Belcivân'ı işgâl edecek Rus kuvvetlerini mitralyöz ateşi ile tâciz edeceklerdi. İşmurad'ın üst kısmında Handekend'de Belcivânlı Mirza Salih kuvvetleri, Behram ve Börü Beylerin üzerinde Abışar'da Belcivânlı Mirza Bey'in kumandasındaki kuvvetler bulunuyordu. Enver Paşa karargâhının üst kısmında Seri Çeşme köyünde Devletmend Bey'in kayınbiraderi Abdülkadir Bey'in kumanda ettiği kuvvetler vardı. Teber Bey'in kuvvetleri Havalin kasabası Dere-yi Bala yönünde bulunuyor ve Havalin şosesi ile Hazreti Sultan Deresi'nin birleştiği yerleri kontrol altında bulunduruyordu. Bu dere geçidi 50 kişilik bir kuvvetle iyi muhafaza edilirse ordular gelse bile geçemezdi. Bu durumda düşman taarruzunun Gölâp istikametinden Havalin kasabasına doğru olacağı düşünülüyor, yani düşmanın taarruzu halinde Havalin de tahliye edilerek bu şartlarda muharebe kabul edilecek bir hâle konuyordu. 14 Temmuz günü akşamına kadar birliklerimiz yukarıda tespit edilen köylere yerleşmiş bulunuyorlardı. Ayrıca her birlik kumandanının emrine 10 yerli süvâri kılavuz olarak verildi.

Son Durak

15 Temmuz, Narek: Bugün sabah erkenden düşmanın hareketi hakkında bilgi toplamak maksadıyla Kuşbulak istikametine 10 kişilik bir keşif kolu sevk edildi. Bu keşif kolu daha ileriye gitmeden, Korgantepe istikametinden gelen bir düşman süvâri fırkasının Aksu kasabasını işgâl ettiklerini bildiren Hüseyin Çavuş'un raporunu aldık. Bu malûmat üzerine Hüseyin ve Osman Çavuş kuvvetleri ile

mitralyöz bölüğünün yeni yerlerine adeta yapışmaları hakkında hemen Belcivân'a emir yazıldı.

Devletmend Bey'le Enver Paşa'nın verdikleri karar gereğince kuvvetlerimiz bu mıntıkada kışlayacaklar, düşman taarruzunun şiddeti geçtikten sonra yapılacak hareket tespit edilecekti. Bu karara binaen her birlik kendi cephesinde düşman taarruzunu def edebilecek istihkâmlar hazırlamaya koyuldular. Bu tarihi takip eden günlerde Paşa bizzat her birliğin karargâhını ve istihkâmlarını ziyaret ediyor, askerlerin ve kumandanların mâneviyatı üzerine tesir edecek konuşmalar yapıyor, herkesi ayrı ayrı taltif ediyor, rütbelere tevcih ediyordu.

Enver Paşa yerli usullerine uyarak yerli kumandanlara elbise hediye ediyordu. Bu cümleden olmak üzere Devletmend Bey'i de, karargâhını da ziyaret ettik. Paşa, kendisine Buhârâ Emâreti'nin en büyük rütbesi olan "İkinci Vezirlik" rütbesini verdi. Ayrıca Buhârâ'nın kıymettar kumaşından hazırlanmış olan bir hılat ve bir de sarık ile kendisinin taşıdığı Karadağ tipinde Lagant bir tabanca hediye etti.

Bolşevik kuvvetlerinin Düşenbe'ye girişinden sonra mola vermeden düşman takibinden izimizi kaybederek oldukça emin, bol erzaklı bir muhitte yerleşilerek dinlenilmesi, Paşa'nın da herkesle bizzat alakadar olması asker arasında umumiyetle mesut bir hava yaratmıştır.

16 Temmuz, Abıdere-yi Payan: Gölâp Leşkerbaşı Paşa Hoca ve Aşûr Bey'den bir mektup geldi; özeti şöyledir:

"Başkumandan Paşa'ya.

Saraykemer istikametinden gelen üç alay Rus askeri Gölâp'ı işgâl etti. Biz kuvvetlerimizi Lengeran'a, Taciklerin Leşkerbaşısı Mirza Togay Murad da Müminabad kasabasına çekti. Sazaklı köylerinde barınmakta bulunan Togay San da kuvvetlerini Poşıyan köyünün güneybatısındaki sırtlarda bulunan köylere kaydirdi. Togay San'nın askerleri Saraykemer istikametinden gelen Rus kuvvetleri ile epey bir muharebe yaptı, düşman birliklerini pusuya

düşürüp çok askerini öldürdü. Fakat Gevrekli istikametinden gelen bir alay Rus askeri baskın çıkarak Togay'ı güney doğudaki sırtlara çekilmeye mecbur etti. O sıralarda muharebeye devam ederek Poşıyan köyünün üzerine geldiler. Biz muharebe yapmadan Gölâp'ı boşalttık. Sazaklı havalisindeki köyleri Ruslar tamamen yakmışlar, kadın ve çocukları öldürmüşlerdir. Böyle bir faciaya bizim gönlümüz razı olmadı. Onun için de muharebe etmedik. Şimdi, düşman bizim üzerimize taarruz ederse ne gibi bir hareket etmemiz lâzım gelecek? Emrinizi bekliyoruz. Bâkî selâmünaleyküm.”

22 Temmuz: Paşa Hoca, Aşur Bek, Mirza Tagay Murad'a müşterek bir mektup yazıldı:

“Gölâp Leşkerbaşılanna.

Düşmanın size taarruzunu beklemeden Lengeran ve Müminabad kasabalarını terk edin. Düşmana mevcudiyetinizi hissettirecek bir hareketten sakının. Askerlerinizi Gölâp Havalin şosesinin şarkındaki sarp dağ köylerine yerleştirin ve bu suretle sessizce düşman hareketinin neticesini bekleyin. Daimî olarak bizim karargâh ile münasebetinizi devam ettirin. Baki Hüda'ya emanet eylerim.

Enver.”

Maiyyet kumandanlarının birlikleri münasip yerlerdeki istihkâmlara kadar epeyce ilerledi. Çok yerlerde serbest ayakta gezilebiliyordu. Düşman kuvvetleri de Belcivân'ı işgâl etmeye hazlanıyor gibiydi; ama hâlâ gözüküyorlardı. Biz öğle namazını kılarken Belcivân istikametinden mitralyöz sesleri duyulmaya başladı. Namazdan sonra Enver Paşa muhafız askerlerinden bir manga alarak mitralyöz sesinin geldiği cihete doğru hareket etti. Paşa, Puşte köyüne geldiği zaman mitralyözcü İşmurad Çavuş'un raporunu getirmekte olan postacı da karşıdan geldi. Raporunda, “50 atlı kadar düşman süvârileri Belcivân kasabasının varoşlarına kadar girdiler. Kurşun menziline girdiklerinde mitralyöz ateşine tuttum. Görebildiğimiz 8 – 9 düşman süvârisine isabet oldu. Diğerleri dağıldılar.” deniliyordu. En-

ver Paşa muhafız mangası ile Zerdek köyüne İşmurad'ın siperlerine kadar gitti. Akşama kadar orada kaldı. Düşmanın hedefinin Belcivân olduğu artık iyice anlaşılmıştı. Kısa bir süre sonra keşif kollarından aynı mahiyette tehdid edici haberler karargâha ulaştı. Paşa akşam ezanından sonra karargâha döndü ve aşağıdaki kısa tamimi yazdırdı:

“Abıdere-yi Payan, 22 Temmuz 1922

TAMİM

Bugün öğleden sonra keşif kollarımız Belcivân'ın boşaltıldığını tespit etmişlerdir. Düşman kuvvetleri bu gece karanlığında şehri işgâl edeceklerdir. Bu işgâlden alınacak cesaretle ileri harekete devam etmek ihtimali kuvvetlidir. Binaenaleyh gerek karargâhlarda ve gerekse istihkâmlarda son derece müteyakkız bulunmak lâzımdır. Şayet böyle bir taarruz zuhur ederse düşmana şiddetle karşı koymak icâp edeceğinden bölüklere, takımlara lâzım gelen talimatın verilmesini rica ederim.

Enver”

22 Temmuz 1922: İşmurad ve Osman Çavuş'tan alınan raporlarda, Bolşevik kuvvetlerinin gece Belcivân'ı işgâl etmiş oldukları bildiriliyordu. Sabah saat 11 raddelerinde karargâha Devletmend Bey geldi. Enver Paşa'ya karargâhının kendi köyü olan Deşdabad'a nakledilmesini teklif etti. Paşa evvelâ bu teklifi kabul etmek istemedi. Fakat Devletmend Bey çok ısrar edince onu kırmamak için Kurban Bayramı'ndan sonra karargâhı Deşdabad köyüne nakletmeye karar verdiler. Bu karara Devletmend çok memnun oldu. Her ikisi beraber istihkâmların teftişine çıktılar. Odadan dışarı çıktıkları zaman Paşa, Devletmend'e hitaben,

- Size bir şey ikram edemedik, beni köyünüze davet ederek ikramı unutturdunuz, dedi.

Mirza Muhiddin'i çağırdı

- *Bize koruk şerbeti yap getir*, diye emir verdi.

Mirza Muhiddin çok ihtiyatlı, tedbirli bir adamdır. Memlekette kahve yapmak adet değildi. Çay yapmak da uzun sürüyor diye, üzüm koruklarını toplamış, bir küpçük koruk suyu çıkartmış, bir bardak koruk suyuna iki kaşık şeker karıştırıyor, Paşa ve misafirlerine şipşak koruk şerbeti ikram ediyordu. Bu sefer de hemen iki bardak koruk şerbetini Devletmend ve Paşa'ya takdim etti. Her ikisi bu şerbetleri ayakta içtiler. Şerbet Devletmend'in hoşuna gitti. Siperlere hareket ettiler. Yine muhafızların başında Nafi Bey'i götürdü. Bugün de kendisi ile beraber benim gelmemi emretti. Arkalarına takıldım. Cindere köyünde Behram ve Börü Beyler'in siperlerini gezdiler. Sonra Cindere'den daha çukurda bulunan Pençdud siperlerine yukarıdan aşağıya doğru yürümek lâzım... Fakat başka bir yol da olmadığından mutlaka bu yolu takip etmek icâp ediyor. Ama bu yol da şehrin kalesindeki düşmanın hedefine maruzdur. Onun için bu yol üzerinde tek tek ve süratle yürümek icap ediyor. Dikkat etmeyenler bu dik bayırda kurşunu yiyor. Önce Enver Paşa Sultan'ı hızla sürdü. Hareket ederken muhafız askerlerinin yerinde kalmalarını emretti. Esasen Paşa birkaç defa bu ekzersizi yaptığı için Sultan yukarıdan aşağı ustalıkla inmeye alışmış. Onun arkasından Devletmend Bey dörtnala indi. Onun atı da yerli dağ atı. Böyle iniş ve yokuşlar vız geliyor. Benim bindiğim at düz ovada yetişmiş. Böyle dik yamaçlarda yukarıdan aşağıya koşmasını belki başaramaz korkusu beni sardı. Ne de olsa orada kalmak olmaz. Aksiliğe bakın benim atımın rengi de beyaz. Düşman gözcüsünün arayıp da bulamadığı bir hedef. Çaresiz yiğitliği elden vermemek için Devletmend Bey'in arkasından boz ata bir mahmuz yapıştırdım. Kaç adım yürüdü farkında değilim. İki bacağımın arasında müthiş bir patlama oldu. Kurşunlar her taraftan ısıklıyor. Nasıl oldu bilmem, benim boz at da şaha kalkmak istedi. Arka ayak-

ları yukarıda olduğu için şaha kalkamadı. Sol tarafına devrildi. Ben de kendimi kurşunlardan sakınmak maksadıyla sağ tarafa attım. Birkaç takla attıktan sonra ayağa kalktım. Hedeften kurtulmuştum. Kendimi yokladım. Bana isabet filan yoktu. Atımın yanına koştum. Zavallı hayvan tir tir titriyor. Boynunun üst kısmında küreğe varmadan, bir de tam boğazının altından beyaz tüylerin üzerine kan akıyordu. Alnını okşadım, yaralarına baktım. Üstteki yara ağır, boynunu delmiş. Boğazındaki yarası deriyi delerek geçmiş.

Fuzayl Mahdum

23 Temmuz, Abıdere-yi Payan: Düşman karargâhında bir hareket yok. Zerdek köyünde bulunan İşmurad Çavuş, Belcivân şehrinin içindeki düşmanın her hareketini tespit ederek karargâha bildiriyordu. Belcivân'da takriben 24 süvâri, iki topçu taburu ile adeta asker yığınağı yapılmış. Daha da parça parça birlikler gelmeye devam ediyordu.

Bugün Fuzayl Mahdum Bek'den 2000 mavzer mermisi, bir miktar erzak geldi. Raporuna geçmeden önce bu kahraman insandan da iki satır bahsetmek istiyorum: Kendisi yine aslen Tacik ve evvelce de söylediğimiz gibi Karateğin Basmacıları Leşkerbeşısı idi. Karateğin ile Fergana arasında Alay Dağları bulunuyordu. Bunun için bura insanları "Buhârâ Miskinliği" yerine "Fergana Ataklığı" ikliminine tâbidirler. Bunlarda "*Basmacılık*" Ferganalılar gibi ruha işlemişti. Fuzayl'ın askerleri de en az Devletmend askerleri kadar gözü kara insanlardı. Kendisi çok dindar ve vatansever bir insandı. Fuzayl sonuna kadar Paşa'ya ve Millî Mücadele'ye bağlı kaldı. Yine Tacik İşan Sultanı da tesir sahası dışına çıkarmadı. Esasen Doğu Buhara'nın bu "Dağ Tacikleri" canları gibi imkânlarını da mücadeleden esirge-mediler. Belki bir gün bu kurtuluş mücadelemizin tarihi yazılırsa mutlaka bunların hakkını vermek gerekecektir.

Fuzayl Mahdum yukarıda sözü edilen raporunda, Fergana Mücâhidleri'nin Rus kuvvetleri tarafından sıkıştırıldığını, Şir Muhammed'in toplu halde bir savunma yerine gruplar halinde karşı koymak yoluna giderek tam müdafaaya geçtiğini; Bolşevikler'in muharebenin kabul edildiği mıntikalarda köyleri ve şehirleri yakmaları, halkı istisnasız kadın ve çocuk demeden katliam yapmaları, mücâhidlerin mâneviyatları üzerinde büyük tesir husule getirmesi dolayısıyla birçoklarının mücahedeye devam edemeyerek, efrad-ı âilesinin kurtarılmasını bahane etmek suretiyle dağılmasıyla, zayıflayan kuvvetini Alay taraflarına çekilmiş bulunduklarını, öte yandan Karateğin'in kuzey cephesinin tehlikeye maruz bulunduğunu ve kuvvetlerinin tamamının Alay Dağları istikametinde toplandığını ve bir miktar kuvvetini de Feyzâbad ve Garın şosesinin muhafazasına ayırdığını bildiriyordu. Şayet Ruslar sıkıştırırlarsa Belci-vân'da kalmayıp Karateğin'e gelmesi için Paşa'yı da davet ediyordu.

Aynı gün İşan Sultan'dan da bir mektup geldi. Kendi köyünün civârındaki altın madeninden istihsal ettiği ham altından 8-10 parça, takriben 400 miskal altın ile 10 çuval kadar kuru dut, 100 kilo kadar dut helvası göndermiş. Bunları Kurban Bayramı'nda mücâhid askerlere dağıtılması için gönderdiğini, kendisinin de bayramı müteakip ziyaret etmek için Abıdere-yi Payan Karargâhı'na geleceğini yazıyordu. Fuzayl Mahdum'un göndermiş olduğu mermileri ve İşan Sultan'ın göndermiş olduğu kuru dut helvasını da birliklere dağıttık.

Kurban Bayramı'na Doğru

24 Temmuz. Kurban Bayramı'na 10 gün kalmıştı. Hediyelerin gelmesinden de kutsal günün yaklaştığı belliydi.

Yüzyıllarca İslâmiyet'in beşiğı olmuş bu topraklarda dinî bayramlarımıza çok ehemmiyet verilirdi. Bugün sabah namazından sonra İşan Sultan ve Fuzayl Mahdum'un postacılarını yolcu ettik. Onlara birer teşekkür mektubu yazdık. Abıdere-yi Payan Karargâhı ile daima temasta bulunmalarını iyice tenbih ettik. Fuzayl Mahdum'a Fergana Leşkerbaşı Kır Şirmed Bek ile temasa geçerek durumlarından karargâha ayrıntılı bilgi verilmesi husûsunda ricâda bulunduk. Şayet Şir Muhammed sıkışık bir vaziyette ise, kendisinin ve maiyyetinin Karateğın'de barınmalarına müsaade edilmesi ayrıca hatırlatıldı.²⁵

Bugün ayrıca Dere-yi Balâ ve Havalin Leşkerbaşı Teber Bey Enver Paşa'yı ziyaret etti. Bu zât Belcivân havalisinde Devletmend'den sonra ikinci derecede gelen eşraftandır. Kendisi çok mazbut, temiz ahlâk sahibi ve aldığı görevi bitiren bir adam. Paşa'ya bayramda askerlere dağıtmak üzere 17 parça doksan mıskal ham altın, 9 adet Buhârâ'nın en kıymetli kumaşından dikilmiş kemha çapan ve kendi ustaları tarafından imâl edilmiş bir kılınç, iki at hediye getirmişti. Enver Paşa da kendisine baştan ayağı donanmış bir at ve bir de "Mayher" tabanca hediye etti. Ayrıca Buhârâ Emâreti'nin vezirlikten bir aşağı rütbesi olan "Bi" rütbesini verdi.

Pençdud istihkâmındaki Osman Çavuş'tan alınan raporda, bir tabur kadar Bolşevik süvârisinin Havalin şosesini takiben dereden çıktıklarını, bir müddet karşılıklı ateş teatisinden sonra tekrar Belcivân'a çekildiklerini bildiriyordu.

²⁵ "Şir Muhammed Bek"ın Enver Paşa nezdinde kardeşi Roz Muhammed komutasında 75 kişilik sembolik birliği mevcuttu. *Hatıralar*'da çok geçmiyor ama bu birlik Buhârâ'dan beri Paşa'nın güçleri arasındadır. Bu sebeple Fergana'nın durumunu, Şirmed-Fuzayl ilişkilerini Paşa çok iyi bilmektedir. Kitaplarımızda ayrıntılı olarak belirttiğimiz gibi bunların araları çok da iyi değildi.

25 Temmuz: Bugün Enver Paşa siperleri teftişe çıktı. “Mirza Nefes beraber gelsin,” demiş. Mirza Muhiddin emri tebliğ etti. Nafi Bey yine gülüyordu:

- Hapı yuttun, bu sefer sakın Bolşevik kurşununa hedef olmamaya gayret et. Çabuk git Paşa atına binmeden yeti-şirsin. Koruk şerbeti içer, sana da ikram eder, diyordu.

Hemen atıma atladım, Paşa’nın avlusuna girmiştim ki Danyal Bey de geldi. Bizi görünce Paşa dışarı çıktı. Atının getirilmesini istedi. Karargâhın bu işlerine bakan Mehmet Şerif “Sultan”ı getirinceye kadar Mirza Muhiddin koruk şerbetini yetiştirdi. Paşa şerbeti içince hakikaten bize de birer kâse şerbet vermesi için Mirza Muhiddin’i ikaz etti. Nafi Bey biliyormuş meğer. Evvelce birkaç defa kendisi koruk şerbetinden uçlanmış. Danyal’la Paşa’nın arkasına takıldık. Evvela Afşar ve sonra Cindere siperlerini teftiş ettik. Cindere’den dolaşarak Handekuş köyüne gittik. Köyün alt kısmından siperlere girdik. Paşa siperlerdeki askerleri okşadı, tüfeklerini yokladı. Bazılarının tüfekleri ile nişan atışı yaptı ve kendilerine de yaptırdı. Bu siperde bir saatten fazla meşgul olduk. Siperden ayrıldığımızda vakit öğleye gelmiş bulunuyordu. Oradan Pençdud siperlerine gitmek için tekrar Cindere’ye gelip aynı yoldan inmek lâzım. Fakat Handekend kumandanı Mirza Salih karargâhına davet etti. Evi de o köyde idi. Enver Paşa daveti kabul etti ve Handekend’de Mirza Salih’in evine gittik. Danyal Bey müsaade alarak kendi karargâhına döndü. Öğle namazından sonra bu evde yemekler yendi. Paşa hareket etmeye hazırlanırken, iki at; bir adet Buhârâ’da imâl edilmiş savat işlemeli kılıfta, kabzası som gümüşten, altın kakmalı eğri Mangıt kılıcı, 9 adet çapan hediye etti. Bunun üzerine Enver Paşa da kendisine bir “Browning” tabanca, askerlerine dağıtmak üzere 50 Buhârâ Altını ve Buhârâ emâretinin “Toksaba” rütbesi ile taltif etti. Emrindeki korbaşılardan 4 kişiye “Karakulbeyi”, bir kişiye “Mirahur”, 6 kişiye de “Cebeci”lik

rütbeleri tevcih etti. Bu yarlıklar Erkân-ı Harbiye’de yazılarak teksir edilmiş, isim ve rütbe yerleri boş bırakılmış, ancak mühürlenmiş ve imzalanmış hazır bir vaziyette daima terkideki çantamızda bulunmakta olduğundan bir saat içinde 20 - 30 adet imlâ edilerek merâsimle taltif edilenlerin başlarına kısıtılırdı. Bu adamlar taltif edildiklerini halka göstermek için o yazılı kâğıdı başlarında üç gün taşırlardı. Handekend’de bu merasim yapılırken vakit geçmiş, ikinci olmuştu. Namaz edasından sonra Handekend köyünden hareket edilmek üzere iken Mirza Salih, Hisar’da imâl edilmiş ipek kumaştan bir elbise ile içeri girdi. Bu elbiseyi herif benim sırtıma geçirdi. Bu şekilde herkes memnun ve sevgi ile vedalaşarak buradan ayrıldık. Cindere’ye geldiğimiz zaman güneş batmak üzereydi. Paşa aşağıya inmedi ve oradan karargâha döndük. Karargâha geldikten sonra muhafız askerlerine birer altın, bayrak taşıyan milislerden Nariddin’e de beş altın bahşiş verildi.

Karargâha geldiğimizde Nafi Bey Hisar çapanını görünce yine bana takılmadan edemedi.

- Mirza Salih sana Pençdud yokuşundan korkmaman için cesaret vermek maksadı ile çapan giydirmiş. Böyle olacağını bilseydim ben de Paşa’nın arkasından ayrılmazdım, dedi.

Ben de o çapanı kendisine hediye ettim. Fakat herif kısa boylu olduğundan çapanın içinde kayboldu.

- Bunu ben sonra giyerim, dedi.

Katlayıp heybesine koyması için seyisine verdi. “Bu bir hatıradır.” dedi. Kadere bakın ki bir buçuk sene sonra Tahran’a geldiğimiz zaman arkadaşlarla beraber maddi yönden çok kötü duruma düştüğümüzde Abdullah Recep, bu çapanı bir dellal marifetiyle 15 tûmene sattı, kabilemiz üç gün bu para ile iâşe edildi.

Muharebe olmadığı günler Enver Paşa geceleri karargâha yakın maiyyetini yanına toplar, kendileri ile hasbihal

eder, yapılacak işleri kararlaştırır, bazen de hayatından parçalar anlatır, eğlenir ve eğlendirirdi. Bu gece de böyle oldu, hep beraber oturduk ve sohbet ettik. Belcivân Leşkerbaşlıları kendisine bağlılıklarını göstermek için birbirleri ile yarış etmelerinden çok memnun olmuş,

- İlk zamanda Göktaş'ta İbrahim Lakay'a gitmeden Belcivân'a gelmiş olsaydık belki daha hayırlı olurdu. Düşenbe harekâtımız biraz gecikse bile iyi netice verirdi. Buhârâ askerlerini toplu olarak tutar, Bolşevikler kendini toplayınca ya kadar Buhârâ'yı bile işgâl ederdik. O zaman iş bambaşka olurdu, diye hayıflanarak, lâkin bu talihsizlik yalnız benim değil zavallı siz ırkdaş ve dindaşlarımızın da kaderi imiş ki henüz çilemiz dolmamış. Böyle olmamış olsaydı, İbrahim Lakay heyûlâsı yolumuzun üzerine dikilmiş olmazdı, dedi ve gözleri doldu.

Amanullah Han'ın ikazından sonra Paşa, çok mahzun görünüyordu. Her halde ilâhî bir hissin vukuunun tesiri altında idi. Bu günlerden sonra eşine mektup yazdığına da pek şâhit olmadım. İşte böyle otururken kendilerine hatırlattım:

- Efendim bu günlerde vaktiniz var. Âilenize mektup göndermek isterseniz Darvaz yolu ile Afganistan'a geçiririz, dedim.

- Orası çok uzak, bir mektup için tâ Darvaz'ı dolaşacak postacıya yazık. Bu kadar külfete değmez. Kâbil'de Bedri ve Hacı Sâmi vaziyeti bildirirler. Benim yazmama gerek yok, dedi.

27 Temmuz 1922, Abıdere-yi Payan: Belcivân'ın ikinci adamı Teber Bek'in askerlerinden bir müfreze iki kolu arkasına bağlı birini getirdiler. Bir de Rusça yazılmış mektup. Ayrıca Teber'den bir rapor:

"Bu gönderdiğim adam Kengürt'ten Gölâp'a bu mektubu götürürken Togay Sarı'nın askerleri tarafından yakalanarak size

gönderilmek üzere bana sevk edildi. Elindeki Rusça mektupla beraber karargâha gönderiyoruz.”

Mustafa Şakuli tercüme etti. Mektup bir askerî emirdi. Belcivân'ı işgâl etmiş olan kolordu kumandanına ait görünüyordu. Tercümenin sureti şöyleydi:

- “1. Gölâp işgâli tamamladıktan sonra bir alay Amu Nehri kenarını takiben Mahan Geçidi'ni tutsun.
2. Gölâp Garnizonu'nu muhafaza edecek kadar bir kuvvet terk ederek, kuvvetlerinizin tamamı denensin, her iki kenan tara-
yarak Havalin kasabasını işgâl edin.
3. Basmacılar Havalin, Belcivân ve Hazreti Sultan arasındaki an-
zalı mıntıkalara toplanmışlardır. Belcivân'dan hareket edecek
olan kuvvetlerle Havalin-Belcivân arasında birleşmeğe çalış-
arak, çevrilerek imhâ edilmeleri hususunda icâp eden tedbirleri
alın.”

Bu rapora göre, Ruslar'ın plânları açıktı. Esasen vaziyetin bu şekil alacağını Paşa evvelce de söylemişti. Çevrilerek imha edilmemiz isteniyordu. Merdivenin en son basamağına çıkılmış, daha gidecek bir yer kalmamış olduğundan kanımızın son damlasına kadar kendimizi müdafaa etmemiz gerekiyordu. Karargâhta bu hususlar inceden inceye hesap edilerek Leşkerbaşılar'a aşağıdaki tamim yazıldı:

“TAMİM

Abıdere-yi Payan, 27 Temmuz 1922

1. Paşa Hoca, Aşûr Bey, Mirza Tagay şimdiki bulundukları yerlerden hareket ederek Gölâp-Havalin şosesi boyunca Havalin Çayı'nın güney sahilindeki Mezdek köyünde bir miktar devriye asker bırakarak, diğer bütün kuvvetlerle adı geçen çayın kuzeyindeki Sengizar köyüne yerleştirin. Gölâp yönünden

gelen düşman kuvvetlerine karşı müdafaa muharebeleri yapılacaktır.

2. Teber Bey kuvvetleri, Havalin kasabasını boşaltarak âile efradı ve halkı Dere-yi Balâ'ya gönderecektir. Askerlerinin tamamını Zağrabucak köyüne toplayarak Belcivân-Havalin şosesine paralel akan Hazreti Sultan Deresi'nin geçidini tutacak, icâp edersa Gölâblı kuvvetleri takviye edecektir.
3. Çerkez Hüseyin ve Mitralyöz Bölüğü Havalin kasabasını görece şekilde yerlerini koruyacaklar, bunlar da Gölâp Leşkerbaşları ile haberleşerek hareket edeceklerdir.
4. Mirza Salih'in kuvvetlerini Pençdud köyüne nakledecek, Osman Çavuş'un siperlerini işgâl edeceklerdir.
5. Mirza Toksabay'ın kuvvetleri Cindere köyüne yerleşerek Behram ve Börübatas'ın siperlerini işgâl edecektir.
6. Osman, Behram ve Börü Bey'ler askerlerini Abıdere-yi Payan'a nakledecekler, karargâh muhafız birlikleri ile ihtiyatta kalacaklardır.
7. Faruk Bey'in kuvvetleri oldukları yerde de kalarak, Cindere ve Pençdud siperlerini her an takviye edebilecek vaziyete bulunacaklardır.
8. Devletmend Bey'in kuvvetlerinin tamamı Serişeşme köyünde kalacak miktar-ı kâfi bir müfreze ile Ab-ı Şark köyünün siperlerini işgâl edeceklerdir.
9. Düşman kuvvetleri mücâhid kuvvetlerine taarruz ettikleri takdirde mücâhidler son kurşunlarına kadar müdafaalarına devam etmeleri lâzımdır. Bu cihetin ehemmiyetle askerlere telkin edilmesini bilhassa Leşkerbaşılardan rica ederim. Gayret sizlerden, nusret Allah'tandır.

Naib-i Emîr-i Buhârâ Enver"

Bu 9 maddelik tamimi çoğaltarak Paşa'ya imza ettirdikten sonra zarflayarak gönderdim.

Hâlâ Lakay İhâneti

Kapının önünde iki eli arkasına bağılı duran postacı dikkatimi çekti. Yanına yaklaştım. Baktım ki iyi tanıdığım ve ahababım. Zamanında benim hesabıma fıstık ve ceviz toplayan komisyoncu Mollahal Mümin isminde Kengürtlü Karluk kabilesinin eşrafından nâmuslu bir adam. Rengi sararmış, saç sakal birbirine karışmış, üstü başı perişan ve bir kulağını da kesmişler. Omuzları kan revan içinde. Sordum,

- Mollahal Mümin bu ne hâl?

Adam da beni görünce tanıdı, bir ah çekti.

- Ah Mirza Eke mahvoldum, diye hüngür hüngür ağlamaya başladı. Kollarını çözdürdüm, seyislerin bulunduğu odaya götürdüm, karnını doyurttum. Elini yüzünü yıkadı. İstirahat ettikten sonra kendine geldi. Nafı Bey'le beraber bu adamı Paşa'nın huzuruna götürdüm, vaziyeti anlattım. Paşa çok meşgûldü.

- Mademki nâmuslu bir adammış, ifâdesini alın ve serbest bırakın, dedi.

Mollahal Mümin'in ifâdesini kendi ağzından tespit ettim:

- Enver Paşa Leşkeri Gevrekli'den ayrıldıktan iki gün sonra buraya pek çok Rus askeri geldi. Bunlardan bir kısmı bizim taraflara da dağıldılar. Uğradıkları köylerde davar, at, sığır her ne gördüyseler tamamen topladılar. Ellerine geçirdikleri insanları da bir yere topladılar. Bu adamlarını da Kengürt'e getirdiler. İkinci bir posta da bizim taraftaki köylerde buğday, arpa namına ne varsa topladılar. Bunların bir kısmını Kengürt'e, bir kısmını Gevrekli'ye taşıdılar. Ben de onların zoru ile Kengürt'e getirildim. Bir müddet orada kaldıktan sonra yanıma iki adam verdiler, "Bunları Gölâp'a götür," dediler. Ben onları Farhar yolu ile Gölâp'a götürüyordum. Henüz Farhar şosesine çıkmadan akşam oldu. Kızılbulak köyünde kaldık. Burası Lakayların köyü-

dür. Bizi misafir ettiler, aynı zamanda Togay Sarı'ya haber göndermişler. Sabahleyin biz atlanıp yola düşeceğimiz zaman 50 kadar Lakay atlısı ile Togay Sarı bizleri yakaladı ve yanımızdakileri öldürdü, benim de bu kulağımı kesti. Ruslar'ın üstümde bulunan mektubuyla beraber beni sizin yanınıza gönderdi. İşte şimdi buradayım. Malım mülküm, balam, çakam Ruslar tarafından alındı ve öldürüldü. Bir kulağımı da Togay Sarı aldı, canımı da Enver Paşa alsın da ben halas bulayım.

- Rus kuvvetleri çok mu, nerelerde kalıyorlar, köyleri yakıp ele geçirdikleri insanları öldürüyorlar mı? diye sorduk:

- Ben kendi köyümden Kengürt'e kadar zorla getirildim. Bizim köydeki Rus askerleri 200'den biraz fazla idi. Kengürt şehrinde ise çok adamları var. Bir taraftan geliyor, bir taraftan Belcivân tarafına gidiyorlardı. Hesabını bilmiyorum. Benim gördüğüm köyleri yakmadılar, adam da öldürmediler. Köylerde zaten kimse kalmadı. Bir iki kişiye de bir şey demiyorlar. Yalnız tutsak alıp hizmet ettiriyorlar. Lakin Gevrekli ve Kengürt köylerinde yiyecek bir nesne kalmadı. Tamamen talân yaptılar.

Esasen bu adamdan bundan fazla birşey öğrenmek mümkün değildi. Çünkü askerî harekâtta habersiz bî-çâ-re bir zât. Kendi atını kendisine verdik.

- İstersen köyüne gidebilirsin, dedim.

- Ben köyümde ne yapacağım? Köye gidersem benden iki adamın hesabını sorarlar. Buralarda kalacağım, dedi.

Devletmend Bey'in köyüne göndererek orada kendisine barınak sağladık.

Savunma Düzeni

27 Temmuz 1922, Abıdere-yi Payan: Bugün yerleşme işleri artık tamamlanmıştı. İcâp eden erzak ve mühimmat birliklere gönderildi. Belcivân'daki Rus kuvvetlerinden bir tabur kadar süvâri Pençdud mevzilerine saldırdılar. Şiddetli bir muharebe başladığını Mirza Salih'ten öğrendik. Bu bilgi üzerine Paşa, durumu bizzat görmek üzere Pençdud'a kadar gitti. Akşama kadar siperlerde dolaştı ve akşam namazını siperde kıldı, geç vakit karargâha döndü. Bu muharebede mücâhidlerimiz 3'ü ağır 11'i hafif 14 yaralı verdiler. Ruslar'ın zayıtının çok olduğu söyleniyordu. Bolşevikler'in bulunduğu nokta Pençdud istihkâmlarına nazaran daha alçak mahalde olmasına rağmen orada bir köprübaşı yapmayı başarmışlardı. Akşama kadar burayı tuttular. Durumun nezaketini anlayan Enver Paşa Cindere istihkâmlarına yeni yerleşmiş bulunan Mirza Toksaba ve Mirza Salih'in kuvvetlerini takviye etmelerini istedi. Aynı zamanda Buştekin köyündeki Cüneyd ve Sahipnazar'ın kuvvetleri de Pençdud siperleri ile alakadar olacak, bunlardan birisi her gün Mirza Toksabay'ın kuvvetlerine nezaret edeceklerdi. Yerli kuvvetlerin gevşekliklerini önlemek maksadı ile bu şekilde hareket kararlaştırıldı.

Enver Paşa bugün öğleye doğru teftiş maksadı ile muhafızları 60 Türkmen süvârisini ve karargâh bayrağını beraber alarak Havalin cihetine hareket etti. Karargâhta Danyal ve Nafi Beyler kaldılar. Belcivân cihetindeki muharebelerle alâkadar olacaktı. Öğle namazı Teber Bey'in karargâhında edâ edildi. Bir müddet istirahatden sonra Hazreti Sultan Deresi'nin şoseyi kestiği noktaya kadar gittik. Bu dere çok muazzam bir deredir. Kenarları 200 metreden daha yüksek uçurum, geçit mahallinde derenin genişliği 60 metre kadardır. Her iki tarafında geçit yüzde yirmi kadar meyille çıkılır. Bu çıkış ve inişteki yolun genişliği ancak iki at yan-

yana gidebilecek kadardır. Dolayısıyla bu tabii istihkâmın hususiyeti 50 kişilik bir müfreze ile orduları karşılayabilecek duruma getirmiştir. Bu dere Hazreti Sultan'a kadar uzanarak daha sarp, daha dar olarak devam eder. 27 Temmuz gününden itibaren bahsi geçen Pençdud siperlerinde Cüneyd Bey-Mirza Toksaba-Abdülkadir Toksaba-Mirza Salih dönüşümlü olarak birer tam gün nöbet tutacaklardı. Bu mıntıkada düşmanın hareket tarzı değişmedikçe istihkâm muharebesi bu sırayı takip edeceği hususu kumandanlara bildirildi.

28 Temmuz: Gölâp'ın Tacik Leşkerbaşısı Mirza Togay Murad'ın kuvvetleri Dehneynarek köyüne çekildi. Bu köy Havalin Deresi'nin Gölâp şosesini kat ettiği noktanın doğusundadır. Teber Bey'in kuvvetleri de Havalin Deresi'nin sahilindeki Sengizar köyüne yerleştirildi. Bunlar geldikleri yerdeki erzaklarını ve hatta bir kısım âile efradını da Dere-yi Bâlâ'ya naklederek savaş sahası dışına çıkardılar. Ayrıca bugün Lakay Togay Sarı'dan da bir mektup geldi. Bu mektupta Gölâp'taki Rus askerlerinin Poşıyan köyünü işgâl ederek buraya yerleştiklerini, bu kuvvetlerden 100'er kişilik bölüklerin köylere dağılarak talan yaptıklarını, yakaladıkları adamları tutsak kılıp hapse attıklarını, köylerde yiyecek ne varsa alıp götürdüklerini, halka çok zulüm yapmakta olduklarını, kendi mücâhidlerinin de âilelerini kurtarmak için yanından ayrıldıklarını bildiriyor ve böyle az bir kuvvetle Rusların mezalimine karşı koyacak bir kuvvette bulunmadığını, kendisine yardım gönderilmesini istiyordu. Anlaşıldığına göre Togay Baba'nın akli, daha yeni başına gelmeye başlamıştı. Sıkışınca avanesi dağılmış olduğundan imdat istemesi de gerçekten samimi idi. Togay Baba'ya cavâbi mektubu yazdık. Üzüntülerimizi bildirerek, tek tek Ruslar'la başa çıkmalarının mümkün olmadığını, gizlenerek mücadele etmeleri gerektiğini, yine de bulundukları yerde tutunamazlarsa Havalin'e gelmelerini, arkadaşlarının yanında olmalarını tavsiye ettik.

29 Temmuz 1922: Bugün Çerkez Hüseyin Çavuş'tan rapor geldi. Mitralyöz Bölüğü ile kendi bölüğü Havalin'e tamamen yerleşmişler, Tagay Murad'ın kuvvetleri de Sengizar köyünü işgâl etmiş. Paşa Hoca ve Aşur'dan henüz bir haber alamadıklarını bildiriyordu. Devletmend Bey kargâhta Paşa'yı ziyaret etti. Yerli askerlerin Kurban Bayramı'nda âilesinin yanında bulunmak arzusunda olduklarını, bunlardan evli olanlarına üç-dört gün izin vermek gerektiğini söyledi. Paşa,

- Bolşeviklerin şimdi uslu olduklarına bakmayın, bunlar fırsat gözlüyor. Bu sarp arazide hareketlerini gevşettiler. Fakat bizde ufak bir ihmal sezerlerse, derhal fırsattan istifadeyi kaçırmazlar. Onun için bilhassa bayramın birinci günü gayet müteyakkız ve derli toplu geçirmek lâzımdır. Şayet askerlerinize müsaade vermeniz muhakkak lâzım ise bugünden itibaren parti parti birer gün müsaade ediniz. Bayramın birinci günü mutlaka cephede bulunmaları şarttır. Buna göre hareket edelim. Hatta bu yapacağınız hareketleri gayet gizli komşu birliklere dahi sezdirmeden yapmanız icâp eder, dedi.

Pençdud'da sık sık çarpışmalar oluyordu. Yerli kumandanlar Cüneyd ve Sahipnazar kuvvetleri verilen emir üzerine dönüşümlü savunmaya devam etmektedir. Yerliler de yavaş yavaş siper muharebesine alışıyorlar. Olur olmaz şeyleri merak ederek başlarını siperden çıkarmayı terk ettiler. Onun için de yaralı bereli pek az. Cüneyd Bey yerli askerler arasında dolaşıyor, onlara siper muharebelerini öğretiyordu.

1 Ağustos 1922, Âbıdere-yi Payan: Enver Paşa'nın etrafındaki birlikler artık iyice oturmuştu. Düşman tarafından yapılacak herhangi bir saldırı savunma hatlarında durmaya mahkûm bir şekil arz ediyordu. Fakat Belcivân'ın kuzeyinden, yani Çildere yönünden gelen büyük derenin çok fazla uçurum olması dolayısıyla bu dere kenarında tahkimâta

lüzum olmadığını Devletmend ifâde etmişti. Bu teminatına dayanılarak kuvvetlerimizin sol cenahını teşkil eden bu derenin doğu sahili boş bırakılmış, hatta Zerdere köyü boş bırakılmış oluyordu. Devletmend'in görüşüne göre Belcivân'daki düşman kuvvetleri Havalin şosesinden başka hiç bir noktadan saldırma imkânına sahip değillerdi eğer kuş olarak uçmazlarsa. Buralarda doğup büyümüş akli başında bir kumandanın kuvvetli teminatı Enver Paşa'yı da iknâ etmiş, böylece sol cenah muhafızsız bırakılmıştı. Hatta sırf bu sebeple İşmurad, Osman Çavuş, Behram ve Börübataş güçleri Havalin'e nakledilmişti.

Düşmanın saldırı yönü ve merkezinin Belcivân olacağı düşünülmüyordu. Onun için Devletmend'in kumandasındaki yerli Tacik kuvvetler ile Cüneyd'in kuvvetleri bu cepheye görevlendirilmişti. Diğer bir ihtimale göre düşman Gölâp istikametinden saldırarak, evvela Havalin hedef tutularak orada bir köprübaşı oluşturulduktan sonra Hazreti Sultan istikametinde ileri hareketle mücâhidlerin ric'at hattı kesilmek istenecektir. Bu iki istikametten başka hiçbir taraftan düşmanın taarruz ihtimali yoktur. Paşa savunma tertibatını bu iki cepheyi nazar-ı itibara alarak plânlamış bulunuyordu. Müdafaa manzumesi şöyle şekilleniyordu: Belcivân yönünden gelecek saldırıyı Devletmend Bey'in 2000 kadar silâhlı kuvveti ile bir tabur Baysun askeri karşılayacaktı. Gölâp istikametini 400 silâhlı kuvveti ile Teber Bey, 180 silâhlı kuvveti ile Tagay Murad ve bir bölük Ferganalı ile Hüseyin Çavuş, bir mütralyöz bölüğü ile İşmurat Çavuş, şayet iltihak edebilirlerse 400 kadar silâhlı kuvveti ile Paşa Hoca ve Aşûr Beyler müdafaa edeceklerdi. Danyal ve Faruk Beylerin Alayı ile Behram ve Börübataş'ın Taburları ve Türkmen Bölüğü ihtiyatta kalacaklardı. Bu tertibat bilumum leşkerbaşılara bildirildi.

Mahşer Haftası

1 Ağustos 1922. Havalin Deresi'nin evvelce bahsedilen mevkiinde Mirza Togay Murad ve İşmurad siperlerini tamamlayarak yerleştiklerini bir raporla bildirdiler. Paşa Hoca ve Aşûr Bek henüz gelmemişler. Düşman kuvvetlerinden de henüz görünürlerde olmadıklarını yazıyorlardı. Devletmend bugün de karargâhta. Paşa ile yanyana oturuyorlar. Kurban Bayramı'nı kendi köyünde geçirmek üzere tertibat aldığını ve Paşa'yı da köye götürmek istediğini arzetti. Ulemaların hesabına göre Kurban Bayramı 4 Ağustos Cuma günüydü.²⁶ Paşa, Devletmend'in davetini kabul etti.

Enver Paşa Bayram Namazı'nın bir gün önceye alınmasını istiyordu. Bu sadece savaş ortamında bir tedbir olarak düşünülüyordu. Bayram meşgûliyetini fırsat bilen Bolşevikler'in bu yönde yapmış olabilecekleri plânları boşa çıkarmak istiyordu. Hatta cepheleri boşaltmamak için namazın iki günde de ayrı gruplarla kılınması düşünülebilirdi. Yani bir kısım askerler arefe, bir kısım askerler ise birinci gün namazı edâ edebileceklerdi. Müslümanlar arasında ananenin hilâfında böyle bir hareket için de müftüden fetva alınması cihetine gidildi. Düşenbe muharebelerinden itibaren yanımızdan ayrılmamış bulunan Lakay Molla Eğemberdi Müftü'nün:

“Vacib olan Kurban ve Ramazan Bayramı namazlarının askeri düşman taarruzundan masun kılmak maksadı ile bayramın arifesinde veyahut ikinci günlerinde dahi edâ edilse şer'an bir mahzuru yoktur. Binaenaleyh bu yıl 1340 10 Zilhicce gününde

²⁶ Enver Paşa'nın şehadet tarihi Sovyet kaynaklarında da çok çelişkilidir. N. Bakiyev, sy. 236'da Temmuz ayından bahsederken, sy. 235'de A. Recep Baysun, *Türkistan İstiklâl Hareketleri ve Enver Paşa* (Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2006) adlı hatıra eserine dayanarak “5 Ağustos” tarihini kabul etmektedir. Detayları ile birlikte doğrusu için Bkz: “Korbaşlar II” sy. 243.

edâsı icâp eden Kurban Bayramı namazı karşımızda bulunan düşmanın taarruzuna maruz kalmak ihtimâline binaen Zilhicce-nin dokuzuncu günü edâ kılınması câizdir.”

şeklinde fetvası alınıp teksir edilerek birliklere gönderildi.

2 Ağustos 1922: Enver Paşa, bugün de Belcivân siperle-rini gezdi. Öğle üzeri Pençdud siperi içindeyken tam tepe-sinden bir santimetre kafa kemiğinin üzerinden papağını kurşun sıyırıp geçti. Siyah Karagöl derisinden mamul kal-pağının üzerine yeşil otlardan sararak dolaşıyordu. Kalpak delinmişti. Saçlarını yakarak kurşun siperlerin duvarına çarptı. Paşa kalpağını başından çıkarıp baktı.

- Ucuz kurtulduk, dedi, yürüdü.

Bu durumun kimseye söylenmemesini tembih etti. Biz kendisine biraz ihtiyatlı bulunmalarını rica ettik.

- Zaten kalakalmış bir canımız var. Ne zaman isterse çıkar. Bizim ihtiyatımıza bakmaz, dedi.

Sanki o sırada ölümü arıyor gibiydi. Cüneyd ve Salih Mirza'ya veda ederken,

- Bayram günleri tekin değildir, dikkatli bulunun, diye tembihler yaparak ayrıldı.

Akşam üzeri karargâha geldiğimiz zaman Devletmend Bey'i kendilerini bekliyor bulduk. Birlikte, biz de beraber Deştabad'a gittik. Karargâhta Nafi Bey'le 40 Türkmen sü-vârisi kaldı. Bayrağımız ile 20 Türkmen süvârisi Paşa ile beraber geceyi Deştabat köyünde geçirdik. Devletmend Bey, Enver Paşa şeref verdiği için üç koyun kurban kesti, gece neşe içerisinde geçirildi.

3 Ağustos 1922: Belcivân cephesinde yine şiddetli mu-harebeler başladı. Bolşevikler verdikleri zayiata bakmadan daracık cepheye üst üste piyadelerini yığmış, mütemadi-yen zorluyorlar. Havalin istikametine giden derenin şoseye ayrılan noktasında kısmen düzlük olan ve kayalarla örtülü kenarlara iğne atsan yere düşmez. Pejmürde elbiseleri ile

sarı benizli Kızılordu neferleri armut gibi ölüme koşuyorlardı. Bereket versin tayyareleri yoktu. Fakat külüstür bir tayyareleri olsa bizim iflâhımızı keseceklerdi. Arazinin yiğitliği bize yardım ediyor. Düşman kuvvetini kar gibi eritiyordu. Enver Paşa her gün istihkâmda bir nefer gibi çalışıyor, askerleri ile omuz omuza düşmana kurşun sıkıyor, askerlerin mâneviyatı üzerinde müessir oluyordu.

Bu sabah erkenden herkes ayakta idi. Sabah namazını müteakip Devletmend Bey tarafından Enver Paşa'ya bir ipek kaftan ile Buhârâ usulü sarılmış beyaz bir sarık hediye edildi. Paşa bu kıyafetle bayram namazını kıldı. Öğleye kadar aynı kıyafetle oturdu. Sabah ve öğle ziyafetler verildi. Bugün kurşun seslerinden azade bir gün geçirilmiş oldu. Akşam üzeri Devletmend Bey'e vedâ ederek karargâha döndük.²⁷ Bu akşam Danyal ve Faruk Bey'e, "4 Ağustos 1922 günü sabah namazını müteakip karargâha gelerek efratla at üzerinde bayramlaşılacaktır." şeklinde bir talimât gönderildi.

Mahşer Günü... Paşa'nın Şehâdeti

4 Ağustos 1922. Sabah namazının edasını müteakip Mirza Muhiddin bizim yanımıza geldi. Muhafız birliğini hazırlatmamızı söyledi, esasen biz hazırдық. Nafi Bey, Danyal Bey'in karargâhına giderek, Paşa'nın gelmek üzere olduğunu bildirdi. Nafi Bey seyisi ile beraber karargâhtan ayrıldığından 15 dakika kadar sonra Paşa'nın atı hazırlandı. Ben 60 süvâriyle atlarımıza binmiş olarak bekliyordum. Enver Paşa atına binmek üzere iken üç el silâh patladı. Silâh sesleri Ab-ı Şar istikametinden geliyordu. Paşa,

- Ruslar baskın yaptı, beni tâkip edin! diye emir verdi.

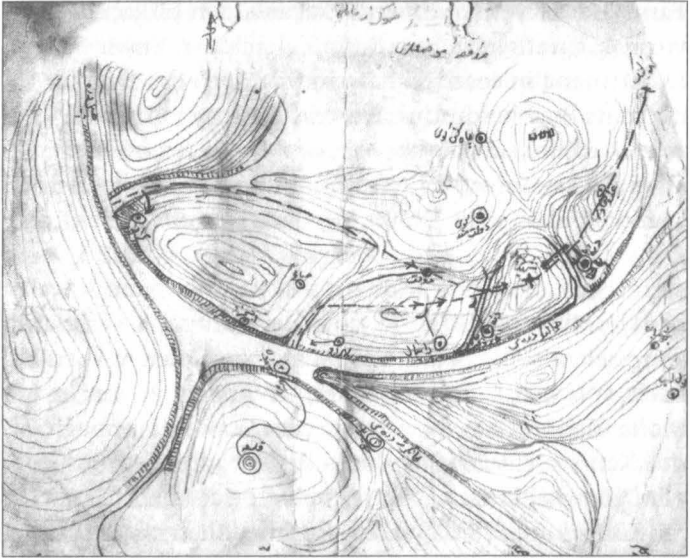
²⁷ *Hatıralar*'ın bu kısımlarından sonra tarihler düzelmekte ve diğer hatıra ve belgelerdeki tarihlerle örtüşmektedir.

Kendisi silâh sesinin geldiği cihete atını sürdü. Tam Havalin şosesinin üzerine çıktığı sırada beyaz sakallı yerli bir asker, Enver Paşa'ya karşı at koşturuyordu ve karşımıza geldiğinde,

- Rus askerleri var, geri dönün! diye bağıyordu.

Paşa atını durdurdu. Tam bu sırada Dihneyrek köyünün üzerindeki yüksek tepe üzerinde mitralyöz sesleri duyulmaya başladı. Enver Paşa dürbünle karşı sırtları ararken ilişik krokide kırmızı ile işaret edilmiş bulunan tepenin Havalin Şosesi'ni takip eden tepeyi sarmak suretiyle Bolşevik kuvvetlerinden takriben iki tabur suvari ilerliyordu. Bu sûvâriiler Enver Paşa ile burun buruna gelmiş bulunuyordu. Enver Paşa vaziyetin nezaketini kavradı, kılıcını çekti. Arkasına baktı ve kılıcı salladı.

- Basın basın! diye iki defa bağırdı ve Bolşevik kuvvetlerinin içersine daldı. Rastgele birkaç sûvâriyi devirdi. Tam bu sırada bizim Türkmen sûvâriileri de dörtmala yetiştiler. Bunlar da Paşa'nın arkasından Bolşevikler'in arasına daldılar. Bu hemgâmede Sericeşme istikametindeki Devletmend Bey'in kuvvetleri de Ruslar'ın sol cenahından hücumla kalktılar. Dehneyrek tepesindeki Rus mitralyözleri Devletmend'in kuvvetlerini ateşe tuttular. Bir mitralyöz kurşunu ile şehid olan Devletmend Bey atından düşerken Enver Paşa da karşılaştığı bir suvarinin kalbine dayadığı domdom kurşunu ile cansız olarak atından yuvarlandı. Fakat Türkmen sûvâriileri ve sol cenahtan hücum eden Devletmend'in kuvvetleri taarruz halindeki iki Rus sûvâri birliğini kılıçtan geçiriyorlardı. Abıdere-yi Payan'daki Danyal, Dehneyrek'teki Faruk Bey kuvvetleri silâh başı etmiş olduğu ve hepsi at üzerindeki hazır bulunan sûvâriilerini silâh sesleri gelen tarafa hücumla kaldırarak düşmanın sağ cenahını sardılar ve düşmanın tamamı üzerine saldırıya geçtiler. Ortalık karıştı. Düşman neye uğradığını bilemedi. Perişan bir duruma maruz kaldığından mitralyözleri sustu.

4 Ağustos 1922 günü birliklerin bulunduğu cephelerin durumu

Her tarafta düşmanı mücâhidler çil yavrusu gibi avlanıyordu. Tam zafere ulaşacağı bir sırada ve bu hercümerç arasında tek bir ses,

- Paşa şehid oldu! diye bağırması ile taarruz hâlindeki Rus kuvvetlerini hallaç pamuğu gibi dağıtmakta olan muzaffer mücâhid askerlerimiz bir velvele ile gerisin geriye dağıldı. Aramızda öyle bir panik oldu ki ne kadar uğraştıysak da askerlerimizi durduramadık.

Mücâhidlerin bu perişan hâline şaşan mağlûp Bolşevik kuvvetleri de selâmeti firarda bulmuş olacaklar ki perişan bir durumda Belcivân garnizonuna canlarını atıyorlardı. Bizimkiler de kâmilten ters yüz olmuş, herkes canının kaygısına düşmüş, hiç kimse kumanda dinlemeyip kaçıyordu. Nihayet bir kilometre kadar kaçtıktan sonra Danyal ve

Faruk Beyler yetişti. En önde kaçanlardan birkaçının atını vurmak suretiyle ric'atın önünü alabildiler. Enver Paşa ve Devletmend'in cesetleri harp meydanında duruyordu. Abdülkadir Beyi buldurduk, buradaki yabancı askerlere kılavuzluk edilmesini, akşam barınacak yerin teminini istedik. Tam yan tarafımızdaki tepenin arkasında Çeğen köyünün bulunduğunu söyledi. Bu perişan kuvvetlerimizi başta Danyal Bey olmak üzere Çeğen köyüne götürdük. Vakit sabah saat 11 raddelerinde idi. Harp meydanında kalan cesetleri bilhassa Enver Paşa ile Devletmend'in cesetlerini getirmek için bir bölük askerle Osman Çavuş ve ben beraber yola çıktık. Paşa'nın karargâh yaptığı köyün İmamı Molla Mahmut Şerif karşımıza çıktı. Zavallı Hoca ağlıyordu. Kan ter içerisinde kalmış. Bizleri görünce durdu. İki elini göğse kaldıracak ağlar bir halde,

- Büyük ümidimiz yıkıldı. Cenab-ı Allah sizlere kuvvet versin, diye dua etti.

Nereden geldiğini sorduk.

- Harp esnasında köyde idim. Silâh sesleri duyduktan sonra şoseye çıktım. Sizin askerler bir tarafa Rus askerleri de öbür tarafa kaçıyorlardınız. Hayretler içerisinde her iki tarafa baktım. Biraz ilerledim. Sırtlar, bayırlar insan cesedi ile dolu. Bunlara dikkat ederken Paşa'nın cesedini tanıdım. onu omuzladım köyün mezarlığına götürdüm. Sarığımı açıp cesede sardım. Eski bir mezara yerleştirdikten sonra sizin arkanızdan koştum, dedi.

"Ruslar ne oldular?" sorumuza karşılık,

- Onlar da dörtmala Belcivân istikametine kaçıyorlardı, dedi.

Kendisini bir askerin terkisine bindirip Abıdere köyüne geldik. Bir sedye yaptırarak Enver Paşa'nın cesedini koyduk ve Çeğen köyüne geldik. Devletmend'in cesedini de buldurarak onu da sedye ile aynı yere getirdik. Diğer şehitlerimizi Abıdere köyünün mezarlığına defnettirdik. Biz

bu işlerle uğraşırken Cüneyd ve Sahipnazar da askerleri ile çıkıp geldiler. Onlar vaziyeti şöyle anlattılar:

Mirza Salih verilen fetvaya rağmen bayram namazını vaktinde kıldırmış, askerlerinin bir kısmını da izinli evlerine göndermiş, siperlerde çok az bir kuvvet kalmış. Sabah erkenden siperde şiddetli silâh seslerini onlar da işitmiş. Pençdud siperlerine koşarken bir Rus müfrezesi ile karşılaşmışlar. Cindere köyünün altında harbe tutuşmuşlar. Arazi vaziyeti itibarı ile Cüneyd askerlerini Cindere köyünün sırtlarına çekmiş, o sırada Handekend köyü istikametinden de silâh sesleri gelmeye başlamış. Cindere tepelerinden etrafa dürbünle bakınca kaçışanlar ve kovalananları görmüşler. Merak etmiş, Sahipnazar birkaç süvâri ile o tarafa gitmiş. Meğerse Bolşevikler Cindere'nin yukarı kısımlarından kuş uçmaz kervan geçmez diye yerlilerin tavsif ettikleri tabîi istihkâmdan bir patika yolu keşfederek iki tabur piyâde ile Mirza Salih Bey'in arkasını çevirerek Zerdek ve Handekend köylerini basmışlar. Bu hengâmede Mirza Toksabay'ın askerleri de "Arkamızdan Rus bastı" diye Cindere siperlerini terk ederek kaçmışlar.

Böylelikle, Belcivân-Havalin yolunun müdafaası zayıflatılmış, iki rek'at vâcip namazı kılmak maksadı ile günlerden beri uğraşarak meydana gelmiş bulunan istihkâmlar buz gibi erimiş, mücâhidler "Bayram edelim" derken matem tutmaya başlamışlardır. Türkistan'ın bedbaht tâlihi burada da kapkara bir libasa bürünerek elleri ayakları bağlı, yurdun hariminde Belcivân'ın yalçın kayaları arasında müstevlilerin kirli çizmeleri altında ezildi.

5 Ağustos 1922 günü Abıdere mezarlığına 30 kadar şehit defnettik. Düşman zayıyatı bizim 100 mislimizdi. Tepenin sath-ı mailinde yüzlerce düşman cesedi ve silâhı dolu, perişan bir hâlde yatıyordu. Bizim düşman ölüleri ile uğraşacak vaktimiz yoktu. Şehitlerimizi defnettikten sonra Çeğen köyüne gittik. Enver Paşa ve Devletmend Bey için

yan yana iki mezar hazırlanmıştı. 5 bin kişilik cemaatle iki şehit kumandanın cenaze namazı eda edildi ve ikisi de ebedî makamlarına yerleştirildiler.

Bu iki toprak yığınının etrafında başları önlerine eğilmiş duran 5 bin yiğidin kalbindeki keder bir nehir halinde iki gözlerinden akıyordu. Büyük ideallerini tahakkuk ettirmek emeli ile Türkistan'ın dört köşesinden toplanmış olan bu serdengeçti yiğitlerin, kendilerine baş kumandan yaptıkları "yiğit adam" bir toprak yığını hâline gelmiş, başsız kalmışlardı. Orta Asya'nın doğusunu çeviren ve her deresinden çıkan berrak sular nehirler teşkil ederek, Türkistan ovalarına hayat veren ulu dağların yüksek bir tepesinin başındaki şu toprak yığınının altında Türkistan Türklüğü'nün kalbine gömülmüş olan "Yiğit Enver" onların sönmez emellerini daima sulayarak ebedî bir sembolünü teşkil edecektir.

"Türkistan'da Enver Paşa Olayı" sıradan ve basit görünecek bir hâdise değildir. Birçok insanın sandığı gibi, bir kişinin macera aradığı bir sırada, etrafına topladığı birkaç yüz kişi ile bir devlete karşı gelip yanındaki insanları kırdırmaktan ibâret hadiseler zinciri de değildir. Enver Paşa bir milletin kendini tanıması ve kendine dönmesidir. Kendisi vatanımızı şereflendirmeden 3-4 yıl önceden bu kıyam başlamıştı. O insanları kırdıracak bir kıyam vücuda getirme olayını yaratmamış, var olan bir hareketin başına geçmiş tir. Yani "Türkistan Basmacılığı" Paşa'nın sebep olduğu bir hareket değildi ki, macera aranmış, insanlar kırdırılmış olsun. Burası bir er meydanıydı, göbeği atan oyunu sonuna kadar oynadı; gözü kesmeyenler daha işin başında bıraktı. Paşa, kavim ve kabile farkı gözetmeden bütün Türkistanlılar ile beraber bu ezeli ve ebedî Türk vatanının istiklâlini tahakkuk ettirmek için canla başla bir nefer gibi çalışmış ve bu uğurda da canını fedâ etmekten çekinmemiştir. Onun ruhunda macerâperestlik olabilir, fakat kesinlikle haris ve mevki düşkünü değildi. Enver Paşa katıksız idealistti. İde-

alsiz diyenler vebal altındadır. Mevki düşkününü bir zat olsa idi, Lenin'in kendisine vadettiği geleceğin üstüne otururdu. Onun gönlünü almak için aylarca Moskova'da misafir etmişler. Etrafında Bolşevik liderleri pervane gibi dolaşmışlar, ama ikna edememişlerdir. Henüz "*Basmacılar*"a katılmadan Afganistan'a geçme, bu ülkenin Harbiye Nâzırı olma tekliflerine sıcak bakmadı. Türkistan Dâvâsı için, Türkistanlılar'dan çok fazla zorluklara katlanarak bir nefer gibi çalışmayı ve Allah huzûruna aynı şekilde çıkmayı tercih etti. Son anına kadar "*Dinim ve Milletim*" dedi. Türkistan'da her kabileye "*İrkım ve Milletim*" diye hitabederek geniş bir kültür dünyasına insanlararası birliği sığdırdı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ENVER PAŞA'DAN
SONRA DOĞU BUHÂRÂ

Paşa Yerine Danyal Bey

5 Ağustos 1922 günü Enver Paşa ve Devletmend Bey'in cenazeleri yerlerine defnedildikten sonra Türkistan İstiklâl Orduları başsız kalmış oluyordu. Yerli askerler kısmen başsız değildiler. Çünkü Devletmend Bey onların başında bir semboldü. Fakat her kıtanın başında yerli kumandanları olup kendi memleketleri dâhilinde evleri ve âile efradı için çalışmak zorunda idiler. Fakat maiyyet birliklerinin durumları öyle değildi. Bunlar Türkistan'ın muhtelif memleketlerinden gelmiş oldukça münevver ideâl sâhibi kimseler olup emellerinin tahakkukunu şurada veya burada mevzii bir müdafaa değil de umûmî şekilde bir bayrak altında ve tek kumanda dairesinde düşünen insanlar olması hasebiyle çok müşkül bir durumda idiler. Şimdi kendilerine kendi içlerinden bir kumandan seçmek mecburiyeti vardı. Fakat aralarında merhum Enver Paşa'nın yerini alacak tabii kimse yoktu. Aramızda bulunan Osmanlı zabitlerinden Nafi, Halil ve Faruk Bey kalmıştı. Bu adamlar böyle büyük işi idare edebilecek kudrette adamlar değildiler. Danyal Bey bunların içerisinde kıdemli bir zat. Bu da aslında bir idare adamı olmayıp kumanda altında hareket etmeye alışık bir askerdi. Her ne olursa olsun durumumuza bir istikamet vermek mecburiyeti vardı. Onun için bu iki büyük şehidin

mezarları başından ayrılmadan bir meclis akdettik. Bittabî bu meclisin akdini Enver Paşa'nın Erkân-ı Harbiye'sini idâre etmekte olan şahısların tarafsız olarak idare etmesi kararı altına alındı.

Merhum Paşa'nın en yakınlarından Halil, Nafi ve ben meclisi idare edecek, yapılması icâp eden teklifleri dikte ederek meclise arz edeceğiz. Bu hususta ittifak hâsıl oldu. Artık işe başlayacağımız bir sırada Halil Bey benim yanıma sokuldu ve sessizce,

- Arkadaş ben artık çalışmam, bana güvenmeyin, siz işinizi ona göre tutun, dedi.

Ben kendisine:

- Arkadaş benim çalışıp çalışmamam iş değil. Fakat düşün burada senden başka 3 bin kişi var. Bunlara bir hareket hattı çizmek lâzım. Yoksa sen başkumandan olamayacaksın. Onun için şimdilik ordu bozanlık etme, işimizi görelim, sonra senin hatt-ı hareketini düşünüyoruz, dedim.

Ben Halil ile böyle fiskos ederken Nafi Bey yanımıza sokuldu.

- Artık bizim burada işimiz kalmadı. Ben şahsen Afganistan'a gideceğim. Esasen Türkmen ve Kazak süvârilere sığıştılar, sen de artık duramazsın, dedi.

Nafi Bey'in bu sözleri beni çok şaşırttı. Fakat bu iki adamın sözü ile bu kadar topluluk kendi hâline bırakılmaz. Vaziyeti kurtarmak için biraz sertleşmek lâzım. Bunun üzerine Danyal Bey'i vaziyetten haberdar ettim. Danyal beni çok sever ve hürmet ederdi. Vaziyetin nezaketini anlattım. Derhal tabancasını çekti ve bağdı.

- Arkadaşlar, burası harp meydanıdır. Oyun meydanı değildir. Elinizdeki silâhlar, altınızdaki atlar bu memleketin malıdır. Enver Paşa'nın ve Devletmend Bey'in ölmesi ile bu silâhları elimizden bırakmayacağız. Mücadelemize devam edeceğiz. Şu nazik zamanımızda bizi terk etmek isteyenler şunu iyi bilsinler ki buradan bir adım ileri gideme-

yeceklerdir. Fakat işlerinizi yoluna koyduktan sonra herkes istediği gibi hareket edebilir, dedi.

Bunun üzerine arkadaşlar sustular. Yerli kumandanların başına sembol olarak Devletmend Bey'in 16 yaşındaki oğlu Osmankul'u seçtik. Teber Bey, Mirza Salih, Mirza Toksabay ve Abdülkadir'in reyini aldık ve muvafakat ettik. Faruk, Osman, Danyal, Börübatas, Rahmankul, Behramkul, Cüneyd, Sahipnazar, Nafi, Halil, Sabit Hoca ve ben reyleri topladık, "Başkumandan vekâletini Danyal Bey'e münasip gördük." dedik. Ses çıkaran olmadı. Bu husûsta Faruk Bey kırıldı. Her ikisi de aynı rütbede, fakat Danyal birkaç yaş büyüktü. Aynı zamanda Danyal Bey biraz delidolu. Faruk kumandan vekâletine seçilmiş olursa ikisi arasında bir hâdise çıkması ihtimâlini göz önünde bulundurduk. Bu şekilde idâre cihâzımızı da yoluna koymuş olduk.

Gene Erkân-ı Harp işlerini Nafi, Halil ve ben idare edeceğiz. Danyal'ın ipi elimizde olacak. Bunu Nafi Bey'e söyledim. Zavallının boyu kısa olduğu için cesareti de biraz kısa idi. Danyal'a söz geçirmekten çekiniyordu. Bu hususta ben kendisine teminat verdim. Danyal Bey'le daima ben temas edeceğim. Kendisi ile aramızda cereyan edecek münakaşa vesairede Nafi Bey pasif kalacak. Bu şekilde onunla anlaştık. Halil Bey zaten levâzım işlerini idare ettiği için idarî işlerle pek alâkası yok. Onun için erkân-ı harbiyemizin bir uzvu olarak eski işine devam edecekti.

Arkadaşlar arasında bu şekilde anlaşma olduktan sonra kuvve-i mâneviyelerî bozulmuş olan askerlerin bir miktar dinlenmelerini temin etmek maksadı ile emin bir yerde istirahat çekilmeyi gerekli gördük. Karateğin Leşkerbaşısı Fuzayl Mahdum'a bir mektup yazıp Enver Paşa ve Devletmend Bey'in şهادetlerini bildirerek, Paşa'nın yerine Danyal Bey'i şimdilik Başkumandan Vekili seçmiş olduğumuzu anlattık. Maiyyet leşkerbaşılarının kışı Karateğin'de geçirmek niyetinde olduğunu ve bu hususta kendi fikirlerinin ne olduğunu sorduk.

Ve mektubu gönderdikten sonra Danyal Bey'in günlük emri ile maiyyet kuvvetlerinin 7 Ağustos 1922 günü Çildere istikametine, 1. Sahipnazar, 2. Osman Çavuş, 3. Behram ve Börü, 4. Rahmankul, 5. Danyal Bey Alayı, 6. Çerkez Hüseyin, 7. Faruk Bey Alayı, 8. Karargâh efradı şeklindeki yürüyüş kolu ile hareket ettik. Belcivân Vilâyeti'nin topraklarını terk ettiğimiz zaman Çeğen köyünün doğusundaki sivri tepenin hizasındaki meyilli arazinin gölgesinde 500 süvâri barındıran büyük bir ceviz ağacı vardı. Bu ceviz ağacının altında bir çeşme yeri mevcut olup bu çeşmenin yedi sekiz senedir gözü kapanmış olup suyu akmamaktadır. Köylüler içme sularını köyün batısından 200 metre derinden akmakta olan dereden hayvan sırtında getirmek suretiyle temin etmektedir. Yukarıda anlattığım ceviz ağacının bulunduğu yerde 20 metre yüksekliğindeki tepenin sivri sırtında takriben 5 yaşında bir tek kavak fidanı vardır. İşte bu tepe sırtında tek kavak fidanının yanında yanyana üç¹ mezar bırakarak ayrılıyor: Vatanın büyük şehitleri Enver Paşa ve Devletmend.

8 Ağustos 1922 tarihinde yukarıdaki kumandanların birlikleri gece barındıkları köylerde bir gün evvel verilmiş emir gereğince Çildere istikametine hareket ettiler. Bu birliklerin bir kısmı Çildere'de gecelediler. Fakat bir kısmı da geceyi Belcivân'a ait köylerde geçirdiler.

9 Ağustos günü bütün kuvvetler Çildere'de toplanmış bulunuyorduk. Burada İshan Sultan'a bir mektup gönderdik. Enver Paşa'nın şehâdeti dolayısıyla yerine Danyal Bey'in seçildiğini ve kış mevsimini kuvvetlerimizle Karate-

¹ Yanyana üç mezardan sonuncusu cenaze defni sırasında kalp yetmezliğinden ölen Korbaşı Hamid Bek'dir. Ben de bu konuda bazı yazılarımda bu kişinin "Osmanlı" zabitlerinden biri olduğunu yazmışımdır. Böyle bir hataya da ileride görüleceği üzere sonradan şehit olup buraya getirilen Osmanlı zabitlerinden bazılarını karıştırmışım. Böylece bu hususu da düzeltmiş, doğruyu öğrenmiş olduk.

ğin'de geçirmek üzere Çildere'ye gelmiş bulunduğumuzu, burada en az dört gün kalmak mecburiyetinde bulunduğumuzdan üç bin kişiyi dört gün idare edecek erzakın teminine himmet etmelerini rica ettik. Esasen asker, civar köylerde yerleştiği için köylüler tarafından iâşe ediliyorsa da çok fakir olan köylülerin daha fazla tahammül edemeyecekleri nazar-ı itibara alınarak İşan Sultan'ın yardımı istenmiştir.

10 Ağustos günü İşan Sultan'ın kardeşi Süleyman Efendi 100 keçi, 20 beygir arpa, üç-dört beygir yükü pirinç Çildere'ye gönderdi. İşan Sultan bir de mektup göndermiş, taziye veriyor, Danyal ve Faruk Bey'leri kendi köylerine davet ediyordu. Bu davete Danyal Bey icabet etmek istedi. Fakat Faruk kabul etmedi. Bunun üzerine İşan Sultan'a gönderdiği erzak için teşekkür edilerek bir de mazeret mektubu yazdık.

11-12 Ağustos günleri Çildere'de kaldık. 13 Ağustos gününde Fuzayl Mahdum'un kardeşi 100 kadar süvâri ile Çildere'de bizi karşılamaya geldi. Hemen aynı günde Garm istikametinde harekete geçtik. Kıtaların misafir olacakları köyleri Fuzayl Mahdum seçmiş, her kıtaya 10 kişilik kılavuz verilmişti. Birlikleri köylere ve Karargâh'ı Garm Korganı'na yerleştirdik. Danyal Bey'in Alayı Garm'ın bir kilometre kuzeyindeki bir köye yerleştirildi. Kendisi de Garm Korganı'nda karargâh efradı ile beraber kaldı.

14 Ağustos: Bugün sabahın ilk saatlerinde Behram Bey bir tezkere yazarak bir süvâri ile karargâha göndermiş. Bu tezkerede Miralay Faruk Bey ve Sahipnazar'ın birliklerinin sessizce, gece Feyzâbad istikametine hareket etmiş olduklarını bildiriyordu. Bu habere Danyal Bey çok müteessir oldu. Çünkü bu iki kumandan Danyal Bey'in komutanlığını istememiş oluyorlardı. Onun için sessizce sahneden çekilmişler. Danyal bunları takip etmek istedi. Biz buna mâni olduk. Çünkü düşman ile temasımız kesilmiş, harp istemiyoruz. Askerlerimize istirahat vadettik. Şimdi bir

mesele çıkarıp başımızı derde sokmayalım. “*Faruk Bey Düşenbe üzerinde kışı geçirirse belki baharda gene birleşmek ihtimali olur.*” diye teselli ettik. Böylelikle Danyal Bey’i yatıştırdık. O gün Fuzayl Mahdum da Garm’a geldi. Gene Garm’da Leşkerbaşılar bir araya topladık, bir meclis kurduk. Bu mecliste: *Enver Paşa’nın şehâdetini Türkistan’ın muhtelif cep-helerindeki Leşkerbaşılar’a tamim yapmak, aynı şekilde durumu Amanullah Han’a bildirmek, Kâbil’de bulunan Hacı Sami Bey’e mektup yazarak Paşa’nın kanlı elbiselerini âilesine göndermek,*” gibi kararlar aldık. Daha sonra Danyal Bey’in imzası ile Semerkand, Taşkend, Fergana, Kermine, Babadağı’na tamimler yazıldı. Amanullah Han ve Hacı Sami’ye yazılan mektupları da Halil Bey’in götürmesini; Paşa’nın kanlı elbiselerinin, mührünün ve Sultan namındaki atının Nangenganlı Mirza Muhiddin’e teslim edilerek Afganistan’a götürmesi kararlaştırılarak 14 Ağustos gününe kadar bu işler tamamlandı.

16 Ağustos günü bizim Türkmen ve Kazak kuvvetleri karargâha haber vermeden Darvaz istikametine çekilmişler. Bir hafta sonra Darvaz’dan bana bir mektup yazıyorlar:

“Bizim kaçmamızı mazur görün. Cepheden ayrıldıktan sonra boşu boşuna bir kışı Karateğ’in’de geçireceğimize istilaya uğrayan memleketimizdeki efrad-ı âilelerimizi kurtarma fırsatını bulursak Afganistan’a hicret ettirmeye çalışacağız. Bu da bizce bir gaza demektir. Kusurumuzu hoş görün, sizlere muvaffakiyetler dileriz.”

diyorlardı. Bu mektubu Danyal Bey’e okudum.

- İstersen sen de gidebilirsin, dedi. Ben kendisine,
- İcâp ederse sizinle beraber gideriz, dedim.

Zavallı Nafi Bey çok yalnız kaldı. Osmanlı zabitanından tek kendisi kaldı, sahneden çekilmeye cesaret edemiyor ve Danyal Bey’e de bir türlü ısınamıyordu. Bir gün Fuzayl Mahdum’la Garm Korganı’nın havlusundaki ahırın önünde konuşuyorduk. Nafi Bey’in durumunu kendisine söyledim.

- Afganistan'a gitmek istiyor, bu husûsta bize açılmıyor, korkuyor. Danyal Bey'le yıldızı bir türlü barışmadı. Sen istersen bu hususta bir şeyler düşünürsün. Şu herifi Danyal Bey'in gölgesinden uzaklaştır da rahat bir vakit geçirsın. Adamcağız bedelsiz ivazsız memleketimize hizmet ediyor, dedim.

Biraz düşündü:

- Ben bu adamı yanıma alayım, dedi. Danyal Bey'e de söylerim. Umûmî karargâhı Şirabad'a naklederiz, orada levazım ambarı ve cephane imalâthanesine nezaret eder. Oranın kumandanı olsun. Bunun hepsi hizmet. Zaten Danyal ne iş yapacak? İlkbahara kadar şurada oturup duracak. Bir iş icâp ederse Şirabad'a kadar gelsin. Hatta sen de oraya gel. Bütün kâtipler orada beraber bulunalım. Hiç değilse sayenizde ben de biraz rahat ederim. El birliği ile beraber çalışalım, dedi.

Kendi hesabıma bu cihete çok sevindim. Bir kış atıl kalmak bizi çok sıkacaktı. Onun için bu durumu Danyal Bey'e Fuzayl ile beraber söyledik. Hatta Danyal Bey'in askerlerini de Şirabad'ın bir kilometre güneyinde yeni yapılan çarşıdaki binalara yerleştirip, burayı Umûmî Karargâh yapmanın münâsip olacağını anlattık ve kabul ettirdik.

15 Ağustos 1922'de Garm'dan Fuzayl Mahdum'un köyüne naklettik. Nafi Bey, ben, Abdullah Recep, Mirza Ömer, Mirza Mele, Mustafa Şakuli ve şimal Türklerinden olan arkadaşlar Fuzayl Mahdum'un köyündeki kaleye yerleştik. Danyal Bey'in Alayı da kendisi ile beraber Şirabad köyünün çarşısına yerleştiler. Diğer birlikler de yerli yerinde kaldılar. Bu suretle Nafi Bey, Danyal Bey'in gölgesinden kurtuldu ve rahat bir nefes aldı. Ben ve kâtiplerim, seyislerim çok rahat bir hayata kavuştuk. Fuzayl Mahdum'un ambar işlerini üzerime aldım. Levâzım işlerini de Nâfi Bey üzerine aldı. Dört elle işe sarıldık. Garm'da, Hayıd'da ve diğer kasabalarda haftada dört pazar günü var. Bu pazar

yerlerine gidiyoruz, oradan “Zekât-Baç” adı altında toplanan para ve aynî eşyayı memurlardan teslim alıp ambar defterine, paraları da kasa defterine kaydediyoruz. Bu şekilde dört hafta içinde ambar eşyâ ile, kasa da para ile doldu. Fuzayl Mahdum’un okuyup yazması bulunmadığı için yanındaki açık gözler parayı kendi namlarına topluyorlarmış. Bu toplanan paraları görünce Fuzayl Mahdum’un gözleri parlamıştı. Artık bize her cihetten emin oldu. İş Nafi ile benim üzerime bıraktı. Karateğin’in bir kısım yerli kumaşı vardır. Bu kumaşa yerliler “Basma Çekmen” derler. Gayet sağlam yün ipliğinden el tezgâhında dokunduktan sonra keçe imalindeki usûlle sıcak suya ıslanarak yoğrulur. Bir müddet yoğrulduktan sonra bu kumaş dokumalıktan çıkar, bayağı keçe gibi gözenekleri kapanır. Fakat çok zarif bir kumaş olur. Bundan su, yağmur, kar geçmez. İşte benim ilk işim bu kumaştan bez tedarik ettirmek oldu. Karateğin’ de ne kadar terzi varsa Feyzâbad’da toplattım. Bu kumaşlardan evvela kâtiplerimize ve seyislerimize muntazam ceket, pantolon ve palto yaptırdım. Sonra Fuzayl Mahdum’un izni ile her birliğe elişer, yüzer kat ceket, pantolon dağıttırdım. Böyle olduğu halde Fuzayl Mahdum’un ambar ve kasası eskisine nazaran yüz misli kârlı idi. Biz bir taraftan bu işlerle uğraşırken diğer taraftan siyâsî hususları da takip ediyoruz. Bir gün Fuzayl Mahdum, Behramkul ve Rahmankul’la benim ambarda oturup çay içiyorduk. Behram dedi ki.

- Biz bu kış burada çıkardıktan sonra ilkbaharda ne yapacağız? Kıyamete kadar burada kalınmaz, biz böyle oturdukça Ruslar bizi rahat bırakmazlar. Onun için sizler hiçbir tertip düşünmüyor musunuz? diye bir sual açtı.

Fuzayl Mahdum’a göre bu kuvvetleri Karateğin içinde beslemek imkânı bulundukça Ruslar kıyamete kadar buralara gelemezlermiş. Çünkü Karateğin’e iki boğazdan girilirmiş. Biri Garm Boğazı, ikincisi de Alay Dağları boğazı.

Başka cihetlerinde kuş dahi girmeğe imkân bulamazmış. Bu sebeble,

- Kış yaz burada barınırız gün bu gün, yarına Allah ke-
rim, diyor. Kısmen ciddî kısmen de şaka olarak Behram'ı
teselli ediyordu.

- Fuzayl Mahdum ağabeyimiz cömert adam. Karate-
ğin'de kız da çok buradaki askerlere birer kız verir hep
gençler evlenirler. Karateğin'de bizim "*Ergenekon*"umuz
olur. On beş yirmi sene Bolşevikler'e teslim olmadan ba-
rınabilirsek o zaman, zafer bizim olur. Burada yetiştirdiği-
miz nesillerle "*Ergenekon'un Bozkurdu*" gibi Karateğin dağ-
larını deler, Türkistan'ı kurtarıyoruz, dedim.

Gülüşük. Behram,

- Biz bu deveyi güdeceksek hakikaten boş durmak ol-
maz. Başımızdaki kumandan bu işleri idâre edemez. Ev-
vel emirde başımıza muhitin tanımadığı bir zâtın gelmesi
lâzım. Danyal Bey Buhârâ muhitinde tamamen tanınıyor.
Sâdık, çok ciddî ve fedâkâr. Bunu yalnız biz biliyoruz. Halk
arasında sâkin bir kişi değildir. Emîr ile yaptığı muharebe-
lerde halkı çok rencide ettiği için bilhassa Buhârâ Karşı,
Guzar havâlisi kendisini hiç sevmezler. Vakit varken istik-
lâl ordularına kumandan vasfını taşıyacak bir zât tedarik
edelim, dedi.

Düşündüm, Danyal Bey duyarsa aramız açılır. O zat da
"*gelmem*" diyecek olursa ölünceye kadar Danyal'la didikleş-
mek lâzımdır. İsim vermedim.

- Kendisi ile muhabere edeyim. Kabul edecek olursa he-
piniz duyarsınız, dedim.

Bu lafı burada kapattık. Akşam oldu Nafi Bey'le beraber
Fuzayl Mahdum'un evine gittik. Orada gene bu kuman-
danlık üzerinden laf açıldı. Behramkul'un telâşı yerinde:

- Biz ne zaman harekete geçeceğiz? dedi.

Kendilerine,

- Onun için bir başkumandana ihtiyacımız var. Kâbil'e mektup yazalım, vaziyeti Amanullah Han'a bildirelim. Ayrıca orada bulunan Hacı Sami Bey'i buraya celbedemez miyiz? dedim. Enver Paşa'nın bayraklaştırdığı hareketi neticeye vardırmak için kendisinin bizim başımıza gelmesini ricâ edelim. Bilhassa buna Nâfi Bey ısrar etsin. Aynı zamanda siz de müstakil bir kumandan olmanız hasebiyle sizin de mektupta imzanız bulunsun. Tatmin olursa kabul eder, gelir, dedim.

Her ikisi de bu teklife "âmin" dediler. Hemen orada Amanullah Han'a ve Hacı Sami Bey'e mektuplar yazdık. Hacı Sami Bey'e, "Enver Paşa'nın eserinin yarıda kalması için devamının lâzım olduğunu ve bu işin devam ettirebilmesi içinde sizin gibi fedakâr ve faziletli bir şahsın başta bulunması icâp ettiğini ve kabul ederek gelmek isterseniz buradaki mücâhid kumandanlarının tamamının kendilerine itaat edeceklerini" genel kanaat olarak bildirerek, "Şayet teklifimizi kabul ettiğiniz takdirde bizim yazdığımız mektup üzerine gelmiş olmamanız için şahsen Enver Paşa'nın şehâdetini müteakip Türkistan İstiklâl Hareketi'ni devam ettirmek üzere Karateğin'e geleceğinizi bildiren bir mektubu bizim bu postacıya teslimen göndermenizi ve bizden ikinci bir mektup almadan hareket etmemelerini" ayrıca açıkladık.

16 Ağustos 1922 günü iki süvâriyi Karateğin'den Darvaz istikametine hareket ettirdik. Bu süvâriler güya İşan Sultan'a Fuzayl Mahdum'dan mektup götürüyordu. Bu süvâriler Fuzayl Mahdum'un her zaman Afganistan'a ve Fergana taraflarına gönderip iş yaptırdığı Mirza Samed ile Abdurrahim isimli becerikli ve kahraman iki yiğit idi. Yapacakları işler Fuzayl Mahdum tarafından kendilerine ezberletildi. Karateğin'de misafirliğimiz ve görmekte olduğumuz işler normal bir şekilde devam ediyordu. Belci-vân'daki felâket günlerini herkes unutmuş gibiydi. Bazen

“Gökbörü” oyunlarına ve bazen de süvâri talimleri, toplu veya ferdî keklik ve bıldırcın avları ile meşgûl oluyorduk. Pilâv kazanları ve semaverler kaynıyor. Karateğin Leşkerbaşısı Fuzayl Bey kasasını açmış, misafirleri memnun etmek için her fedakârlıktan çekinmiyordu. Aynı zamanda birçok eğlenceler icât ediyor, düğünler tertip ediyor, hülâsa asker ve kumandanlar çok güzel vakit geçiriyorlardı. Misafir askerlerin içinde en fazla meşgûl olan ben idim. Herkes eğleniyor, ben de ambarın kasasında levazımın tanzimi ile meşgûl oluyordum. Fuzayl Mahdum her gün yanıma gelir, bir iki saat kalır, bana koltuk verir teşvik ederdi. Her defasında, “Sana bir hizmet edemiyoruz. Beni çok mahcup ediyorsunuz. Sana ne gibi bir hizmet göreyim ki senin bana yaptığın hizmetlerin karşılığı olsun?” derdi. Bir gün akşam üzeri bulunduğum odaya Fuzayl Bey’in en yakın arkadaşlarından Seyit Ali Toksabay isminde biri girdi ve dedi ki,

- Fuzayl Bey şimdi Todakend köyünde bekliyor, sizin oraya gelmenizi istiyor, dedi.

İkinci namazını kıldıktan sonra gelen postacı ile berâber Todakend köyüne gittim, orada Fuzayl Mahdum, kardeşi Abdüssamed ve 3-4 korbaşı da vardı. Köyün ileri gelenleri de toplanmış, ortada bir düğün havası var. Beni hep beraber karşıladılar ve “*Damat Bey*” diye hitâp ettiler. Ben şaşırdım,

- Kime damat diyorsunuz? Damat ben miyim? diye sordum.

- Evet damat sensin. Bey sizi bu köyden evlendirecek, işte düğün oluyor şimdi nikâhınız kıyılacak, dediler.

Kendimi rüyada sandım, ne diyeceğimi şaşırmıştım. Serde gençlik de var, ümit etmediğim bir zamanda karşıma çıkıveren bu emrivaki hoşuma gitmedi değil. Bu esnada Fuzayl, kucağı bukçalı bir adamla içeri girdi ve o adama kucağındaki bukçayı benim önüme koymasını emretti. Sonra bana döndü,

- Arkadaş düşündüm taşındım, senin bizimle berâber riyâsız çalışman beni memnun etti. Onun için seni bizden yapmaya karar verdim ve öz dayımın kızını senin için istedim. İşte seni habersiz ve arkadaşlarına da haber vermeden çalışıyorum. Şimdi nikâhınızı kıydıracağım, bu bukçanın içindekiler de çamaşırların. Hamam hazır, buyur! diyerek kolumdan yakaladı dışarıya çekti.

Başka bir evin avlusuna geçtik birkaç kadın telâşlı koşuyorlardı. Ben ve kendisi beraber, avlunun bir kenarında bir odanın kapısını açtık, içeriden burcu burcu sabun kokulu buhar yüzümüze vurdu. Kapıdan içeri girdik, burası Türkistan'ın meşhûr "*murçası*". Murçanın ne olduğunu Türkistanlılar bilirler, fakat bilmeyenlere da istifade etmeleri için "*murça*"yı anlatayım: Evinizin bir köşesinde bulunan bir hamam odasının içinde su dolu büyük bir kazan, altında devamlı kuvvetli ateş yanacak ve ateş odası kapısı dışarıya açılacak. Kazanın etrafı ufak çakıl taşları ile filtre edilerek, azaldıkça çakıllara su dökülmek suretiyle buhar artırılacak. Böylelikle hamamın harareti uzun zaman muhafaza edilir. İşte bu şekilde yıkanılan yere "*murça*" derler. Soyundum, adam akıllı yıkandım yarım saat sonra hamamdan çıktım. Sofra hazır, yemeğe oturduk ziyafet mükellefti. Yemekten sonra yatsı namazı kılındı. Fuzayl acele ediyor "İşlerim var, gideceğim." diyor. Nikâhımızı kıyacak olan "Hocaefendi" geldi. Köylülerden biri kızın vekâletini aldı, "Hoca" benden sordu, kızın vekilinden de sordu "zevveçti, tezevveçti"² diye bir şeyler okudu dua etti. Mesele tamam oldu ve birkaç saat içerisinde Mirza Nefes evleniverdi.

Artık Karateğimli'yim. Akşam olunca Nafi Bey ve kâtipler Mirza Nefes'i aramışlar, fakat kendilerinden habersiz bir dolabın döndüğünü fark etmişler. Ama Mirza Nefes'in evleneceğini hiç tahmin etmemişler. Yatsıdan sonra Şîrâ-

² "Tezevvet": Evlenme.

bad'a döndüğünde durumu Fuzayl Bey açıklamış, herkes bu işe memnun olmuş, dudak bükenler, "İdealist bir adam böyle zamanda evlenir mi?" diye tenkit etmişler. Ben al-dırmadım, soranlara "Evet öyle bir şeyler oldu." diye cevap verdim. Birkaç gün sonra bu mesele de unutuldu, benim evlendiğim de yanıma kâr kaldı. Yarın ne olacağım belli değil, hiç değilse monoton hayata başka bir yüz vermiş olduk. Karateğin'de kaldığım müddetçe hoşça bir vakit geçirmeme vesile oldu.

Hacı Sami Yeniden Cephede

19 Ağustos 1922 günü Hacı Sami Bey'den bir mektup aldık. Danyal Bey adına gelen bu mektupta, mücâhidlerin hepsine taziye veriyor, hâl hatır soruyor, Paşa'nın şehâdetini müteakıben Şarkî Buhârâ'ya gelmek istediğini, ancak, Halil Bey ve Mirza Muhiddin'in İstanbul'a sevki için uğraştığını, Amanullah Han'dan izin alma işinin sonuçlandırıldığını, Karateğin'e gelmek için hangi yollardan geçmesi gerektiğinin bildirilerek münasip bir mevkide karşılanmasını istiyordu. Hacı Sami Bey mektubunu başkumandan vekili Danyal Bey'e hitaben yazmıştı.

Danyal Bey, bu mektubun meâlîni anlayınca köpürdü ve havaya birkaç el tabanca sıktı,

- Katiyyen ben Sami'yi istemem. Şayet sizler onun gelmesini arzu ediyorsanız ben de Faruk gibi sizi terk eder giderim, diye tutturdu.

Tabîî biz hepimiz o zaman kendisinin tarafını tutmuş-tuk. Fuzayl Bey,

- Danyal Bey siz çok cesûr, fedâkâr bir şahsiyetsiniz. Bu ciheti biz umûm mücâhidler takdir ediyoruz. Lâkin başkumandanlık yalnız cesûrlük veya fedâkârlıkla götürülemez. Bu çok büyük mes'uliyeti olan bir iştir. Gerek karşımızdaki

düşmana gerek başka devletlere karşı yapılması icâp eden temaslarda beynelmilel bir şöhrete burada toplanan arkadaşların hangisi sahiptir? Fakat biz birbirimizi biliyoruz, size hep arkadaşların hürmet ve sevgileri 'lâ-yezal'dır', bu sebeple başında bulunduğunuz Türkistan halk hareketlerini devam ettirmekte samimiysek Hacı Sami'nin bizim başımıza gelmesine muhalefet etmenizi ben kendi nefsimde doğru bulmuyorum. İleriye bakarak düşünürseniz kendi kendinizi haksız çıkaracağınıza eminim, dedi.

Fuzayl Bey'in bu sözleri Danyal'ı çileden çıkardı, darıldı.

- Ben artık Karategin'i terk edeceğim. Benim ile gelmek arzu eden varsa beraber gelir, yoksa askerlerimi alır çekilirim, diye söylenerek meclisi terk etti ve kendi karargâhına gitti.

Danyal'ın bu durumuna herkes müteessir oldu. Bu olaydan 3-4 saat sonra tam akşam ezanı okunuyordu, Danyal'ın Yaverı Sultankul Şirabad'a geldi,

- Danyal Bey Nafi Bey'le Mirza Nefes'i karargâhına istiyor, dedi.

Bu haber üzerine Nafi ile beraber Danyal Bey'in karargâhına gittik, odasına girdiğimiz zaman yanında Rahmankul Pehlivan vardı, suratı bir karıştı, sanki matem tutuyordu. Biz oturduk, o ayakta geziniyordu. Bize döndü:

- Ne diyorsunuz, bizimle gelecek misiniz yoksa Fuzayl'la beraber Hacı Sami'yi bekleyecek misiniz? dedi.

Rahmankul'un cevabı,

- Ben seninle beraberim, dedi.

Nafi Bey ses çıkarmadı, bana sordu,

- Sen ne düşünüyorsun Türkmen? dedi.

Ben düşündüm pısırik olmak doğru olmayacak, vaziyeti açıkça konuşmak gerek, ne olacaksa bir an evvel olsun bari önümüzü görelim. Esasen Hacı Sami için Danyal Bey'in

³ "Lâ-yezal": Sonsuz.

böyle bir hareket yapacağını tahmin etmiş olduğumuz için ketum davranmıştık. Artık Hacı Sami Bey'in gelmesi de kesinleştikten doğru konuşmanın zamanın geldiğini düşünerek,

- Danyal Bey sizi çok sever ve hürmet ederim. Bu kuruluş harekâtında siz biz Türkistanlılar'dan daha fazla çalıştınız, daha da çalışacağınıza inanıyorum. İlk zamanlar Âlim Han'dan, sonra Bolşevikler'den kurtulmak için yapılan çalışmalarda siz âdeta bir bayraktarsınız. Bu sebeple sizin kıymetinizi ve metin karakterinizi benim gibi bilen her Türkistanlı sizi hiç bir zaman yalnız bırakmaz. Biz cümlemiz sizinle beraberiz, ne siz burayı terk edin, ne de biz sizden ayrılalım. Merhum Enver Paşa gelmeden önce siz bizimle beraberdiniz. Şimdi Enver Paşa şehit olarak bizden ayrıldı, yine biz bize kaldık. Fakat bir arkadaşın canı bizimle beraber çalışmak istemiş, böyle ölüm meydanında bizimle kader birliği etmeyi arzu etmiş olan bir zâtı neden reddedelim? Böyle bir hareket cahillerimizden sadır olsa bile siz öyleleri iknâ etmeniz icap eder. Çünkü buraya bizim lehimize ve düşmanlarımızın aleyhinde çalışmak için gelmek isteyen bir dostu reddetmek kahramanlık şanına yakışmaz. Siz bizim kumandanımız, ağabeyimiz ve Kafkas Dağları'ndan uçarak Türkistanı kurtarmak için canını ortaya atan kartalımızsın, daima Türkistan'ın hayrını düşünen vicdanım sizi bizden ayırmaz ve biz de sizden ölünceye kadar ayrılamayız, dedim.⁴

Danyal Bey ben konuşmayı bitirinceye kadar ayakta dinledi; konuşmayı bitirince sakalını birkaç kere sıvazladı

⁴ Danyal Bey Buhârâ'da bir Azeri Türk'ü idi. Kendisi mektepli bir askerdir. Ancak nerede eğitim aldığı hususunda fazla bilgimiz yoktur. Buhârâ Cumhuriyeti'nde bölük komutanı olduğuna göre küçük zabıt değildir. Dağıstan'lıdır. Cumhuriyet Hükûmeti devrinde Buhârâ'ya gelmiş olup kuvvetli "cedîdi" fikirlerinden ötürü Emîrciler tarafından sevilmeyen birisidir. Bu yüzden kişiliği ile Doğu Buhârâ'da bir ağırlık yaratamamıştır. Fakat ideâlist ve Türkçüdür.

ve yerine oturdu, hizmetçilerine, “Çay gertirin.” diye emir verdi. On dakika hiç konuşmadı. Rahmankul Pehlivan hizmet eden mahrem peçelere takılıyor, onlarla gevezelik ederek ortalığın sükûtunu ihlâl ediyordu. Çaylarımızı içtik, yarım saatten fazla bir zaman sessiz sessiz oturduktan sonra, Danyal Bey,

- Yarın Şirabad’a gelir, alacağım kararı o zaman söyleyim. İsterseniz gidebilirsiniz, dedi.

Bana dönerek:

- Sen herhalde evine karının yanına gitmek istersin, yolda Tacikler soyar diye korkarsan yanına bir manga asker al git, dedi.

Ben de kendisine teşekkür ettim. Nâfi Bey’le beraber Danyal Bey’in yanından ayrıldık, kapıda atlarımız hazırlandı, atlarımıza atladık, Nâfi Bey, “İyi becerdin,” diye fısıldadı.

Şirabad’a geldiğimiz zaman Fuzayl Bey’i bizi bekler bulduk. Bizi telâşla karşıladı,

- Deli herif sizleri ne için istemiş? Ne konuştunuz? Yoksa bugün benim konuşmama canı mı sıkılmış? Benim hakkımda neler söyledi? diye bizi sual yağmuruna tuttu.

Nâfi Bey durumu kendisine izah etti, “Yarın buraya gelip kararını bildirecek.” dedi. Fuzayl Bey beni kucakladı, yüzümü şapur şapur öptü, çok memnun oldu.

Ertesi sabah Danyal Bey Şirabad’a geldi, atından inince anbara uğradı ve benim oturduğum odaya girdi, Fuzayl Bey’i çağırttı. Nâfi Bey’e de haber gönderdim, o da Fuzayl Bey’le beraber benim odama geldiler. Hoşbeşten sonra misafirlerime çay ikram ettim. Danyal Bey, Hacı Sami Bey’in Türkistan’a gelmesine razı olduğunu, Enver Paşa ile beraber nasıl çalıştıysa onunla da beraber çalışacağına dair söz verdi. Bu durum üzerine diğer leşkerbaşlıları da çağırıp vaziyeti onlara da anlatmayı kararlaştırdık.

21 Ağustos günü Şirabad’da içtima için birlik kuman-

danlarına bir tamim gönderdik. Fuzayl Bey aynı gün içti-maya davet edilen leşkerbaşılar şerefine bir bir ziyafet tertip etti. Sabahın erken saatlerinden itibaren Şirabad'da hum-malı bir faaliyet başladı. Bu ziyafette gökbörü, at koşusu, güreş gibi müsabakalar ile canbazlık gibi eğlence oyunla-rı da vardı. Öğleye kadar ileriye dönük müzakere yapıldı. Hacı Sami Bey'in Türkistan'a gelmesi ve başkumandan seçilmesi kararlaştırıldı. Bu hususta herkesin kendisine iti-razsız biat edeceklerine söz verildi. Şayet Hacı Sami Bey de Şehit Enver Paşa'nın yolunu takip ederek memleketimize hizmete devam ederse ölünceye kadar beraber çalışılacak-tı. Bu kabul üzerine Hacı Sami Bey'i resmen Türkistan'a davet ettik ve kendisine Danyal Bey'in imzası ile bir mek-tup yazarak Fuzayl Bey'in postacısı Mirza Samed ile derhal Kâbil'e gönderdik.

Bugün Alay Dağları'na doğru takip edilmekte olduğu-nu haber aldığımız Fergana Leşkerbaşısı Şir Muhammed Bek'den aşağıdaki mektubu aldık:

"Bolşevikler, bütün kuvvetleriyle üzerimize yapmakta olduk-ları şiddetli taarruzlarına ara vermeden devam etmektedirler. Mütemadiyen muharebe etmekte bulunan askerlerimiz çok fazla yorgun bulunmaktadır. Fergâna ve Alay Dağları'nda şimdilik ba-rınmamız kabil değildir. Kış maiyetimde mevcut 1700 askerim-le Karateğ'in'de misafir olarak geçirmemize müsaade ederseniz minnettar olurum. Bu husustaki muvafakatiniz bu kadar Müs-lümanın hayatını kurtarmış olacaktır. Cevabınızı bekliyorum. Selâmünaleyküm.

Fergâna Leşker-i İslâm Başlığı
Cihangir Şir Muhammed"⁵

⁵ Yukarıdaki mektup *Korbaşılar I*'den Baymirza Hayit tarafından aynen iktibas edilerek adı geçen eserde (s.306) yer almış fakat Fuzayl Mah-dum'un buna cevap vermediği belirtilmiştir. Bu kayıt yanlıştır; doğrusu *Korbaşılar I* ve *Hatıralar*'daki gibidir. Bunu buraya şunun için yazdım: Şir Muhammed Bek'in Adana'da bulunan torunlarından biri yanlış bil-

Fuzayl Bey, Şir Muhammed Bek'in mektubunu Danyal Bey'e gönderdi ve isteği kabul edip etmeyeceğini sordu. Danyal Bey hâdiseye ihtiyatla yaklaşma taraftarıydı. Esasında Şir Muhammed ile araları pek de iyi değidi, ama bölgeleri farklı olduğu için çok kötü sayılmazdı. İçinde Ferganalılar'dan bir korku vardı. Buna rağmen Danyal Bey askerleri ile beraber hemen kabul edilerek misafir edilmesini bildirdi. Fakat Fuzayl Bey tereddüt ediyordu, çünkü Şirmed Bek'ten korkuyordu. Belki Karateğin'e girdikten sonra ayrılmak istemez veyahut bize hücum eder aramızda niza çıkar, diye itiraz etmek istediye de gerek Danyal, gerekse diğer leşkerbaşılar bu itirazı geçerli görmediler. Birçok münakaşa ve tartışmadan sonra Şirmed ve askerlerini Karateğin'e almaya karar verildi ve kendisine de muvafakat cevabı yazıldı. Bu sırada Şir Muhammed Bek'in tahsil için Afganistan'a göndermiş olduğu Fergana gençlerinden 20 kişilik bir grup Fergana'ya gitmek üzere Karateğin'de bulunuyorlardı. Bu haber üzerine bunlar da Fergana'ya gitmekten vazgeçtiler. Şir Muhammed Bek'in Şirabad'a gelmesini beklediler.

27 Ağustos günü Şir Muhammed Bek Şirabad'a geldi, kendisine bir kıta askerle karşılama yaptık. Yanında 8 korbaşısıyla küçük kardeşi Nur Muhammed ile tahminen 300 askerini beraber getirmiş, emin korbaşılarından iki kişinin kumandasında 100 kadar süvâriyi Alay Boğazı'nda dümdar olarak bırakmıştı. Şir Muhammed Bek'in askerleri son derece mazbut, tepeden tırnağa silâhlı, çok mükemmel giydirilmiş, hepsi de dalyan gibi yiğitlerdi. Kendilerini Şirabad'ın çarşısındaki dükkânlara yerleştirirerek lâzım gelen misafirperverliği gösterdik.

giyi kaynak göstererek Fuzayl Mahdum'a yüklenen bir yazı yazmıştı, bereket düzeltme için bana getirdiler, o haliyle neşrine engel olup Fuzayl Mahdum gibi fedakâr ve faziletli bir korbaşıyı hırpalatmadım.

19 Ağustos öğleye doğru Hacı Sami Bey'in mektubunu aldık. Bizim postacılar ona Hanabad'da tesadüf etmişler; bizden ilk mektubu aldıktan sonra Buhârâ Reisisicumhuru Osman Hoca'yla Hanabad'a kadar gelmişler; fakat her nedense Osman Bey, buradan geri dönmüş; fakat Hacı Sami, Danyal Bey'in imzasını taşıyan mektubu alınca tereddüt etmeden Afganistan'dan Darvaz'a geçmiş; beraberinde bir miktar eşya ve cephaneye geçirmiş, ayrıca 25 Ağustos günü de Karateğin'de bulunacağını bildiriyordu. Bu mektup üzerine kendisine mutantan bir istikbal hazırladık. Bildirilen gün öğleden sonra saat 2 raddelerinde Hacı Sami Bey maiyetiyle Şirabad'a geldi. O gece Fuzayl Bey kendisini evinde misafir etti. 26 Ağustos günü Fuzayl Bey Hacı Sami Bey'e bir "*Hoş geldin*" daveti tertip etti ve Karateğin'de bulunan bütün leşkerbaşılar Şirabad'da topladı. Bundan maksat işsizlikten sıkılmış bulunan asker ve korbaşılarını meşgul etmek, onları eğlendirmek ve bu vesile ile leşkerbaşılarını Hacı Sami Bey ile tanıştırmaktı. Bugün gökbörü oyunu tertiplendi ve askerlere jimnastik ile silâhlı talim yaptırıldı. Bu sûretle oldukça eğlenceli ve neşeli bir gün geçirildi. Durumdan Sami Bey de çok memnun oldu.

Türkistan Millî Mücadelesi'nde artık Hacı Sami devri başlıyordu. 25-26 Ağustos tarihindeki toplantıdan sonra Hacı Sami Bey "*Türkistan İhtilâl Orduları Başkumandanlığı*" görevine resmen başlamış oluyordu. Günlerimiz istirahatla geçiyordu. Yapılacak bir iş yok. Bu boş günleri değerlendirmek için bari size mücadelemize yeni katılan bazı zevatı tanıtayım: İleride girişeceğimiz can pazarında oldukça mühim işleri yapmaya namzet bu kişileri mutlaka tanımamız lâzım.

Hacı Sami Karateğin'e gelirken, Hindistan'daki İngiliz esir kampından kaçıp Afganistan'a ilticâ etmiş olan 3 Osmanlı askeri ile Cemal Paşa'nın Taşkend'den buraya getirip yetiştirdiği küçük zâbitlerden Taşkendli Âzam Bek ve Nu-

reddin İşan adlı kişileri de beraberinde getirmişti. Onlarla beraber karargâh efradı biraz daha kalabalıklaştık. Fakat yeni simalar durgun geçmekte olan günlerimizi biraz daha canlandırdı.

Aynı gün Faruk ve Sahibnazar'ın Garm Korganı'na geldiklerini bildiren bir tezkere aldık. Hacı Sami Bey şirabad'a gelmeleri için onlara ayrı ayrı birer tezkere yazdı. Ertesi gün ikisi de geldi ve Garm'ın doğusundaki köylerden iki köye yerleştirildiler. Birkaç nefer süvâri ile Faruk ve Sahibnazar şirabad'a geldiler. Bunlar Karateğin'i terk ederek Düşenbe Feyzabad'ına gittikleri zaman; Semerkand Leşkerbaşı Açıl Bek'in şehâdet haberini Enver Paşa'ya bildirmek üzere vekili Behramkul tarafından gönderilmiş olan Cizzaklı korbaşılardan Turab, Mamur ve Semerkandlı Abdüşşükür de beraber geldiler. Bu üç arkadaşı da karargâh efradı arasında misafir ettik. Ayrıca bu sıralarda Azerbaycanlı Yusuf Ziya ve Semerkandlı Abdülresül adlarında iki "Efendi" Mecca yolu ile Karateğin'e geldiler. şirabad'ın çarşısında ikamet etmekte bulunan Danyal ve şir Muhammed Bek'in yerleşim durumları çok sıkışık olduğu için Danyal Bey Alay'ının Hayıt kasabasına nakline karar verildi. Böylece şirabad arşısının tamamını işğâl etmiş olan şir Muhammed Bek kuvvetleri oldukça rahatladılar.

Hacı Sami Bey'in işe vaziyet etmesiyle açıkça görülen bir hareketlenme başladı. Karateğin'de bulunan birlikler kalabalıklaştığından iaşe işleri de zorlaşmaya başladı. Bu durum karargâhı düşünmeye sevk etti. Her sene bu zamanlar Karateğin'e kar yağarken bu sene böyle bir şey olmadı. Hacı Sami, Afganistan'da iken İngilizler'le temas ettiğini, onlardan hareketimiz için silâh, cephane ve para yardımı talep ettiğini; onların da Çetral'dan şarkî Buhârâ'ya geçilebilecek bir yol temin edilebilirse, bir askerî heyet gönderip harekâtın durumunu inceleyerek tatminkâr bulurlarsa, yardım edebileceklerine dair söz almış imiş. Bu hususta bir

sondaj yapmak üzere Azerbaycanlı Yusuf Ziya, Semerkandlı Abdülresul ve Taşkendlî Âzam'ın emrine miktar-ı kâfi asker vererek Şuğnan'a gönderdik. Bu ekip Şuğnan'a varduktan sonra, Çetral karşısındaki Rus garnizonunu basarak ele geçirip bir köprübaşı tesis ederek İngiliz makamlarıyla temasa geçeceklerdi. Hacı Sami Bey bu ekibi yolcu ettikten sonra bizim birliklerle beraber Karateğîn'de misafir bulunan mücâhid birliklerinin de Gölâp ve Belcivân havalisine sevkedilmesini düşünerek leşkerbaşılarını topladı ve bu hususu onlarla istişare etti. Kışın az olması ve iâşe durumunun zorlaşması nazar-ı itibara alınarak yapılacak hareketi leşkerbaşılar da münasip gördüler. Bu vaziyet karşısında Fergana kuvvetlerinin de beraber gelmesi gerekiyordu. Fuzayl Bey Şir Muhammed'den çekindiği için yalnız başına böyle bir teklifi yapamadı. Bunun üzerine Hacı Sami durumu Şirmedi Bek'e bildirdi, o da itiraz etmeden kabul ederek harekete iştirak etmek için söz verdi. Yeni harekât için hemen bir günlük emir hazırlandı ve leşkerbaşılara gönderildi:

- “1- Miralay Faruk Bey'in alayı Garm'dan hareket ederek Çildere istikametinde bir menzil kat ettikten sonra münasip bir köyde konaklayacaktır. Sahipnazar'ın kuvvetleri de aynı köyde beraber kalacaktır.
- 2- Behram ve Börübatâş Alayı Garm ve Feyzabad yolu ile Çildere istikametine giden yolun kavşağında bir köyde konaklayacaktır.
- 3- Miralay Danyal Bey'in Alayı Hayıt'tan hareket ederek Garm Nehri'ni geçerek o civarda bulunan bir köyde yer tutacaktır.
- 4- Rahmankul Pehlivan ve Törekul birlikleri Karargâh Birliği ile beraber Garm Korganı'nda bannacaklardır.
- 5- Şir Muhammed Bek'in kuvvetleri Şirabad'dan hareket ederek Garm Nehri'ni geçerek o civârda bulunan bir köye yerleşeceklerdir.

- 6- Fuzayl Bey'in Belcivân hareketine iştirak ettireceği birlik de yarın sabah şafak vakti Şirabad'dan Garm istikametine harekete geçecektir."

Şir Muhammed Olayı

27 Ağustos 1922 gününden itibaren Hacı Sami Bey komutasındaki ihtilâl orduları harekete başladı. Verilen emir üzerine her birlik akşam konak yerlerini işgâl ettiği halde Danyal Bey'in Alayı Hayıt'tan hareket etmedi. Bu durum karşısında Sami Bey şüphelendi. Karargâh efradı henüz Garm'a gelmiş, ihtiyaç hususlarıyla meşgul olduğum sırada Sami Bey beni çağırdı,

- Danyal bugün konaklayacağı yere gelmedi, bir mazeret mi çıktı? Yoksa emre temerrüt mü etti? Bu hususları tahkik etmek için hemen yola çık, Hayıt'a var, onu gör ve fikrini öğren, dedi.

Ben hemen seyisimi yanıma aldım. Hayıt'ın yolunu tuttum. Şir Muhammed Bek'in konakladığı köye geldiğim zaman akşam ezanı okunuyordu, geçip gitmeme bunların nöbetçileri mâni oldular. Beni Şirmed Bek'in yanına götürdüler. Herhalde benim böyle geç vakit aksi yöne gidişime o da kendi hesabına şüphelendi, fakat benim geçip gitme de mâni olmadı. Ben Hayıt kasabasına vardığım zaman saat 24'ü bulmuştu. Danyal Bey'in karargâhına gittim, kimse kalmamış, kendisi kuvvetleriyle beraber bugün öğleden sonra Şirabad'a hareket etmiş. Hayıt'ın Belediye Başkanı'nın verdiği bilgiye göre Danyal Bey'in Alayı bu geceyi Şirabad'da geçirip yarın şafak sökerken Garm'a doğru hareket edecekmiş. Çaresiz Şirabad yolunu tuttum. Fakat Şirabad'a gitmeden evime uğradım, orada kendimiz ve atlarımızı istirahat ettirdim. Sabah namazını kılıp hareket edeceğim sırada, Danyal Bey'in askerlerinin şarkı söyleyerek

Garm istikametinde hareket halinde olduklarını görünce, tekrar atların yemini tazelemesini seyisime emrettim; kendi kahvaltımız için de bir şeyler hazırlaması için hanıma rica ettim. Kahvaltımı yaptıktan sonra Danyal Bey'in askerlerini takiben Garm istikametine giderken, Belcivân hareketine iştirak edecek olan Fuzayl Bey'in askerlerine yetiştim. Garm suyu ile beraber kıyıda ve aynı yönde Danyal Bey, arkada Fuzayl Bey kuvvetleri gidiyordu. Bu sırada güneş doğdu, karşı yamaçlar iyice aydınlandı. 2 km. kadar önümde hareket halinde bulunan Danyal Bey'in Alayı Şir Muhammed Bek'in konakladığı köye yetişince hareket durdu ve ortalık birden karıştı. Silâh sesleri de rahat duyulmaya başladı. 4-5 dakika içinde her iki taraf arasında da daha kesif karışıklıklar, kaçma ve kovalamalar hasıl oldu. Hâlâ uzakta bulunduğumdan durumu pek seçemiyorum. Derken bir kısım süvâirler atlarını Garm suyuna sürdüler.

Bunların karşısında Garm'ın doğu sahilini takip etmekte bulunan Fuzayl Bey'in askerleri de bu kaçan askerlerin önünü kesti, ortalık bir daha karıştı. Vaziyeti öğrenmek maksadıyla atımı dötrnala sürdüysem de önümdeki kaçanlar ve kovalayanlar o kadar süratle hareket ediyorlar ki yetişmeye muvaffak olamadım. Garm Irmağı'nın batı sahilini Danyal Bey'in Alayı, doğu sahilini de Fuzayl Bey'in Alayı takip ederek kaçanları kovalıyorlardı. Ben Şir Muhammed Bek'in konakladığı köye geldim, ama kimsecikler yok. Dötrnala köyü geçtim. İmkânı yok, bir defa yetişip vaziyeti öğrenmek istiyordum. Garm vâdisini dolduran insanlar hep kanat bağlamış uçuyorlar sanki. Atım ter köpük içinde kaldı, meraktan çatlıyorum. Böylece Garm Korganı'na geldim. Burada da kimsecikler kalmamış. Korgan'ın avlusuna girdim. Avlunun ortasında Törekul'un cesedi kanlar içinde uzanmış yatıyor. Bu durum merakımı büsbütün artırdı. Hayretler içindeyim, bir aralık kendimi rüya görüyorum sandım ve seyisime "Attan in de bak sağ mı?" diye emret-

tim, baktı ölmüş. Onu kendi halinde bırakıp ileriye yürüdüm, Garm köprüsünden geçip Çildere istikametine doğru atımı koşturuyorum. Yolun hâkim bir noktasına çıktığım zaman birliklerin karmakarışık bir vaziyette Çildere istikametinde sür'atle ilerlediklerini gördüm. Fakat ne olup ne bittiğinden habersiz atımı çatlatırcasına koşturuyorum. Nihayet öğle zamanı Çildere vâdisine inilecek tepenin iniş noktasında, Börübataş kuvvetlerinden geri kalmış bir gruba yetişebildim. Vaziyeti sordum, şöyle cerayan etmiş:

“Danyal Bey’in kuvvetleri, Şir Muhammed Bek’in konaklamış olduğu köye gedikleri vakit köyden geçecekleri sırada Fergana askerleri yol vermemiş, Danyal zorlayınca silâh çekmişler. Danyal Bey’in askerleri de silâhla karşılık verince onlar da Garm suyunun doğusuna geçerek firar etmişler.”

Geç vakit Çildere köyüne geldiğim zaman Börübataş’ın bütün kuvvetlerini orada buldum. Geceyi onların karargâhında geçirdim. Diğer birliklerimiz Çildere’yi geçmişler, cebrî yürüyüşle İşan Sultan Hazretleri’nin köyüne gelerek orada kalmışlar. İşan Sultan Şirmed’in Darvaz istikametine gittiklerini söylemiş. Faruk Bey takibe devam ederken, Hacı Sami İşan Sultan’ı sıkıştırmış, Şir Muhammed Bek’in bu kadar silâhı harp meydanından alıp kaçırmasına mâni olmadığı için kendisini azarlamış, bunun üzerine ikisi iyice atışmışlar. Hacı Sami Bey ve Danyal Bey’in Alayı o gece İşan Sultan’ın köyünde konaklamışlar, ertesi sabah Danyal yola çıkmak üzere askerlerini hazırlayıp hareket edeceği bir sırada Belcivân leşkerbaşısı Osmankul’un postacısı Sami Bey’e hitaben yazılmış bir mektup getirmiş; mektubun içinde ayrıca bir pusulada *“Ekli takdim ettiğim mektubu Darvaz’dan İşan Sultan’ın postacısı Belcivân’a götürürken bizim devriyelerimiz yakalamışlar, onun postacısını burada alıkoyarak mektubu size gönderiyoruz.”* deniliyor. Börü Bey’in Alayı’ndan ayrılıp Sami Bey’in ikamet ettiği odaya girdiğim

Meşhur Komitacı Hacı Sami

zaman gayri ihtiyari içime bir titreme girdi. Çünkü Sami Bey'in suratı o kadar değişmiş, o büyük elâ gözler bir tuhaf, kıpkırmızı olmuş, suratı bir karış, dili peltek olduğu için yavaş yavaş konuşuyor, ama kızgın olduğu suratından belli. Yanında Danyal, Nafi Bey, Çerkez Hüseyin Çavuş oturuyordu. Ben kapıda vaziyet aldım, resm-i selâmı müteakip bir tarafa ilıştim ve Danyal Bey'e yetişemediğimi, dötrnala Garm'a geldiğimde kimseyi bulamadığımı, geceyi Börü Bey'le birlikte Çildere'de geçirdiğimizi, şimdi de buraya beraber geldiğimizi kısaca anlattım. Sonra, Danyal önüme iki tane Farsça yazılmış mektubu attı.

- Şunları oku bize de anlat, dedi.

Evvelâ Osmankul'un mektubunu, sonra da diğerini tercüme ettim. Osmankul öteki mektubu takdim ediyordu; diğer mektup da İşan Sultan'ın Bolşevik kumandanına anlaşma ve Basmacılar'a karşı birlikte savaşma teklifiydi. İşan Sultan Ruslar'dan silâh ve cephane yardımı talep ediyordu. Hacı Sami Bey bu mektubun tercümesini birkaç dafa okudu.

- Bu hususta ne gibi davranmamız lâzım? diye Danyal Bey'e sordu.

Danyal Bey başı önünde hiçbir şey söylemedi. Nafi Bey'e döndü,

- Sen ne dersin?

O da omuzunu silkitti,

- Benim bir diyeceğim yok, nasıl düşünüyorsanız öyle olsun, dedi.

Bu sefer Çerkez Hüseyin'e,

- Bu hususta senin fikrin nedir? dedi.

- İnanmazdım, şimdi ne diyeceğimi şaşırdım, diye cevap verdi.

Ardından bana döndü,

- Ne yapalım bu adamı? diye düşüncemi sordu.

Ben de, İshan Sultan'ın böyle bir hıyanet işleyecek tiynette birisi olmadığını, kendisinin bu ihtilâlde en büyük hizmeti dokunmuş bir vatanperver olduğunu ifade ederek,

- Fakat, herhalde Şehit Enver Paşa'nın şehâdeti üzerine etrafındaki sergerdelerin ısrarıyla Ruslar'la anlaşmak ve bu suretle memleketini harabeden kurtarmak istemiştir; bu hususta benim fikrimi kabul ederseniz, bence bu bir kabahat sayılmaz; vaziyeti bilmemezlikten gelseniz daha iyi olur, zaten mektup da yerine gitmemiştir, dedim.

Bu konuşma üzerine Hüseyin Çavuş lâfa karıştı ve İshan Sultan'ı methederek, onun Enver Paşa'yı İbrahim Lakay'dan kurtarmak için çok çalıştığını ve Paşa'nın davetini ilk kabul eden mücâhidlerden olduğunu anlattı.

Fakat Hacı Sami Bey bu sözlerle tatmin olmadı. Müftü Molla Eğemberdi'yi çağırttı ve ona vaziyeti anlattı. İshan Sultan'ın mektubunu ona okudu ve bu hususta bir fetva istedi. Eğemberdi Müftü de zahire inandı ve İshan Sultan'ın idamına fetva verdi. Hacı Sami Bey bunu istiyordu. Hemen bir fezleke hazırladı. İshan Sultan ve kardeşi İshan Süleyman'ın idam emrini imzaladı. Hükmün infazına Çerkez Hüseyin Çavuş'u memur etti, aynı gece iki kardeşi sehpaye çekti. Fezlekeleri de boyunlarına astırdı. Bunların Bolşeviklerle

anlaşma yapmak isteyen korbaşılara ibret olmak üzere 24 saat böyle kalmalarını emretti.

Enver Paşa'nın şehâdetinden sonra Türkistan Mücadelesi'nin en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri de böylece göçmüş oldu. Ben şahsen bu işe rıza göstermedim, elimden geldiği kadar mâni olmak istedim, muhalif kaldım, tabiatıyla ısrar edecek olursam belki bir kurşunla öbür dünyayı boylayacağımı kestirdim. Bu sebeple bu ihtilâl şehidi silâh arkadaşımın matemini kalbimin derinliklerinde gizlemek mecburiyetinde kaldım. Bu hadise ileride böyle bir harekete tevessül etmek isteyeceklerle mâni oldu. Yürütmek istediğimiz dâvânın devamını bir müddet sağlamış olmakla beraber kıymetli bir memleket çocuğu da heder olmuş oldu.

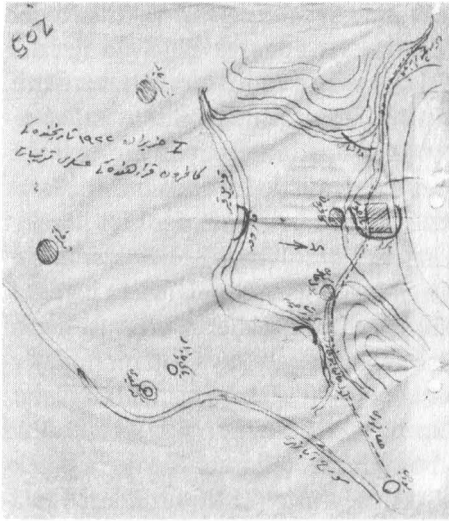
İşan Sultan ve kardeşinin idamından sonra Hacı Sami Bey ve maiyyeti Darvaz istikametine hareketlerine devam etti. Buraya geldiğimiz zaman, bir gün evvel hareket ederek Darvaz'ı geçmiş bulunan Şir Muhammed Bek'in Afganistan'a ilticâ etmek üzere Amu Nehri'nin geçit mahalli olan yere kadar vardık. Hacı Sami ve Danyal da oraya kadar yollarına devam ettiler. Geçit mahallinde Faruk Bey'i bulduk. Faruk Bey geçit yerine geldiği vakit Şir Muhammed Bek ve Nur Muhammed Bek askerlerinden 200 kadar süvâriyi Afganistan tarafına geçirmişler, geriye kalan 60 kadar süvâri de henüz geçmek üzere iken Faruk Bey yetişmiş, bunların geçmelerine mâni olmuştu. Bu suretle memleket müdafaa-sından kaçırılmak istenen 60 silâh geri çevrilmiş oldu.

Bu mücâhidler sonuna kadar Şarkî Buhârâ'da çalıştı ve pek büyük hizmetler etti. Çok yararlıklar gösterdiler. Afgan hududundan dönüşte bir kısmımız Darvaz, bir kısmımız ise İşan Sultan'ın köyüne yerleşerek birkaç gün istirahat hata çekildik.

Danyal Bey'in Şehâdeti

Hacı Sami gittikçe zalimleşiyor. Sertlik kısa vadede iyi görülüyorsa da uzun vadede kesinlikle aleyhimize oluyordu. Bütün kuvvetlerimizle Karateğin-Darvaz-Gölâp köylerindeyiz. Askerler çok dağınık, kaçanlar çok. Hacı Sami sertlik politikasıyla biraz da kaçışları önlemek ve yeni katılımlar sağlamak istemişti. Devamlı harekete alışmış mücâhid arkadaşlarımız da huzursuzdu. İşte bütün bunların önüne geçmek ve harekete yeni bir güç kazandırmak için Belcivân üzerine yapılacak hareket hazırlıklarına başladık. Birkaç aydır istirahat halinde bulunan asker yeniden düzenlenmeye başlandı. Belcivân hazırlıkları Kasım 1922 ortalarında tamamlandı. Birliğimizin yeni düzeni şöyle tanzim edildi: 1- Faruk Bey Alayı, 2- Danyal Bey Alayı, 3- Osman Çavuş Birliği'ne 60 Ferganalı süvâri de ilâve edilerek bir tabur hâline iblâğ edildi. 4- Behramkul Bey Birliği, 5- Börübataş Bey Birliği, 6- Rahmankul ve Hüseyin Çavuş Birlikleri, 7- Karargâh efrâdı, 8- Abdüssettar Bey kumandasında -Karateğin Müfrezesi. Toplam silâhlı gücümüz 3200 kadar oluyordu. Yeni düzenleme mücâhidlere tamim edildi. Yürüyüşler bu tasnif sırasına göre şekillenecekti.

18 Kasım 1922 günü birlikler tasnif sırasına göre yürüyüşe geçerek Dere-yi Payan yoluyla Hz. Sultan köyünde toplandıktan sonra Çeğen-Çahken tepesindeki Şehit Enver Paşa'nın mübarek kabirlerini ziyaret için o istikamette harekete başladık. Hedefimiz Belcivân Bolşevik Garnizonunu hırpalamak, daha sonra Gölâp havalisine geçmekti. İki gece yol üzerindeki köylerde kaldık. Üçüncü gün Dere-yi Payan'ı aşttık. 20/21 Kasım geceyi yine civardaki köylerde geçirdik. Sonra yürüyüş istikametini sağ cenaha çevirmek suretiyle Hz. Sultan köyü üzerinden devam edilerek 21 Kasım öğle üzeri Çeğen köyüne vardık. Öğle namazını müteakip umûm kuvvet Çeğen tepesine çıkarıldı. Büyük Şehid'in kabri etra-

26 Eylül 1922
Karateğin günleri

finda, 3200 yiğit tek bir kalp gibi Enver Paşa'yı selâmladılar. İçten gelen bir hürmetle herkes aynı sükûnetle bildikleri duaları okuyarak Büyük Şehid'in ruhuna hediye ettiler.

Şehit Enver Paşa'nın mübarek naşı bu ıssız tepenin üzerine defnedildiği zaman, Çeğen köyü sakinleri içme suyu ihtiyaçlarını aşağıdaki dereden karşılıyorlardı. Bu sefer ziyaret ettiğimiz zaman köylülerin kabir istikametinden su getirdiklerini gördüm. Belki biraz hurafe gibi gelecek ama Enver Paşa ve Devletmend Bek'in buraya defnedilmesinden sonra, yıllardan beri kuru olan bir çeşme canlanmış, su vermeye başlamış. Bunun üzerine köylüler mezarın etrafını çevirmişler ve buraya bir ziyaretgâh inşa ederek bir de imam koymuşlar. Hatta o yıllarda uyuz hastalığı o kadar yaygındı ki sadece insanlarda değil hayvanlarda bile vardı. İşte "Bu suyu içenlerin uyuzunun geçeceği" bile yayılmıştı.

23 Kasım 1922 tarihinde sabahın erken vakti geceden yapılan tamim üzerine hareket edilerek Belcivân üzerine yürüyüşe başlandı. Fakat kalenin muhasarası imkânsızdı. Çünkü bizimle Belcivân kalesi arasında Çildere istikametine giden, kenarları yüksek uçurumlu büyük bir dere vardır. İşte bizim kuvvetler o derenin doğusunda mevki alarak sanki “Biz geldik, bizi imhaya buyurun.” der gibi hareket ediyorduk. Belcivân kalesinde bulunan Bolşevikler bizim hareketlerimizi daha evvelden öğrenmişler. Adeta bizi karşılamak için hazırlanmışlar, mücâhidlerin silâh seslerini duyar duymaz da Bolşevikler mitralyöz ve top mermileriyle karşılık vermeye başladılar. Bu ufak çarpışmada Baysunlu Cüneyd Bey ile Kazanlı Kerim Efendi adlı iki mücâhid yaralandılar. Esasen bu müsademelerden bir neitice beklenmediği için Hacı Sami Bey’in emri ile birlikleri Havalin şosesi üzerine çıkarmaları ve şose üzerindeki köylerde bu geceyi geçirmeleri bildirildi. Öğle vaktini biraz geçerek kıtalar Havalin şosesine çıktılar. Her kıta bulunduğu köyün yerini akşam üzeri karargâha bildirecekti. Hacı Sami Bey’in karargâhı da Harpusta köyüne kurulmuştu.

Köye yerleştiğimize henüz iki saat kadar olmuştu ki Faruk Bey’in askerlerinden bir müfreze yoldan geçen şüpheli bir adamı yakalayarak getirdiler. Bu adamın üzerini ararken cebinden bir mektup çıkmış. Bu sebepten mektupla beraber kendisini de karargâha göndermiş. Rusça olan bu mektubu Mustafa Şakuli hemen tercüme etti. Gölâp’ta bulunan Bolşevik kumandanı Belcivân garnizonuna bilgi aktarıyordu. Mektupta özet olarak, Karateğin’e sığınmış olan Basmacılar’ın başına “*Mehmed Sami Paşa*” isminde bir Türk zabitanın geçtiği, bu zatın kumandasında Belcivân ve Gölâp üzerine saldırmak maksadı ile Çildere’ye indikleri ve saldırıya başlamalarının an meselesi olduğu bildiriliyordu. Ayrıca, Gölâp’tan gönderilmiş olan bir müfrezenin Havalin kasabasındaki kuvvetlerle birleşerek Hz. Sultan

köyünün tepelerini tutacakları, Kengürt'ten gönderilen takviye birlik de Havalin şosesini takiben Hz. Sultan istikametine hareketle Çildere'yi geçecek olan Basmacı kuvvetlerini çember içerisine alarak imha etmeleri isteniyordu. Mektup okununca Hacı Sami Bey'in etekleri tutuştu. Daha işe başlamadan Bolşevik kuvvetlerinin çemberi içerisine girmiş bulunmaktaydık. Birliklere derhal posta çıkardı. Vakit de akşama yaklaşıyordu. Postacılar komutanlara şifahî tebligat yapacaklar. Gecenin karanlığından istifade ederek hiçbir yerde sigara yakmadan, silâh patlatmadan cebrî yürüyüş ile sabah ezanında bilumum leşkerbaşılar Hz. Sultan köyünde içtima edeceklerdi. Aksi takdirde Bolşevik kuvvetlerinin çemberi içerisinde kalmış bulunacaktık.

Tebligat şekli gayet basit ve pratik. Yazmak çizmek yok, tam bir çeteci usulü! "*Altta kalanın canı çıksın*" gibiydi. Fakat bizim mücâhitler tamamen profesyonel oldukları cihetle her dilden anlıyorlar. Bu şifahî emri duyanlar derhal faaliyete geçerek Hz. Sultan yönünde yürüyüşe başladılar. Hiçbir kimse geri kalmamak şartı ile tayin edilen saatte Hz. Sultan köyünde hazır bulundular. Burada leşkerbaşılar yanına toplayan Hacı Sami plânını şöyle anlattı: Danyal Bey ve Osman Çavuş kuvvetleri Havalin cihetinden gelecek olan düşman kuvvetlerini, Karateğin kuvvetleri ile Faruk Bey, Sahipnazar kuvvetleri Belcivân istikametinden gelecek olan Bolşevik kuvvetlerini karşılayacaklardır. Her iki taraf da mümkün mertebe çarpışmaları akşama kadar devam ettirecek, gecenin karanlığında sessizce Çildere istikametine çekilecektir. Gecedен istifadeyle iz kaybettirilerek çemberden sıyrılmış bulunulacak, askerlerin yarın sabah ve müteakıp günler son içtima noktası Çildere olacaktır. Emîr gayet açık. Bu emir üzerine Danyal Bey'le Osman Efendi kuvvetleri Havalin istikametindeki tepeleri tuttular. Hz. Sultan köyünün doğusundaki dağ silsilesinin yüksek yerlerini işgâl ettikleri sırada henüz güneş doğmak

üzere idi. İşgâl ettikleri tepenin doğusundaki yamaçtan da Bolşevik kuvvetleri tepeye tırmanıyorlardı. Faruk ve Abdüssettar Bey Belcivân istikametindeki hâkim tepeleri işgâl etmişlerdi. Tam bu sırada onlarla Bolşevik kuvvetleri karşı karşıya geldiler. Her iki cephede de silâhlar aynı saatta patladı. Karargâh efradı ile diğer ihtiyat kuvvetler de çukur içerisinde bulunan Hz. Sultan köyünden çıkmış, köyün kuzeyindeki tepeleri işgâl ederek uzaktan gelen silâh seslerine kulak kabartarak bekliyorlardı. Muharebe öğleye kadar normal şekilde devam etti, öğle saat iki raddelerinde Danyal Bey'in cephesinde bir sökülme görüldü.

Danyal'ın askerleri rastgele bir şekilde geri çekiliyorlardı. Osman Çavuş onları geri çevirmek istemiş, fakat Danyal'ın emirleri Sultan ve Toygun isimindeki adamlar Osman Çavuş'un emrini dinlemeden tam alnından kurşun yemiş bulunan Danyal'ın cesedini kendi atına yükleyerek cepheyi terk etmişlerdi. Bu durumu ihtiyattaki kumandanlarla Hacı Sami Bey gözleri ile takip etmekte idiler. Bu vaziyet karşısında hemen Behramkul kuvvetleri Osman Çavuş kuvvetlerine takviye için gönderildi. Danyal Bey'in şehit olduğu henüz anlaşılmadığından askerlerinin isyan şeklindeki bu hareketini öğrenmek maksadı ile Hacı Sami Bey beni görevlendirdi. Dört nala dereyi geçtim, tepeye çıkışıma zaman Danyal'ın cesedinin kendi bindiği kır atı üzerinde bir eşya gibi sarktığını gördüm. İçim burkuldu, gayri ihtiyari gözlerim irademe itaat etmedi.

Kendi kendime: "Ah zavallı Türkistan. Türklüğün Yurdu. Gene seni kurtarmak isteyen yiğitlerden birini daha kaybettin!" demişim. Meğerse Sultan Danyal Bey'in cesedini kaçırmış, mâneviyatı bozulmuş olan Toygun'un askerleri cepheden çekerek kaçması bizi fena bir duruma sokmuştu. Bereket versin Osman Çavuş'u takviye için giden Behramkul kuvvetleri yetişerek vaziyeti kurtarabilmişti. Diğer taraftan Faruk ve Abdüssettar Bey işi idare ediyor-

*Bolşeviklere
yakalanan
üç mücâhid.
Tabii ki
cezaları
ölüm.*

lardı. Bulundukları tepe hâkim bir yer olması dolayısıyla düşmana müthiş zayıat verdiriyorlardı. Herhalde düşman kaçmak için geceyi bekliyordu. Anlaşıldığına göre Danyal ihtiyatsızlık yapmış, düşmanın kurşununa hedef olacak şekilde askerlerine kumanda ederken tam alnından kurşunu yemiş. Allah rahmet etsin. Bu kahraman adam daima Allah'a yalvarırdı: "Beni düşman kurşunundan yatağında yatırma. Eğer canımı almak istersen kurşunu alnıma isabet ettir." İşte Allah duasını kabul etti. Kurşun kafasını parçalamış, derhal şehit olmuştu.

Çete Usûlü Cezâ

23/24 Kasım gecesini iple çekerek getirdik. Karanlık basınca herkes başının çaresine bakmaya başladı. Çildere istikametinde 3200 süvâri akın halinde yolu tutmuşlardı.

Belki geride kovalayan da yoktu. Çünkü düşman müthiş zayıata uğramıştı. Öyle olduğu hâlde o havalide gecelemek çok tehlikeli idi. Düşmanın takviye almak ihtimali vardı. Bu sebepten dolayı çok sesiz hareket ediyorduk. Şafak söküyordu. Karateğin ile Belcivân hududunu ayıran dağ silsilesinin şimal yamacına ulaştık. Mücâhidler gayet muntazam hareket ederek yürüyordu. Fakat tam bir düzen yoktu. Herkes birliklerinden ayrılmış, karmakarışık kim kimin kumandasında belli değildi. Çildere köyüne yetişmeye daha tahminen beş kilometre mesafe vardı. Tam bu sırada sağanak halinde bir yağmur başladı. Yürüyüş yağmur altında devam etti. Çildere'ye şiddetli yağış altında yerleştik. Yağmur fasılasız tam üçgün devam etti. Danyal Bey'in cesedini bir odada muhafaza altına aldıktan sonra Hacı Sami Bey, Sultan ile Toygun'u ve kâtip Cuma Efendi'yi karargâha çağırttırdı. Bunları bizzat sorguladı. Üçüne de aynı soruyu yöneltti:

- Muharebe esnasında Danyal Bey'in şehâdetini müteakip cepheyi ne için terk ettiniz?

Bu soruya, Cuma Efendi,

- Ben bir kâtibim, bu ikisi askeri çektiler. Ben de beraber çekildim, dedi.

Sultan ise:

- Danyal Bey'in şehit düşmesi üzerine, onun cesedini kaldırdım. Ceset orada kalacak olursa askerin mâneviyatı bozulur diye düşündüm. Onun için cesedi kaçırdım. Askerlerin cepheyi terk etmeleri için hiçbir kimseye bir şey söylemedim, dedi.

Toygun da,

- Danyal Bey şehit düştükten sonra cephe kalmayı münasip bulmadım. Mademki Danyal Bey öldü, isterse herkes ölsün dedim, askerlerimizi çektim, şeklinde dosdoğru konuştu.

Toygun'un bu sözü üzerine Hacı Sami müthiş surette asabileşti ve derhal tabancasını çekti, onun kalbine bir kurşun yerleştirdi,

- Herkes öleceğine sen geber kerata! dedi.

Toygun cansız yere yuvarlandı. Sami Bey, Sultan ile Cuma Efendi'ye hitaben,

- Kaldırın bunu, dedi, oradan sıvıştı.

Aralıksız devam eden yağmur üç gün sonra durdu. Danyal Bey'in cesedi Sultan ile Mirza Cuma Efendi'ye teslim edilerek Karateğin'e gönderildi. Askerleri de Nafi Bey'in kumandasına verildi.

Fuzayl Bey'in kardeşi Abdüsettar'ın Çildere'den Karateğin'e dönmesi için emir verildi. O da Danyal'ın cesedini götüren posta ile beraber Çildere'yi terk etti. Belcivân muharebesi yaralılarından Kazanlı Kerim Efendi'nin yarası hafif olduğu için ric'at esnasında askeri takip edebildi. Fakat Baysun muharebelerinde tam ağzından yara alıp iyileşmiş olan Cüneyd Bey'in bu sefer aldığı yara ağır olduğu için Belcivân'da bir köylünün evinde terk etmiştik, bir daha bize iltihak edemedi. Afganistan'da kaldığımız müddet içinde dahi göremedim. Ne oldu bilmiyorum, bu kahramanı hâlâ hatırlarım; iki defa yaralandı yine de mücadeleyi terk etmedi. Türkistan Millî Mücadelesi'nde buna benzer binlerce isimsiz kahramanımızın mezarları belirsizdir.

Çildere köyünde dört gün istirahat ettik. Ric'at esnasında dağılmış bulunan efrat tamamen kıt'alarına iltihak ettiler. Çildere köyünde askerin bu kadar fazla kalmasına köyün tahammülü yoktu. İnsanlar fakir ve yoksul, askerin erzakı da kalmamıştı. Darvaz pek uzak değildi ama Karateğin uzak. İşan Sultan'ın idamı dolayısıyla Darvaz bize dargındı. Zor kullanmanın hiçbir faydası yoktu. Gerçi İşan Sultan'ın yerine Muzaffer Şah adlı birini tayin etmiştik ama akrabadan olduğu için bize iyi gözle bakmıyordu. Esasen Çildere'de daha fazla kalmak da manasız. Boşuna

oyalanmış olunacak, onun için bu sefer doğru Gölâp'a müteveccihen harekete karar verdik.

28 Kasım 1922 günü Çildere'de bulunan kuvvetlerin kumandanlarını Hacı Sami Bey karargâha davet etti ve yapılacak harekâtı onlarla kararlaştırdı. Tespit edilen duruma göre, Çildere köyünden 1- Faruk Bey Alayı, 2- Osman Çavuş Birliği, 3- Behram Bey Birliği, 4- Rahmankul Pehlivan ve Börü Bey Birliği, 5- Karargâh Birliği ve Nafi Bey Alayı, 6- Çerkez Hüseyin Birliği sırasında hareket edecekler, bu birlikler nerede akşam olursa orada geceleyecekler. Vaziye-te göre her birlik konakladıkları köyü hususî postalar ile, merkez karargâhına şifahî olarak bildirecekler, ertesi günkü yapılacak hareket için aynı postacı şifahî emri alarak karatgâhtan ayrılacak, bundan böyle, durum ne şekilde olursa olsun haberleşmeler bu usulde yapılacak ve katiyyen ihmal edilmeyecektir. Zuhur edecek mühim hadiseler ise ayrıca bir rapor hâlinde karargâha bildirilecektir. Havalin üzerinden Gölâp'a atlamak için Dere-yi Payan köyüne varıldıktan sonra Teber Bey'in vereceği kılavuzla; Havalin'in doğusundaki sarp dağlık yoldan dolaşarak Müminabâd havâlisine varıldıktan sonra, Faruk Bey bu kasabayı işgâl edecek, Havalin ve Gölâp istikametlerine kuvvetli birlikler ayırarak emniyeti sağlayacaktır. Faruk Bey'i takip eden gerideki birliklerin tamamı Müminabad kasabasında içtima edecekler, Çildere köyündeki içtimada uygulanan yerleşme burada da aynı şekilde olacaktır.

29 Kasım günü birlikler sırasıyla harekete geçtiler. Geceyi Hacı Sami Bey'in karargâhında İşan Sultan'ın koyünde geçirdik. Ertesi gün Faruk Bey Dere-yi Payan köyüne varmış. Teber Bey'in verdiği kılavuzla Havalin kasabasının doğusundan geçen yolu takiple aynı gece, Hacı Sami Bey'in karargâh efradı da Dere-yi Payan'da Teber Bey'in evinde müsafır olarak geçirdiler. Hacı Sami Bey, Havalin'in durumunu, Osmankul kuvvetlerinin nerelerde olduklarını ve ne şekilde çalıştıklarını sordu.

- Daimî muhabere halinde olalım ve irtibatı kaybetmeyelim, dedi.

Teber Bey, Osmankul kuvvetlerinin bir kısmının dağıldığını söylediği için, Sami Bey Mirza Salih ve Osmankul'a bir mektup yazdırdı.

Gölâp ve Poşiyân

İyi bir mücâhid olan Mirza Toksaba, Osmankul'un dayısı Abdülkadir'le geçinememiş, askerlerini alıp Aksu cihe-tine geçmiş; oralarda da barınamayınca, askerleri dağılmış, böylece mücadeleyi terke mecbur olmuş. Bu zâtın yanından ayrılmış bulunan askerlerden 20'si Osmankul'a, 20 kadarı da Teber Bey'in birliğine katılmışlardı. Bu vaziyette Devletmend'den sonra Belcivân mücâhitleri işi biraz gevşetmişlerdi. Hacı Sami Bey'in mektubu bunlara belki bir ümit verirse harekete geçme ihtimali vardı. Teber Bey Enver Paşa zamanında nasıl ise şimdi de öyle idi. Bolşevik kuvvetleri Havalin kasabasını işgâl ettikten sonra askerlerini kendi köyü Dere-yi Payan'a nakletmişti. Böylece kuvvetlerini Havalin Cephesi'nde tutmayı başarmış, dolayısıyla düşman bizi çembere almak için Hazreti Sultan'a geçmek isterken gelen takviye kuvvetleri onun tarafından engellenmişti.

1 Aralık 1922 günü karargâh Dere-yi Payan'dan hareket etti. Geceyi ufak bir köyde geçirdik. Diğer birlikler de birer köy arayla bulundukları köyde geceyi geçirdiler. Öğle vakti Müminabad kasabasına ulaştık. Diğer birlikler de orada içtima etmiş vaziyette idiler. Müminabad kısmen ova olan bir mıntıkada olması dolayısıyla kuvvetlerimizimizin tamamının bu kasaba civarında yerleşmesini Hacı Sami Bey doğru görmedi. Kuvvetlerimizin kısmen dağlık arazide kalabilmeleri için, Gölâp'ın doğusundaki köylere

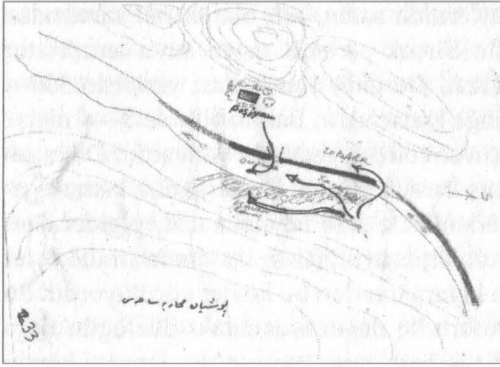
yerleşmeleri için emir verdi. Bu sebeple burada yalnız Faruk Bey'in kuvvetleri kalmak şartıyla diğer birlikler tekrar harekete geçtiler. Akşam üzeri karargâh efradıyla Nafi Bey Birliği Lengerand isminde bir köye yerleşebildi. Diğer birlikler de bu köyün civarındaki köylere taksim edildiler. Haberleşme ekseriya şifahî olduğu için ve yazıya pek rağbet olmadığından hareket sahasındaki köylerin adı hatırımdan silinmiştir. Bulunduğumuz bu yeni yerde birkaç gün dindendik.

Burada Gölâp korbaşılarından Aşur Bek, Mirza Abdurrahim, Paşa Hoca'nın kayın biraderi Hacı Sami Bey'i ziyarette geldiler. Bu mücâhidler Amu Nehri'nin sahiline yakın bir köyde karargâh kurmuşlar, icâbında birbirlerine yardım edebilecek vaziyette yerleşmişlerdi. Bu yeri aynı zamanda gerekli gördüklerinde Afganistan'a ilticâ edebilme kolaylığını da göz önünde bulundurarak seçmişlerdi. Zaten, Enver Paşa'nın şehâdetinden hemen sonra, bu havalinin en güçlü kuvvetlerine kumanda eden Paşa Hoca, Afganistan'a ilticâ etmiş, yerine kayın biraderi güçlerinin başına geçmişti. Âşur Bek'in emrinde ise ancak 250 kadar silâhlı kalmış, o da mücadeleden geri duruyordu. Yeni korbaşılarından Abdurrahim Bey çok cesur, çalışkan bir genç olup fırsat buldukça ve rastladıkça Bolşevik birliklerine çatıyor, zayıf verdiriyormuş. Bu delikanlı bizim emrimizdeki yiğitlerden Mirza Togay Nazar'ın biraderi oluyormuş. 100 kadar silâhlı süvârisi var. Ateş gibi kahraman bir zat. Hacı Sami Bey'le çok çabuk kaynaştı, az zaman içinde pek çok kahramanlıklar gösterdi. O da kendini her zaman taltif etti ve gönlünü okşayıcı sözlerle mükâfatlandırdı.

6 Aralık 1922. Hacı Sami Bey bugün Nafi ve Osman kuvvetlerini beraberine alarak Müminabad'a Faruk Bey'in karargâhına gitti. Buradan Faruk Bey'in kuvvetlerini de arkasına takarak Gölâp kasabasının kuzeyinden akan Havalin çayının sahilini görmek maksadiyle bir gezinti yaptı. Bu

çayın suyu kış aylarında azalır, atlı olarak her tarafından karşıya geçilebilir. Birçok yerlerde çayın suyu ancak atın göğsüne kadar çıkar. Derenin yatağı bazı yerlerde 300—400 metre genişliğe kadar varır. Batı sahilinde 3—4 metre yüksekliğinde uçurum birçok geçilmez yar vardır. Doğu sahili berdi ve kamış karışık orman. Bu ormanlık kısmın genişliği 100 metreden fazla dere boyunca uzayıp gider. Batı sahilindeki uçurumlar da aynı, fakat, bu yönde sıralı köyler var. Faruk Bey'in karargâhından bu köyler görülüyordu. Bu köylerden birisi dere ile dağın arasındaki düzlüğün dağa bitişen yerindedir. Köyün ismi Poşıyan'dır. İşte bu köyün batısındaki sırtlardan silâh sesleri işitiliyor. Orman içindeki askerlerimizin hepsi kulaklarını kabartmışlar, bu sesi dinliyorlar; silâhlı çarpışma yarım saat sürdükten sonra sırtların üzerinde süvâri birbiri kovalamaya başladılar. Bu kaçma ve kovalama da bir müddet devam etti, sonra ortalık sakinleşti. Bir müddet sonra iki bölük Bolşevik askeri sırtlardan Poşıyan köyüne indiler. Köyde bir müddet kaldıktan sonra da köyün rampa yolundan tek sıraya dizilerek dereye, suyun kenarına indiler. Şimdi bu iki bölük Bolşevik kuvveti, bizim kuvvetlerimizle burun buruna gelmişlerdi. Fakat düşmanın hiçbir şeyden haberi yoktu. Bolşevikler atlarından inerek hayvanlarını suladılar ve kendileri de ellerini ve yüzlerini yıkamaya başladılar. Tam bu sırada Hacı Sami Bey:

- Osman Efendi Birliği orman içinden ilerleyerek düşmana yaklaşıp yaylım ateşine başlayacak, Faruk ve Nafi kuvvetleri de biraz yukarıda derenin dirsek yaptığı yerden suyu geçerek iki manga düzlükten yarın üstünü takip ederek köy yolunu tutacak ve düşmanın köye sığınmasına mâni olacak şekilde hareket edecek, diğer kuvvetler yalın kılıçla Osman Efendi'nin yaylım ateşi altında perişan olan düşmana saldıracaklar ve teslim olanları da imha edeceklerdir! emrini verdi ve kendisi de atını suyun içine sürdü.

Poşiyân
Muharebesi

Arkasından Faruk, Nafi ve karargâh efradı askerler hep birden derenin suyuna daldılar. Bunların suyu geçtiğini gören Osman Efendi de yaylım ateşe başladı. Bu hengâme karşısında neye uğradığını bilemeyen düşman askerleri çil yavrusu gibi perişan bir surette canını kurtaranlar kaçmaya başladılar, atik olanlar atlarına atladı, dötrnala firar edenler de oldu. Fakat tam bu sırada yalın kılıç müthiş bir kitlenin üzerlerine saldırdığını gören Bolşevik askerleri ellerini kaldırarak teslim oldularsa da dinleyen olmadı. Hepsi kılıçtan geçirildi. Bu kafilende yalnız atlarına atlayabilenlerden iki kişi köyün rampa yolundan bizimkilerden önce yokuştan çıkarak kendilerini köyün bir odasına atabildiler. Köy yolunu kapatmaya memur ettiğimiz iki manga bu iki düşman süvârisini bir odaya sıkıştırarak öldürmeye çalışırlarken diğer kuvvetlerimiz de köye yetiştiler. Sonradan anlaşıldığına göre bunların ikisi de subay imişler ve mahsur bulundukları odanın bir kaç yerinden delik açma imkânını bulmuşlar, odanın yanına kimseyi yanaştırmıyorlardı. Diğer birliklerimizden daha önce köye gelmiş bulunan Osman Efendi ile beyaz Ruslardan, Enver Paşa zamanında Abdülkâhhar'a ilticâ ederek, Paşa'nın yanında bir Türkistanlı kadar fedakârane çalışan "Rayıf" içeridekileri çıkarmaya çalışıyordu.

Rayif arkada Osman Efendi önde, kapı ağzında birden silâh patladı ve iki arkadaşımız da yere serildi. Bir kurşun iki kişinin kalbini delip geçmişti. Osman Efendi hemen, Rayif iki saat sonra Hakk'ın rahmetine kavuştu. Akşam yaklaşıyor, her şeye rağmen mahsurlar hâlâ kendilerini savunuyordu. Hacı Sami Bey,

- Birkaç kişinin başını yiyecek olan bu uğursuzları bırakın, cehennem olsun gitsinler, dediği bu iki düşmanın bulunduğu odanın içinde bir bomba patladı. Meğerse Hacı Sami Bey'le beraber Kâbil'den yeni gelen Nureddin su içinde fazla ilerleyemediğinden bina enkazından bir kerpiç parçası sırtına isabet etmiş. Fakat onun hareketlerini takip eden arkadaşları yetişerek suyun içinden kendisini kurtarıp hemen soydular, kimi don, kimi gömlek ve ceket vermek suretiyle ıslak elbiselerini değiştirdiler. Bu suretle Hacı Sami Bey'in ilk hareketi iki kumandanımızı kayıp etme pahasına başarılı oldu. Bu muharebede 240 tüfek 20 tabanca 205 kılıç, 221 at, birçok cephane ve bomba ganimet elde edildi.

Hacı Sami Bey'in bu kadar ganimet ve başarıya karşı yine surâtı bir karıştı. "Keşke bu harbi kazanmasaydık da Osman Çavuş ölmeseydi." diye çok kederleniyordu. Ne çare ki askerin kaderi buydu, burası da savaş meydanıydı. Bu iki şehit Poşıyan köyünün batısında, sırtlar arasında bir Lakay köyünün mezarlığına defnedildi. Bu hengâmeden sonra gece yatsı vakti karargâha döndük. Buhârâ'da görev yapmış olan Osmanlı zabitlerinin en yaşlısı olan "Osman Baba"nın askerleri de Hüseyin'in birliğine ilâve edildi. Ganimetler eşit olarak birliklere dağıtıldı.

İnsanoğlunun hayatta çok enteresan olaylar başına gelebiliyor. Bu cümleden olarak bu muharebede benim de başıma gelen bir hâdiseyi nakletmeliyim: Burada benim bir beceriksizliğim oldu. Kuvvetlerimiz yalın kılıç düşmana saldırdığı zaman tabîî ben de yanlarındaydım. Birçok

keşmekeşten sonra karşıma bir düşman zabiti çıktı. Benim elimde kılıç, onun elinde tabanca vardı, önümde kaçıyordu. Yaklaştığım zaman tabancasını kullanmaya başladı, fakat çok heyecanlı, bir türlü hedefi tutturamıyordu. Tabancanın mermisi bitince fırlattı, kılıcına sarıldı. Ben bu fırsattan istifade ederek kılıcımı herifin kafasının hizasından savurdum, kılıç kafasına yapışır yapışmaz herif attan yuvarlandı, bununla beraber ben de yuvarlandım. Herif kılıcımı ısır-mış gibiydi. Bir türlü ağzından kılıcımı çekip alamıyorum. Meğerse heyecandan nasıl olduğunun farkında değildim. Kılıcın sapındaki kayış bağını bileğime geçirmişim, kılıç herifin ağzına isabet edince dişi kının yüzünü yararak takılmış, beni de aşağıya sürüklemiş. Bu mücadelede iken atım da kaçmıştı. Herifin işini bitirip aklım başıma geldiği zaman, etrafıma baktım, derenin ortasında yapayalnız kalmışım. Artık çaresiz düşmanın silâhlarını topladım, yaya olarak Poşıyan köyüne doğru yürüdüm. Bu sırada Baysun Birliği'nden Kurban isminde asker bana yetişti. Beni bu halde görünce hemen atından indi ve atını bana verdi. Bu sırada üzeri cephane yüklü bir beygir başıboş bize doğru geldi, Kurban da bu beygiri yakaladı, cephane sandıklarının arasına oturdu, biz herkesten sonra köyün varoşlarına vardığımız zaman, köyün batısındaki sırtlardan Lakay Togay Sarı'nın süvâri-leri sükun ediyordu.

Bir Lakay'ın Islâhı ve Sazaklı Başarısı

Lakay süvâri-lerinin arkalarından Togay Sarı'nın kendisi de geliyordu. Bizim dere içindeki muharebemizi sırtlar üzerinde oturup seyretmişler. Biz Bolşevik subayları ile uğraştığımız zaman geldiler. Oralardan geçmekte olan Gölâblı bir Tacik'i yakalamış, zavallının kulağını, burnunu budamış, sağ kolunu bileğinden kesmiş, boynuna da ip takmış,

bir süvârinin yedeğine vererek herifi teşhir ediyordu. Suçu Ruslar'a kılavuzluk etmekmiş. Hacı Sami Bey bu duruma çok kızdı, bu işin vahşet olduğunu söyleyerek adamı serbest bıraktırdı. Fakat adam kendisine böyle sahip çıkıldığını görünce baygın bir halde yere yığılıverdi çok kan kaybettiği için de bir kaç dakika sonra can verdi. Onu da Lakay süvârileri Osman Efendi'nin yanına defnettiler. Hacı Sami Bey Togay Sarı'yı çok haşladı, sıkıştırdı ve çok yalvarttı. Bu olaydan sonra Togay Sarı, yanındaki leşkerbaşılarla sonuna kadar bizimle dost kaldı, faydalı hizmetlerde bulundu ve bir mücâhid sıfatını hak etti.

Poşıyan muharebelerindeki kayıpları Bolşevikler'i susturmuştu. Yakın bir zamana kadar bir daha Gölâp'tan dışarıya çıkmaya cesaret edemediler. Bu durumdan cesaret alan arkadaşlarımız artık karargâhlarında oturup durmuyorlar, Gölâp, Kengürt, Gevrekli civarlarını dolaşıyorlar, ara sıra Gölâp Garnizonu etrafında dolaşıp şehrin varoşlarına kadar sokularak düşmana gösteri yapıyorlardı. Basmacıların bu taşkınlığına karşı düşmanda bir hareket eseri görünmüyor, Gölâp'ın kalesine kapanmışlar, bir adım bile dışarıya atamıyorlardı. Bu durum Hacı Sami Bey'e de cesaret veriyordu.

10 Aralık gecesi mücâhidlerin hepsini karargâha çağırarak ileriye dönük hareket hususunda görüşmeler yapıldı. Alınan karara göre karargâh Gölâp'a taşınacak ve hemen Bolşevik Garnizonu kuşatılacaktı.

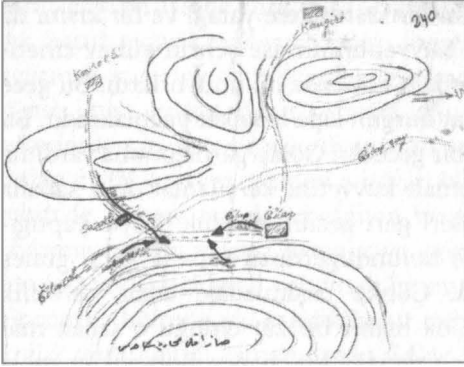
11 Aralık 1922 günü şafakla birlikte kuvvetlerimiz Gölâp'ın her tarafından şehrin içine girdiler ve kaleyi kuşatmaya başladılar. Bolşevikler böyle olacağını daha önceden kestirmiş olacaklar ki, kalenin burçlarında ve daha başka münasip noktalarda tertibat alarak mücâhitleri daha fazla kale yakınlarına sokmamaya çalıştılar. İki gün ve gece muharebe devam etti. Kale çok mazbut ve sağlam olduğundan içine nufuz edilemiyordu. Bunun üzerine Hacı

Sami Bey bu işe de bir çeteci usûlü düşündü: 4—5 sandık barut tedarik edilerek, lağım logarlarının bir tarafını uçurmak suretiyle kale içindekilere zarar vermek, mümkünse imha etmek. Barut tedariki için yolu iyi bilen yerli askerlerden birkaç süvâri Afganistan'a gönderildi. Ayrıca Gölâp'ın Tacik askerlerinden 5 süvâri bir mektupla İmamsahib'de ikamet etmekte bulunan bizim kaçaklardan Saraykemerli Sahipnazar Toksaba'ya gönderildi. Bu posta geceleri yol alarak gizli yollardan İmamsahib'e varmış, Sahipnazar'ı bulmuş, on sandık barut tedarik etmişlerdi. 18 Aralık günü ikindi zamanı barut Gölâp'a yetişti. Bu geçen zaman içinde boş durmadık ve barutun geleceğine kesin gözüyle baktığımızdan kalenin bitişiğindeki evlerden en münasip gördüğümüz birinin avlusundan yeraltından lağım eşebilecek adamları sokmuştuk. Kalenin kuzey burcunun altına doğru lâğımı kazdırmaya başlamıştık. Barut postası Gölâp'a geldiği gün lâğım da kalenin burcu altına yetişmiş bulunuyordu. İşte bu gece ortalık kararınca 10 sandık barut mahalleden tedarik edilen dört küpe doldurularak lağımın nihayetindeki hususî yuvaya yerleştirildi. Dört metre kadar uzunluğunda pamuktan yapılan ipliği içyağına bulayıp payandalar üzerinden fitilin bir ucunu küplerin içerisindeki barutlar arasına tespit ettik. Dışarıda kalan ucu da ateş verilmek üzere akşamı bekliyorduk. O gün akşam üzeri Togay Sarı'nın postacısı geldi. Alınan habere göre bugün öğleden sonra Gevrekli'den çıkan 600 kadar Bolşevik süvârisi Gölâp'a hareket etmiştir. Bunun üzerine Hacı Sami Bey Togay Sarı'ya bir mektup yazdı ve verdiği haberden dolayı kendisine teşekkür etti. Bu durumda Gölâp işini bıraktık, fakat hazırlanmış olan lâğım teşkilâtı ateşlendi. Gölâp'a inmiş olan kuvvetlere akşam karanlığında şehrin haricine çıkmaları emredildi. Birlikler şehir dışına taşınırken ateşlenmiş olan lâğım da patladı. Fakat neticesini görmek nasip olmadı. Gölâp'ın kuzey batısı ise bir

vâdi olup bu vâdinin bir kısmı dere yatağı ve bir kısmı da ekilmiş tarlalardır. Kuvvetlerimiz ise şehrin güney cihetine çekilmiş, buralardaki köylerde bulunuyorlardı. Bu gece hava bozulmuş fakat durgun lapa lapa kar yağmaktadır. Bu şekilde kışın uzun bir gecesini Gölâp garnizonuna yardıma gelmekte olan düşman kuvvetini karşılamak için sabaha kadar kar altında ileri geri gezdik durduk. Böyle yaptığımızda isabet etmiş bulunduğumuzu sabaha karşı güneş doğarken öğrendik. Çünkü başımızdaki adam çetecilik usûlünün üstadı. Çok mâhir bir zât olduğu o sabah mâlum oldu. Gece kar yağmağa başlayınca Bolşevikler mola vermişler, Gölâp'a iki kilometre mesafede Sazaklı köyünde kalmışlar. Biz de Sazaklı köyünün güney doğusunu çevirmiş sırtın son burnunda sabahı ettik. Hava biraz sisli, güneş doğmuş, fakat sis içerisinde düşman bizi gafil avlamak için çok erkenden harekete geçmiş. Basmacıların hemen burada karşısına çıkacaklarını bilmiyor. Lâkin mücâhitler o yerde tuzak kurmuş, avlarını bekliyorlardı. Sis arasından, kuzeyindeki yoldan geçti. Faruk ile Sahipnazar kuvvetleri Gölâp cihetinden gelmesi muhtemel kuvvetleri bekliyorlar. Düşman öncülerinin geçişinden 10 dakika sonra diğer kuvvetlerin tamamı sökün etti. Bu kuvvetin bir kısmı burnu geçerken Sami Bey'in,

- *Basın, basın!* diye sesini duyduk.

İlk akşamdan beri bekleye bekleye heyecanlanan askerlerimiz bir çığ gibi yalın kılıç düşmana saldırdılar. Bolşevik süvârileri ani olarak karşılarına çıkmış olan bu kuvvetlere şaşırdılar. Onların bu şaşkınlıklarından istifade eden mücâhidler epeyce pala salladılar. Fakat bir müddet sonra düşman da toparlandı. Karşılıklı çarpışmalar 15 dakika kadar devam etti. Bu sırada Gölâp yönünden de silâh sesleri duyulmaya başladı. Benim hesabıma göre düşman 80 kadar zayıat verdi. Bizden yalnız mitralyoz bölük kumandanı İşmurad şehid oldu. Bu da Poşıyan muharebelerinde benim

**Sazaklı
Muharebesi**

yapmış olduğum beceriksizlik gibi talihsizliğe uğramış. Çünkü İşmurad'ın şehid olduğunu gören arkadaşı şöyle anlattı:

- Sami Bey'in emri ile düşmana saldırdığımız sırada İşmurad da yalın kılıç hucüm etmiş, birkaç Rus süvârisini devirdikten sonra elinde tabancası, dağılan efradını toplamaya çalışan bir Bolşevik subayına çatmış. Rus subay tabanca ile mukabele ederken İşmurad, subayın tabancalı elini kolundan yakalamış çekmiş. Düşmanı atının takımına almış. O sırada subayın elindeki tabanca ateş almış, İşmurad'ın çenesinin altından kurşun isabet etmiş. İşmurad da cansız atından yere yuvarlanmış. Bolşevik subayı hızla koşmakta olan atın takımından yere düşerken, ben onun kafasına bir kılıç yerleştirdim. Orada can verdi.

Bu şekilde bu muharebedeki şehidimiz bir kişi oldu. Mucahitlerin baskısından kurtulan Bolşevikler Gölâp yönüne kaçtılar. Gölâp'dan çıkanlar Faruk Bey'in kuvvetlerini oyaladılar. Bu sefer Faruk'un kuvvetleri iki ateş arasında kaldı. Fakat tetikte bulunan Faruk Bey sağ cenahındaki sırtlara çekildi.

Sazaklı muharebesi de bu şekilde neticelendi. Bizim bir değerli mücâhidimize karşı 80-100 kadar Bolşevik zayıtı

oldu. Bu muharebeye, sonlarına doğru Togay Sarı da iştirak etti. Bu seferki ganimetten hissesine bir Maynher tabanca, 10 mavzer, 30 bomba, 4 at, 3-4 sandık da mermi düştü. Bugün askerlerimizi Gevrekli civarındaki köylere çekti. Bu geceyi o havalide geçirdik.

23 Aralık 1922. Elimizde bulunan malzemeyi Lakay köylerine naklettik. Kengürt-Gölâp arasındaki dağların içinde izimizi iyice kaybettirdik ve askerlerimize 10 gün kadar istirahat verdik.

Faruk Bey'in Şehâdeti ve İdamlar

2 Ocak 1923 günü Hacı Sami Bey, Faruk ve Sahipnazar kuvvetlerini kendi emrine aldı. Nafi Bey ve Behramkul Bey askerlerini de oldukları yerde bıraktı. Rahmankul Pehlivan ve Hüseyin Çavuş'un birliklerini de Abdurrahim Bey'in mıntıkasına, Lengeran'a gönderdik. Benim kâtiplerim de Nafi Bey'in emrinde kaldı. Ben de Hacı Sami Bey'in yanında olmak üzere, Faruk ve Sahipnazar'ın kumandasındaki askerler ile Kengürt üzerine yürüdük. Ortalık diz boyu kar. Togay Sarı'nın süvârilerinden 7—8 kişi kılavuzluk yapıyordu. İlk geceyi bir Karlık köyünde geçirdik.

3 Ocak'ı 4'e bağlayan gece Kengürt Garnizonu'nu bastık. Şehrin içerisine girdik. Bolşevikler şehrin ortasında çarşı civarındaki hükûmet konağında ve ona yakın evlerde barınıyorlardı. Biz hükûmet konağına girdik. Gecenin karanlığında dehşetli patırtı yaptık, iki saat kadar şehrin içerisinde kaldık. Karanlıkta bir muvaffakiyet elde edilemeyeceğini anladık. Bunun üzerine Sami Bey çekilme emri verdi. Gerisin geri tekrar Karlık köyüne döndük. O sırada sabah oldu, ki ne görelim: Karlık köyünün etrafını Bolşevikler sarmış. Bunlar Kengürt'teki silâh seslerini duymuş bulunan Gevrekli'deki kuvvetlermiş. Mecburen savaşı ka-

bul ettik. Bereket versin köyün doğusu uçurum bir dere. Derenin karşı sahili tepe ve kıraç dağlık. Bizim kuvvetlerin bir kısmı köyün batısında ve güneyinde müdafaa ederken, Sahipnazar 100 kadar askerini yaya olarak karşı sırtlara çıkardı ve oradan savunmaya başlayınca düşman köye giremedi. Vuruşma öğleye kadar sürdü. Öğleden sonra Togay Sarı'nın süvârileri Hızır gibi yetişti. Düşman iki ateş arasında kalıp ve arkadan da sarılınca Kengürt yönünde çekilmeye mecbur oldu. Hacı Sami Bey, Togay Sarı'ya, bu sefer "*Hızır Baba*" diye hitap etti. Herşeye rağmen bulunduğu Karlık köyünde durulacak hâl kalmamıştı. Bunun üzerine bu köyün 2 km. kadar doğusunda bulunan dağ içinde büyükçe bir köye taşındık ve geceyi orada geçirdik.

6 Ocak 1922. Çok ağır kış şartları hüküm sürüyordu. Her taraf kar, her şeye rağmen tek sıralı süvâri yürüyüşü ile Belcivân'a doğru harekete geçtik. Kengürt kasabasının hizasını dört kilometre kadar geçtiğimiz zaman nereden geldiği belli olmayan bir kurşun, bu kadar insanın arasında Faruk Bey'in tam kafasına isabet etti. Faruk Bey cansız yere yuvarlandı. Arkasından gelen süvâriler durdu, önden gidenlerin hiçbir şeyden haberleri yoktu. Telâşla yanına gittik, kafa parçalanmış. Durup dururken, hiçbir şey yapmadan, nereden geldiği belirsiz bir serseri kurşun, yıllardan beri memleketinden uzak illerde idealleri için savaşan Türkistan'da en kıdemli Osmanlı subaylarından, çok kıymetli kumandanımızı yere serdi. Zaten o istikamette hareket ettiğimiz için Faruk Bey'in cesedini Enver Paşa'nın yanına götürdük. İki gecemiz yolda geçti.

9 Ocak günü Çeğen'e vardık. Köylülerin yardımı ile mezar kazıldı. Enver Paşa türbesindeki hoca cenaze namazını kıldırdı ve Faruk Bey'i de Paşa'nın yanına defnettik. Geceyi Çeğen köyünde geçirdik ve bol bol Enver Paşa menkıbeleri dinledik. Hep birlikte dualarımızı şehitlerin ruhuna hediye ettik.

Ertesi günü Çeğen köylülerinin candan ilgileri arasında köyü terk ettik. Yollar berbat, her taraf kar, hava açık fakat müthiş soğuk var. Hareket çok yavaş oluyor. Maiyyet kalabalık, yürüyüş ağır gidiyor. Tam dört gece yolda kalmak suretiyle Nafi Bey'in bulunduğu 400 haneli Taşbulak köyüne vardık. Burası varlıklı bir Lakay köyü. Köy rençber yatağı, erzak ve koyun çok. Bol. Burada epeyce beslendik. Nasıl olsa Bolşevikler talan ediyorlar. Hiç olmazsa biz de istifade edelim dedik. Köylüler de bizden hiç bir şey esirgemediler. Bu köyde kalan askerler de epeyce istirahat etmişler. Fakat bizimle dönen askerler yorgundu. Onun için birkaç gün bu sakin mıntıkada istirahat edilmesini emredildi. Ama gelin görün ki, bizim 10-12 günlük kaybolmamızdan faydalanan düşman Gölâp ve Gevrekli'de meydana boş bularak Poşıyan ve civarındaki 3-4 köyü, Sazaklı ve etrafında Amu Nehri kıyısında bulunan birkaç köyü yakmış, halkı kılıçtan geçirmiş. Tahrip ettikleri köylerde erzak, hayvan, ne varsa toplamışlar garnizonlarına taşımışlar. Gölâp Garnizonu'na da takviye güç getirmişler ve kaleyi tamamen boşaltarak güçlerini bir kilometre kadar batıdaki medrese binasına yerleşmişler. Bu yeni yerin etrafı savunmaya elverişli; dere tepe hariçten yapılacak saldırıları önleme açısından daha münasip bir konumdadır. Hacı Sami Bey'in patlattırdığı 25 kg.'lık barut lâgımı Gölâp Kalesi'nin bir tarafında burcu da dâhil olmak üzere 15 metre kadar yeri yıkmış. Herhalde bu kış gününde tamiratından kaçmış olacaklar ki kaleyi tahliye ederek medreseye çekilmişler. Gevrekli ve çevresindeki köylerdeki katliamdan sonra burası da boşaltılmış ve düşman Kengürt kasabasına yerleşmiştir.

Bolşevikler buralarda çok büyük tahribat yapmışlar. 500 civarında kadın, erkek, çocuk öldürmüşler. Suçları belli, "Basmacı" veya yakını olmak. Bu haberleri istirahat ettiğimiz yerlerde zulümden kaçarak kurtulmuş bulunan halkın verdiği bilgilerden öğreniyoruz. Duydukça içimiz

*Bolşevik intikam şekli...
Teşhir edilen iki Basmacı kellesi...
Sanki Ortaçağ*

kan ağlıyor. Bizim namus dâiresinde erkekçe harp ederek kazandığımız zaferin, düşmanlarımız kahpece masum milletimizden yüz misli öldürmek suretiyle intikamını alıyorlardı.-Artık durum öyle bir hâl almıştı ki, “Kazansak da kaybediyoruz, kazanmasak da kaybediyoruz.” Türkistan’ın her tarafında ayaklanmalar bastırılmış durumda, yalnız Şarkî Buhara’da bir avuç serdengeçtinin çırpınması ile memleketin kurtulmasına imkân var mıydı? Çünkü her yaptığımız gazanın sonunda ganimetlerimizin sevincini, Bolşevikler bizden uzakta ve müdafaa edemediğimiz yerlerde yaşayan ırkdaşlarımızı öldürmek, hapsetmek, ırzına geçmek, malını erzakını yağma etmek, gözyaşı döktürmek suretiyle alıyorlardı. Artık bize her yerde başarılı olmanın mümkün olmadığına dair öğütler veriliyordu. Söylenenler doğrudu, fakat “Hacı Sami Bey”i davet ederek getirdik. Hareketlerimizden netice alamayacağımızı kabullenmemiz mümkün değildi. Artık onun dama demesine kadar beklemeye mecburduk. Yılgınlık göstermemeye gayret et-

mekten başka çare yoktu.” şeklindeki kanaat arkadaşlarda hâkimdi.

Taşbulak köyünü terkederek Gölâp’ın doğusundaki ilk karargâh olan Lengeran’a vardık. Buranın ileri gelenlerinden Abdurrahim Bey bizi karşıladı. Gölâp kuşatmasının terk edildiği gece Börü Bek hastalandığı için izin alarak 20 kadar süvârisi ile birlikte Lengeran’da kardeşi Abdurrahim Bey ve “Kıdemli Basmacı” Aşur Bek’in yanında istirahat çekilmişti. Sazaklı çarpışmalarından sonra Abdurrahim ve Aşur Lengeran’a gelmişti. Biz 15-20 gün ortadan kaybolunca, kendilerinde bir vehim hâsıl olmuş, Afganistan’a kaçmayı tasarlamışlar. Anlaşılan Börübataş ve Aşur Bek kaçmağa karar vermişler ve Abdurrahim Bek’e de aynı teklifi götürmüşler fakat o reddetmiştir. Bunun üzerine Börübataş ve Aşur Bek yanlarında 80 kadar silahlı süvâri ile Afganistan’a ilticâ etmek üzere Lengeran’ı terk etmişler. Abdurrahim Bek bu hâdiseyi anlatırken Hacı Sami’nin gözleri kızarmağa başladı. Nafi Bey’e,

- Derhal Abdurrahim’i de beraber alıp Aşur ile Börübataş’ı yakalayıp getirin, dedi.

O akşam üzeri Nafi Bey hemen hareket etti. Gece cebrî yürüyüşle Parhar köyüne varmışlar, Aşur ve Börübataş’ın yattığı köyü sararak onları yakalamışlar, askerlerinin silâhlarını teslim almışlar ve 10 Şubat günü de Lengeran’a getirmişlerdir. Börübataş ile Aşur Bek’in ifadesini, bizzat Hacı Sami Bey’in kendisi aldı. Aşur Bek, “Savaşmaktan usandığını ve âile efradının Afganistan’da bulunması dolayısıyla kendisinin de çekilip gitmeyi münasip gördüğünü, bu hususta hiç kimseye sormaya ve müsaade almaya mecbur olmadığını” söyledi. Hacı Sami Bey de, “Silâhlarını ne için götürdüğünü, bu silâhların memleketin kurtarılmasında kullanılmak maksadı ile millet tarafından tedarik edildiğini, bunların kendi malı gibi harp sahasından kaçırıp başka bir devletin toprağına götürmeye haklarının olmadığını

ğını” belirterek “Bu hususu neden düşünmediniz?” diye sordu. Aşur, silâhların çoğunu kendi parası ile aldığını, bir kısmını da ganimet olarak ele geçirdiği için kendi malı olduğunu iddia etti. Börübataş ise, çok hasta olması dolayısıyla istirahat ihtiyacı olduğunu, hastalığı iyi olduktan sonra tekrar geri gelmek niyetinde olduğunu, askerlerinin de kendisini Amu Nehri’nin geçidine kadar götürdükten sonra tekrar Behramkul askerlerinin yanına göndermek niyetinde olduğunu özür dileyerek arz etti. Hacı Sami, ifâdeleri aldıktan sonra Müftü Eğemberdi’yi yanına istedi. “Aşur Bek’in memleket müdafaasında kullanılmakta bulunan silâhları sebepsiz olarak harp sahasından başka bir devletin toprağına kaçırdığından dolayı şer’an hakkında lâzım gelen ceza için fetva” istedi. Müftü Hazretleri, “Bu fiili yapan şahsın şer’an kurşuna dizilerek idam edilmesi” hususunda fetva yazdı ve imza etti. Bu hususta bir de fezleke dikte ettirdi. Aslı Farsça olan bu fezlekenin meâli şöyleydi:

“Fezleke

Gölâp Vilâyetinin Dere-yi Zır kazasının eşrâfından ve Semiz kabilesine mensup Muhammed Aşur Bek 10 Şubat 1923 tarihinde maiyetinde bulunan 60 müsellâh süvâri ile harp sahasını terkederek Afgan Hükûmetine ilticâ etmek sûretiyle memleket müdafaasında istimal edilmekte bulunan 60 tüfek, 20000 mermisini beraberinde kaçınırken mücâhidlerimizden Abdurrahim Bek’in ihban üzerine bir tabur askerle Nafi Bey takibe çıkarılmış, Gölâp’ın hudut köyü bulunan Ferhar’da hudûdu geçmek üzere iken derdest edilerek karargâha getirilmiş, sorulan suallere verdiği cevapta mücahededden usanarak kaçtığını ve silâhları da beraber kaçırdığını itiraf etmiştir. Bu hususta Türkistan İhtilâl Orduları Başkumandanlığı Müftülüğünden alınan fetvada kendisinin kurşuna dizilmek suretiyle idamı şer’an caiz bulunduğundan kendisinin kurşuna dizilerek idamına karar verildi.

Türkistan İhtilâl Orduları Başkumandanı Hacı Sami”

Can Pazarından Safahata

11 Şubat 1923 günü Aşur Bek kurşuna dizildi. Börü-bataş da Darvaz'a sürgün edildi. Bu olayların cereyan ettiği esnada daha evvel çeşitli temaslar için Şugnan'a gönderilmiş bulunan Bakülü Yusuf Ziya ile Ferganalı Abdülresül'den haber aldık. Bunlarla beraber görevli olan, Cermal Paşa'nın Afganistan'da yetiştirdiği Türkistanlı küçük zabitlerden Taşkendli Âzam Efendi karargâha geldi. Hep harp ve darbdan bahsediyoruz. Bu kadar ölüm haberi bizler gibi belki yıllar sonra bu hatıraları okuyacak olanları da sıkacaktır. Onun için ağlanacak halimizin düşünülecek yönlerinden de bahsetmek istiyorum. Bu heyete masraflar edilip bir fayda için şuraya buraya gönderilirken bakın bizimkiler neler yapıyorlarmış:

Yusuf Ziya ile Abdülresül grup arkadaşları ile birlikte Şugnan'a varmışlar. Mevsim kış, yollar karla kapalı daha ileriye gidememişler. Âdetâ kışı burada geçirmeye karar vermişler. Şugnan'da kendilerine birer oda kiralamışlar.

Şugnan ve ahalisini de hikâye etmekte fayda var. Burası bizim Darvaz Vilâyeti'nin bir kasabasıdır. Kış Eylül'de başlar ve çok sert geçer, ilk karda yollar kapanır. Yaz Haziran-Ağustos arası 2,5-3 ay kadardır. Yollar ancak bu zamanda açık olur. 1915 senesinde o kasabaya bir seyahat yapmış, 20 gün misafir kalmıştım. Bu kasaba, Buhârâ Emâreti'nin en doğu serhat kasabasıdır. Tibet Dağları ile Bedakşan Dağları'nı ayıran Amu Nehri'nin kaynağına yakın bir yerdedir. Bu kasabanın güneyi 500 metre derinliğinde uçurumdur. Burada nehir sanki yerin dibinden akmaktadır. Kuzeyde Tibet Dağları'na dehşet veren hilal şeklinde bir yükseliş var. Yalçın kayalar bir perde gibi Amu Nehri'nin üzerine eğilmiş, bulutlara meydan okuyan yüksek yarlar ile çevrili batı ve doğusunda şeritvari uzanan daracık patika yol ile varılan yalçın kayaların üzerleri biraz eğim teşkil eden ye-

rinde, taşlar oyularak oda haline getirilmiş, kalem kalem yukarıya yükselen en üstteki evden en aşağıdakinin ne yaptığını görmek mümkün. Kasaba tam bu manzaranın ortasındadır. Kasabanın altında 500 metre derinlikte akmakta bulunan Amu Nehri'nin kenarında asırlık dut ağaçları var. Bu ağaçların arasında gayet büyük ve yaşlı ceviz ağaçları da mevcut. Şuğnan halkının yegâne gelir ve geçim kaynağı bu iki cins ağaçtan temin ediliyor. En fazla "dut" mühim rol oynuyor. Yaz ayları bu ağacın yaş meyvası ile geçiniyorlar ve aynı zamanda bir tanesini zayi etmeden kurutuyorlar, dut helvası ve şarabını yapıyorlar. Buralarda ekim biçim namına bir şey kesinlikle mümkün değildir. Yalnız gücü olan bir veya iki keçi besleyebiliyor. İki keçisi bulunan adam buraların zengini sayılıyor. Giyimleri gayet basit. Halk yaz ayları ihtiyarlayan dut ve ceviz ağaçlarını kesiyorlar, ağaçtan karavana, ufak tabak, kaşık, kâse gibi eşya imal ederek bu mamullerini sırtlarında Belcivân, Gölâp ve Karateğin vilâyetlerinde şehirlere, kasabalara götürüp pamukla değişirler. O pamukları gene sırtlarında Suğnan'a getirip elde kadınları pamuk ipliği yaparlar. İşte bu ipliklerden kendi tezgâhlarında beyaz bir bez imal ederler. Bu beyaz bez Şuğnanlılar'ın kadın ve erkeklerinin yegâne elbiselik kumaşıdır.

Şuğnanlılar'ın birkaçı bir araya gelirse insana orada bir sürü kaz toplanmış hissi verir. Farisice konuşurlar, halk müslüman fakat Şiî mezhebindedir. Fazla bir meşguliyetleri olmadığı için kadın ve erkek gayet zevklerine düşkündürler, eğlenceyi çok severler. İnsanları son derece feylesof, her şeyi hoş görürler. Aralarında zerre kadar rekabet ve düşmanlık bulamazsınız. İnadına kadınları çok güzel, erkekleri de çok çirkin. Kadınların güzelliği dil ile tarif edilemez, o kadar güzel. Dut şarabı bol, bilhassa kış mevsimi gece ve gündüz çalma ve oynama ile geçirirler. Çalgıları Anadolu'da kemençe dedikleri bir nevi çalgı ile tambura

Kızılordu Birtığı Basmacı Takibinde

dedikleri “ud” un iptidaî şekli ve bir de deblek. Gayet yanık Farsice türkû ve şarkılar söylerler, çok neşeli oynak oyun havaları çalarlar. Dut şarabını içip kafaları dumanladıktan sonra bilhassa kış mevsiminde hiç ayık günleri olmaz. Kadınlar ellerine zilleri taktığı gibi ortaya fırlarlar, uzun beyaz bez entari içinde kanatları koparılmış periler gibi dönme-ye başlarlar. Dumanlı kafaları bu uçmaz perilerin şehvet saçan vücutlarını alt üst eder, ölmüş şehvetleri dirilterek arkasından sürükler. Tam 20 yaşında bir delikanlı iken bu mes’ut âdemoğullarının arasında geçirdiğim 20 günlük ömrüm, medenî âlemde yaşadığım 60 senelik ömrüme bedeldir. O mesut günümü ömrümün sonuna kadar aradım.

Mevzuumuza dönersek, yukarıda tarif ettiğim uçmaz perilerden birisi Yusuf Ziya’nın aklını, Abdülresul’ün de canını almış. Semerkandlı Abdülresul çok yakışıklı bir gençti. Yusuf Ziya ise 45’lik kır bir zat. Bu ikisinin kaldığı odada gayet güzel bir kadın bulunuyormuş. Bu kadınla Abdülresul mercimeği fırına vermişler. Fakat Yusuf Ziya da

bir hisse umuyormuş. Kendisi Abdülresül'e âmir bir durumda bulunduğundan Abdülresül tevazu gösteriyor. Lâkin maşuka bayan böyle ikinci bir âşığı kabul etmiyor. Arz ve talep bir kaç gün ısrarla devam etmiş, fakat kendisinin reddedilmesine Abdülresül sebep oluyor zehabına kapılan Yusuf Ziya, tabancasını çekip onu vuruyor. Tabî ki Abdülresül hemen oracıkta ölüyor.

Hacı Sami Korkusu Herkesi Sardı

Suğnan'da bu olay zuhur ettikten sonra artık oradaki ekipten bir hayır gelmeyeceğini düşünen Hacı Sami Bey, Şirmed'den ayırıp aldığı 60 Ferganalı süvâriyi Çerkes Hüseyin'in emrine vererek Darvaz'a gönderdi. Aynı zamanda daha evvel buraya sürgün edilen Börübataş da yanlarında görevlendirildi. Çerkes Hüseyin'e yardım etmesi için Darvaz valisi Muzaffer Şah'a da bir mektup yazıldı. Şuğnan olayı Hacı Sami Beyin mâneviyatını biraz bozmuştu. Böyle mülevves işlere tahammülü olmayan birisiydi. Esasen "Enver Paşa Ekibi" diyeceğimiz Osmanlı subaylarının her biri birbirinden sağlam ahlâklı idi. Bu kişilerde ben dünya nimetine eğilim hiç görmedim ve duymadım. Bu yönleri ile Orta Asya'da Acemliğin tahrip ettiği saf Türk ahlâkı can pahasına ortaya kondu. Sami Bey de bu hususta hassas ve sert bir adamdı.

Son birkaç gün içinde Karateğin leşkerbaşısı Fuzayl Mahdum dört defa Lengeran'a cephane gönderdi. Cephane getiren postacı her gelişinde benim yanıma da uğrar, Fuzayl Bey'den ve benim oradaki karımdan selâm getirirdi. Son gelişinde lâf arasında postacı ağzından şöyle bir söz kaçırdı: Belcivân Leşkerbaşısı Osmankul'un dayısı Abdülkadir Fuzayl'a bir mektup yazmış. Dermiş ki "Hacı Sami İşan Sultan'ı astırdı. Artık sıra sende. Ne diye o adama cep-

hane ve erzak gönderiyorsun? Bu gayretkeşlikten vazgeç. O, cephane ve erzakı nerden bulursa bulsun, dalkavukluğu bırak iltifat etme.” Fakat Fuzayl Bey buna cevap bile vermemiş. Ben de şifahî olarak, bu sözlerin mânâsız bir şey olduğunu, Hacı Sami Bey’in suçu olmayan bir arkadaşa hiç bir zaman kötü muamele yapmak niyetinde olmadığını, İşan Sultan’ı astırdı ise onun Bolşevikler’den yardım isteyip mücâhitleri zayıf düşürmek istemesinden dolayı suçlu olduğunu, Fuzayl Bey’in böyle vehimlere katiyen kapılmamasını anlattım. Aynı zamanda özel bir mektup da yazdım. Benim karıma iyi bakmasını, oğlum olursa adını “Enver” koymasını rica ettim. Postacısını göndermeye devam ettiğine göre Fuzayl’ın vesveseye kapılmadığı belliydi.

15 Şubat 1923 günü Lengeran karargâhında Nafi Bey’le beraber Hacı Sami Bey’in odasına gittik. Yanında Mustafa Şakuli oturuyordu. Biz de bir tarafta oturduk. Sakin gecelerde kendisinin yanına gider sohbet ederdik. Enver Paşa’nın Türkistan’a gelmeden evvel başından geçenlerin hikâyesinin kesildiği yerden kalan kısmını Hacı Sami Bey’den duyduğumu yazmıştım. Bu sohbetlerimizde Hacı Sami Bey bize daha evvel anlattıklarımı hikâye etmişti. Bugün Nafi Bey ile birlikte başka maksadımız vardı. Düşündüklerimizi kendisine açıkladık. Nafi biraz çekingen tabiatlı olduğu için daima beni ileri sürüyordu. Ben Sami Bey ile bir arkadaş gibi konuşurdum. Şöyle anlattım: Arkadaşların çoğu sizden korkuyorlar, “Hiç şakası yok, hemen pundunu bulursa babasına kıyar. Onun için gerek Behramkul ve gerek Rahmankul ve Sahipnazar bu mücadeleden vazgeçilmesini istiyorlar. Fakat biz bu şekilde değil de ‘Beraberimizdeki kuvvetleri, böyle seyyar bir şekilde mücadele edeceğimiz için birlikleri küçülterek hafifletmek icâp ettiği, kalabalık maiyetle dolaşmak ve onlara erzak, cephane tedariki güç olduğundan emirleri altındaki birlikleri 300 veya 400 kişilik kuvvetlere parçalanırsa bu kuvvetin

yapacağı işi daha derli toplu göreceği' düşüncesinde olduğumuzu söyledim. Esasen kendileri de Behramkul ve sairelerine müsaade verip istediği yere göndermek fikrindeydi. Bu vaziyeti de kendisine açtım. İaşenin zorlaştığını, halkın çok yoksul olduğunu, bu durum karşısında bir müddet sonra çok müşkül duruma düşmek ihtimali olduğunu belirttim. Beni gönülden dinledi, sözümü bitirince derin bir düşünceye daldı. Ve,

- Arkadaş bu sizin fikriniz değildir. Bunlar da Börü ve Aşur gibi kaçmak istiyorlar. Fakat ben bunları buradan istedikleri yere bırakmayacağım. Ama iâşe hususunda fikrinizi kabul ederim. Onun için bu gece düşüneyim. Kararımı sabah söylerim, dedi.

Esasen gece de ilerlemişti, yanından ayrıldık. Sami Bey'in yarın yapacağı işleri tasarlaması için kendisini yalnız bıraktık.

Hacı Sami Bey'in yanından çıktıktan sonra Mustafa Şakuli,

- Bravo sana, Hacı Sami'ye böyle bir teklifi korkmadan yaptın. Ben olsam kıyamete kadar böyle bir teklifi yapmazdım, dedi.

Nafi de gülerek ilâve etti,

- Lâfa başlarken şimdi beynine kurşunu yiyecek diye kalbim küt küt attı durdu, dedi.

Fakat ben hiç böyle bir korku hissetmedim. Herhalde etrafın kendisinden soğuduğunu hissetmiş olmalı idi. Gayet samimi dinledi. Doğrusu adeta "uyuşuk" gibi geldi bana.

16 Şubat 1923 günü sabah namazını kıldıktan sonra Nafi Bey'in odasına gitmek üzere dışarı çıktığım vakit Nureddin Efendi karşıma çıktı.

- Sami Bey, sen, Nafi ve Kaari Abdullah Efendi'yi yanına istiyor, dedi.

Nafi Beye uğradım, Kaari Abdullah ile zaten beraber kalıyorduk. Ona da Nureddin seslendi ve hep beraber Sami Bey'in huzuruna girdik. Kahvaltı ediyordu. Bize de çay ikram etti. Gece bizden ayrıldıktan sonra tasarladığı düşünceleri anlattı.

- Kararım şudur, dedi: Emrimizdeki askerleri iki kısma ayırıp bunların bir kısmına sabit kuvvetler, diğerine de seyyar kuvvetler adını vereceğim. Sabit kuvvetin başında Nafi Bey bulunacak. Onun yanında Abdullah Recep yazı işlerini idare edecek. Sabit kuvvetlerin tümünü Nafi Bey'in kumandasındaki birlikler teşkil edecek. Abdülrahim, Togay Sarı, Teber, Abdulkadir ondan emir alacaklar. Sabit Hoca bunların yardımcısı olarak kalacak. Seyyar kuvvetlerin çekirdeğini Osman Efendi, Hüseyin Çavuş ve Sahipnazar kuvvetleri teşkil edecek. Bu seyyar kuvvet bizzat benim emrimde hareket edecek, Mirza Nefes Toksaba kâtipleri ile beraber maiyyetimde olacak. Behram, Şeref, Börü ve Rahmankul kuvvetleri bizzat benim emrimde memleketlerine kadar götürüp bırakacağım. Oraya vardıktan sonra ister çalışsınlar isterse Bolşeviklere teslim olsunlar, dedi.

Bu kararlar bir tamim haline getirilerek leşkerbaşılara postalandı.

21 Şubat 1923 tarihinde Gölâp'dan ayrılmamız kararlaştırıldı. Karar üzerine daha evvel Şehid Faruk Bey'in alayında Törekul'un emrinde bulunup da Karateğin'de onun Sami Bey tarafından öldürülmesinden sonra diğer birliklere dağıtılan Fergana yiğitleri ile, Hüseyin Çavuş'tan ayırıp aldığımız Şirabad-Babadağ korbaşlarına mensup askerlerle 300 süvârilik bir birlik oluşturdum. Sahipnazar'a Faruk Bey'le nasıl kardeş gibi çalıştıysa öyle beraber çalışacağımızı, Sami Bey'den hiç çekinmesine gerek olmadığını, kendisine gelecek sözlere daima benim muhatap olacağımı söyledim. Böylelikle bu kahraman Baysunlu'nun yanımızda kalmasını temin ettim. Darvaz'a postacı gönde-

rerek sürgünde bulunan Börü'yü de Lengeran'a getirttim. Behramkul emrinde bulunan askerlerini Hacı Sami Bey'in emri ile kendisine teslim ettik.

Nereye?

Seyyar kuvvetilerimizin karargâhı şöyledir: Hacı Sami Bey ondan sonra söz sahibi ben Mirza Nefes. İkinci Sahipnazar. Kâtipler Mirza Ömer, Mirza Mellâ, Kazanlı İbrahim, Edirneli Osman, Bolulu Hüseyin, Merzifonlu Hasan, Buhârâlı Nureddin, bir de Hacı Sami Bey'in yanında çalışmak üzere Kâbil'den gelmiş bulunan bir Nureddin daha var ki bu adam Rumeli'den olduğunu söylüyordu. Fakat sonradan öğrendim, kendisi Azeri. İran Azerbaycan'ından olup İngilizler hesabına casusluk yapmakta olan birisiymiş. Fakat bu adam Türkistan Mücadelesinde birçok defalar ölüm pazarına girip çıktı. Bunlardan başka 8-10 kadar aşçı, seyis vesaire de vardı. Hacı Sami Bey'in Seyyar Alay adını verdiği 350 kadar mevcutlu bir birlik oldu.

21 Şubat 1923 tarihinin sabah 8'inde Lengeran Karargâhı'ndan arkadaşlarla helallaşarak ayrıldık. Buhârâlı ve Karşı'lı mücâhidler bu harekete memnun olmadılar. Fakat memnuniyetsizliklerini belli etmediler. Çünkü varılmak istenilen yol o kadar tehlikeli ki işin ucunda muhakkak ölüm olduğuna hepimiz inanıyoruz. Ne çare inandığımız kumandan da başımızda tehlike değil de yüzde yüz ölüm de olsa geri dönecek değiliz. Biz ölürssek vatanımız uğruna ölmüş olacağız. Fakat bu adam kimin hesabına ölümü kabul ediyor? İşte bizi teselli eden cihet de budur. Birinci günü akşamı Gevrekli nahiyesinin büyük bir Lakay köyünde kaldık. O gece Togay Baba bizi misafir etti, ikramlarda bulundu. Nafi Bey'le daima temasta olmayı vadetti. Togay

Sarı her hâli ile eski edepsizliğini unutmuş olarak Sami Bey'e bağlılığını ispata çalışıyordu.

22 Şubat günü Aladağ üzerinden Korgantepe istikametine hareket ettik. Yolumuza olaysız devam ederek ikinci geceyi de Aladağ'ın zirvesinde fıstık ormanları arasında bir Kazak köyünde geçirdik. 23 Şubat sabahı yolumuza devam ettik. Aladağın dolamaçlı dar patika yollarını katederek Korgantepe vâdisine indiğimiz zaman güneş batmak üzereydi. Vahş Irmağı'nı geçmek için Korgantepe Rus Garnizonunun güneyinden dolaşarak şehrin 4 kilometre kadar batısında Akyar Geçidi'ne kadar gitmek icâp ediyordu. Bu 4 kilometrelik mesafe ova olduğu için gece katetmek lâzım geliyordu. Bu sebeple dağ ile ovanın birleştiği bir yere 3-4 saat mola verdik. Atları ve yiğitleri dinlendirdik. Yatsı namazını kıldıktan sonra yolumuza devam ettik, gece yarısına doğru, Akyar geçidine yakın bir mesafede, eskiden çok iyi ahababım olan Tas kabilesi sergerdelerinden Abdüsettar Toksaba'nın köyüne indik. Köyü boşalmış bir vaziyette bulduk. Çok az insan kalmış, Abdüsettar Toksabay bile Afganistan'a hicret etmiş. Köyde fakir ve çaresizler kalmış. 3-4 saat dinlendikten sonra şafakla beraber Akyar Geçidi'nden Vahş Nehri'nin kuzeyine geçtik. Olaysız bir vaziyette nehri geçmek bizim için büyük bir talih eseri idi. 2-3 günlük yol yorgunluğu üzerine düşmanla karşılaşp bir muharebeye tutuşmuş olsaydık iyi bir şey olmayacaktı. Esasen Hacı Sami Bey mesleğinin birinci prensibi hiç düşmana görünmemek, imkân oldukça muharebe kabul etmemektir. Kumandanlara da aynı talimat verilmişti.

24 Şubat gecesi Geyikdehne köyüne ulaştık. Gene bu köyde de iki saat kadar atlarımıza mola ve askerlere istirahat verdikten sonra gecenin karanlığında tekrar yola koyulduk. Bu köyün adı ile anılan boğazdan geçerek Babadağı'nın doğu eteklerini teşkil eden bozkırlara doğru yolumuzu batı yönüne çevirerek üç saat kadar yol yürüdükten

sonra Çardere köyüne yetiştik. Bu köy 300 haneli büyük bir Kongrat köyüdür. Henüz buralara Bolşevik ayağı değmemiş. Arasına İbrahim Lakay veya Hayıt Bek'in askerleri uğrayıp erzak toplayıp giderlermiş. Bu köy bize salim bir mıntıka oldu. Erzak, koyun filan da boldu. İki gün kaldık. Hacı Sami Bey İbrahim Lakay ile görüşmek istedi. Onun nerelerde olduğunu sordu. İbrahim Lakay, Hisar Şehri'nin güneyinde Kâfirnihan Irmağı'nın büyük köprüsünün başındaki Acidere civarındaki köylerde kalıyormuş. Oraya bir haber gönderdik. Postacı ikinci günü geldi. İbrahim Lakay, *"Ben oraya gitmem, kendisi buraya gelsin."* diye haber göndermiş. Bu duruma Hacı Sami Bey biraz içerledi, *"Keratayı muhakkak bulacağım, görmek istiyorum."* dedi. Bu sebeple ertesi günü rotayı tekrar kuzeye çevirdik, gece geç vakit Acidere'ye vardık. Burada İbrahim Lakay'ı bulamadık. Birkaç ihtiyar ve sakattan başka kimse yoktu. Köprü üzerindeki muhafızlar da durumu doğruladı. Geceyi İbrahim Lakay'ın karargâhında geçirdik. Gittiği istikameti öğrendik. Ertesi sabah onun arkasını takibe devam ettik. Kâfirnihan Irmağı'nın güney sahilini takiben 20 kilometre kadar mesafedeki Menlibay köyüne yetiştüğümüzde İbrahim Lakay'ın bu sabah bu köyden hareket etmiş olduğunu öğrendik. Hacı Sami Bey bu durum üzerine İbrahim Lakay'ın kendisi ile karşılaşmamak kararında olduğunu iyice anladı. Anlaşılan İbrahim kaçıyordu. Bu geceyi de bu köyde geçirdik. Boş yere bir takip. Buralar adamın muhiti, yakalamak mümkün değildi. Hacı Sami Bey'e İbrahim meselesinden vazgeçmesini rica ettik, ama kabul etmedi. Kafayı adama takmıştı, *"İbrahim'i muhakkak göreceğim"* diye tutturdu. Hacı Sami'nin niyetini anladık, İbrahim'i temizlemek istiyor. İbrahim Lakay geçmişte yaptığı ihanet yetmiyormuş gibi şimdi de etrafına bir sürü yağmacı toplamış, Bolşevikleri görünce kaçıyorlar. Biraz selâmete çıkınca, askere erzak, libas, at verin diye halka musallat oluyordu. Sami Bey,

- Bu kerata ortadan kalksın, halk da bunun şerrinden kurtulsun, diyordu.

Fakat diğerk arkadaşlar Sami Bey'in bu niyetini bilmiyorlar, ziyaret etmek için İbrahim'i aradığını zannediyorlardı. Menlibay köyü iyi bir köydü, zengince, erzakı boldu. Bizim kuvvetleri de burada iki gün istirahate çektik. Hacı Sami Bey İbrahim Bey'e burada bir mektup yazdırdı:

“Mücâhit İbrahim Bek Dadha,

Ben Enver Paşa'nın yerine kumandan oldum. Bilumum Türkistan İhtilâl Orduları benim emrimi dinlemeyi kabul ettiler. Taraflarından biat mektupları aldım. Bana itimat etmeyenleri Bolşeviklerden evvel ben tedip edeceğim. Birkaç günden beri sizinle buluşmak için dere tepe gezdiğim halde kaçıyorsunuz. Benim kumandamı kabul etmiyorsunuz. Enver Paşa'nın şehâdetinden sonra karargâh-ı umûmî ile hiç temas etmediniz. Bu hususları öğrenmek için buraya kadar geldim. Çardere köyüne kadar sizi davet ettim, gelmediniz. Beni kapınıza istediniz. Ben geldim kaçtınız, fakat gene sizi takip edeceğim. Sizi bulmam lâzım. Benim kuvvetlerimi arkanızda yormayın. Çünkü bu kuvvetlerim ile daha birçok düşmanla hesaplaşmak niyetindeyim. Binaenaleyh bu mektubu alınca hemen Menlibay köyüne teşrif edin. Veya bulunduğunuz yerde beni lütfen kabul etmenizi rica ederim.

1 Mart 1923 Türkistan İhtilal Orduları

Başkumandanı Sami”

Bu mektubu İbrahim Lakay'a götürmesi için Menlibay köyünün yerlilerinden bir süvâriye verdik. “Nerede bulursan bizzat kendi eline ver.” diye sıkı tembihatta bulunduk. Bu postacı akşam üzeri geldi. İbrahim Lakay, cevap vermiş, yarın kuşluk vakti Menlibay'e gelecekmiş.

Hacı Sami, postacıya,

- İbrahim Lakay hangi köydeydi, buraya ne kadar mesafededir? diye sordu.

Postacı evvelâ söylemek istemedi, Sami Bey kendisini sıkıştırdınca, “Yarım günlük ilerdeki bir köyde bulunduğunu” söyledi. Bu haberi duyunca,

- Sahipnazar’ın birlikleri hazırlansın, dedi.

Esasen emir beklemekte bulunan Sahipnazar süvârilerini içtima etti. 10 dakika içerisinde Hacı Sami Bey’e teknil verdi. Diğer arkadaşlara haber vermeden haberi getiren postacıyı kılavuz alarak İbrahim Lakay’nın bulunduğu köye doğru yola çıktık. Yürüyüşü biraz sıkılaştırdık. Hakikaten yarım günlük yolmuş. Gece yarısına doğru köye yetiştik, köyü sardık, İbrahim’in nöbetçileri karşı koydu. Birkaç el silâh atışı yaptılar. Köy iki derenin birleştiği bir yerde imiş. Hacı Sami Bey derelerin ikisinin de ağzını tutturdu. Köyün üzerindeki hâkim noktalara da birçok silâhlı çıkardık. Sami Bey, “Artık bu köyden kuş bile uçamaz” dedi. Ve sabahı beklemeyi emretti. Köyden kim kaçmak niyeti ile çıkacak olursa vurulması için de emir verdi.

2 Mart sabahını bu suretle bulduk. Fakat İbrahim Lakay’nın bulunduğu mekândan bir hareket yok. Askerleri olduğu yerlerde rahat duruyor. Gece silahla bizi karşılayanlar sanki onlar değildi. Sami Bey bir müddet daha bekledi. O sırada köyden iki kişi çıktı, bulunduğumuz yere geldi,

- İbrahim Bey sizi bekliyor. Size karşı çok mahcup bir durumdadır. Özür diliyor. Buyurun köye gidelim askerler de beraber gelsinler, dediler.

Sami Bey bunlara,

- Siz gidin İbrahim’e söyleyin o buraya gelsin. Eğer o benim muhakkak gelmemi istiyorsa ben başka türlü gelirim, işte bu kadar, dedi.

İki kişi tekrar köye gitti, bir saat kadar sonra İbrahim Lakay yanında Abdülkadir, Abdülkayyum ve Abdüssamed Toksabay olduğu halde yaya olarak köyden çıktılar. İki derenin birleştiği yerde beklemekte olan Hacı Sami Bey’in bulunduğu yere geldiler. Biraz yaklaşıncı, Sami Bey onla-

ra “Dur” işareti verdi, hemen durdular. Sami Bey, Nuredin’e,

- Git şunların üzerini ara, silâhları vasa al, dedi.

Nurettin koşarak gitti, İbrahim ve arkadaşlarının üzerini aradı. Yanlarına hiç birisi silâh almamışlardı. Sonra yanlarına gelmesi için emir verdi. İbrahim Lakay ve arkadaşları Sami Bey’in yanına gelir gelmez yüzü koyun Sami Bey’in ayağına kapandılar. Bir köpek gibi ayaklarını öptüler. Ağlamlık bir vaziyette,

- Af diliyoruz. Biz ettik siz etmeyin. Canımızı bağışlayın, bundan sonra ömrümüzün sonuna kadar sizin emrinizden çıkmayacağız, diye yalvardılar.

Sami Bey, nasıl oldu ise herifin durumuna acıdı ki öldürmekten vazgeçti.

- Kalkın sizi öldürmeyeceğim, dedi ve affettiğini söyledi.

Benzi bembeyaz bir durumda ayağa kalkan İbrahim’e at üstünde nasihat etti. Memlekete faydalı olmasını halkı talan etmemesini öğütleyerek,

- Şayet mücadeleyi devam ettirmeyeceksen namusun dairesinde diğer yurttaşların gibi çekil git. Senin musibetin bu zavallı halkın üzerinden kalsın, memleket yalnız Bolşevik musibeti ile uğraşsın, dedi.

Bu hitabeyi dinlerken iki eli göğsünde,

- Ne emredersen yapacağım paşam, diye tazim hareketleri yapıyordu.

Hacı Sami Bey’in sözünü askerce tekrarlıyordu. Bu konuşmadan sonra Hacı Sami Bey İbrahim Lakay’a müsaade etti. Biz de hep beraber Menlibay köyüne döndük.

Menlibay köyüne döndüğümüz zaman burada kalanları pürtelâş gördük. Hepsi Hacı Sami Bey’in arkasından gelmeye hazırlanıyorlarmış. Sami Bey onları teskin etti ve bu geceyi de burada geçireceğimizi söyleyip herkesin yerli yerine dönmelerini emretti. Harekete hazırlanan birlikler

tekrar konak yerlerine yerleştiler. İbrahim Lakay akşam üzeri 10 koyun, 40 at yükü arpa göndermiş. Hacı Sami Bey'e bir de bağlılık mektubu göndermiş. Bu mektupta, Menlibay köyüne ziyarette gelmek istediğini bildiriyor ve ertesi sabah için randevu talep ediyordu. Erzakları getiren Abdüssamed Toksabay'a Sami Bey,

- Bize ziyarette gelmek istiyorsa buyursun, dedi.

Abdüssamed gittikten sonra Hacı Sami Bey İbrahim Lakay'ın ziyaret maksadıyla Menlibay köyüne gelmek istemesinden şüphelendi. şöyle bir tertibat aldırdı: Sabah erkenden Sahipnazar'ın askerleri 20 süvâriyi köyde bırakarak köyün dışarısına çıkacak. Behram, şeref, Rahmankul'un askerleri de silâhbaşı yaparak hazır bulunacaklar. İbrahim Lakay'ın maiyyeti Menlibay köyüne girdiği vakit bizim kuvvetler de köyün etrafını saracaklar. Bu suretle İbrahim'in maiyyeti çember içerisinde kalacak. Ben 30 kişi ile Hacı Sami Bey adına İbrahim'i karşılayacağım, 5 Türk neferi ile iki Nureddinler, Hacı Sami Bey'in bulunduğu odanın kapısında elde silâh nöbet tutacaklar. İbrahim yalnız olarak Hacı Sami Bey'in yanına alınacak, diğer maiyyeti dışarıda bekleyecek. şayet orada bir hareket yapmak isterse, yanındaki sergerdeleri benim emrimdeki 30 kişi haklayarak maiyyetini de dışarıdan çevirerek imha edecektir. Hepimiz bu talimatı aldıktan sonra yerlerimize dönüp istirahat ettik. Geceyi bir çeşit şüphe ve tereddüt içinde geçirdik.

3 Mart sabah şafakla beraber Sahipnazar askerlerini alarak köyün dışarısına çekilip münasip bir yerde bekledi. Diğer leşkerbaşılar da tarif edilen yerlerde vaziyetlerini aldılar. Takriben saat 9 sıralarında İbrahim'in birlikleri göründü. Yanında 50 kadar süvârisi vardı. Köyün kenarında ben 30 süvâri ile onları karşıladım. Beraber köye girdik. Hacı Sami Bey'in bulunduğu avluya girdiğimiz zaman Sahipnazar ve diğer leşkerbaşıların askerleri de köyün etrafı-

nı çevirmekle meşguldüler. İbrahim ve sergerdeleri atlarından indiler. Tam Sami Bey'in oturduğu odanın kapısına geldikleri vakit, iki Nureddinler onları karşıladı. Yalnız İbrahim içeri girecekti, diğerleri kapıda kaldılar. İbrahim içeri girdi. Kapının önünde İbrahim'in üzeri aranmış, belindeki tabancası Nureddin tarafından alınmış, sonra Hacı Sami Bey'in yanına götürmüştü. 10 dakika sonrada kapıda bekleyen diğer Lakay sergerdeleri de içeri alındı. Yarım saat kadar, Sami Bey'in yanında diken üzerinde oturur gibi kaldıktan sonra müsaade alarak huzurdan çıktılar. Ben yine 30 süvârîmle onları Menlibay çıkışına kadar götürdüm. Bir olay çıkarmadan bu patırtıyı savuşturduğumuza hepimiz memnunduk. Elde bulunan koyunları ve arpaları bitinceye kadar Menlibay köyünde kaldık.

6 Mart 1923 gününde Babadağı'nın Hisar ve Seriasya Vâdisi'ni takibeden bozkırları arasından Dihnev kasabasına doğru yola devam edildi ve bu yürüyüşle 8 Mart'ta Hayıt Bek'in köyüne vardık ve geceyi burada geçirdik.

9 Mart'ta Yürci'nin doğusundan Surhap Nehri'nin sol sahilini takiben Yenipazar ve Kekeydi istikametine doğru yola devam edilirken eski Buhârâ Emîri Âlim Han'ın rütbelilerinden Mirza Abdülaziz adındaki bir "cedîdî" düşmanı ve birçok münevver genci "cedîdî" diyerek abdesthanelerde boğarak öldürten gaddar bir herifi önceden tanıyordum. Bu herif bizim vilâyetimiz olan Korgantepe Vâli yardımcısı iken benim de, hatıralarımın başında ettiğim Kilif olayından canımı kurtarıp Afganistan'a geçtiğim sırada 10 defadan fazla benim evimi aramış, kardeşimi ve amcamı ölümle tehdit ederek sıkıştırmış ve beni buldurmak için bir iki defa hapsettirmiş olan can düşmanımı ve şimdi Hayıt Bek'in askerlerinin arasında bulunuyordu. Bu adam senin yanında ne arıyor diye Hayıt'tan sordum.

- Bundan dört ay kadar evvel Abdal Pehlivan'ı Afganistan'a göndermiştim. Hanabad'da bu zata rastlamış. Bu

da daha evvel Emîr'le beraber oraya gitmiş, bir müddet Kâbil'de kaldıktan sonra Hanabad'a gelmiş, orada elinde avucunda bulunanı yemiş bitirmiş, gerek Emîr ve gerekse Tagay kendisine güleryüz göstermemişler, perişan olmuş. Kendisi aslen Kongrat ahalisindendir. Abdal Pehlivan'a yalvarmış. O da beraber yanıma getirmiş. Gördüğün gibi şimdilik zararsız çalışıyor. Benim yazı işlerime bakıyor, dedi.

Bu herifin benim âileme yaptığı eziyetleri Hayıt'a anlattım.

- Ben bunu bilirim, çok namussuz bir zattır. Fakat şimdi benim yanımdadır. Kendisine kötü gözle bakmana gerek yok. Zaten Allah belâsını vermiş. Çoluğundan, çocuğundan olmuş, yalnız bir canının sevdasında sürünsün, dedi.

Bunun üzerine onun hakkında beslediğim kini Hayıt Bek'in hatırı için unuttum. Keyfiyeti Hacı Sami Bey'e bir çıtlatsaydım derhal hükmünü verirdi. Lâkin Hayıt ortada. Baktım kırılacak, bıraktım. Fakat sonradan bu herifin bize çok zararları dokundu. Onu da sırası gelince anlatacağım. Esasen bizim bu seferimizden çok büyük ve telafisi kabil olmayan-tehlikelerle, mazide şahsıma yaptığı fenalığı zikretmek suretiyle ileride beni okuyanlara tanıtmak istediğimden yukarıdaki uzun takdimi hikâyeye etmeye mecbur oldum.

Geceyi Surhap Vâdisi'ndeki köylerde geçirdik. 10 Mart tarihinde sisli bir havada Hayıt Bey'in birlikleri de bize katılarak Surhap Nehri'nin batı sahiline geçilecek geçide kadar beraber geldiler. Kılavuzluk yaparak bizi nehrin batı sahiline geçirdiler. Yürücü ve Kekeydi şosesine çıkmak üzere hareket ediyorduk. Yürücü'nin takriben 20-25 kilometre güneyindeki bozkırlar arasında yol aldığımız bir sırada 200 kadar düşman süvârisinin şoseyi takiben Yürücü yönünde ilerlediğini gördük. Hacı Sami Bey'in burada aradığını bulduğu malumdu. Derhal askerleri üçe ayırdı. Sahipnazar'ı kendi kumandasına, Behramkul'u doğudan, Rahman-

kul, Şeref ve Börü'nün askerlerinin de düşmanın arkasını çevirmelerine emir verdi. Kendisi bir yıldırım sürati ile düşmanın önünü çevirdi. Behramkul doğudan düşmanın sağ cenahına hücum etti. Rahmankul, Börü ve Şeref de kaçış yönünü kestiler. Yürü'nün 20 kilometre güneyinde sanki bir meydan muharebesi başlamıştı. Uzun zamandan beri bu havalide kökünü kuruttukları "*Basmacılar*"dan bir tehlike beklemedikleri için düşman pişdar ve dümdar gibi bir tertibat da almamış olduğundan üzerlerine saldıranları görünce paniğe kapıldılar. Bu şaşkınlık anında düşmanın önünü çevirmiş bulunan Hacı Sami Bey'in kumandasındaki kuvvetlerimiz Bolşevik süvârisinin aralarına daldılar. Tabanca takırtısı, kılıç şakırtısı ayyuka çıkıyordu. Yalnız sol cenahı boş bulanlarla bizimkilerin savletinden kurtulabilenler çil yavrusu gibi kırlara kaçmaya başladılar. Şimdi şosenin batısındaki dere ve tepe arasında kaçma ve kovalamalar başlamıştı. Bu muharebede bizimkiler düşmanı epey hırpaladılar. İlk kaçmaya muvaffak olan Bolşeviklerin bir kısmı tepelerin arkasındaki köylerden birine ilticâ etmişler. Bizimkiler de o köyün etrafını sarmışlardı. Köyün içinde siper almış bulunan düşman artık bizi köye yaklaştırmıyordu. Bu köydeki çarpışmada Edirneli Osman şehit düştü. Hacı Sami Bey'in sağ dizinin kapağını kurşun deldi. Buhârâlı Nureddin karnından kurşun yedi. Bir kaç yaralımız daha vardı. Bizi Surhap Nehri'nin batısına geçirdikten sonra kuvvetleriyle nehrin şarkındaki hâkim tepeler üzerinde bizim muharebemizi seyretmekte bulunan Hayıt Bey Bolşeviklerin köye sığındığını görünce hemen bize imdada koşmuş. Sami Bey yaralandığı sırada Hayıt Bey de köye yetişmişti. Akşam karanlığına kadar köyü kuşatmaya devam ettik. Karanlık bastıktan sonra muharebeden vaz geçerek biz de karanlıklara karıştık. Çarpışma yerinden 10 kilometre kadar güneyde tepeler arasındaki Kongrat köylerine giderek orada geceyi geçirdik. Hayıt Bey'in birliği de bizimle beraber kaldı.

11 Mart günü yaralılarımızı, Edirneli Osman'ın cesedini Hayıt Bey kendi askerleri ile nehrin doğu sahiline geçirtti. Kendisi de bizimle beraber Yenipazar baskınında bulunmak üzere yanımızda kaldı. Bu havalide Bolşevikler kendilerine göre emniyet sağladıklarına inandıklarından askerî emniyeti çok gevşetmişlerdi. Basmacıların buralara kadar geleceklerini hiç ümit etmiyorlardı. Bu sebepten dolayı biz elimizi kolumuzu sallaya sallaya dolaşıyorduk. Bugün tam saat 11'de Yenipazar'ın pazar günü imiş. Pazar yerini bastık, çok kalabalık vardı. Burada Bolşeviklere hizmet eden bir kaç yerli milis varmış, onlar da hiç silâh patlatmadan Tirmiz istikametine kaçtılar. Bolşevikler için toplanan 50.000 ruble vergiye elkoyduk. 20 kadar koyun ve davar varmış, onlar da toplatıldı. Geceyi orada geçirdik. Ve gecenin saat iki sıralarında burayı terk ederek Şirabad istikametinde yol aldık.

12 Mart'ta Kızılkır'ın güney yamaçlarından Şirabad şehrinin doğusundan Kuhiten Dağı'nın eteklerine sokulduk. O geceyi Zağbulak isminde bir köyde hep ayakta geçirdik. Yalnız atlara mola verdik. Hacı Sami burada bütün arkadaşları etrafına topladı. Çetecilik dersi verdi:

- Bu saatten itibaren hiçbir yerde muharebe kabul etmeyeceğiz. Onun için de bu günden itibaren köylere, kasabalara bilhassa düşmanın bulunduğunu tahmin ettiğimiz yerlerden hep uzakta dolaşacağız. Bu kadar ihtiyatlı hareketimize karşı gene düşman ile temas hâsıl olursa düşüneceğiz. Mümkün mertebe düşmana az görünmeye çalışacağız. Böyle bir anda düşmanın karşısına 10-12 kişi bırakıp diğer kuvvetlerimizle sınışımaya gayret edeceğiz. Bu sınışımayı kendi kendimize kaçtık demeden izimizi kaybettik diye tabir edeceğiz. Böyle anlarda çok soğukkanlı olmamız lâzım. Gösterilecek toplanma noktalarına çok dikkat edeceksiniz. Bir muharebede veya ric'atta daima birbirinizden uzakta dolaşmaya gayret edeceksiniz. Böyle yapmazsanız

muhabbâk düşmanın eline düşersiniz. Bu mıntıkâ Gölâp, Belcivân ve Düşenbe gibi değildir. Düşman kuvveti çoktur. Basmacıları yaşatmazlar, şiddetle tâkip ederler. Hatta nöbetleşe tâkibe uğramak ihtimalimiz vardır.

Artık güneş doğuyordu. Hep beraber beşer yüz metre aralıkla yola koyulduk. İki saat kadar yürüdükten sonra meşhur Kuhiten Dağı'nın boğazına giriyorduk. Bu boğazın uzunluğu Rus ölçüsü ile 5 verst, Türkistanlılar 5 çakırım derler. Yani 7 kilometrenin karşılığı. Bu boğazı 20 kişi kapatabilirseniz bir orduyu imhâ edebilirsiniz. Çünkü hiçbir tarafından sıvışmanın imkânı yoktur. İşte biz de düşmanımızın çok seyrek bulunduğu bu mıntıkada böyle tehlikeli boğaza gözümüzü kırpmadan giriyoruz. Çok süratlı ve hatta dörtnala gidiyoruz. 7 kilometrelik mesafeyi 40 dakika gibi kısa bir zamanda kat ettik. Boğazı çıktıktan sonra yine arazi arızalı dere, tepe. Fakat insan istediği tarafa kaçır ve kovalayabilir. Şimdi bizim bulunduğumuz mıntıkâ Kilif Vilâyeti hudutları içindedir. Bizim kuvvetler bu noktadan itibaren kuzey istikametine gitmek mecburiyetindedir. Çünkü biz Baysun ve Karşı arasındaki arızadan geçerek arkadaşların bir kısmını Karşı'de ve bir kısmını Kâsân'da bırakıp Behramkul'u Buhârâ civarına kadar götürmek emelindeyiz. Hacı Sami Bey onlara öyle söz verdi. Sözüne yerine getirmeye çalışacaktır. Boğazı çıktıktan sonra kuvvetlerimiz kuzeye doğru rotayı çevirdi.

Yukarıda biraz anlattığım gibi Mirza Abdülaziz Hayıt Bek'den ayrılıp bizim kabilemize katılmıştı. Bu adam Hacı Sami Bey'in yanına sokuldukça sokuluyordu. Ondan kendi emrine 20 süvâri verilmesini rica etti. Kilif'in köylerinden birinde bunun akrabaları ve kardeşleri varmış. Onları ziyaret etmek istiyormuş. Hacı Sami evvelâ râzı olmadı:

- Düşmana rastlarsın, canını kurtarmak için muharebeye tutuşursun, onu da beceremeden bize iltihak etmek üzere kaçarsan bu şekilde de bizim izimizi düşmana buldurursun, senin bizden ayrılman doğru olmaz, dedi.

Müsaade etmedi, fakat herif çok mahzun oldu:

- Köyümüz şehirden uzaktır. Oralarda düşman yoktur. Şayet rastlasam bile size doğru gelmeden başka istikamete kaçırım, dedi.

Hülâsa Sami Beyi kandırdı, 20 süvâri aldı bizden ayrıldı.

13 Mart 1923 günü kuvvetlerimiz Kuhiten Dağı'nın batı cihetinde bozkırlar arasında sessiz sedasız hedefine doğru ilerliyordu. Güneş batmak üzere idi. Kuzeyden güneye doğru uzanmış bir vâdi içine düştük. Bu vâdinin doğu ve batısını çeviren kırlar alçaldı. Yüksek tepelerden sıyrıldık. Vâdinin daralan yerinde bir Kongrat köyüne vardık. Köy oldukça büyük ve uzunca idi. Geceyi bu köyde geçirmek için emir verildi. Köyün sakinleri azdı. Birçok evler bomboştu. Sadece birkaç hanenin içinde insan vardı. Tabîî biz adam aramıyoruz. Erzak herkesin heybelerinde mevcut olduğundan bu köyde de atlara verilecek ot ve saman arıyorduk, bulduk. Her birlik 3-4 ev işgâl ederek dinlenmeye hazırlanıyordu. Güneş yassı tepelerin arkasına gizleniyordu. Ortalık kararmağa başlamıştı. Vâdinin aşağısında bir grup karartı belirdi. Oldukça telâşlı hareket ediyordu. Hacı Sami Bey de telâşlandı. Derhal görünen karartıya doğru müfreze sevk ile ve aynı zamanda her birliğe de haber gönderdi. Vâdinin kuzey batısında yüksekçe bir tepe görünüyordu.

- Şayet bu gelen düşman ise bir müfreze onu oyalayacak, diğer birlikler ikişer üçer süvâriiler halinde dağılarak önümüzdeki yüksek tepe üzerinde toplanacaklar, diye şifahî tebligât yaptırdı. Fakat gelmekte bulunan karaltı bizden ayrılmış olan Mirza Abdülaziz imiş. İşte bu zât kardeşinin köyüne yetişmeden bir düşman birliğine rastlamış, o müfreze ile çatışmaya girmiş, iki kişi yaralanmış. Bunun üzerine bize doğru tabanları yağlamış. Fakat Abdülaziz bu havalide "Basmacı" varlığını Bolşeviklere sezdirmiş oldu. Hacı Sami Bey'in de korktuğu başına seldi. Abdülaziz,

Sami Bey'in yanına süt dökmüş kedi gibi gelerek vaziyeti anlattı. Bu durum karşısında tekrar arkadaşları topladık. Sami Bey bir konferans daha verdi:

- Abdülaziz bizden ayrıldıktan sonra boyunu Bolşeviklere göstermiş. 20 kişilik Basmacı kuvvetinin burada dolaşamayacağını, bunun oldukça büyük kuvvet olduğunu Bolşevikler tahmin edecekler. Binaenaleyh bizi tâkip ederek yakaladıkları yerde imha etmeye çalışacaklardır. Artık bu havalide serbest dolaşmak zamanı geçti. Fırsat bulduğunuz yerde atlarınızın erzakına ehemmiyet verin. Kendiniz aç da gezersiniz, fakat uzunca ric'ati göz önünde bulundurup atlarınızın karnını tok bulundurmanız icâp eder. Aynı zamanda içtima noktalarına son derece ehemmiyet vereceksiniz. Artık bu mıntıkadan ayrılınca kadar postu kurtarmak için uykuya ve istirahatata veda edeceksiniz, dedi.

Ve derhal bulunduğumuz köyden hareket emrini verdi. Batıya doğru hareket ettik, sabaha kadar yürüdük. Güneş doğarken ismini bilmediğimiz bir köye girdik. Köy bir derenin içinde büyükçe bir köydü. Buraya indik, ilk işimiz atlarımıza torba takmak oldu. Herkes eline ne geçerse atıştırıyor, karnını doyurmaya gayret ediyordu. İndiğimize bir saat kadar olmuştı. Köy haricinde bıraktığımız nöbetçilerin silâh seslerini duyduk. Zaten herkes tetikte, hemen atlara atlayıp gene köyün batısına doğru muntazam bir şekilde çekildik. Düşman kuvvetleri Baysun istikametinden gelmiş, bizi yakalamıştı. Fakat Hacı Sami Bey'in mahareti sayesinde gene 20 kişilik bir birlik bırakarak diğer kuvvetleri Behbûdi istikametine yönlendirdik. Akşam üzeri Baysun ve Behbûdi şosesine inmiştik. Bu mıntıkada Börübatâş ve Şeref'i bizim kafileden ayırdık. Onların yine şosenin güneyini takiben Behbûdi yönüne devam etmelerini ve artık kendi başlarının çarelerine bakmalarını söyledik. Bizim grup ise Dâl yönüne devam etti. Bu şekilde düşman takibini ikiye ayırmış oluyorduk. Birliklerimizin ikiye ayrıldığını

Bolşevikler fark etmezlerse ya bizim veya Börü'nün grubunu takibe koyulacaklardı. Bu şekilde olursa birimizden birimiz serbest harekete kavuşmuş olacağız. Geceyi tamamen yol yürüyerek geçirdik, güneş doğarken Dâl köyüne vardık. Burası Abdülcebbar ve Evliyakul korbaşların eski karargâhı idi. Oldukça sarp bir yerdi. Biz köye girdiğimiz vakit köylüler düşmandan kaçır gibi bizden kaçtılar, bize hiç yüz vermediler. Bizim kuvvetler zaten insan değil "Asker" bile aramıyorlardı. Rastgele indiler atlarını ve kendilerini doyurdular. Burada dört saat kadar kaldık. Köylülerin bizden kaçtığını görünce Hacı Sami Bey Bolşeviklere haber vermek üzere Şehrisebz veya Guzar'a adam gönderdiklerini tahmin etti. Bu köyde fazla kalmadan ikindiye doğru köyün güneyindeki tepelere çıkılması emri verildi. Esasen oldukça dinlenmiş bulunuyorduk. Bunun üzerine birliğimiz köyden çıktı, bozkırlar arasında kayboldular. Köyden çıkarken Hacı Sami Bey yine 20 süvâri ayırdı. Bunlara, köylülerin görebileceği bir vaziyette doğuya doğru yürümelerini, karanlık bastıktan sonra da bizim birliği takiben Guzar yönüne dönmelerini söyleyerek, gece toplanılacak tepeyi işaret etti ve saat 9 ile 10 arasında orada olmalarını söyledi.

Turan'da Son Tur

Birliğimizin Dal köyünden ayrılmasından takriben bir saat kadar sonra 2 tabur kadar düşman askeri gelmiş ve köyü çevirmiş. Köyün üzerinden Baysun taraflarına yürümekte olan birliğimizi takip etmek için bir bölük kadar tahsis ederek diğer birliklerini Dal'ın içerisine sürmüşler. Bu sırada biz Guzar'a süratle ilerliyorduk. Aksi yöne gönderilen birliğimiz de kendilerini takip etmiş bulunan düşman süvâripleri ile birkaç el silâh atışından sonra her-

biri bir tepenin ardına dağılmışlar, izlerini kaybettirerek gece toplanma noktasına salimen gelmişlerdi. Hacı Sami Bey bu manevrada başarılı oldukları için arkadaşları tebrik etti. Bu gece sabaha kadar yol katederek güneş doğarken Guzar'ın güneyindeki göcebe ovalarına vardık. Derhal hayvanları yemledik. Bir olay meydana gelmediğinden ikindiye kadar istirahat ettikten sonra tekrar yolumuza devam ettik. Sabah erkenden Karşı'nın 15 kilometre güneyindeki köylerden birine girdik. Fakat üç günden beri uykusuz ve istirahatsız at üzerinde gezmek hepimizi çok yormuştu. Sami Bey'in ayağındaki yarası da azmıştı. At üzerinde gezemeyecek bir durumdaydı. Bu vaziyet karşısında Behramkul ve Rahmankul Pehlivanları yanına çağırılmış. Onlara da buradan müsaadeyi verdi. Bu arkadaşlarla birbirimize sarılarak vedalaştık, helâllaştık, onlar bizi biz de onları selâmetledik. Kahraman Kerkili çocuklar doğup büyüdükləri memleketlerinin yolunu tuttular. Biz de Gölâp'da bıraktığımız kahramanlarımıza kavuşmak için Karşı ve Guzar'ın bitmek tükenmek bilmeyen stepleri arasında doğruya doğru rotayı çevirdik. Hacı Sami Bey'in yanında yalnız Sahipnazar'ın kumandasındaki 300 süvâri ile 12 kişi kadar kâtip-seyis vesaire kalmıştı. Bu vaziyet karşısında Hacı Sami Bey geniş bir nefes aldı. Behramkul ve Rahmankul'u yolcu ettikten sonra Hacı Sami Bey, kekeleyerek yarı ciddî yarı şaka, fakat gülerek,

- Arkadaşları muvaffakiyetle memleketlerine getirdik, bakalım biz nasıl postu vermeden Gölâp'a varacağız? Artık kaçma manevramız kolaylaşır, diyordu.

17 Mart 1923 günü birliğimiz doğruya doğru harekete geçti. Hacı Sami Bey'in içinde bir korku vardı: Kuhiten Boğazı açık mıdır yoksa Bolşevikler bizim geleceğimizi tahmin ederek boğazı tutmuşlar mıydı? Çaresiz evvelâ oraya başvurmak lâzım, aksi takdirde tekrar geriye dönerek Şehirisebz dolaylarından, Mecca Dağları'nın güney eteklerine

sığınarak Dihnev Vâdisi'ne ulaşmak için büyük zahmetli maceraya atılmak icâp edecekti. Boğaz durumunu bir an evvel öğrenmek maksadıyla geceleri cebrî yürüyüşe koyulduk. Birinci gece güneş doğuncaya kadar yol kat ettikten sonra gene Guzar'ın bitmek bilmeyen bozkırlarının arasındadırak bir dere içinde bir köye yetiştik. Hacı Sami Bey burada da kumandanları toplayarak bölüklere ayrı ayrı yerlerde inmelerini ve köyün etrafını dikkatle muhafaza altına almalarını tenbih etti ve dedi ki,

- Bu köyü ben hiç beğenmedim. Burası tekin değil gibi geliyor bana, fare gibi yakalanmayalım. Çok dikkatli olun, zira benden sizlere hayır yok, biraz istirahatı ihtiyacım var, hiç olmazsa bu gün akşama kadar hiçbir şey düşünmeden yatayım, dedi.

Bunun üzerine durumla ben alâkadar oldum. Sahipnazar'ın indiği yere gittim, ikişer kişilik dört posta ayırdım. Köyden çıkan yollar üzerine ikişer kilometre aralıkla nöbetçiler koydum. Tahmin ettim bu, köye en yakın yer Baysun-Guzar şosesi üzerindeki Çallısaray Garnizonu idi. Burada Enver Paşa Baysun şehrini kuşattığı zamanlarda Baysun ve Guzar'dan gelecek takviye birlikler için Bolşevikler bir garnizon kurmuşlar idi. Düşündüm, bize bir fenalık gelirse en yakın olan düşman merkezi burası. En hâkim tepelerden birisine bir gözcü yerleştirerek beş suvariyle ben de bir "yar"ın altında atlara torba taktım, ikinci zamanına kadar rahat ettik. Bizi rahatsız edecek hiç bir hâdisе olmadı. Saat dört raddelerinde tepede bıraktığım gözcü yanıma geldi.

- Köyden iki kişi çıktı, pırsarak yürüyorlar; düşmanın Çallısaray Garnizonu'na doğru gidiyorlar, dedi.

Onun yanına iki süvâri verdim ve adamları yakala getir, dedim. Bir müddet sonra bir kişi getirdiler, ötekini bulamadıklarını söylediler. Köylüye sordum: "Arkadaşın nerede?" O da omzunu silkti. "Nereye gidiyorsunuz?", "Hiç

dolaşıyordum.” dedi. Bu adamı köye gönderdim, Hacı Sami Bey herifi sorguya çekmiş, fakat ağzından bir laf alamıyış. Onu bir odaya kapatmış. Sahipnazar’ı çağırarak, bölüklerin bulundukları yerlerden yirmi otuz adım aralıkla yakılacak şekilde odun kümeleri yapmasını söylemiş. Köy dışındaki nöbetçilerden silâh sesleri duyulduğu zaman hemen bu odun kümelerinin ateşe verilmesi için bölüklere tembih etmesini, aynı zamanda odunlar yanmaya başladığı zaman silâh seslerinin geldiği yerin aksi yönünde askerleri teker teker köyün dışına çekmelerini söylemiş. Yolunu şaşıarak bölükten ayrılan olursa, en geç gece yarısına kadar herkesin toplanacağı bir yerin işaret edilmesini ilâve etmiş. Şayet akşama kadar bir tecavüze maruz kalınmazsa ortalık kararınca Kuhiten Boğazı yönünde harekete devam edileceği talimatını vermiş. Bu şifahî emir üzerine Sahipnazar derhal tertibat aldıktan sonra benim bulunduğum yere geldi. Vaziyeti haber verdi. Bu esnada güneş de batmak üzereydi. Sahipnazar’a sordum,

- Şayet tecavüze uğrarsak odun kömürüne ateş verdikten sonra ne yapılacağını öğrendin mi?

- Yarasını açmış Nureddin pansuman yapıyordu, çok rahatsızdı, sormadım, dedi.

- Bu hususu öğren, bana da haber ver, dedim.

Sahipnazar yanımdan dörtnala ayrıldı, aradan otuz dakika kadar bir zaman geçmişti. Tepenin üzerindeki gözümüz Çallısaray istikametinde beş süvâri gördüğünü bildirdi. Bu haberi alınca arkadaşları alıp tepenin eteğindeki “yar”ın altında yol kenarına yeni çıkmıştım ki, ikiyüz metre kadar ileride yol üzerinde beş Bolşevik süvârisi arka arkaya dizilmişler, aşağıya doğru iniyorlardı. Biraz bekledik; bu süvâri bize yüz metre kadar yaklaştılar. O sırada gözcü durduğu tepenin üzerinden süvârilerin geldiğinin aksi yönünden indi, yanımıza geldi. Yolda yürüyen beş kişinin arkasından bir manga bolşevik süvârisi daha çıktı.

Bunları, sayıları artan Bolşevik askerleri izledi. Bulunduğum yerdeki üç süvâriye yolun karşısındaki sırtları tutmasını emrettim, ben de bulunduğumuz yerin onbeş yirmi metre ilerisinde yolun boğaz şeklini aldığı noktaya giderek kayaları siper alıp beklemeye başladım. Önden gelmekte olan beş Bolşevik süvârisi bizim yanımızdan beş on adım geçtikleri sırada bizim atlardan biri kişnedi. Rus süvâriileri şüphelendiler. Onlar tereddüt geçirirken ben arkadaşlara işaret etmemle beraber silâhımı boşalttım. Beş silâh aynı zamanda patladı. Bir daha tekrarladık, beş Bolşevik süvârisi yere serildi. İleriye baktım, bunların arkasından gelmekte olan manga da bizim tüfeklerin menzili içinde idiler. Silâh seslerine onlar da şaşırmışlardı. Aralarında bir kaynaşma oldu. Atlarından atladılar. Biz de silâhlarımızı onlara tevcih ettik. Her iki taraftan kurşunlar vızıldamaya başladı. Ben o sırada atladım. Tepenin arkasından yukarıya tırmandım. İlerideki büyük kuvvetin ne şekilde hareket ettiğine bakıyordum. Ortalık da kararmaya başlamıştı. Gerideki Bolşevik kuvvetleri yolun her iki tarafına süvâriilerini avcı hattına dağıttı. Takriben 400 metre kadar bir kanat teşkil ederek ilerlemeye başladılar. Bu sırada köyden Bolulu Hüseyin'in yanına 10 süvâri vererek bizim yanımıza göndermişti. Tepeden indim. Hüseyin Efendi'yi karşıladım. Ortalık iyice kararınca kadar biz bunları oyalayacağız. Sonra da köyün üst başındaki dereden batı cihetine çıkıp düşmanın köye girmesini gözetleyeceğiz. Esasen Sami Bey'in kendisi de köyün batısındaki tepenin altında bulunacaktı. Ne yapacağımızı, nasıl hareket edeceğimizi ondan alacağımız emre göre tayin edeceğiz. Ben 15 kişiyi yolun iki tarafına da diktim. Ortalık iyice karardı. Bir müddet düşmanla ateş teati ettik. Böylece dağınık şekilde bir müdafaa hattı görünce düşman avcıları ileri hareketlerini gevşettiler. Hatta durdular. Yağmur gibi üzerimize mitralyöz kurşunları yağdırmaya başladılar.

Bolşeviklerin binlerce kurşununa karşı biz de tek tek ateşimize 15 dakika kadar devam ettikten sonra teker teker köye sıvıştık. Biz köyün üzerindeki tepeye yaklaştığımız zaman düşman hâlâ ateşini devam ettiriyordu. Karşılarında ses seda çıkmayınca herhalde onlar da bizim sıvıştığımızın farkına varmış olacaklar ki silâh sesleri durdu. Bizim müfreze tepeye vardığı zaman birliğimiz hep oraya toplanmış, Hacı Sami Bey de atından inmiş bekliyordu. Ortalık iyice serindi. Yaraların tesirinden olacak biraz da titriyordu. Yanında bulunanlar silâh sesini duyunca telâşlanmışlar. Sami Bey'in pelerinini büyük bir ayı postundan olan meşhur yatağını almadan köyden çıkmışlardı. Sahipnazar bir iki paltı giydirmek için tecrübe etmiş, Sami Bey boylu ve geniş omuzlu olduğu için paltolar kendine olmamış. Onlar bu telâşta iken Nureddin köye gelmiş, yarım saat sonra Sami Bey'in pelerinini getirmiş, fakat ayı postunu bulamamıştı. O da gülerek,

- Karçıkay Deresi köyünün adamları hem bizi Ruslar'a bastırdı ve hem de benim ayı postunu kaçırdılar, diyordu.

Bir müddet daha bekledik. Köyde ateşlenmiş olan odun kümelerinin alevleri sönmüş, bazı kalın ağaçlar yanıyor, diğer kısımların kızarmış köz yığınları uzaktan belli oluyordu. O sırada köyün kuzey ve şark cihetinde mitralyöz ve tüfek sesleri kavurga gibi patlamaya başladı. Köyü Bolşevikler sardılar. Sami Bey,

- Şimdi sıra bize geldi, diye başını sallıyordu. Bolşevikler köydeki ateşlerle meşgulken biz de işimize bakalım, dedi. Sahipnazar'a, "10 süvâri al kuzey yönden düşmanın arkasına düş." Bana da "10 kişi ile köyün güneyini dolaş, doğudaki silâh seslerinin arkasına düş, mümkün mertebe hedefe değilse bile rastgele silâh sıkın. Düşmanı çevrilmiş bir vaziyette göstererek bir müddet sonra sıvışın. Bana yetişin. Ben boğaz istikametine yol alacağım." diyordu.

Biz de verilen emir üzerine vazifelerimize doğru koştuk. Evvela Sahipnazar işe başladı. O kuzeyden doğuya doğru yürüyüp benimle birleşecekti, öyle yaptı. Ben de süvârilerimle düşmanın arkasına geçtiğim sırada köyün içinde de müthiş bomba gürlemeleri oluyordu. Köyün içerisi allak bullak oldu. Bizim çevirme hareketlerimiz düşmanın sınırlarını bozmuştu. Sahipnazar'ın mangası teker teker bizimkilerle birleşmeye başladı. Yarım saat kadar hep birlikte kurşun savurduktan sonra biz de Sami Bey'in arkasından güney batıya doğru atlarımızı dört nala kaldırdık, Karçıkay Deresi köyünü Bolşeviklerle başbaşa bıraktık ve oradan ayrıldık. Bu havalideki köyler mücadeleden usanmışlar. Basmacıların kaldığı köyler Bolşevikler tarafından yakılıp, insanlar merhametsizce katledildikleri için korkularından Basmacılara yataklık etmediklerini Bolşeviklere ispat etmek maksadı ile gerek Dal köyünde ve gerekse Karçıkay Deresi'nde bazı köylüler tarafından haber verilerek, bizi baskına uğrattılar. Artık bu kadar ikaz bizim için kâfiydi.

Esasen farkında idik. Nasıl olursa olsun zarar gören memleketti. Şimdiye kadar halkımızdan böyle bir hareket görmediğimiz için mücâhidler yatağı olan bu havalide böyle bir muameleye maruz kalmak bize yeter derecede ders vermiş oldu. Hacı Sami Bey'in yüzüne bakmayı istemiyor, mahcup oluyordum. Çok kederli bir durumda yürüyor ve düşünüyordum. Sami Bey'in fırsat buldukça Türkistanlıları Bolşevikler'le birleşip kendi hürriyetleri için uğraşan mücâhidlerinin imhasına çalışan bir ülke olarak yüzümüze vuracağını tasavvur ettikçe ağlamaklı oluyordum. Yürüyüşümüz güneş doğana kadar sürdü. Sami Bey,

- Zavallı halk. Heriflerin senelerden beri anası ağlamış. Sizin arkanıza düşmüş, siz onları terk ederek kaçmışsınız. Emniyet edecekleri hiçbir yeriniz kalmamış. Her gelişinizde soymuşsunuz. Ondan sonra da Bolşevikler onları yakmış, ırzlarını kirletmiş ve canlarını almış. Buna karşılık

gene kibar davrandılar. Bolşeviklere haber verdiler. Onların bu hareketleri ne bize zarar etti ne köylülere. Bu sefer Bolşevikler zararlı çıktılar. Fakat sen şimdi bu boş düşünceleri bırak, bu boğazı nasıl geçeceğiz onu söyle, dedi.

Cevap verdim.

- Nasıl emrederseniz öyle geçeriz.

- İyi ama ben korkuyorum. Bu kadar patırtı ettik. Boğazı tutmuşlardır. Onun için hepimiz birden bir kapana kısılmaktansa evvelâ bir keşif yapalım. Sahipnazar ile beraber yanınıza 40 kişi alırsınız. Boğazın bizim taraftaki ağzını yoklarsınız. Şayet Bolşevikler tarafından muhafaza altında ise hiç görünmeden geri dönün. Eğer kapatılmamış ise 10 kişi ile biriniz bu tarafta kalın 30 süvâri ile biriniz de boğazı geçin. Orada gene ihtiyatlı hareket edin. Evvelâ içinizden bir fedâî çıkarın. İyi keşif yaptırın. Boğazın öteki ağzı civarındaki köylerde ve yakın yerlerde Bolşevik birliklerinin bulunup bulunmadığını tahkik ettikten sonra bir hâdise çıkacak olursa bulunduğunuz noktalar mezarınız olacak. Bizim ile birleşinceye kadar veya ölünceye kadar yerinizi terk etmeyeceksiniz. Boğazı geçtikten sonra gerisi kolay, dedi.

Ve hemen harekete geçmemiz için emir verdi.

- Tereddüde lüzum yok, çünkü tâkip ediliyoruz. Nerede ise arkadaki kuvvetler bize yetişirler. Boğazın öbür ağzını işgâl eder etmez bize haber uçurun. Allah yolunuzu açsın, dedi.

Sami Bey'in yanından çıktım. Sahipnazar ve 40 süvâri alarak boğaza doğru yürüdük. Yol boğaza keskin bir viraj ile giriyordu. 500 metre kadar aşağıda kalarak iki yaya boğazı keşfetmeye göndermekle beraber her ihtimale karşı biz de münasip yerlere dağılarak tertibat almak sureti ile bekledik. 10-12 dakika kadar sonra keşifçilerimiz geldi. Boğaz bomboş, içeriye beş-yüz metre kadar girmişler, selâmetmiş. Ben 10 kişi ile olduğumuz yerde kaldım. Sahipna-

zar 30 kişi ile atları dörtnala kaldırıp kasırğa gibi boğazın içërisine daldı. Sahipnazar'ın hareketinden 1 saat kadar bir zaman geçtikten sonra iki süvâri geri geldi. Boğazın şark kapısını kapatmışlar. Gözüken yerde hiç düşman birlikleri yokmuş. Haberi Sami Bey'e ulaştırdık. Zaten onlar da kulakları kirişte bekledikten bir müddet sonra geldiler. Bir saat sonra da boğazı geçmiş bulunuyorduk. Vakit öğlendi. Boğazın doğusunda 6-7 kilometre yol yürüdükten sonra köyler görünmeye başladı. Yolun güneyine saptık. Bol ağaçlı, her tarafından şırıl şırıl sular akan büyük bir köye indik. Herkeste müthiş bir ağırlık var. Kimsenin ağzını bıçak açmıyor. Bölükleri yerleştirdik. Arkadaşlar ne bulduysa atıştırıp atlarına yem, ot tedarik ediyor. Ben de atımı seyi-se verdikten sonra bir tandır ekmeğİ ile bir ağaç kâsenin içinde bir miktar ayran bulup mideyi şişirdim. Sami Bey'in yanına gittim, keyifliydi.

- Postu kurtardık ama gene işi gevşetmek olmaz, etrafa devriye koydunuz mu? dedi.

- Devriye değil münasip yerlere gözcü yerleştirdik, dedim.

- Bir hadise olmazsa akşama kadar buradayız. Git biraz istirahat et, dedi.

Yanından çıkarken Nureddin'i kendisine göndermemi söyledi. Bizim kafilenin bulunduğu yere doğru yürüyordum, Sahipnazar da bir askerle beni arıyormuş. Meğerse köyden bir tavuk yakalamış, onu yağda kavurup bir ziyafet hazırlamış. Haftalardan beri kaçırmaktan ve kovalamaktan ağzımıza sıcak bir şey almamıştık. Bunun büyük bir ikram olacağını düşünerek beraberce yememizi tasarlamış. Can çocuk vesselam. Neyse tavuğun yarım göğsü ile bir budunu bir tandır ekmeğinin içine koyarak Sami Bey'e gönderdik. Çünkü o da bizden beter kaç gündür; Nureddin'in tedarik ettiğİ ceviz ile kuru ekmekten başka bir şey yemediğİ için avurtları çıkmıştı. Köylüler bize çok iyi davrandılar.

Ot ve arpa bol bol verdiler. Oldukça ikram ettiler. Biz de kendilerine,

- Buralarda kalmayacağız. Gölâp'a gidiyoruz. Bir günlük zahmetimizi çekin, dedik.

Nemelâzım canı gönülden misafir ettiler. Hacı Sami Bey'in bulunduğu evin sahibi bol tavuk etli Türkistan pilâvı yapmış. Sami Bey'e ziyafet vermiş. Bizim kaldığımız ev de ondan geri kalmadı. 3-4 tavuk kestirip bol etli pilâv da onlar yaptı. Asker de ne bulduysa, tavuk, piliç, aş kabağı, etsiz pirinç pilâvı epeyce karın doyurdular. Tabîî doyunca yorgunluk da kalmadı. Atlarımız da epey dinlendi. Akşam üzere Sami Bey'i ziyaret ettim. Yüzüne kan gelmiş, gevrek gevrek gülüyor.

- Bak, diyor, bu köy Karçıkay deresinden namuslu çıktı, diye şaka ediyordu.

Akşama kadar konuştuk. Ortalık karardı. Hareket etmek üzere kalktık. Artık Bolşevikler bizi rahatsız etmez, izimizi kaybettirdik.

- Mümkün mertebe Bolşeviklere rastlasak bile Surhap Nehri'ni geçene kadar çatmayacağız, diye tembih etti.

Askerlerimizi yola dizdik. Şirabad'ın kuzeyinden geçerek Kızılkır'a ulaşmak oradan Baysun'a vararak Kekeydi Ovası'na inmek üzere hareketimizi plânlaştırdık. Bu geceyi sabaha kadar yürümek suretiyle Şirabad'ın kuzeyinden geçerek daha evvel geçtiğimiz zaman gecelediğimiz Zağbulak köyüne yetiştik. Bu gece de bu köyde geceledik. Burada bizim kâtiplerden Mirza Melle'yi de azâd ettik. Köyü bu havalide imiş. Bundan başka Şirabadlı olan askerlerden köyünde kalmak isteyenleri de silâhlarını alarak kendilerine müsaade edeceğiz dedik. Dört kişi de asker kaldı. Hacı Sami Bey Mirza Melle ve askerlere her birine onar Buhârâ altını verdi, helâllaştık. Baysunlu olan askerlere de sorduk: Onlar daha usanmamışlar, ayrılmak istemediler. Hulâsa gene geceyi bulduk ve yolumuza devam ettik.

21/22 Mart 1923 gece, Şirabad'ın kuzeyindeki bozkırlar içerisinde doğruya doğru yol alıyoruz. Gece yarısı Kızılkıran'ın batı eteklerine ulaştık. Kızılkıran bizim eski meskenimiz. Enver Paşa zamanında Baysun kuşatmasında güney hududumuzdu. Güneşli günlerde, yarının gölgesinde, soğuk zamanlarda kayalarının oyuklarında barınarak at oynattığımız yerler. Doğuya doğru uzanan dağ silsilesi şimdi de yolumuzu gösteriyor, kılavuzluk ediyordu bize. Güneş doğarken Pulhakiyan Boğazı'nın hizasında Kızılkıran doğu eteğindeki dağlık tepecikler arasında bir Dörmen köyüne indik. Bölükleri yerleştirdikten sonra istirahatımıza baktık. Akşama kadar bir vukuat olmadı. Akşamın karanlığında tekrar yola dizildik. Rotayı güneydoğuya Kekeydi istikametine çevirdik. Önümüzde Surhap Nehri var. Bu nehir gece geçilmez, muhakkak gündüz geçmek lâzım. Aynı zamanda mevsim ilkbahar. Kar ve yağmur sularından nehir oldukça taşkın akmaktadır. Onun için herkesin geçtiği geçitlerden geçmek icâp ediyor. Epey tehlike mevcut. Bolşevik kuvvetleri kasabalar arasında mekik dokuyorlar. Gece yürüyüşümüzde Hacı Sami Bey plânlar hazırlıyor.

- Şimdi, dedi, nehre varmadan bir köyde barınacağız. Gündüz buranın köylülerinden birini alıp siz bir kaç kişi nehir geçitlerini keşfedersiniz. Etrafta düşman müfrezeleri bulunup bulunmadığını öğrenirsiniz. İnşallah yarın akşam da geçit yakınında geceleyip sabah şafak sökerken geçeriz, dedi.

Gece yarısına doğru Kekeydi kasabasının 25 kilometre kuzeyinde Acıkuyu köyüne geldik. Köyün etrafını sardık, dışarıya kuş uçuşmasına bile müsaade etmemeye karar verdik. Bu köy de Karçıkay Dereliler gibi Bolşeviklere haber verirse çok fena bir duruma düşmemiz mukadder. Sabah oldu. Erkenden köyün aksakalını bulduk. Kendisine,

- Biz bu köyde yalnız akşama kadar kalıp gideceğiz. Fakat köyden kimsenin bir tarafa gitmesine müsaade etme-

yeceğiz. Onun için köylülere söyleyin, merak etmesinler. Kendilerine bizim hiçbir zararımız dokunmaz, dedik.

Herifin bu sözlerimize canı sıkıldı.

- Ne için böyle ihtiyaca lüzum görüyorsunuz? dedi.

Biz, Dal'da ve Karçıkay Deresi'nde bulunduğumuz zaman köylülerin Bolşeviklere haber vererek baskına uğratıldıklarını anlattık. Bunun üzerine aksakal bizi tatmin etti. Kendisinin daima Hayıt Bey'le temasta bulunduğunu, elbise ve erzak yardım ettiği, hatta bizim gidişimizde, beraber Yenipazar baskınını müteakip bizden ayrıldıktan sonra gitmişmiş. Bu havadis bizi çok sevindirdi. Aksakaldan rica ettik. Surhap Nehri'nin geçidini ve yanlarını keşif için bir kaç kişi göndereceğimizi, askerlerimize bir kılavuz vermesini talep ettik. Aksakal,

- Buna hiç lüzum yok, ne zaman istersen beraber götürür geçitten selâmetlerim, dedi.

Sami Bey, aksakaldan,

- Ne zaman suyu geçmemiz iyi olur? diye sordu.

Aksakal,

- Akşam üzeri daha iyi ve selâmet olur. Çünkü Kekeydi'den sabah çıkan buradan, öğleye kalmaz geçer. Yürücü'den çıkarlarsa da öğle zamanı geçerler. Ondan sonra yollardan sinek bile uçmaz. Güneşin batma sıralarında suyu geçmek daha hayırlı olur, dedi.

23 Mart 1923 akşam olmadan Surhap Nehri'ni geçeceğimiz yola doğru çıktık. Acıkuyu köyünden takriben 4 kilometre kadar ayrıldık. Tepeler arasında kuytu yerlerden kestirmeden yürüyoruz. Surhap Nehri'ni Taşahır köyünün yanından geçmek lâzım. Arasından yürüdüğümüz tepeler sahile yaklaştıkça yükseliyor, arazi arızalılaşıyordu. Taşahır köyünün tam üzerine geldiğimiz zaman âdeta önümüz uçurum hâlini aldı. Buradan inmek mümkün olmadığından uçurum üzerinden kuzeye doğru yürüyerek biraz yukarıda nehre dökülen bir derenin içine inmek icabetti. Kı-

lavuzumuz Acıkuyu köyünün aksakalı Tohtamış Bay, önümüzde yol gösteriyordu. Derenin içine indi, yılan görmüş gibi birden atını geri çevirdi:

- Rus var, dedi.

Sami Bey hemen tertibat aldırdı. Atlardan indik etrafa dağıldık. Uçurumun üzerine doğru sürünerek aşağıya baktık 200 kadar Bolşevik süvârisi Kekeydi istikametine gidiyordu. Bizim varlığımızdan haberleri yoktu. 40-50 süvâri dereden saldırsa mütebaki askerlerimiz de tepeden ateşe tutsa biri de kurtulamazdı. Fakat Hacı Sami Bey bu işe müsaade etmedi.

- Çok nazik bir durumdayız, bu havalide Bolşeviklere izimizi yakalatırsak çok fena bir duruma düşeriz, dedi.

Düşman süvârileri geçerken üzerinde maksim mitralyözü yüklü başıboş bir at derenin içine doğru saptı. Yanından geçen Rus askerleri de onunla ilgilenmediler, at otlayarak bizim bulunduğumuz yarın altına kadar geldi. O sırada Oşlu Hudaykul Mergan adındaki bir yiğidimiz yaya olarak dereye indi, beygiri yakaladı. Derenin kuytu bir tarafına çekti. Bolşevik suvarileri de atın dereye kaldığından habersiz geçip gittiler. Yarım saat kadar orada bekledik. Tohtamış Aksakal dereden indi, ortalığı yokladı, tenhalaştığını haber verdi. Güneş batmak üzereydi. Dereden nehrin vâdisine indik. Köye uğramadan kestirmeden nehrin geçit yerine vardık. Tohtamış Aksakal atını nehre sürdü. Arkasından, Hacı Sami ve onun arkasından da hepimiz nehre daldık. 10 dakika sonra nehrin doğu sahilinde idik. Sahilden uzaklaştık, Baba Dağı'nın eteğindeki köylerden birine indik. Artık selâmeti bulmuştuk, burası mücâhitler diyarı. Erzak bol bizim için, her taraf emniyet yuvası idi. Sami Bey bu havalide yarası iyileşinceye kadar kalmak niyetinde idi.

24 Mart 1923 günü Baba Dağı'ndaki Hayıt Bey'in bulunduğu köye gitmek üzere hareket edileceği esnada Acıkuyulu Tohtamış Aksakal Hacı Sami Bey'i ziyarete geldi.

“Köyüne dönmek istediğini” söyledi. Sami Bey kendisine 10 Buhârâ altını takdim etti. Fakat o, parayı kabul etmedi.

- Olsaydı ben size verirdim. Bolşevikler elimizde avucumuzda bir şey bırakmadı, diye zulmü dile getirdi.

Sami Bey kendisine teşekkür edip selâmetledi. Biz de Baba Dağı'nın eteğine yaslanmış olan bozkırların arasında Hayıt Bey'i bulduk, Sami Bey'i ve maiyyetini karagâhında dört gün misafir etti. Efrad ve hayvanlar güzel bir istirahat geçirdik. Bu dört günlük istirahat müddetinde muntazam pansuman yapılmak suretiyle Sami Bey'in yarası da iyileşmeye yüz tutmuş. Fakat gidişimizde yaralı düşmüş askerlerimiz henüz iyi olmamış, gene onları Hayıt Bey'e emanet ederek 29 Mart 1923 tarihinde Hisar istikametine harekete geçtik. Hayıt Bey'in verdiği kılavuz delâleti ile dağ yollarından akşam üzeri Kâfirnihan Nehri'nin vâdisine vâsıl olduk. Geceyi bir Kongrat köyünde geçirdik.

30 Mart 1923 günü sabahı tekrar yolumuza devam ile Hisar şehrinin 10 kilometre güney batısındaki Tahgek mevkiinde bulunan köprüden Kâfirnihan suyunu güneye geçtikten sonra, iki kilometre doğuda bulunan Tacik köyünde geceyi geçirdik.

31 Mart 1923 tarihinde hareketle Dehne-yi Keyik boğazından geçtik. Vahş Nehri'nin Aral mevkiinin şarkında Kızılbuğra Dağı'nın Vahş Irmağı'na birleştiği yerdeki geçitten Belcivân toprağına geçmek üzere rotayı doğuya çevirdik. Geceyi Aral'da, Ali Merdan Toksabay'ın köyünde geçirdik. Burada öğrendiğimize göre, giderken Korgantepe'nin Vahş Geçidi'nin üzerinde gecelediğimiz Tas Kabilesi'nin yaşadığı Mücâhid Abdüssettar'ın köyünü Bolşevikler tamamen yakarak ortadan kaldırmışlar. Ne kadar erzak, at, koyun, keçi varsa toplamış, öldürmedikleri birçok erkek ve kadını da Korgantepe'ye götürmüşlerdir.

1 Nisan 1923 tarihinde Vahş Irmağı'nı Kızılbuğra geçidinden geçtik. O gün akşam üzeri Kengürt'ün 3 kilo-

metre batısında bulunan Perkendçi köyüne vardık. Burada Belcivân Leşkerbaşı Osmankul'a bir mektup gönderilerek münasip bir yerde buluşmak üzere bir birleşme yeri tayin ederek oraya gelmesini rica ettik. Akşam üzeri dayısı Abdülkadir geldi. Geceyi karargâhlarında geçirdik. Gölâp'ı terketmemiz buradaki mücâhidlerin mâneviyatını sarsmış, aynı zamanda Bolşeviklerle uğraşmak da bir hayli zorlaşmış. Çünkü herhangi bir mıntıkada bir muharebe olursa, o havalideki köylerin tamamı yakılıyor, mücâhidlerin âilelerine zarar veriliyor, mal ve mülklerine el konuluyordu. Bu sebeple, Basmacılar için hayat sahası oldukça daralıyordu. Şehid Devletmend'in oğlu Osmankul ve askerleri gayet bezgin ve yorgun görünüyorlardı. Gerçi Bolşevikler Gevrekli, Kengürt havalisindeki birliklerini başka tarafa kaydırmışlar, Belcivân ve Gölâp garnizonlarını boşaltmışlar, fakat mücâhidler için istifade edebilecekleri hiçbir şey bırakmamışlardı. Güzelim kasabaları tamamen yakmışlar, cennet gibi mamureler viran olmuş, baykuş yuvası olmuş, baykuş bile barınmayacak bir vaziyete sokmuşlar, halkı tamamen ortadan kaldırmışlardı. Aynı şekilde Gölâp civarında Lakay köylerinin yerlerinde yeller esiyordu. Biz üç gün Osmankul'un misafiri olduk. Hacı Sami Bey onlara cesaret vermeye çalıştı, ama fayda etmedi. Herkes bedbin. Bu duruma göre, mücâhidler için buralarda arabanın tekerlerini döndürmek artık çok zor olacağa benziyordu.

6 Nisan günü Osmankul'un yanından ayrılarak Gölâp yönünde yola koyulduk. Belcivân'da bulunduğumuzun ertesi günü Gölâp'a postacı gönderilmişti. Geldiğimizi haber alan Nafi Bey emrindeki askerlerle Osmankul'un karargâhından hareket edildiği sırada bize katıldılar. Biz bir grup Sahipnazar'la beraber yolumuza devam ederken, Sami Bey Nafi ile beraber öğleden sonra bizi takip edeceklerini söyleyerek aynı köyde bir müddet oyalandılar. Biz akşam üzeri Müminabad'a varmıştık. Abdurrahman Bey'i orada

bekliyor bulduk. Bizim arkadaşlar Lengeran'ın doğusunda Bezdekçi köyünde bulunuyorlarmış.

Biz geceyi Müminabad'da geçirdik. O gece Abdürrahim Bey'le biraz dertleştim. Hacı Sami Bey Gölâp'ı terk ettikten sonra Bolşevikler Müminabad ve Lengeran dolaylarına çıkmaya teşebbüs etmemişler, fakat ova köylerini tamamen yakmışlar. Togay Sarı Baba'nın kuvvetleri dağılmış, kendisi 30 süvâri ile Aladağ havalisine sığınmış, onun at oynattığı yerlerde şimdi cinler cirit atıyormuş. Abdurrahim'in yanında bulunan süvârileri de birer ikişer habersiz sığışıyorlarmış.

Hülâsa bu havalide de işler tatsızlaşmıştı. Gece yarısına doğru Sami ve Nafi'ler de maiyyetleriyle Müminabad'a geldiler, onlar da bulunduğumuz yere indiler. Geceyi beraber geçirdik. Nafi Bey bizden ümidini kesmişmiş, bizi bir daha göremeyeceğini tahmin ediyormuş ve kendisi de yalnızlıktan çok sıkılmış. Biz Gölâp'ı terk ettikten sonra Osmankul dâhil kimse Fuzayl Mahdum'dan haber alamamış. Şuğnan'da bulunan Yusuf Ziya, Abdülresül'ü öldürdükten sonra da uygunsuzluğuna devam etmiş, Çerkes Hüseyin'in kumandasındaki Feganalı yiğitlerin de gururlarına dokunacak hareketlerde bulunmuş, bunlar da onun münasebetsizliklerini hoş görmemişler, esasen Abdülresül'ün vefatından sonra yanındakilerin hepsi kendisine düşman bulunduklarından, bu suretle yalnız kalınca Darvaz'dan sıvışmak istemiş, kasabadan çıkıp Amu Nehri'nin kenarına kaçarak ilticâ etmek ve nehrin Bedakşan sahiline geçmek maksadiyle atını nehre sürmüş, atıyla beraber nehirde boğularak ölmüştür. Ferganalı askerler bu sefer Çerkez Hüseyin'in emirlerini de dinlememişler, memleketlerine gitmek üzere firar etmişlerdir. Yanlarında asker kalmayan Çerkez Hüseyin ile Taşkendlî Âzam el ele vermişler, Şuğnanlılar'ın yardımı ile Afganistan'a ilticâ etmişlerdir. Darvazlılar da İşan Sultan'ın idamından sonra

Hacı Sami Bey ve bizimkilere kırgın olduklarından yüz vermemeye başlamışlardı.

Abdurrahim Bey ile sabaha kadar konuştuk. Anlaşıldığına göre Darvaz ve Karateğin tamamen olmasa bile büyük ölçüde Bolşevikler'in eline geçmişti. Nafi Bey'in elde ettiği bilgilere göre Osmankul'un dayısı Abdülkadir gizlice Bolşevikler'le görüşmüş, "Biz artık Basmacılık yapmayacağız. Bizi Sami Paşa zorluyor. Hâlbuki biz bugünden itibaren silâhlarımızı bırakıp kendi işimize gücümüze bakacağız." diye dertlenmiş. Bu durum ve bu haberler hepimizin ümitlerimizi kırdı. Zavallı Nafi Bey, "Didinmelerimiz heba oldu." diye ağladı. İşin kötü ciheti birliklerimizde mermi de kalmamıştı. Muharebe ve baskın olmuyor ki askerin eline ganimet mermi geçsin. Muharebelerin sonunda köylerin yağmalanması, halkının öldürülmesi hiç kimsede cesaret bırakmamıştı. Bu sebepten dolayı mermiler sarfedilerek bitmiş, yerine tedarik edilemeyince tüfekler boşalmıştı.

13 Nisan sabah erkenden kalktım. Namazı kıldıktan sonra ahıra atımın bulunduğu yere gittim. Seyisim Hundaykul atımı tımar ediyordu. Kaşağıyı onun elinden alarak hafiften hayvanı kaşağılıyor, okşayıp seviyordum. Birden Nureddin ahıra girdi,

- Atı bırak, Sami Bey acele seni istiyor, dedi.

Elimden tuttu, beraberinde çekti, ben de yürüdüm, Sami Bey'in yanına varınca ayakta bekliyordu.

- Şimdi yanına bir kaç süvâri al, hemen Teber Bey'e git. Karateğin'den gelirken Afganistan'a cephaneye için adam gönderilmesi icâp ederse bizde ham altın var, verelim. Afganistan'da iyi para eder, satalım, bedeline mermi tedarik edersiniz, demişti. Bu hususta kendisi ile görüş, ne kadar varsa getir. Kimsede mermi yok, böyle olursa bir müddet sonra sopalarla muharebe etmek zorunda kalacağız, dedi.

- Ben giderim, fakat Yusuf Ziya gibi postu kaybederim diye korkuyorum, dedim.

Bu sözüme katıla katıla güldü.

- Zararı yok varsın senin postun da eksik olsun, dedi.

Ben yanından ayrıldım, vaziyeti Nafi'ye naklettim. Nafi Bey,

- Gitmen lâzım, Sami Bey onları yokluyor. Fikirlerini öğrenmek istiyor. Ruslar'la anlaşmak istedikleri doğru mu, diye. Şayet doğru olursa bizi asarlar, yakalayıp Bolşevikler'e teslim ederler. Hepimizin postu gider. Sen buranın yerlisisin, bunları sondaj edersin. Esas fikirlerini öğrenirsin. Biz de ona göre harekâtımızı ayarlarız, dedi.

Vaziyet böyle olunca iş değişti, 10 süvâri aldım. Geceyi Havalin kasabasının üstünde bir köyde geçirdim. 14 Nisan günü yolumu Havalin'den geçirdim. Bolşevikler bu şehri baştanbaşa yıkmış, yakmışlar. İçinde oturulabilecek tek bir ev kalmamış, içim kan ağlayarak viraneler arasından geçtim. Havalin'i iki kilometre kadar geçmiştim ki, derenin virajında ansızın 8 süvâri ile karşılaştım. Beni görünce durdular. En önde Buhârâ usulü, büyük beyaz sarıklı omuzunda genişçe hırka, zayıf alacalı atın üstünde, ince yüzlü, seyrek sakallı çok sempatik bir zat. İlk nazarda böyle bir sima ile yeni karşılaşşıyordum. Selâm vererek durdum. Bu zat,

- Siz mücâhidlerseniz inşallah, dedi.

- Evet adım Mirza Nefes.

Zat,

- Teşekkür ederim. Benim adım Sadreddin, dedi.

Böyle deyince,

- İsminizin başında "Müftü"sü de var mı? dedim.

Sevimli bir tebessümle ve yerli lehçe ile,

- Tahmin kılğınız, deyince ben hemen atımdan indim.

Hazretin üzengilerine yapıştım, o da inmek istedi, ben indirmemek istedim, kabul etmeden indi. Beni kucakladı, yüzlerimi gözlerimi öptü. Ağladı. Hıçkırarak,

- Ah vatan, ah... milletim! Oğlum sizin gibi vatan sahiplerine hürmet etmeyip de kime hürmet edelim? diye beni de ağlattı.

O "milletim" lafı beni can evimden vurmuştu. Ömrümce kulaklarımda bu sesleri duydum. Öyle ya, vatan gitmiş fakat millet duruyor, mahşere kadar da duracaktı. At üzerinde biraz konuştuk, arkadaşlarını tanıttı: Abdülkerim Binbaşı, Arif Kerimî, Kazanlı Fettah, Ufalı Heybetullah, İbrahim, Ahmet, Hayrullah ve daha birkaç kişi. Ben kendilerinden özür dileyerek, vazifeye gitmekte olduğumu söyledim. Buralarda bulunacaklarsa dönüşümde kendilerine refakat edeceğimi, gideceklerse yanlarına bir nefer kılavuz vererek Hacı Sami Bey'in yanına kadar gitmelerini temin edeceğimi, söyledim. Müftü Hazretleri,

- Aman siz vazifenize gidin. Bizi hedefimize ulaştıracak olan kılavuzumuz kifâyet eder, dedi.

Birbirimizden ayrıldık. Ben ve beraberimdekiler akşam ezanında Dere-yi Bala köyüne vardık. Teber Bey'in evinin kapısından süvâriлерimle dâhil olduğum zaman abdest alıyordu, müezzin de ezan okumakta idi. Atımı seyise teslim ederek ben de acele abdest aldım, namaza yetiştim. Câmi çıkışında Teber Bey'le müsafaha ettik, kalın minderler üzerine bağdaş kurarak karşı karşıya oturduk. Gölâp'dan ayrılıp tekrar geldiğimize kadar geçirmiş olduğumuz macerayı kestirme yoldan hikâye ettim, sonra onun anlattıklarını dinledim. Hiçbir işe eli varmadığını, Havalin'in yakılması ve ahalisinin başına gelenleri çok acıklı bir şekilde ağlayarak anlattı ve,

- Şimdi de tereddüt içindeyim. Osmankul daha çocuk. Hayra ve şerre aklı ermiyor. İpleri Abdülkadir'in elinde. O da korkağın biri. Aynı zamanda şeytan bir adam. Haber aldığıma göre Ruslar'la görüşüyormuş. Kendisi ile çoktandır temasım olmadı. Görüşmek de istemiyorum. Mirza Salih Toksabay ise efrad-ı âilesiyle beraber Darvaz'a çekildi. Zan-

nedersem Afganistan'a ilticâ etmiş. Lâf aramızda neredeyse ben de o fikirdeyim. Buralarda artık barınamam. Eğer Abdülkadir Ruslar'la barışırsa benim yaşamama imkân kalmaz, dedi.

Hülâsa arkadaş fikrini söyledi. Sonra benim kendisini ziyaretimin sebebini sordu. Ben de Sami Bey'e verdiği vadi anlattım.

- Evet bir miktar altın tedarik etmiştim. Sami Bey haber gönderirse mahcup olmamak için saklıyordum, dedi.

Evine gitti, bir bez torba içinde ceviz gibi, biraz daha ufak veya daha büyükçe 12 parça ham altın getirdi.

- Bu son servetim memleket için feda olsun, dedi.

- Bu ne kadardır? diye sordum.

- Üç kadak yani yarım kilodan biraz fazlacadır, dedi.

Torbayı bana uzattı,

- Al kardeşim, sana emanet; bende kalmasın sahip ol.

Artık şimdi rahat olurum, dedi.

Ben de torbayı heybeye yerleştirdim. Yarı geceye kadar Teber'le dertleştik. Çay ve çilim⁶ içtik, istirahat ettik. O gece burada misafir kaldım.

6 Nisan günü dönüş için Müminabad'ın yolunu tuttum. Akşam geç vakit buraya ulaştım. Ertesi gün kuşluk vakti Hacı Sami Bey'in huzurunda idim. Altınları kendisine teslim ettim. Teber'in bildirdiklerini söyledim ve durumu anlattım. Çok canı sıkıldı. Ben Dere-yi Bala'ya gideceğim zaman Nafi demişti ki,

- Eğer bu gidişinde Teber Bey'den bir şey koparabilirsen Sami Bey'in seni Afganistan'a göndermek ihtimali var.

Fakat bizim Hacı Sami, altınları eline alınca Afganistan'dan mermi mübayaa etmeyi unuttu. Aradan 7—8 gün geçti oturup duruyor, hiçbir teşebbüste bulunmuyordu.

26 Nisan 1923 günü kuşluk vakti devriyelerimiz Gölâblı bir adamın elinde beyaz flâma ile işaret ederek kendile-

⁶ Çilim: Nargile.

rine doğru geldiğini görmüşler ve alıp getirmişler. Adam Bolşevikler'den bir mektup da getirdiğini söylemiş. Hacı Sami Bey'in huzuruna çıkardık. Rusça üç dört satırdan ibaret mektupta,

"Sami Paşa; Baysun'u, Guzar'ı geçeli 20 gün olduğu halde bekliyoruz, kaçılıyorsunuz. Gittiğiniz yerlerde iyi karşılanmadığınızı biliyoruz. Yorgunsunuz ama istirahat yetmedi mi? Göreceğimiz geldi. Hürmetler."

deniliyordu ve imza okunmuyordu. Bolşevik kumandanının bu alaylı mektubuna Sami Bey katıla katıla güldü,

- Rumeli'nde Bulgarlar'dan her hafta benzer mektuplar geliyordu. Artık burada da bunlar başlamış, dedi.

Mektubu getiren herifi yanına çağırttı.

- Git, Rus kumandanına benden selâm söyle. Bizi göreceği gelmiş. İstiyorsa buyursun, işte benim yerim belli. Oturduğum köyü kendisine söyle, dedi.

Postacıyı serbest bıraktı. Fakat postacı,

- Mektup almadan gidersem beni oraya gitmedin diye öldürürler, dedi. Bir iki satır bir şey yazın, diye rica etti.

Postacının ricası üzerine yukarıda söylendiği şekilde Mustafa Şakuli'ye bir şeyler dikte ettirdik ve imza atıp gönderdik.

Günlerimiz olaysız geçiyordu. Ne Bolşevikler bize, ne biz Bolşeviklere bulaşmıyorduk. Bir sabah çok erken kalktım, arkadaşlar uyuyordu. Güneş henüz doğmamış, odanın arka penceresi önünde bir ayak sesi duydum. Pencereye yanaşıp baktım. Sami Bey yalnız başına dolaşıyor. Kendisini yalnız görünce odadan çıkıp yanına vardım. Gözleri kızarmış, bir şeye kızdığı belli. Asık suratını görünce ürktüm. Yanına geldiğime hemen pişman oldum. Böyle zamanda ufak bir şeyden çingar çıkarır, insanı temize havale ediverir. Artık gelmiş bulundum ne yapayım! Ürktüğümü sezdirmeden yanına yaklaştım. Beni görünce kekeleyerek,

- Aşk olsun hepinize. Sizin gibi arkadaşlara canımızı emanet ediyoruz. Gece hiç uykum tutmadı. Yani geceden beri ayaktayım. Sahipnazar, Nafi, sen hepiniz uyuyorsunuz. 10 düşman neferi gelse hepimizin canına gideceğiz. Abdürrahim'e de haber gönderin, gelsin bize bir selâmet yer göstereyim. Düşman garnizonuna 'Buyurun' diye haber gönderiyoruz, sonra hiçbir şey yokmuş gibi yatıp uyuyoruz. Hiç olur şey değil bu! dedi.

Bu kadarcık azara can kurban. Hemen yanından sıvıştım. Nafi Bey'in odasına gittim. Hakikaten uykudan yeni uyanmış, önünde ibrik leğen elini yüzünü yıkıyordu. Beni görünce "Hayrola" dedi. Sami Bey'in vaziyetini kendisine anlattım, etekleri tutuştu. Kendi kendine çeki düzen verdi. Nafi Bey'in seysisini Sahipnazar'a gönderdik. Bir postacıyı da Müminabad'a Abdurrahim Bey'e gönderdik. Kendimize çeki düzen vererek tekrar Sami Bey'in odasına gittik. Biraz yatışmış. Gözündeki kırmızılıklar dağılmış, yüzü gülüyordu. O sırada Müftü Sadreddin Hazretleri ve Mustafa Şakulî geldi. Kahvaltı hazırlandı. Orada birlikte kahvaltı yaptık. Sahipnazar gece bir kaç defa devriye ve nöbetçileri teftiş ettiğini, telâşa mahal olmadığını söyledi. Artık neşesi yerine gelmişti, öğleye doğru Abdurrahim Bey de geldi. Onun tavsiye ettiği köye mekânımızı nakletmeye karar verdik.

11 Mayıs günü Gölâp şehrinin takriben 20 kilometre doğusunda muhteşem Karadağ'ın garp eteklerinde büyük bir köye birliklerimizi naklettik. Ne yapacağımızı bildiğimiz yok. Kararsız, plânsız boşu boşuna yiyip, içip, yatıyoruz. Nafi Bey'le beraber Müftü Sadreddin Hazretlerini ziyaret ettik. Kendisine,

- Biz Sami Bey'e açılmıyoruz. Bir şey söylersek siz korkarsınız deyip çıkıyor. Siz ikna edin bari. Ömrümüzü böyle tereddüt içinde geçirmeyelim. Biz artık Bolşevikler'le mücadelenin manasızlığına kanaat getirdik. Bir an evvel karar

verelim. Ya sıvışalım veyahut ölünceye kadar uğraşalım, dedik.

Müftü tereddüt etti.

- Size korkak diyen adam bana demez mi? Ya, dese ki Sadreddin Efendi geldi bizim gazamıza mâni olmağa uğraşıyor. Ayıp olur... dediler.

Ve konuşmamızı başka yöne çevirdiler. Taşındığımız köy gayet iyi, bol sulu bol ağaçlı cennet gibi bir yer. Keklik, çil çok... Askerler bol bol avlanarak vakitlerini geçiriyorlar.

18 Mayıs günü devriyeler gene bir Bolşevik postacısını getirdiler. Aynı Bolşevik kumandanından bir mektup daha. Mektubu tercüme ettik. Sami Bey'e hitaben,

"Sizi anlayışlı bir zabıt olarak tasavvur ediyordum, hâlbuki sizde hiç anlayış yokmuş. Sizinle beraber kaçan yerli sergerdeler yüz çevirdiler. Bizimle görüşüyorlar. İstesek sizi yakalayıp bize teslim etmeyi bile kabul ediyorlar. Hükûmetimizin dostu bulunan hükûmetinizin şerefli bir zabiti olmanızın hesabına teklifleri reddetmekteyiz. Bu hususu samimî olarak size haber vereyim ki boşuna kan döküyorsunuz. Herhalde kimin hesabına çalıştığınızı da bilmekten aciz olduğunuzu tahmin ediyorum.

17 Mayıs 1923"

deniliyor ve imza yine okunmuyordu. Bolşevik garnizon kumandanının bu mektubu Sami Bey'i çok düşündürdü. Hâlbuki Abdülkadir'den başka Bolşevikler'le görüşen kimsemiz yoktu. Bunu ise biz daha evvelden biliyorduk. Osmankul'un da dayısı Abdülkadir'in bu tarz-ı hareketlerinden memnun olmadığını Teber bana teferruatıyla anlatmış, ben Sami Bey'e aynen aktarmıştım. Esasında Abdülkadir de yaptığına pişman olmuştu, ama bir defa böyle âdi bir müracaatta bulunmuştu. Ne de olsa cehalet, insanı bazı ıstıraplı zamanlarında irade zaafına uğratar. İshan Sultan da aynı hataya düşmüştü. Hâlbuki Bolşevikler kendisi ile yaptığı görüşmelerde kendisini affetmeyeceğini söylemişlerdi.

Lakin insan bir türlü kendini dev aynasında görmekten vazgeçmez. Bolşevikler'in "yerli kumandanlar" dediği toru topu bir Abdülkadir'den ibaretti. Bu zat da selâhiyetli bir sergerde değil, sergerde yamağıydı. Bolşevik kumandanının mektubunu Sami Bey arkadaşlara okuttu. Hatta yanındakilerden de herhalde şüphelenmeye başlamış ki mâneviyatı epeyce sarsılmıştı. Kendilerine dedim ki:

- Gölâp Garnizonu'ndaki Ruslar sizden yılmışlar. Muharebe ederek başa çıkamayacaklarını anladılar. İşi bozgunculuğa vurdular. Size bir taraftan koltuk veriyor, diğer taraftan arkadaşlarınızdan hıyanet göreceğinizi samimî bir dostunuzmuş gibi haber verip bizi birbirimize düşürmeye çalışıyorlar. Böylelikle kendisinin korktuğunu gösteriyor.

Sözlerime karşılık Sami Bey,

- Canım ben çocuk muyum? Arkadaşlarımdan zerre kadar şüphem yok. Düşman değil mi, her cepheden yokluyor. Ama ben görüyorum. Artık durum çok nazikleşti. Bizim hayat sahamız çok daraldı, farkındayım... Bolşevikler halka iyi muamele etmekle onları yanlarına çekemeyeceklerini düşünüyorlar. Bunun için şiddetli zulme başvuruyorlar. Bu da halkı yıldırı. Bunun örneklerini Dal'da, Karçıkay'da bizzat gözlerimizle gördük. Bu havalide de Abdülkadir çıktı. Yavaş yavaş onun arkasından gidenler de çıkacaktır. Onun için mücadelemize biraz ara verelim istiyorum. İcâp ederse ve eğer arzu ederseniz Türkistan'ın başka bir yerinde gene işe başlayabiliriz. Mesela Cüneyd Han Hıyve'de faaliyettedir. O tarafa gidebiliriz. Onun bulunduğu mıntıka buralardan daha elverişlidir. Ne dersiniz? diye ortaya konuştu.

Bizden hiç kimse fikir beyan etmeyince Müftü Sadreddin Han dedi ki,

- Yolda gelirken yolumuz Havalin kasabasına düştü. Buranın haline çok acıdım. Sami Bey, buyurduklarınız çok doğrudur. Bolşeviklerde merhamet namına bir şey aramak

doğru değildir. Eğer bu havalide mücadeleyi devam ettirecek olursanız memleketin güzel yerleri tamamen yakılıp yıkılacak, halkı da imha edilecektir. Mademki siz Bolşeviklerin gösterdikleri şiddetle baş edemiyorsunuz, ederseniz de sizi âciz bırakıyorlar, o zaman en iyisi şimdilik bu harekâta ara vermeniz daha doğru olur.

Müftü Sadreddin Han'ın bu beyanları ortalığa bir ölüm sessizliği getirdi.

Muhteşem Kahraman Sahipnazar Bek

Biraz düşündükten sonra Sahipnazar Bek konuştu:

- Ben mücadeleden vazgeçmeyeceğim. Enver Paşa gibi, Devletmend gibi, diğer arkadaşlarımız gibi, ecdadım gibi ölünceye kadar bu mücadeleye devam edeceğim. En azından sömürge edilmek istenen milletime isyan bayrağı olacağım. Bolşevikler benim ocağıma incir diktiler. Sağ kaldığım müddetçe silâhımı elimden bırakmayacağım. Yalnız da kalsam yurdumdan ayrılmayacağım. Eğer ölürsem cesedimi gömecek kimse olmasa da, varsın beni vatanımın çakalları yesin! dedi.

Sahipnazar'ın bu ateşin sözleri Baysunlu Çağatay çocuklarını da harekete getirdi. Başta İşankul Korbaşı olmak üzere 300 kişi birden Sahipnazar'ı tasdik ettiler. Bu vatansever grubun engin fedakârlığı hepimizin göğsünü kabarttı. Böylece Bolşevik kumandanının Hacı Sami Bey'i korkutup başından savmak maksadı ile savurduğu palavların ne kadar temelsiz olduğu ispat ediliyordu. Gerçi bu fedakârlık aşırıydı. Ama vatan ve milletini sevmenin aşırılığını kim kınayabilirdi? Basmacılığın halkımızın biraz daha ezilmesine sebep olacağı fikri doğrudu. Bolşeviklerin insan öldürme, yağma, elkoyma gibi hareketlerinin tek sorumlusu olarak "karşı hareketler" gösteriliyordu. Fakat bu yiğitlerin

düşüncelerine hürmetsizlik etmek de yanlıştı ve kimsenin aklından geçmiyordu.

Burada sırası gelmişken gerçekten ölünceye kadar silâhını elinden bırakmak istemeyen kahraman Sahipnazar'ın hâl tercümesini şuraya kaydetmeden geçmek istemiyorum. Çünkü bu kahraman Türkistan Millî Mücadelesi'nin gerçekten adsız yiğitlerindendir. Kendisi Çağatay Kabilesi'nden olup Baysun'un kuzeyindeki dağlık Murgap köyünde bakkallık yapmakta bulunan Mehmednazar Ağa'nın oğludur. Buhârâ Emîrlik Hükûmeti yıkıldıktan sonra, Cumhuriyet Hükûmeti'nin teşekkül ettiği sıralarda memleket dâhilinde kurulan orduya ilk alınan askerler arasındaydı. Babasının bir tek oğluydu. Onun bakkal dükkânında yanında çalışmayarak Cumhuriyet Hükûmeti'ne milis olarak yazılmış, Baysun havalisinde askerlik vazifesine başlamıştı. Az zamanda kendisini kumandanlarına sevdirmiş ve kabul ettirmişti. İlk zamanlarda kendisine bir manga vermişler, sonra Buhârâ Küçük Subay Kursu'na gönderilmiş, orada eğitim gördükten sonra subay olarak vazifelendirilmiş, Bölük Kumandanı olmuştu. Bolşeviklerin durumunu protesto için, Küçük Mirza Muhiddin kuvvetleriyle dağa çıktığı günlerde, Sahipnazar da emrindeki bölüğü Baysun Dağları'na çekerek Enver Paşa'nın Baysun havalisine gelmesine kadar kendi başına, bazen Danyal ve Cebbar'la beraber Bolşeviklerin aleyhinde mücadele etmiştir. Sonunda Enver Paşa'ya iltihak ederek Paşa ile beraber Belcivân'a kadar gelmiştir. Paşa'nın şehadetinden sonra Sami Bey'e katılarak Şarkî Buhârâ harekâtının sonuna kadar devam ederek eşsiz kahramanlık ve fedakârlık göstermiştir. Şimdi de *"Memlekette herkes ölüyor, ben de ölürüm, yurdumdan ayrılmam."* diye yanındaki bir avuç kahramanla beraber ettikleri yemini tekrarlıyordu.

Sami Bey ayağa kalktı, gözleri dolu dolu, Sahipnazar'ı öptü ve:

- Cenâb-ı Allah sana yardım etsin arkadaş, seni vatanına ve memleketine bağışlasın. Beni bilhassa çok memnun ettin, şimdi sana düşen bir vazife var, bunu da yap. Bize son bir hizmetin olsun, dedi.

Sahipnazar da sormadan kabul etti ve:

- Emredin Paşam, dedi.

Sami Bey,

- Hayır arkadaş, artık ben değil şimdi Paşa sensin. Paşalık, kumandanlık sana yakışır. Onun için burada bulunan arkadaşlar hepsi senin kumandandadırlar. Binaenaleyh sana düşen vazife şudur: Biz artık mücadeleyi terk etmek istiyoruz. Beni ve arkadaşlarımı Amu Nehri'ni geçirdikten sonra siz de serbest, istediğiniz cihete gidersiniz, kabul mü? dedi.

Kahraman çocuk hiç tereddüt etmeden,

- Tabî ki kabul efendim, diye cevap verdi.

Sami Bey arkadaşlara döndü,

- "Bu karara hepimiz katılıyor muyuz?" dedi.

Başta Müftü Sadreddin Hazretleri olmak üzere hepimiz "Kabul" sözünü tekrarladık.

19 Mayıs 1923 tarihinde Hacı Sami Bey'in etrafına toplandık ve Afganistan'a geçme hususunu istişare ettik. Harhar Geçidi Bolşeviklerin elinde bulunduğu o havali-den Amu Nehri'nin geçilmesine imkân yoktu. Başka bir yerden geçmek gerekiyordu. Onun için buraları iyi bilen birinin tavsiyesini almak lâzımdı. Sami Bey Müminabad'a bir postacı göndererek yolları iyi bilen arkadaşımız Abdurrahim'i çağırttırdı. Ertesi gün Abdurrahim geldi. Hacı Sami Bey, isteyen arkadaşlarla Afganistan'a geçmeye karar verdiklerini, bu sebeple Amu Nehri'ni nereden geçmenin uygun olacağını sordu. Abdurrahim, Mahan'dan ilticâ edilmesinin daha iyi olacağını söyledi ve bu geçitten emin bir geçit olmadığını, kendisinin de kardeşinin şahâdetinden sonra âile efradını geçirdiğini anlattı ve bu karara Sami Bey'i de ikna etti.

21 Mayıs günü bulunduğumuz köyden hareket ederek Karadağ'ın zirvesinde bir köyde konakladık. Bu köyde yerlerde halen kar vardı. Ortalık kış. Konakladığımız odaların duvar içindeki bacaları dolduran kütüklerinin ılıklaştırdığı havanın verdiği rehavetle rahat bir uyku çekerek geceyi geçirdik.

22 Mayıs 1923 tarihinde Karadağ'ın tepesinden doğu eteğindeki Amu Nehri'nin vâdisine indik. Buranın köylülerinin hepsi keçi derisinden yapılmış olan tuluklardan yedi sekiz tanesini bir araya getirip şişirerek sağlam sıırıklardan yapılmış çerçevelerin etrafına kıl organlarla tespit ederek bir sal meydana getiriyorlardı. Bu sal üzerine yolcuların eşyaları yerleştirilir, kendileri de üzerine otururlar, atları da yularından tutarak salın yanında yüzdürürlerdi. Esas salcı da bu salı kendi atının kuyruğuna bağlayarak idare eder, akarsu içinde bu hafif salla atlar gayet rahat geçerlerdi. İşte bize bu salcılardan tedarik ettik. Sami Bey Afgan Garnizon Komutanlığına bir ilticâ mektubu yazdı ve bir salcı ile karşıya gönderdi ve karşıdan hemen muvafakat cevabı geldi.

23 Mayıs günü 20 kadar salcı toplanmış, tuluklarını şişirerek sallarını hazırlarken, Hacı Sami Bey de arkadaşları toplayarak Afganistan'a geçeceğimiz için silâhlarımızı tek tek toplayarak Sahipnazar Bey'e teslim ediyordu. Bu teslim ve tesellüm işi de bir saat kadar sürdü. Bu muamele de bittikten sonra orada kalacaklar ile gideceklerin vedalaşma faslı başladı. Uzun müddet kader birliği yaparak iyi kötü günlerinde geçirdikleri hadiselerde yanyana keder ve sevinçlerini paylaştıkları arkadaşları ile helâllaştılar, öpüş-tüler uzun uzun sarıldılar. Bu fasıl da bittikten sonra başta Sami Bey ve Sadreddin Han olmak üzere dörder beşer salları üzerine atladık. Amu Nehri'nin şahlanan coşkun suyunun yüzünde ve atların kuyruğuna takılarak kayan sallların üstünde vatani terk ediyorduk. Muhteşem Karadağ'ın yüksek zirvesiyle Amu Nehri'nin engin kıyısı arasında her bi-

risi birer “Kürşad” heykelini andıran 300 Çağatay süvârisi de vatanda tereddüt etmeden ölümü göze alarak serhadda bizi uğurluyorlardı. Nehrin doğu kıyısına ayak bastıktan sonra kendimi toparlayarak karşı sahile baktığım zaman kahraman Sahipnazar kader arkadaşlarımızla beraber salimen sahile ulaşmamızı görmek için bekliyorlardı. Hiç biri kazaya uğramadan son salın da salimen Afgan sahiline ulaştığını görünce 300 kahraman silahlarını havaya boşaltarak atlarına atladılar ve Karadağ’ın yamacına tırmanmaya başladılar. Uzun zamandan beri bir emel uğrunda beraber çalıştığım ve sayısız ölüm meydanlarında birbirimizi kurtardığımız kahraman Sahipnazar’ın arkasından gözyaşlarımı tutamayarak gidişlerini seyrederken, Türkistan’ın güneydoğu hududunu teşkil eden yüce dağın tepesinde toplanan kara bulutlar, dağı yarı beline kadar saran sisler sanki onu bir milletin matem elbisesine bürümüştü.

Elveda Vatan

Vatan, vatanını terk edenlerin arkasından ağlarken, üzerinde ölmeye yemin eden kahraman evlâtlarını da sanki sevinç gözyaşlarıyla karşılıyormuş gibi hafif hafif rahmetini serpiştiriyordu. Doğup büyüdüğümüz ve her türlü nimetlerinden istifade ettiğimiz Ulu Türkistan’ın mukaddes topraklarını kara talihi ile başbaşa bırakarak başka bir devletin himayesine giriyorduk. Yurdumuzda yaptığımız serbest hareketlerimize de artık gem vurarak bulunduğumuz ülkenin düzen ve kanunlarına uymak zorunda bulunduğumuzu derhal anlayıp yanımızda tabanca vesairlerimizi Afgan garnizon kumandanının nazikçe yaptığı ikaz üzerine kendilerine teslim ettik. Askerî görevliler ve diğerleri burada bizi çok iyi karşıladılar. Gerek kendimize ve gerek yanımızdaki yiğitlerimize lâıyk olan hürmeti

gösterdiler. Kumandan bizim ilticâmızı hemen Katağan Valiliği'ne bildirdi. Vilâyet merkezi bizim bulunduğumuz Mahan Garnizonuna takriben 300 kilometrelik bir mesafedeydi, haber gelene kadar burada beklemek icâp ediyordu. Afgan Hükûmeti'nin misafiriyiz. Yerimiz selâmet, ekmek elden su gölden... Senelerden beri taştan taş vurduğumuz vücudumuzu artık Mahan kasabasının asırlık han odalarında dinlendiriyorduk.

28 Mayıs günü vilâyetten cevap geldi. Hanabad şehrine gelmemize müsaade edilmiş. Bu emir üzerine aynı gün kafilemizle Rustak istikametine hareket ettik.

Mahan'ın doğusunda yükselen Bedahşan Dağları'nın yüksek bir tepesine tırmanmaya başladık. 5 saat yol kat ettikten sonra tepenin yarı belinde bir köye yetiştik. Geceyi o köyde geçirmek icâp etti, çünkü yol göstericimiz kafilenin konak yerini burada hazırlamış, hiç müşkülât çekmeden yerlerimize yerleştik. Burada da kış ve kar vardı, odaların duvarları arasında oyularak inşa edilen ocakta yakılan bol odun sıcaklığında çok rahat bir gece geçirdik.

29 Mayıs sabahın erken saatinde kafilemiz yola koyuldu. Mayıs'ın bu uzun gününde öğle zamanı bir saat kadar mola vermek suretiyle 8 saat yol kat ettik. Ancak tırmandığımız tepenin zirvesine ulaşabildik. Demek tırmandığımız tepeye at yürüyüşü ile 14 saatta çıkmış bulunuyoruz. Bedakşan yaylasından Amu Nehri'nin vâdisine inen meyilin birinci kademesini çıkmış bulunuyoruz. Bu köyden Bedakşan kasabasına 6 günde varılıyormuş. Bu hesaba göre aynı şekilde daha 4 kademe çıkmak icâp ediyormuş. Bugün kaldığımız köy tamamen kar altında. Burası bu zamanda bizce kışın en şiddetli ayı kadar soğuktu.

30 Mayıs günü sabahından itibaren rotayı güneye çevirdik. Bu noktadan itibaren yolumuz inişe başladı. Artık yürüyüş daha süratli ve daha rahat olması dolayısıyla etrafın manzarası ile de ilgilenebiliyorduk. Bugün kat ettiğimiz

yolda 8 saatlik zaman zarfında üç mevsim birden yaşadık. Sabah hareket ettiğimizde şiddetli kış vardı. 5-6 saat yürüdükten sonra çevre yeşillenmeye başladı ve tam manasıyla bir ilkbahar mevsimine girdik. Öğleden sonra geçtiğimiz yol boyunca tarlalarda buğday ve arpa başak vermişti. Geceyi de usta bir ressamın fırçasından çıkan tabloya benzeyen çok güzel bir köyde geçirdik.

31 Mayıs öğleden sonra Bedakşan'ın önemli yerleşim merkezlerinden biri Rustak kasabasına vardık. Burası bir kaza merkeziydi. Burada bir hâkim, yani kaymakam, bir de askerî kumandanlık varmış. Erken gelmemize rağmen geceyi burada geçirmek üzere kaza hâkiminin misafiri olduk. Başta Hacı Sami Bey olduğu hâlde şehrin en güzel semtindeki bir köşkte ağırlandık. Bir iki saat sonra askerî kışlayı gezmeye götürdüler. Oradan Rustak'ın diğer yerlerini seyrederak akşam da hâkimin evinde mükellef bir ziyafete götürdüler. Yemekten sonra da yerli usulünde eğlenceler tertip ederek güzel bir gece geçirmemize fırsat verdiler. Esasen bu muhitte Şarkî Buhârâ'nın örf ve âdetleriyle müştereklik olması dolayısıyla yabancılik çekmiyorduk. Fakat buralar ve insanları Türkiyeli arkadaşlarımızın daha fazla hoşlarına gitti. Bu sebeple biz de onlarla beraber neşelenmeye bir vesile bulmuş olduk. Gerçekten 1917 senesinden sonra ömrümüz mücadelelerle geçtiğinden dolayı böyle eğlencelerden mahrumduk. Bu eğlencelerde arkadaşımız Abdullah Recep yanık sesiyle memleket şarkılarından söyleyerek meclisi coşturdu.

1 Haziran öğleden biraz sonra yeniden yola düşerek Katağan Eyaleti'nin merkezi bulunan Hanâbad şehrinin kuzeyinden geçen ırmağın kenarına vardık. Bu ırmaktan her zaman at üzerinde geçmek mümkündür. Buna rağmen Eyalet Vâlisi sırf bizi memnun için 4 adet fil tahsis etti ve arzu edenlerin fil üzerinde geçmelerini sağladı. Bu ilgiye lakayt kalmamak için Sami Bey ve Sadreddin Müftü ile

diğer arkadaşlardan birkaç kişi ırmağı fil sırtında geçtiler. Hanabad'da Buhârâ Emîri'nin misafir edildiğı Çildere Sarayı'nda konakladık.

2 Haziran günü Hanabad Vâlisi Gulam Settar Han, Hacı Sami Bey'i ziyaret etti. Arzu ettiğimiz her şeyi yanımıza verilen Gulam Nebi Han'ın temin etmeye her zaman hazır bulunduğunu söyleyerek gayet nazik cümlelerle bizi teselli etti ve misafiri olarak kaldığımız müddetçe alâkadar olma-ya devam edeceğini belirtti.

3 Haziran günü de Hacı Sami Bey, Sadreddin Müftü beraber olduğu hâlde Vâli'ye iade-i ziyarette bulunduk. Şahsının ve hükûmetinin haklarımızda göstermiş olduğu kardeşçe yardım ve hürmetlerine minnettarlığımızı arz ettik. Vâli Gulam Settar Han uzun zaman bizi yanında alıyordu. Türkistan Mücadelesi'nin kötü sonuçlarından önemli kısımlarına ait hikâyelerimizi dinledi ve bizimle beraber üzüldü. 4 saatten fazla kederimize iştirak etti, teselli verdi. Öğle yemeğini de beraber yemek suretiyle ikramlarda bulundu. Mücâhidlerin ne yapması lâzım geldiğı hususunda tavsiyelerde bulundu. Arzu edenlerin Afganistan toprağının herhangi bir yerinde serbestçe oturabileceklerini, arzu etmeyenlere de istedikleri hükûmete ilticâ etmelerine müsaade ve kolaylıklar gösterileceğini söyledi. Bunun üzerine arkadaşlarla konuştuktan sonra gidecekleri ve gitmeyecekleri arz edeceğimizi söyleyerek yanından ayrıldık.

4 Haziran 1923 günü Hacı Sami ve Sadreddin Müftü başta olmak üzere Afganistan'ı terk etmek isteyenlerin listesini yaptık: 1. Hacı Sami, 2. Sadreddin Müftü, 3. Nafı, 4. Nâfiz, 5. Abdülkerim Binbaşı, 6. Abdülkerim'in oğlu, 7. Turab Bey, 8. Mâmur Niyazi, 9. Abdullah Recep, 10. Abdüşşükür, 11. Heybetullah, 12. Arif Kerimî, 13. İbrahim, 14. Ahmet, 15. Âzam, 16. Sabit Hoca, 17. Fatih, 18. Bolulu Hüseyin, 19. Çerkez Hüseyin, 20. Edirneli Nureddin, 21. Hayrullah, 22. Mustafa Şakuli, 23. Mustafa Durmuş, ayrıca "er"ler, se-

yislerimiz ve karargâh hizmetlileri olmak üzere toplam 37 kişi. İçlerinde benim de bulunduğum 37 kişi İran'a gitmek, diğer arkadaşlar Afganistan'da kalmak üzere Vâli Gulam Settâr Han'a listelerimizi takdim ettik. Afganistan'ı terk edecek olanlar İran yolu ile Türkiye'ye gideceklerini ifade etmişlerdi. Bizim bu listenin içerisinde 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar'a esir düşmüş olan subay ve erler de bulunduğundan, Türkiye'nin Kâbil Büyükelçisi Fahreddin Paşa'ya⁷ takdim ettiğimiz rapor onun tarafından tasvip edilmiş ve kabul edilmemiz için Ankara'ya teklif yapılmıştı. Hanabad'ın Çildere Sarayı'nda Ankara'dan gelecek onayı 45 gün kadar bekledik. Burada beklediğimiz zaman içinde İmamsahib, Aktepe, Kunduz, Çardere bölgelerine yerleştirilmiş bulunan Türkistanlı göçmen kardeşlerimizi ziyaret ettik. Bunların ileri gelenleri arasında benim arkadaşlarımdan Abdurrahman, dayım Abdülhekim, kardeşim Nazar Pehlivan ve başka birçok akraba ve dost bulunuyordu. Bana Hanabad'da kalmam için çok ısrar ettiler. Fakat benim niyetim onların düşündükleri gibi değildi. Türkistan Millî Mücadelesi için yapmak istediğim hizmet sona ermemiştir. Son nefesime kadar bu niyetimi takip etmeye kararlı idim. Gerçi Şarkî Buhârâ'daki mücadele hayatımız sona ermiş, lâkin ümit kapısı daha kapanmamıştı. İdeallerimin takipçiliğini başka cephelerde aramak maksadıyla Afganistan'a sığınmıştık. Şimdi de İran yolu ile Türkiye'ye gitmek üzere izin bekliyorduk. Afganistan'dan İran'a kadar gidebilsek, oradan bir yolunu bulup Hıyve cihetine geçerek Cüneyd Han etrafında kendime bir vazife temin edeceğimi ümit ediyordum. Daha evvelce Hacı Sami

⁷ Meşhur Medine Müdafii ve 1. Dünya Savaşı Hicaz Cephe Komutanı "Ömer Fahreddin (Türkkan) Paşa" (1868-1948). Enver Paşa Buhara'ya gelmeden 12 gün önce Kâbil Büyükelçiliğimize tayin edilmiş ve görevi 1926'ya kadar sürdürmüştür. Afganistan'da sadece Türkiye'yi değil Türklüğü de mazisine yakışır bir biçimde temsil etmiştir.

ile Türkistan'da iken bu mevzuda birçok görüşmeler yapmıştık. Hanabad'da arkadaşlarla yaptığımız fikir alışverişlerinde Abdullah Recep, Abdüşşükür, Turap Bek, Sabit Hoca, Mamur Niyazi, Mustafa Şakuli ve daha birkaç arkadaşı bu hususta mutabık kalmıştık. Bunun için benim gibi düşünenlerden ayrılmam mümkün değildi. Bundan dolayı arkadaş ve akrabalara Afganistan'da kalmayacağımı söyledim. Enver Paşa'nın şehâdetini müteakip "Can Pazarı"nda beni terk etmiş bulunan kardeşim Nazar Pehlivan, âile efrâdı ile eşim Hurimâh'ı da Afganistan'a getirmişti. Kardeşim ve amcam Muhammed Cuma'nın ısrarı ile karımı, oğlumu görmem için Aktepe'ye kadar gelmemi rica ettiler, ısrarlarına dayanamadım, hiç kimseye de haber vermeden yalnız durumu Nafi Bey'e söyleyerek bir gece sessizce seyisimle Hanabad'dan çıktım. Hiç kimsenin dikkatini çekmeden Aktepe köyüne geldim. Çilligöl göçmenlerini kısmen Akçatepe'ye yerleştirmişler. Kardeşim Aktepe'de oturmayı tercih ettiği için âilem ve oğlum onun yanında kalıyordu. Ben de on gün kadar yanlarında kaldım. Hanabad'dan ayrıldığım onbirinci gün Nafi Bey'den bir tezkere aldım:

"Kâbil'den vize geldi. Biz Mazar-ı Şerif, Andhoy ve Herat yolu ile İran'a hareket edeceğiz. Üç gün mahalli hükûmet seni bekledi. Gelmedin, daha fazla bizi bekletmedi. Senin Aktepe'de bulunduğun öğrenilmiş, bir manga asker takibine çıkarıldı. Belki sıkıntı verilir diye durumu bildiriyorum. Bizim kafile 18 Temmuz'da Hanabad'dan ayrılacak. Geceyi Taşkorgan'da geçirip 19 Temmuz günü Mazar-ı Şerif'te bulunmamız icâp ediyor. İki gün burada kaldıktan sonra Andhoy'a doğru hareket edeceğiz. Sen de bize Taşkorgan veya Mazar-ı Şerif'te yetişmelisin. Yoksa Afganlılar seni rahat bırakmazlar."

Tabî ki ben de fazla bekleyemezdim. Elimde, avcumda olan servetimi âileme terk ettim. Oğlumu da kardeşim ve amcama emanet ettim. Karım da oğlumun yanında; "Beni

beklersen ölmezsek bir gün buluşuruz. Ölürsek hakkını helal et. Arzu edersen başka bir kocaya varmakta serbestsin” dedim. Yurdumu kurtaracak meçhul bir kahramanı aramak üzere fedâîler kervanının safına ulaşmak maksadı ile bir at, bir kırbaç berduşane bir kıyafetle yola koyuldum. Uzun seneler ölmeden kendilerine kavuşmam için Tanrı’ya yalvaran eşim ile oğlum ve kardeşim sağ salim beni buldukları hâlde yine ellerinden çıkaracaklarına ne kadar üzüldüklerini benden başka herkes takdir ediyordu. Fakat benim kalbimde başka bir yara vardı. Bu yaranın tedavisini ancak benim vicdanım yapabiliirdi. Amu Nehri’ni Mahan’da geçtikten sonra bizi uğurlayan Sahipnazar’ın barınacak hiçbir yeri olmadığı halde, benim gibi her şeyi feda etmiş bir adamın memleketinin kokusunu duyarak Afganistan’da rahat durmasını bağışlanmaz bir suç olarak görüyordum. Ellerim tutup ayaklarım yürürken bu suçu taşımaya vicdanım razı olmuyordu. Varlığım hayatlarının yegâne dayanakları olan babasını ve eşini tekrar kaybetmekte bulunan, oğlum ve karımın diri iken ölüme ağlarca-sına döktükleri gözyaşları ile arkamdan inleyen feryatları beni yolumdan alıkoyamadı. Arkama bakmadan atımı sürdüm. Geceyi Taşkorgan’da geçirdim. O gece beni okutan ilk mektep hocam Lütfullah’a mektup yazdım. Mektup aynen şöyle idi:

“Kıblegâhım Üstâdım Muhterem Lütfullah Efendim,

Ben mader-i vatana taahhüd ettiğim hizmeti ifâ etmeye gidiyorum. Kismet, belki bu diyara bir daha dönemem. Oğlumu Allah’a ve kardeşime emanet ettim. Genç karım benim yolumu bekleyip boşuna ömrünü heder etmesin. Arzu ediyorsa istediği birisi ile hayatını birleştirmekte serbesttir. Lütfen siz bu vaziyeti karıma anlatın. Baki Hüda’ya emanet olun, üstadım efendim.”

Bu mektubu Aktepe köyünde göçmen Türkmen kabileleriyle münasebeti bulunan Allamurad Mergen adında bir

zâta teslim ettikten sonra Mazar-ı Şerif istikametine hareket ettim ve 20 Temmuz günü buraya vardım. Şehrin orta yerinde bulunan Hz. Şah-ı Merdan⁸ Kabri'nin bitişiğindeki caminin önünde atımdan indim. Bildiğim duaları okuyup sevabını Hazretin ruhuna hediye ettikten sonra, yanımda atım olduğu hâlde civardaki dükkânların birine giderek Hanabad'dan gelmiş bulunan misafir kafilesinin nerde konakladıklarını sordum. Tam o sırada dört beş hamal ile bizim Hanabad'daki mihmandarımız geçiyordu, atımla o zâtın yanına yaklaştım. Beni görünce şaşırdı. Memnun bir vaziyette elime sarıldı.

- Aferin Mirza Nefes. Biz senden ümidimizi kesmiştik, dedi.

Hanabad Serdari'nın emri ile beni takip için çıkardığı bir manga müfreze elleri boş Mazar-ı Şerif'e dönmüşlerdi. Tekrar aramak üzere Aktepe havalisine gitmek üzere imişler. Benim bu gelişim onların ikinci bir zahmete katlanmalarına mâni oldu. Adamla konuşarak kafilenin konakladığı hana gittik. Arkadaşlar etrafımı sardılar. Sarmaş dolaş olduk. Onların elinden kurtulup Hacı Sami Bey'in oturduğu odaya girdiğim zaman beni görünce ayağa kalktı, boynuma sarılıp yanaklarımdan öptü.

- Bizi terk ettiğini zannetmiştim. Gerçi Nafi Bey senin bize iltihak edeceğini söylemişti. Fakat ben itimat etmemiştim. Geldiğine iyi ettin. Yoksa Hanabad emniyeti sana rahat vermezdi, dedi.

O sırada Sadreddin Müftü içeri girdi. Türkistan'dan kaçıp Afganistan'a sığınan yirmi kadar Taşkendlî ve Semerkandlı tüccarlardan bir grup Hacı Sami Bey ve arkadaşlarını ziyaret etmek istemişler. Fakat Mezar-i Şerif Vâlisi ve hükûmet yetkilileri müsaade etmemişler. Hacı Sami Bey Afgan sorumluyu çağırdı ve durumu kendisine anlattı. Müsaade edilmeyişinin sebebini sordu. Görevli,

⁸ "Mertlerin Şahı" meâlinde "Hazret-i Ali Radiyallahü anh'"ın bir nâmı.

- Ülkemiz hududları içerisinde sizlerin Türkistan mültecileri ile görüşmelerden men edilmiş olduğunuzu bilmiyor musunuz? dedi.

Bunun üzerine bizi arayan ve arzu eden yurttaşlarımız ile görüşemedik. Üç gün Mazar-ı Şerif'te dinlendikten sonra 24 Temmuz günü Andhoy ve Şıbırgan üzerinden Herat'a doğru hareket ettik. Hiçbir olumsuzluk yaşamadan 28 Temmuz'da Herat'a vardık. Üç gün bu şehirde istirahat ettikten sonra arkadaşlarla grup halinde bu tarihî şehri gezdik. Görevli Afgan bize son hürmet olmak üzere şehri gezmemize Herat Emniyet Müdürü'nden resmî izin aldı. Yanımıza kılavuz verdi, her tarafı gezdik. Herat'ın meşhur eğik minaresini inceleme ve görme fırsatı bulduk. Minareye çıktık, tepeden gördüğüm Herat şehri oldukça büyük fakat çok harap bir şehir. Âdeta toprak yığını gibi bir durumda. Hep binalarının üzeri toprak dam. Viran bir halde idi. Yorgun argın bir vaziyette akşam üzeri misafirhânemize geldiğimiz zaman bize tahsis edilmiş olan hanın bir odasına karı koca bir Alman seyyahı yerleştirmişler. Hacı Sami Bey'le Arif Kerimî karı koca Alman ile ahbablığı ilerletmişler. Kaynaşmışlar konuşuyorlardı. Çeşitli kıyafetle kimi kalpaklı, kimi sarıklı, kimi Türkistan takkesini giymiş sürü halinde bizi görünce sayyahlar hayran hayran yüzümüze bakmağa başladılar. Hacı Sami hepimizi ayrı ayrı onlara takdim etti. Bizler onlara onlar bizlere bakarak yıldıztık, tebessümlerimizle birbirimizi tanıttık. Ve bir tarafta oturduk. Başka ne yapabilirdik ki?... Ne onlar bizim, ne de bizler onların lisanını bilmiyorduk. Lisan bilenler tabîî konuşuyorlardı. Bir müddet sonra Afgan görevli geldi ve yemeklerimizin hazır olduğunu söyledi. Sofra başına geçtik. Seyyahlar da beraberdi. Henüz yemeklere başlamıştık. Abdüşükür ile Azerbaycanlı Abdullah gizli bir şeyler konuşuyorlar, ellerini yana sarkıtarak matralarından bardaklarına bir şeyler boşaltıyorlardı. Herkes yemekle meşgul

bulunduğu için kimsenin nazarına onların vaziyeti çarpmıyordu. Abdüşükür'ün keyifli keyifli su bardağını başına diktiği sıra yanımda oturan Mustafa Şakuli'nin dizine dürttüm, bardağı tepesine dikerek su içer gibi yapan Abdullah'ı işaret ederek biz birbirimizle bakışırken ortalığa güzel bir alkol kokusu yayıldı. Hacı Sami Bey gevrek gevrek gülererek Abdullah'a takıldı.

- Yabancı misafirler dururken bu iş yalnız yapılır mı? dedi.

O sıra Mustafa Şakuli,

- Koyun ortaya hep beraber neşelenelim, diye alaylı hareketler yaptı.

Bunun üzerine matralar masanın üzerine kondu. Biz Herat şehrini gezerken iki açıkgöz kafileden ayrılmışlar, bir Ermeni bakkalı ile ahbap olmuşlar, onun imâl ettiği rakıdan 8-9 matra doldurmuşlar. Yaptıkları hareketlerle bizlere bir sürpriz hazırlamışlar. Bu ziyafet Almanlar'ın da hoşuna gitti. Afganistan'da geçireceğimiz son bir geceyi böyle zevkli ve neşeli sofraya öğlencesi ile geçirmiş olduk.

Turan'dan İran'a

1 Ağustos 1923 günü sabahın saat 9'unda Herat Emniyet Müdürü ile Hudud Kumandanı, 1 yüzbaşı ve 8 Afgan süvârisi İran'ın Horasan Eyaleti'nin ismi hatırımdan çıkmış olan bir kaza merkezine varılmak üzere Afganistan-İran hududuna geldik. Vakit öğle zamanı idi. İran Hudud Karakol Kumandanının önceden kasabaya gönderdiği postacı ikindiye doğru geldi. Kaymakam Nizami Sultan bizi içeriye kabul ediyordu. Huduttan bir kilometre kadar içerde bir köyde misafir edildik. Bu köy bir ağanın çiftliği imiş. Bu zat o havalideki arazi sahiplerinin en ileri gelenlerinden olup aslen Türkmüş. Bize nasıl bir ikram yapacağını şaşır-

dı. Dört koyun kestirdi. İran pilavı yaptırdı, türlü yemekler ve içkiler ikram etti.

2 Ağustos günü kasabaya gittik. Kasaba dedikleri köy gibi bir şey. Nizami Sultan'ın burada bir evi varmış. 36 kişiden ibaret olan kabilemiz onun evine misafir olduk. Bu zat Horasan Türklerinden imiş. Bizim kabilemizi çok iyi karşıladı. Ve dedi ki,

- İran Hükûmetinin müsaadesi olmayınca mültecileri içeri almamız yasaktır. Fakat ben sizlere bir hürmet ve iltifat olmak üzere evime misafir olarak kabul ediyorum. Şimdi Horasan vilâyetine yazacağım. Vilâyetten kabul ediliyorsanız ve içeri girmenize müsaade edildiği takdirde içeri gidersiniz, yoksa geri iade ediliyorsunuz, dedi.

Ve bizden ayrıntılı künyeli bir liste istedi. Biz listeyi tanzim ettik. Türkiye vatandaşı olarak 5 kişi, diğer 31 kişi Türkistanlı, Kırımli, Ufalı idiler. Nizami Sultan,

- Türk vatandaşı olanlar kabul edilir. Fakat 31 kişinin kabul edilip edilmeyeceğini bilmem, dedi.

Afganistan'da Türkiye Büyükelçisi himayesinde hareketimize müsaade edildiğinden durumumuzu Meşhed'deki Türkiye temsilciliğine mektupla biz de bildirdik. İşte o zaman vatansız olduğumuzun acısını içim burkularak hissettim. İranın hudut kumandanı Nizami Sultan'ın biz Türkistanlı ve Şimal Türkleri arkadaşlarımıza o an takınmış olduğu tavır, kahraman Sahipnazar'ın, "Vatanımda ölünceye kadar çarpışacağım. Öldüğüm zaman cesedimi yurdumun çakalları yesin!" demesindeki ilâhî duyguyu şimdi daha iyi takdir ediyordum. Bende bu acı ve pişmanlık "Ayyıldızlı Bayrağımız"ın gölgesine sığınıncaya kadar devam etmiştir.

7 Ağustos'ta Horasan Valisi ve Türkiye Konsolosluğu'ndan müsaade geldi. Bu vaziyete Nizami Sultan da bizim kadar sevindi. Ve bu gece bize fevkalade ikramlarda bulundu.

8 Ağustos sabahı mükellef bir kahvaltıdan sonra Meşhed şehrine doğru yola çıktık. Nizami Sultan da bizimle beraberdi. O gün geceyi bir İran köyünde gene Nizami Sultan'ın misafiri olarak geçirdik. 9 Ağustos öğle üzeri Meşhed'e vardık. Şehrin varoşlarına girdiğimiz zaman birkaç jandarma bizim kabileyi karşıladı. 36 kişiden ibaret olan kabilemizin 18 kişisi için şehrin dışında konak yeri hazırlandığını ve ona göre kabilenin tefrik edilmesi gerektiğini bildirdi. Bu teklif üzerine Sadreddin Müftü ve Şimal Türkleri bir kabile, Hacı Sami Bey ve Türkistanlılar bir kabile olarak ikiye ayrıldık. Sami Bey'in kabilei şehir içindeki misafirhâneye, diğer kabile de şehir dışındaki yere götürüldü. Evvela hep beraber dışarıdaki misafirhâneye gittik ve onların yerlerini gördük. Sonra bizim kabileye tahsis edilen büyük adalet sarayına ait bir binaya yerleştik. Atlarımızı ahır kısmındaki avluya koyduk. Kendimiz harem kısmındaki evlere ve odalara yerleştik. Türkistan İhtilâli'nde Buhara Hareket Ordusu Kumandanı ve bilahare Türmenistan Cephe Kumandanı Miralay Ali Rıza da bizden evvel Kâbil'den gelmiş, Meşhed'deymiş. O da kendisine mahsus olmak üzere eşi Kazanlı Meryem Hanım'la beraber bir ev kiralamış. Yanında Buhârâlı Emrullah, Ufalı Eyyüp, Afganlı Mirmehmet isimindeki maiyyetleri ile beraber oturuyorlarmış. Hacı Sami Bey bir gece bizimle beraber kaldıktan sonra, Ali Rıza Bey'in evine taşındı. Biz tamamen serbest kaldık. Yanımızda Nafi Bey var, ne o bizden ne biz odan çekiniyoruz. Uzun seneler ölüm pazarında çarpışarak postu kurtarıp bir şehir yüzü gördük. Ömrümüzü gam ve keder ile mi geçirmeliyiz? Fırsat düştükçe feleğin bahşedeceği nimetlerden istifade etmek de hakkımızdı. Bu sebepten dolayı Sami Bey'in yanımızdan ayrılması hepimizin hoşuna gitmişti. Gerçi Türkistan'ı terkettikten sonra o da bize âmir sıfatını takınmadı. Bir arkadaş gibi hareket ediyordu. Ne de olsa serbest ve laubali olmayı gerektirmiyordu, terbi-

yemize de uyumazdı. Günler birbirini kovalamaya başladı. Meşhed'de gezmediğimiz yer kalmadı, işsiz güçsüz dolaşıyoruz, birkaç defa Türk Konsolosluğu'na da gittim. Dede Efendi isminde bir zatla tanıştım, bu orada bir vazifeli idi. Kendisi Edirneli imiş. Böyle olunca bizim kahramanlardan Nureddin Efendi'yi veya onun âilesini tanıması lâzım gelir, diye düşündüm ve merak ederek kendisine sordum:

- Bizim Nureddin de Edirneli'dir, tanıştırıyor musunuz? dedim. Dede Efendi,

- Nureddin Edirneli değil Tebrizli'dir, kendisini iyi tanırım. O bir İngiliz ajanıdır, onunla çoktan beri tanıştırıyoruz, dedi.

İçimde ona karşı korkunç bir nefret uyandı. Hâlbuki Poş-
şıyan Muharebesi'nde göstermiş olduğu fedakârlıktan sonra kendisine çok hürmet eder, severdim. İngilizler hesabına çalıştığını öğrenince ruhumda ona karşı bir husumet payda oldu. Meşhed'e geldikten sonra o bizden ayrılmıştı, ara sıra yanımıza uğrar, bir iki saat yanımızda kalır giderdi. Onu her görüşümde yılan görmüş gibi gözümü onun gözünden kaçırıyor, ekseriya o geldiği zaman bir bahane icat edip yanından ayrılıyordum. Birgün Dede Efendi bizim bulunduğumuz yere geldi,

- Çocuklar duydunuz mu? Nureddin intihar etmiş. Kendi kafasına tabanca sıkmış, fakat ölmemiş, hastahane-
neye kaldırmışlar. İsteyen varsa beraber gidelim, hatırını soralım, dedi.

Bizim arkadaşlardan aldırın olmadı. Fakat onun Poş-
şıyan ve Sazaklı muharebelerimizde bizim vatanımız için canını ortaya koymak suretiyle yapmış olduğu fedakârlıklarını hatırladım ve kendisine borçlu olduğumu, minnettarlığı ödemek için yatırılmış olduğu hastaneye kadar Dede Efendi ile beraber gittim, bir miktar hediye ile hatırını sordum ve arkadaşların selâmını söyledim. Zavallı çok sevindi ve teşekkür etti. Yarası pek ağır değilmiş, kendisinin Dede

Efendi'ye anlattığına göre intiharı ölmek için değil mensup olduğu teşkilata sürprizli bir numara yaparak bir miktar para sızdırmak maksadıyla yapmış imiş. Nureddin Türkistan'a geldiğinden beri bana çok hürmet eder, bir şey arzu ettiği zaman diğer arkadaşlara söylemez, benden isterdi. Daima Sami Bey'in yanında, ona bir hizmetçi veya samimî bir arkadaş gibiydi. Ben Sami Bey'le fazla temasta bulduğumdan daima bir arada gibiydik. Bu sebeple aramızda muhakkak hususiyet vardı. Başına gelen bu hadiseyi müteakip hatırını sormam onun daha fazla kalbini fethetmiş olacak ki, hastahaneden çıkınca beni buldu. Evine davet etti. Arkadaşlara haber vermeden misafirhâneneden çıktık, evvela çarşuyu dolaştık. Meşhed'de güzel bir kütüphane varmış, oraya götürdü⁹, yarım saat kadar orada oturduk.

- Boş zamanlarını geçirmen için öğrenesin diye buraya getirdim. Fakat şimdi seninle başka bir yere gideceğiz. Bugün benim misafirimsin. Her ne teklif edersem kabul etmeni rica ederim, dedi.

Başka bir şey söylemeden ve bana yapmak istediği teklifin mahiyetini söylemeden rica etmesi tuhafıma gitti.

- Seni meraktan kurtarayım. Buradan kalktıktan sonra ikimiz de evlenmeye gideceğiz ve evleneceğiz. Biraz da eğleneceğiz, dedi.

- Arkadaş ben "kârhane"ye gitmem, öyle bir işin varsa kendin git. Bu garip diyarda pis kadınlardan hastalık kapıp doktor doktor dolaşmaya niyetim yok, dedim.

Nureddin,

- Yok canım ben de seni öyle bir yere götürmek niyetinde değilim zaten. İran'da öyle bir yer yoktur ve yasaktır. Fakat herkes kadın canı isterse meşru bir şekilde kadınla temas edebilir. Gerçi gizli randevu evleri vardır lâkin yüzde yüz hastalıklıdır. Bundan dolayı randevu evleri daima

⁹ Z. Velidi Togan'ın "*İbn Fazlan Seyahatnâmesi*"nin aslını bulduğu meşhur kütüphane.

kontrol altındadır, alenen girilmez, o da yasaktır, dedi ve elimden tuttu, ayağa kalktık, kütüphaneyi terk ettik, çarşıya çıktık, beraberce Meşhed-i Mukaddes'in bahçesine girdik. Burası görülecek yermiş meğer. Bu sebeple bu bahçe içinde gödüklerimi kendi açımdan nakletmek isterim.

Meşhed

Meşhed İran'ın Horasan Eyaleti'nin başşehridir. Burada bir ziyaret vardır. Bu ziyaret Bektaşî tarikatında ve Şîî mezhebinde mukaddes sayılan 12 imamdan biri olan Ali Rıza'nın mezarıdır. Bu mevkiin başka müslüman kavimler üzerinde ne gibi bir tesiri olduğunu bilmem, fakat Türkistanlılar üzerinde pek büyük etkisi vardı. Onun için Meşhed Orta Asya'nın Buhârâ ve Semerkand'ı gibidir. Çok eski, oldukça büyük olan Meşhed şehrinin meşhur "*Günbezisurh*"u etrafında çevrilen binaları, camileri görülmeye değer hazinelerdir. "*Mukaddes Bahçe*"ye girmek için 4 kapı vardı. Bu kapıların üçü büyük olup caddelere açılır, dördüncüsü de çarşı cihetindeki kapıdan yalnız yaya olarak insanlar girebilirler. Cümle kapıdan girince uzunca bir dehlizi geçtikten sonra meşhur "*Günbezisurh*"un bulunduğu avluya dâhil olunur. Diğer üç kapı ise at arabası ve katırlar sırtında kabileler halinde *Meşhed-i Mukaddes*'i ziyarete gelen kişilere mahsustur. Bu kapılar birinci ve ikinci olmak üzere iç içe iki kapıdır. Mesela doğu kapısından içeri geçen ziyaretçiler hayvanlarını alt kattaki ahıra bağlar, kendileri üst kattaki hücrelere yerleşir, şayet birinci kapı dâhilindeki ahırlar ve hücreler dolmuşsa daha sonradan gelen ziyaretçiler de ikinci kapı dahiline alınır. Bu iki kapılar uzaktan gelenlere mahsus olup şehir dahilindeki ziyaretçiler ekseriya üçüncü kapıdan, yalnız yaya olarak girebilirler. Bu kapıdan hayvan sokulmaz. Burası *Günbezisurh*'un bulunduğu avludur. Bu

avlunun çevresinde iki katlı altı üstlü medresevari hücreler vardır. İşte bu avlu oldukça büyük bir sahadır, bu sahanın kiblesinde arkası çarşıya bitişik büyük bir cami, diğer üç ciheti altı üstlü 3000 ziyaretçiyi barındırabilecek kadar bol odalı muazzam bir binadır. Yukarıda zikredilen caminin girişinde, sağ tarafta ufak bir hücre içinde yeşil çuha ile örtülü bir kabir var. Bu kabri ziyaret etmek için o hücreye giren bir adam başı beyaz sarıklı bir hoca ile karşılaşır. Bu hoca o adama ziyaretin usûlünü öğretir. Kabri ziyaretçiler dönerek ziyaret etmek mecburiyetindedir. Zira böyle yapmazsan hoca tarafından derhal kapı dışarı edilirsin. Dönerek ziyaret etmeyi kabul eden ziyaretçiler kabrin boyu istikametindeki daracık yerden sıkışarak geçerken yüksek sesle şu ibareyi de söylemek mecburiyetindedir: “*Harun Reşid’e Lanet.*” Bu ibareyi söylemeyen her kimse orada bulunanlar tarafından sille tokat dışarıya atılırlar. Hatta ziyaretin muhitine bile bırakmazlar. Bu hususta öğrendiğim şu oldu:

Bu şehrin eski adı Horasan olup Abbasî Halifelerinden Harun Reşid’in başkenti imiş. Yukarıda zikredilen cami ve medrese onun zamanında inşa edilmiş. Bu halife Şiî zümresine çok zulumetmiş olduğu için hükümranlılık Şiîler’in eline geçtikten sonra Harun Reşid’in kemiklerini kabirden çıkarıp daracık geçidin altına yerleştirmiş, onun kabrine de İmam Rıza’nın cesedi defnedilmiştir. Ziyaretçilere Harun Reşid’in kemiklerini çiğnetiyorlar, hem de lanet okuyorlar. Makberin hücresinde bu manzarayı seyrettikten sonra camiyi gezdim. Gördüklerim bana bir rüya gibi geldi. Ecdadımızın da iştirak ettiği bu ihtişama hayran oldum.

Caminin içinde 12 tane avize asılı. Her avizede 11 mum yanarmış. Avizeler som altındanmış. Tabana yayılan halıların hepsi asırlık antika. Milyonluk servet. Dört duvarı adam boyunda billur aynalarla dizayn edilmiş caminin içindeki servetin azameti neredeyse aklımı bozacaktı. Ca-

miyi terk ederek avluya çıktık, buradaki âlem de bambaşka oldu. Avlu dikdörtgen. Güney cepheli o muhteşem cami, kuzey doğu ve batı cepheleri iki katlı medrese hücreleri çevrili, ortadaki boş saha 500 metrekare var. Sahanın orta yerinde kubbe altında altı köşeli bir şadırvan inşa edilmiş. Bunun her cephesine ikişer musluk olmak üzere 12 musluktan su akıyor. Kubbenin üzeri altın renginde yaldız ile boyanmış. İşte bu altın yaldızlı boyalı “Gümbez” 12 imam namına izafe edilen musluklu şadırvan Meşhed’in meşhur “Günbezişuhr”udur. Bu Günbezin etrafında körler topallar ve âcizler sıra ile oturmuşlar, önlerine mendil açarak mersiyeler okuyorlar. Gelen geçenden dileniyorlar, diğer tarafta hocalar kürsüler üzerine bağdaş kurmuşlar, etrafına toplanmış bulunan siyah çarşafli kadınlara İmamların menkıbelerini, kahramanlıklarını ve destanlarını hikâye ediyorlar ve dualar okuyarak onların ruhlarından istifade ediyorlar. Bu avlu içindeki dilencilerin arasında “Habeş” dilencinin vaziyeti hayretimi mucip oldu. Bu “Kör Habeş”in, yalnız kışında bir don var, vücudunun başka kısımları tamamen çıplak. Önüne büyük bir çarşaf açmış, bu çarşafın bir kenarına da kendisi ilişmiş, elinde kurşundan imal edilmiş tellerden bir püsküllü kırbaç, mütemadiyen sağ ve sol omuzları üzerinde kendi sırtını kırbaçlayarak “Fatma, Zehra, Zeynep, Zeynep, Zeynep” diye aynı nakaratı tekrarlıyor, kırbacı da nakarata uyarak sırtına vuruyordu. Esasen siyah olan derisi döğüle döğüle camız derisi gibi nasırlaşmış, fakat önüne serdiği koca çarşafın üzeri atılan paralarla harman olmuştu.

Avluyu geziyoruz. Hocaların vaaz ve nasihatlerini dinliyormuş gibi oturan siyah çarşafli kadınlardan bazıları kalabalık arasında gözüne kestirdiği delikanlıların yanına sokularak yüzünü örten peçenin bir kenarını kaldırıp cemâlini gösteriyor, arzu eden olursa randevu veriyordu. Ben de böyle bir dilberin damına düşmek üzere iken Nureddin hemen işâret etti,

- Vazgeç bunlar kâmil en hasta. Burası belsoğukluğu hastalığının yuvasıdır. Acele etme canım, ben seni evlendireceğim, diyerek elimden tuttu.

Yürüdük. Vakit epey ilerlemiş, ikinci dönmüştü. Çarşı kapısına çıkan uzunca dehlizden ilerleyerek çarşıya çıkmadan önce büyük bir kapıdan içeriye daldık. Burası oldukça büyük bir avlu idi. Etrafı odalara ayrılmış, ambarlar, kilerler, erzak depoları. Biz ilerledik, ikinci bir kapıdan başka bir avluya girdik. Burada bir fırın ekmek çıkarıyor ve bir mutfak insan boyunda kazanlar kaynıyor. Burası Meşhed-i Mukaddes'in ziyaretçilerine yemek yetiştiren imarethane mahalli imiş. Bir merdivenle üst kata çıktık. Binanın üstünde kuzey cihetindeki hücrelerden birine girdik. Burası dersane gibi büyükçe bir salon idi. Kapıda bizi beyaz sarıklı bir molla karşıladı. Arkadaşım Nureddin o adama "Ahond"u ziyaret edeceğini söyledi. Salondan açılan başka bir kapıdan bizi ayrı bir odaya götürdü. 10 dakika kadar bekledik. Bir intizardan sonra başı yeşil sarıklı beyaz sakallı temiz giyinmiş bir zat içeri girdi. Ayağa kalktık. Nureddin eğilerek selâm verdi. Koşarak diz çöktü, herifin ellerini öptü. Ben de tabîi onu taklit ettim. Bize oturmamızı söyledi. Ve hemen arzumuzu sordu. Nureddin,

- Her ikimize, "Sıyga" istiyoruz, dedi.

Yeşil sarıklı hoca beyaz sarıklıya emir verdi. 10 dakika sonra beyaz sarıklı tekrar geldi. Kadınların hazır olduklarını söyledi. Yeşil sarıklı hoca önümüze düştü ve bize de "Buyurun" dedi. Geldiğimiz salona çıktık. 8 tane kadın siyah çarşafı bürünmüşler, ayakta duruyorlardı. Yeşil sarıklı hoca onlara, "*Peçeleri kaldırsın*" diye emretti ve peçelerini kaldırdılar. Bize döndü, "*Bu hatunlardan birini beğenin.*" dedi. Nureddin bana "Beğendiğini seç" diye işâret etti. Hayret içinde kalbim çarparak kadınların önünden yüzlerine bakarak yürüdüm. Birisini işâret ettim. Nureddin de birisini seçti. Hoca bizden,

- Ne kadar müddetle “siyga” edeceksiniz? dedi.

Nureddin cevap verdi,

- Üç gün üç gece.

Bir gece bir gün için bedel olarak bir tümen, yani on kıran üç tümen peşin ödedik. Hoca nikâhı kıydı. Hatunları önümüze kattık, Nureddin’in kiraladığı eve gittik. Fakat burada yalnız yatak olarak bir şilteden başka bir şey yok. Bir müddet durduk. Burada rahat edemeyeceğimizi anlayınca benim hatunun ikametgâhına taşındık. Üç gün üç gece doldu. Yeşil sarıklı hocanın nikâh kıydığı saatta hatun başına siyah çarşafını geçirdi ve bana yüzünü göstermez oldu.

- Nikâhı tecdid etmezsen çekilip git artık. Bu saatten sonra artık sen benim mahremim oldun, demez mi?

Çaresiz üç tümen daha ödedim. Beraber hocaya gittik “tecdid-i nikâh” yaptırдық.

Günler ölü olarak geçiyor, hiçbir şey yok. Tahran’dan gelecek Türkiye vizesini bekliyoruz. Yaptığımız müracaatta mevsimin kış olması dolayısıyla deniz kıyısını takiben gitmemize müsaade istemiştik. Bu hususta bahanemiz şöyleydi: Esaretten geliyoruz, paramız yok. Tahran’dan Tebriz’e kadar olan yol dağlık olması hasebiyle kışın soğuk. Karlı yollardan kış memlekette seyahat etmesi güç olacağı göz önünde tutularak Şahrud’dan Esterabad’a, oradan da Reşt ve Enzeli yolu ile Türkiye’ye gidecektik. Fakat maksadımız Esterabad’a vardıktan sonra Gümüştepe Türkmenleri ile temasa geçerek bir gece burada kalmak ve onların delâletiyle Türkmen Basmacı Cüneyd Han’ın bulunduğu mıntıkaya gitmek, orada Türkistan Mücadelesi’nin devamına çalışmaktı. Bu hususta Meşhed’de “İran Şark Cephesi Kumandanı” ile bir temasta bulunduk. Bu zat aslen Tebriz Türklerinden olup Hüseyin Kazak Han isminde birisiydi. İran Hükûmeti bizim Esterabad yolu ile Türkiye’ye gitmemize müsaade edecek olursa, Türkistan’a

geçebilmemiz hususunda burada bulunan Ahmet Kazak Han'ın kardeşi ona bir tezkere yazacağını ve onun himmeti ile Esterabad'dan Gümüštepe'ye geçmemize göz yumarak bizi himaye edeceğine dair söz almıştık.

Bu cihetten işlerimiz yolunda gidiyordu. Fakat bizim kafilenin arasında Esterabad'a gitmek veya Meşhed'de kalarak fırsat beklemek şeklinde iki fikir belirdi. Meşhed'de kalmak isteyenler çoğaldı. Bunların başında Sadreddin Müftü¹⁰ ile Sabit Hoca vardı. Ben ise muhakkak Estera-

¹⁰ Tam adı Sadreddin Muhammed şerif olan âlim-mücâhid ve siyâset adamı Taşkendli Sadreddin Han Müftü 20. yüzyıl Türkistan Millî Mücadelesinde çok büyük hizmetlerde bulunmasına rağmen hakkında fazla yazılan olmamıştır. Metinlerde ehemmiyetle kaydettiğimiz bu mümtaz şahsiyet 1873 Taşkend doğumlu olup Buhârâ Mir Arab medresesi müderrisidir ve burada "Müftü" ünvanını almış, 1917'de Kokand Türkistan Millî Muhtariyet Hükümeti teşkilinde görev almış, 1918'de Bakû yolu açılınca Türkiye'ye gelerek hükümetini temsil etmiş, Talât Paşa'nın yardımı ile Azerbaycan temsilcisi Hüseyinzâde Ali Bey ve diğer Rusya Türkleri temsilcileriyle İsviçre'de milletin istiklâli yolunda çalışmalarda bulunmuş büyük bir Türkçü'dür. Kokand Muhtariyeti şubat 1918'de Bolşevikler tarafından hunharca dağıtılınca Türkistan'a dönmek zorunda kalan Müftü, Fergana Korbaşıları'na iltihak ederek Rahmankul Korbaşı nezdinde hizmetlerde bulunmuş, söz konusu büyük mücâhidin yakalanarak idam edilmesinden sonra Korbaşı Halbuta ile birlikte çalışmış, daha sonra Semerkand'a gelen Zeki Velidi Bey'in TMB'de en yakını olmuş, metinlerde de takip ettiğimiz gibi hadiselerin seyrinde de görüleceği üzere Enver Paşa Hareketi'ne katılmıştır. Buhârâ'da Enver Paşa ekibi ile Müftü'nün yolları Meşhed'de ayrılmış, fakat büyük mücâhid Türkistan'dan fazla uzaklaşmak istememiştir. Müftü Sadreddin uzun zaman Meşhed'de Türkistan'dan gelenlere köprü görevi yapmış, Zeki Velidi ve Abdülkadir İnan'ın buranın kütüphanesinde çalışmalarına da katılmış, fakat, Sovyet casusları kendisini rahat bırakmadığından Afganistan'a geçmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla ondan sonra Meşhed'de hiçbir Türkistanlı barınamamıştır. Çağatay Koçar'ın babası Abdülhamid Koçar'ın yayınlanmamış hatıralarında uzun uzadıya bahsettiğine göre Sadreddin Han Afganistan'da Korbaşılar Hareketi önderlerinden şir Muhammed Bek ve Âlim Han'ın oluşturduğu "Encümen-i Saadet-i Buhârâ ve Türkistan"ın bütün faa-

bad'a ve oradan da Gümüštepe'ye gitmek taraftarı idim. Abdullah Recep, Abdüşşükür ve Mamur Niyazi benimle aynı fikirdeydi. Kesinlikle Türkistan'a geçerek aktif çalışmak istiyorduk. Diğer arkadaşlar ise burada pasif kalmayı tercih ediyorlardı. Biz dört kişi Türkistanlılar, Kuzey Türkleri Mustafa Şakuli, Arif Kerimi ve Heybetullah adlı arkadaşları aramıza almayı, böylece hiç değilse sekiz kişilik bir kafiye teşkil etmek istiyorduk. Onlar da neticede bizimle olmaya söz verdiler. Ali Rıza Bey ve eşi Meryem, Hemrahkul, Eyyüp, Çerkez Hüseyin de bizimle beraber gelmeye karar verdiler. Böylelikle Esterabadlılar, 1. Hacı Sami, 2. Ali Rıza, 3. Nafi, 4. Meryem Hanım, 5. Ali Rıza'nın üç yaşındaki kızı Aliye, 6. Nâfiz, 7. Abdullah Recep, 8. Abdüşşükür, 9. Mamur Niyazi, 10. Hemrahkul, 11. Mustafa Şakuli, 12. Arif Kerimî 13. Heybetullah, 14. Eyyüp 15. İslâm, 16. Hayrullah, 17. İbrahim, 18. Ahmet, 19. Azerbaycanlı Abdullah'tan ibarettir. Diğer arkadaşlar ise Meşhed'de kalacaklardı.

Kader Hacı Sami ile Yolları Ayırıyor

24 Ekim 1923 tarihinde Türkiye vizemiz geldi. Bizim kafilenin Esterabad yolu ile gitmelerinde bir mahzur görülmemişti. Fakat Hacı Sami Bey'in Türkiye'ye girmesine vize verilmemişti.

26 Ekim günü Ali Rıza Bey'in adamı Eyyüp geldi ve beni Hacı Sami Bey'in istediğini söyledi. Vakit geçti. Ey-

liyetlerine katılmıştır. Stalinli yıllarda Müftü Sadreddin Afganistan'da çok büyük baskılara maruz kalarak Kâbil dışına sürgüne gönderilmiş, 1931 yılında Mahmud Aykarlı adlı Cizzaklı bir Sovyet casusunun suikastından zor kurtulmuştur. Gerçek adının Behram İbrahimov olduğu sonradan anlaşılan adı geçen hain, büyük vatanseveri 1943 yılında zehirleyerek öldürmüştür.

yüp'le beraber Ali Rıza Bey'in evine gittim. Ali Rıza Bey'le Sami Bey beraber oturuyorlardı. Bir müddet sonra yemek getirdiler, yemeğe oturduk. Hacı Sami Bey,

- Benimle Tahran'a gelir misin? diye sordu.

Sebebini anlamak istedim. Sami Bey âdeta ağlar gibi konuşuyordu. Çok mahzundu;

- Tahran sefiri benim Türkiye'ye gideceğimi zannediyor. Halbuki ben Türkiye'ye girmeyeceğim. Kafiye ile beraber vize vermiş olsaydı, Esterabad'dan Gümüştepe'ye sıvıştık. Fakat sefaret bunu böyle düşünmemiş. Onun için bana vize vermemiş. Bu hususları Tahran'da sefire anlatarak vize koparmaya çalışacağım. Muvaffak olursam oradan Esterabad'a döneriz. O zamana kadar Ali Rıza Bey'le diğer arkadaşlar da Esterabad'dan Gümüştepe'ye geçmiş bulurlar. Sonra biz de onlarla birleşiriz, dedi.

Bu sözlerden ben bir şey anlayamadım, kendisine neden vize vermediklerini sordum, "*Sonra anlarsın.*" dedi.

- Tahran'a vardktan sonra vize alamazsanız ne olacak? dedim.

- O zaman da başka birşey düşünürüz, dedi.

Nihayet Sami Bey'le beraber Tahran'a gitmeyi kabul ettim. Gece de epeyce ilerlemişti. Ali Rıza Bey'in evinden ayrılacağım sırada Sami Bey kapıya kadar beni uğurladı.

- Şimdilik bu vaziyeti arkadaşlara söyleme, aramızda kalsın, dedi.

Arkadaşlarım yanına geldiğim zaman Abdüşşükür, Mamur Niyazi henüz uyumamışlar, petrol lambasının ışığında kitap okuyorlardı. Sami Bey'in ne istediğini sordular. Yol hazırlığı için bazı şeyler söyleyecekmiş dedim. Hep beraber yatıp uyuduk.

27 Ekim günü Esterabadlılar yol hazırlığı ile uğraşıyorlardı. Ben ise henüz atımı pazara götürmedim. Arkadaşlarım da bu yolculuktan caydığını söylediler. Abdüşşükür, Abdullah Recep beni durmadan sıkıştırıyorlardı. Bir an

evvel atı satıp yol hazırlığını tamamlayarak Meşhed'i terk etmemizi istiyorlar. Biz misafirhânedeki bu telâşta iken De-de Efendi geldi, beni bir kenara çekti.

- Dün akşam Ali Rıza Bey'in evinde Hacı Sami ile beraber Tahran'a gitmeye karar vermişsin. Sen durumu biliyordun. Hacı Sami Tahran'dan vize alamaz. Çünkü onu Türkiye'ye sokmayacaklar. Hükûmet onun Türkiye'ye girmesine müsaade etmez, dedi.

- Neden? Bu adam Türkiye'ye karşı ne gibi bir fenalık işledi? diye sordum.

- Evet, kendisi bizzat bir fenalık yapmamıştır. Fakat kardeşleri, akrabaları Türkiye'ye çok ve hem de pek çok fenalıklar yaptılar. Ondan dolayı Mustafa Kemal Paşa bunların sülâlesini Türkiye hudutlarından dışarıya çıkardı. Şimdi kendini de Türk vatandaşı olarak kabul etmiyorlar. Türkiye'ye sokmayacaklar. Bunun sebebinden belki ileride bir zarara uğrarsın. Vazgeç, arkadaşlarından ayrılma, dedi.

Hacı Sami Bey'in bu durumu beni taş gibi dondurdu. Benim vatanıma o kadar hizmet etmişti. O benim nazarımda, Peygamber kadar yüceliğe layık bir şahsiyetti. Fenalıklarından dolayı sülâlesinin memlekette kovulması ve kendisinin de o memlekete girmesine müsaade edilmemesi çok ağırıma gitti. Hayal kırıklığına uğradım. Çünkü Sami Bey'i son derece yiğit bir milliyetçi olarak tanıdım. Türk-lük için yapmış olduğu hizmet, şahsî feragat ve fedekârlıkları saymakla bitecek kadar basit değildir. 1. Dünya Harbi ortamında Orta Asya Türkleri'nin Ruslar'a karşı ortaya koyduğu halk isyanlarında oynadığı roller her bir yiğidin başaracağı işlerden değildi. Bundan sonra Türkistan Millî Mücadelesi'ne gönüllü olarak iştirak etmesi, sonuna kadar, hatta etrafında toplanan Türkistanlı aydınlardan sınırlı bir gruptan başka kimse kalmayınca kadar harekete devam etmesi fedakârlığın en canlı örneğidir. Bu adamın gördüğü işlere karşılık bir makam, mansıp, ünvân, şöhret, hatta şah-

sî geçimi için ufak bir ücret dahi istemeden millet, vatan ve Türklük hizmeti uğrunda en büyük tehlikelere gözünü kırpmadan atılması; başardığı hizmetler ne kadar kıymetli ve büyük olursa olsun bir “Mehmetçik” kisvesine bürünerek sanki bir iş yapmamış gibi tevazu ve feragat göstermesi ne kadar takdire şayandır. Herkes ne derse desin, özellikle Türkistan’da mücadele sırası ve sonrasında Hacı Sami Bey’i hiç kimse benim kadar tanımamıştır. Hatıralarında şurada burada kendisini tenkit edenlerin sözleri de kökünden yalandır. İhanetçilerin fetvasıdır. Hacı Sami kadar milliyetçi, vatanperver bir kimse olamaz. Memleket menfaati sözkonusu olunca babasına merhamet etmez, arkadaşlık tanımaz. Fakat özel hayatında karıncayı bile incitmek istemez. Dikkatli ve merhametli arkadaşlığına itimat edilirdi. Ahlâken de çok mazbut bir kişiliği vardı. Tıpkı Şehid Enver Paşa gibi “Dünya güzelinde gözü olmayan”, aynı zamanda dindar biriydi. Bildiğim kadarı ile evi, barkı, çocuğu, varlığı, serveti hiç olmamıştı. Lâkin talihi onu böyle bir haksızlıkla karşı karşıya getirmiş bulunuyordu. Dede Efendi’ye,

- Hacı Sami Bey’i terk etmem. Çünkü o bizi çok daha kötü zamanımızda terk etmedi. Hatta ufak bir teklifimizle benim memleketimde “ölmeye geldiğini” ifade etti. Onun böyle zamanında ben onu nasıl terk edebilirim? dedim.

Dede Efendi de da bana vermiş olduğu nasihata pişman oldu. Sessizce yanımdan ayrıldı.

Akşam üzeri harekâtımızı kararlaştırmak için Ali Rıza Bey’in evine gittim, ama, evde yoklardı. Hacı Sami Bey tek başına oturuyordu. Beni görünce yüzü güldü.

- Gel bakalım Türkmen kardaşım. İyi ettin geldin, seninle tenhada konuşmak istiyordum. Evvelki gün Tahran’a beraber gitmeyi kararlaştırdık. Fakat sonra düşündüm. Tahran’a vardıktan sonra Sefir’in gönlünü edemezsem başka türlü hareket etmek icap edecek. Sefir bana Esterabad üzerinden Türkiye’ye gitmeme müsaade etmezse başka

hükûmete ilticâ etmem icâp eder. Sen de benimle beraber veya yalnız kalman ortaya çıkıyor. Bu durumun her ikisi de senin maksadına uygun değildir. İkinci mühim bir sebep daha var ki bu da para meselesi. Bu ise ne sende var ne bende. Ali Rıza Bey'de de para yok. Fakat arkadaşlardan paralı olan yalnız Âzam'dır. Ben onunla bereber gitmeliyim. Onun için sen arkadaşlarınla beraber Esterabad'a gidersin. Oradan da Türkmen kabilelerinin içine girileceği için arkadaşların sana daha fazla ihtiyacı olacak, dedi.

Epey bir müddet konuştuktan sonra yanından ayrıldım. Âzam ile Çerkez Hüseyin Çavuş'u bulup kendisine göndermemi söyledi. Sami Bey'den ayrılarak misafirhânedeki bulunan arkadaşların yanına geldim. Hüseyin ve Âzam'a Sami Bey'e gitmelerini söyledim. Mamur ile Abdüşşükür gene beni sıkıştırdılar.

- Esterabad yolcuğundan vazgeçersen biz de vazgeçeceğiz, diye ısrar ediyorlardı.

Vaziyeti kendilerine söyledim. Benim yerime Âzam Efendi'nin Sami Bey'e refakat edeceğini söyleyerek, yarından tezi yok atımı pazara çekip satacağıma dair söz verdim. Sami Bey'in Türkiye tarafından kabul edilmediğini tabî ki söylemedim.

Meşhed'den Tahran'a Hacı Sami ile gidecek olan Âzam Efendi daha evvel belirtildiği gibi, Cemal Paşa'nın Moskova'dan Taşkend üzerinden Afganistan'a geçerken Türkistan'dan götürdüğü gençlerden orada yetiştirilen kurs subaylarından biri, hatta en başarılısı idi. Bundan sonra fizikî olarak yollarımız ayrılmasına rağmen o da Türkiye'ye ilticâ etmiş ve yeni vatanda "Oğuz" adını almıştır. İşte bu Taşkendli fedakâr Özbek, Afganistan ordusunda hizmet etmekte iken aldığı ücretleri sarfetmeden artırmış, altın yaparak, bir kayış kemer içerisinde belinde saklayarak taşımakta idi. Bu yiğit vatanına Hacı Sami Bey tarafından biz Karateğin'de iken getirilmişti. Onun paralı olduğunu Hacı

Sami Bey biliyordu. Meşhed'de Sami Bey kendisiyle beraber Tahran'a gelmesini söylediği zaman itiraz etmeden kabul etmişti. Tahran'da Türkiye Sefiri'ne meram anlatılamayınca o yine Hacı Sami'yi bırakmamış, onunla birlikte Irak Hükûmeti'ne ilticâ etmiştir. Âzam Sami Bey ile Bağdad'da, taşıdığı servetini bitirene kadar kalmış, kendisini yeni vatanatacak kadar bir para ile Türkiye'ye ilticâ etmiştir.

28 Ekim 1923 günü sabah erkenden kalktım. Sabah namazını kıldıktan sonra atımı eğerledim, kuşluk zamanı Şazza Muhammed Han'ın Kervansarayı'na gittim, orada Afganistanlı tüccarlardan daha evvel tanışıp konuştuğum Muhammed Nebi Han isminde Kandaharlı bir tüccarın yanına vardım ve atımı satacağımı söyledim. Kendisi müşteri oldu, atı gördü ve binerek sokakta dolaştı. Sonra hiç pazarlık etmeden büyükçe bir bez torba içinde 500 tümen İran parasını kasasından çıkardı, önüme koydu. Ben de hiç ses çıkarmadım, atımı satarak parasını aldım. Bu paranın 300 tümenini Hacı Sami Bey'e verdim, geri kalan 200 tümeni de arkadaşlarla yol harçlığı yaptık.

30 Ekim'de Hacı Sami ve iki arkadaşı Tahran'a yolcu ettik. Kendisini uğurlayan arkadaşlardan gözyaşları ile ayrıldılar. Bir senedenberi kader birliği ettiğimiz bu yiğit adamın bizleri bu yabancı diyarda öksüz bırakıp gittiğine çok kederlendim. Babası mezara götürülen çocuklar gibi gözyaşı dökerek kendisini yolcu ettik. Hacı Sami'den sonra daha bir ay kadar Meşhed'de kaldık.

Basmacılık'tan Edipliğe

A. Rıza Bey'in ileride yolculuk için lâzım olur diye satmadan alıkoyduğu bir atı ve bir de iki hörgüçlü devesi vardı. Bü iki hayvanı satmak için arkadaşlardan Buhârâlı

Hemrah ile Eyyüp Şahrud'a götürdüler. Ben de diğer arkadaşlarla 4 at koşulu büyük bir araba kiraladık.

4 Aralık 1923 tarihinde Meşhed'i terk ettik. Hüseyin Kazak Han'ın verdiği tavsiye mektubunu da beraberimizde aldık. Yolculuk esnasında bir arıza ve olay kayıt etmeden 10 Aralık günü Şahrud'a vardık. Burası İran'ın en eski dört yolağızı şehirlerinden olup birkaç asırlık kervansaraylara malik, oldukça büyük bir kasaba. Meşhed ile Tahran'ın yarı yolundadır. Buradan Esterabad'a yol ayrılır. Biz de bu yoldan gideceğiz ve yolun sonunda alnımızın yazısını okuyacağız. Bu şehirden Esterabad'a tekerlekli araç gitmiyor. Yolcular yaya, katır, beygir, at hatta eşek sırtında seyahat ederler. Bu yol, İran ile Turan'ın asırlarca evvel, Zaloğlu Rüstem ve Efrasyap¹¹ kumandasındaki efsanevî muharebelerde kaçanların öldürülerek doldurulduğu çukurların bulunduğu meşhur Mazenderan ormanı, boylu boyuna güneyden kuzeye doğru uzanır. Onun için bazı eksiklerimizi tamamlamak ve yorgunluğumuzu çıkarmak için Şahrud'da iki gün kaldık.

13 Aralık günü erzaklarımızı henüz satamadığımız Ali Rıza Bey'in buhur devesine yükledik. Ali Rıza ve karısı Meryem ile küçük Aliye Sevim'i ata bindirdik. Diğer kafile efradı yaya olarak Esterabad'ın yolunu tuttuk. Çünkü her birimiz birer hayvan kiralamaya kesemiz el vermiyordu. Elimizde avucumuzda olanı Meşhed'de harcayınca işte böyle yaya kaldık. Fakat aynı kafadaki insanlar olduğumuz için böyle toplu bir halde olunca felâkete bile saadetle gi-

¹¹ "Zaloğlu Rüstem" İran'ın efsanevî kahramanlarından. İran şâiri Firdavsi'ye âit *Şehnâme*'de büyük bir kahraman olarak gösterilir. Rüstem, Türk Edebiyatında Rüstem-i Zal, halk ağzında da Zaloğlu Rüstem diye bilinir. Bilhassa İranlılar ile Turanlılar arasındaki mücadelelerde kahramanlık, güçlülük ve yiğitlik göstermiştir. Bu yüzden pehlivan, yiğit, hükümdar gibi şahısları övmek için Zaloğlu Rüstem'in adı kullanılır. "Efrasyab" ise aynı eserde efsanevî Türk kahramanı "Alp Er Tunga"nın diğer adı olarak kullanılır.

diliyor. Güneş batarken Mazenderan ormanlarının başladığı noktaya yetiştik. Burada yolcuların barınmaları için bir kaç tane kervansaray varmış, kabilemiz de bunlardan birine indi. Katran ağaç kütüklerinin aydınlattığı odanın içinde yemeklerimizi yedikten sonra yorgun vücutlarımızı dinlendirmek için her birimiz kendi halimizde uykuya daldık.

14 Aralık sabah saat 8’de tekrar yola koyulduk. Geceyi geçirdiğimiz handa tanıştığımız bir zattan öğrendiğimize göre, Esterabad’a kadar yolumuz orman içinden devam edecek, önümüzdeki gece de ormanın ortasında bir jandarma karakolunda geçirilecekmiş. Bu sebeple geç vakte kalmadan menzile ulaşmak mecburiyeti varmış. Aksi takdirde yolu kaybetmek, yırtıcı hayvanlara rastlayarak bir kazaya maruz kalmak ihtimali olduğundan sabahın erken saatinde yola çıkmıştık. Kabilemiz içinde kadın ve çocuk bulunması, kışta kıyamette vakitli vakitsiz yolculuk yapmak müşkül olmasına rağmen bir iki gün bu zahmete katlanması için fedakâr Meryem Hanım’a ricâ ettik. Kendisi zayıf ve çelimsiz olmasına karşılık, pek gayretli ve becerikli, erkek kadar tahammüllü olduğundan bizim tesellilerimizi teessüfle karşıladı. Herkesten önce hazırlandı, eşyalarımız buhur devenin üzerinde, üç yaşındaki Aliye Sevim at üzerinde annesinin kucağında, kâh yaya kâh arkadaşların kucağında, muhteşem ormanın bazan pek şirin bazan korkunç manzaraları arasında uzanan patika yolu takip ediyoruz. Yol hakikaten çok fena, volkanik bir yamacın yüzeyi düzeltilmiş ve tabiî şekilde tesviye edilmiş, büyükçe kayaların boşlukları sel sularının sürüklediği parçaların dolduğu inişli, yokuşlu bir vaziyette. İnsan ve hayvanların gelip geçmesiyle bir iz meydana gelmiş. Asırlar boyunca bu iz üzerinden bizim gibi milyonlarca yolcu tek sıra halinde gidip gelmişler. Aksi yönden gelen yolcular patikanın kenarına çekilerek yol vermek suretiyle ancak hareket sağlanabiliyor. Orman çok muazzam ve sık. Hiçbir tarafına balta girmemiş ağaçlar

alabildiğine uzamış, dalları birbirine girmiş, güneş görünmüyor. Daracık patika yolda üç saat tek sıra halinde yürüyüş yaptıktan sonra yolumuz düzlüğe indi ve kfiledekiler yan yana yürüme fırsatını bulabildik. Epeyce yorulduk, biraz mola vermek için yolun kenarında kadife gibi yeşil otların üzerine gelişi güzel serildik.

Ali Rıza Bey'in seyisi Afganlı Mir Muhammed devenin üzerindeki erzakı indirdi, önceden hazırlanan kumanyaları herkese dağıttık. Kimimiz yeşillik üzerinde uzanarak, kimimiz bağdaş kurarak karınlarımızı doyurduktan sonra tekrar yola dizildik. Yolumuz çok sık ladin ve katran ağaçlarının arasından devam ediyordu. Bazı ağaçlar bakımsızlıktan kendi kendine devrilmiş. Meraktan bazı arkadaşlar devrilmiş ağaçlardan bazılarını adımladılar, içinde 18—20 adım gelenleri var. İşte belki birkaç asırdan beri dokunulmamış. Mazenderan Ormanı'nda aralıksız 6 saat yol kat ettikten sonra ikindi namazı jandarma karakolunu bulduk. Burada deniz seviyesine yaklaşıldığı için bahar mevsimi gibi hava ılık ve güzeldi. Karakolda sadece 2 jandarma eri bulunuyordu. Onların barındıkları baraka da pek iptidai, güvercin yuvası gibi derme çatma bir şey, fakat açık havadan gene de iyi. Bu barakanın birini bir geceliğine arkadaşımız Ali Rıza Bey âilesine terketmelerini rica ettik. Herifler memnuniyetle kabul ettiler. Kendileri o gece bizimle beraber açık karargâhta barındılar.

Ormanın düz kısmında iki üç kilometre ara ile 7-10 haneli köyler var. Köyler ormanın nisbeten seyrek yerlerinde kurulmuşlar ve hane başına 1—2 dekar arazi açmışlar, oraya ağaçtan barakalar yapmışlar, kendi kendilerini geçindiriyorlar. Hayvan olarak ev başına bir katır, birkaç baş tavuk ve kaz yetiştiriyorlarmış. Ekim olarak da ormanın boş yerlerine ve dere yataklarına pirinç ekimi yapıyorlarmış. Bu köylerde ekmek diye birşey yok, yedikleri pirinç lapası veya pirinç pilâvı, hayatları gayet geri. Farsça konuşuyorlar.

Biz de yolda satın aldığımız 4 tavuk ve bir miktar pirinçle akşam yemeğimiz olarak “*Türkistan Pilavı*” pişirerek çok neş’e ile açık karargâhta, çam kütüklerinin etrafa saçtığı muazzam ışık altında yedik. O kadar yorgunluğumuza rağmen geceyi hemen hiç uyumadan geçirdik.

15 Aralık günü yine yolumuza devam ettik, üç kilometre kadar sık ormanlık içinde yol aldıktan sonra, birden ağaçlar seyrekleşmeye başladı ve bir müddet sonra çamlık bittiği yerden itibaren de “*Nar Ormanlığı*” başladı. Bu nar ormanı Allah tarafından yaratılmış, insan eli ile değil kendi kendine yetişmiş, insan boyunu geçen büyükçe ağaçlardan sarkan narların çoğunun kabukları yarılmış, billur gibi nar taneleri çatlak kabukların arasında alay edercesine insanın yüzüne gülüyor, yolcuların iştihalarını kamçılıyor. Kafilemiz bu sahipsiz nar bahçesini görünce her birimiz en güzeli ve en büyüğüne sarıldık. Ağacından koparıp taneleri ağzımıza atınca hepimizin suratı birden ekşidi ve herkes elindeki narı fırlatmaya başladı. Narlar o kadar ekşi ki bir tane almak imkânı yoktu, sonradan öğrendik ki yerliler bunlardan şarap çıkarıyorlarmış. Narlardan toplayıp suyunu alıyor ve fıcılara doldurup mayaladıktan sonra içine şeker veya pekmez koyunca ekşiliği gidiyor ve çok nefis nar şarabı meydana geliyormuş. Esterabad’da kaldığımız müddetçe bu nefis şaraptan epey faydalanmıştık. Bu nar ormanlığı içindeki yolculuğumuz da takriben üç kilometre kadar sürdü, yolumuz nar ormanlığından kurtulunca Hazar Denizi kıyılarının yeşil rengini gördük. Gayet güzel güneşli bir havada bir müddet daha yol aldıktan sonra öğle zamanı Esterabad’a geldik. Şehrin orta yerinde bir kervansaraya indik. İndiğimiz handa biraz istirahat ettikten sonra, İran Şark Cephe Kumandanından getirdiğimiz mektubu Abdüşşükür’le beraber Kuzey Cephe Kumandanı Ahmet Kazak Han’a götürdüm. Kumandan bizi çok iyi karşıladı, kahve ve sigara ikram etti. Mektubu okuduktan sonra,

mümkün olan yardımı esirgemeyeceğini vadetti. Teşekkür ederek yanından ayrıldık. Henüz avlu kapısına çıkmamıştık ki bir asker bizi geri çağırırdı. Döndük, odanın kapısına geldiğimiz zaman Ahmet Han'ın kendisi kapıya kadar geldi, diğer arkadaşlarınızla birlikte yarın akşam evinde yemeğe misafir olmamızı teklif etti, kabul ettik. İlâve olarak yarın ayrıca davetçi göndermeye lüzum olmadığını belirterek hepimizi yarın saat 5'te evinde bekleyeceğini söyledi. Tekrar teşekkür ederek yanından ayrıldık, konak yerimize geldik, durumu arkadaşlara da anlattık. Bu vaziyetten hepimiz memnun ve geleceğimizi renkli görerek ilerimiz için hülyalar kurmaya başlayıp ömürden bir gece daha geride bıraktık.

16 Aralık. İran jandarması ikamet etmekte bulunduğumuz hana geldi. Kumandanın kabilemiz için bir ev tahsis ettiğini, yerleşmemiz için yardım edeceklerini bildirdiler. Getirdikleri anahtarı bize vererek kalacağımız evi gösterdiler. Hepimiz bir kat daha sevindik. Hemen toparlandık, zaten ne eşyamız var ki. Ali Rıza Bey'in buhur devesiyle atını handa bıraktık. Afganlı Mir Muhammed de onlara bakmak için handa kaldı. Diğer arkadaşlar iki jandarmanın arkasına takıldık ve Ahmet Han'ın tahsis ettiği eve yerleştik. Ev üç oda bir mutfak, hela, hamam vs. konfor mükemmel. En iyi odayı Ali Rıza Bey âilesine ayırdık, diğer iki odaya da biz yerleştik.

O gün Abdullah Recep'le çarşıya çıktık. Gümüştepe Türkmenleri'nden birini bulabilmek, onlarla temas ederek o tarafa geçebilmek yolunu aramak için çarşığı dolaştık. Yolumuz buğday pazarına düştü, burada iki Türkmene rasladık ve yanlarına sokulduk. Kendilerine Türkmen lehçesi ile hitab ettim, tanıştık. Bu adamlardan birinin adı Tümen Mergen, diğerinin ise Ödebay Emişmiş. Beraber bir çayhane'ye girdik ve onlara maksadımızı anlattım. Gümüştepe'ye kaçmamıza yardım etmelerini rica ettik. Teklifimizi mem-

nuniyetle yapacaklarını vadettiler. Üç gün sonra tekrar geleceklerini, o zaman yine bu hususu esaslı konuşmayı kararlaştırarak ayrıldık ve eve geldik. Durumu A. Rıza Bey ve diğer arkadaşlara söyledim; buna hepsi sevindiler, işimiz yolunda, haberler hayırlı, artık geleceği tamamıyla toz pembe görmeye başladık. İsteklerimizin önüne taş koyacak kimse olmadığı gibi, herkesin bizim yardımımıza koşar gibi bir hâli ortadaydı. Hâlbuki biz hiç böyle tahmin etmiyorduk. İşimizin yarısını yoluna koyduk demektir. Akşama rahat rahat kumandanın ziyafetine gitmeye hazırlandık. Saat beşi bekliyoruz, güneş de batmak üzere idi. Oturdüğümüz eve topsakal, kısa boylu, başında İran kalpağı, esmer yüzlü bir zat, bir Gümüştepeli Türkmen geldi. Güzel İstanbul lehçesi ile kendisini tanıttı,

- Ben Sivas'ın Zara kazasından muallim Abdulkadir, dedi.

1. Cihan Harbi'nde Kafkas Cephesi'nde Ruslar'a esir düşmüş, Bakû dolaylarında bir kampta iken fırsatını bulmuş, Kresnabad'a gelen olan bir Türkmen kayığına sığınarak sıvışmış, böylelikle canını kurtararak postu Gümüştepe'ye atmış, şimdi orada imamlık ve öğretmenlik yapıyormuş. Akşam üzeri Türkmenler'den bizim geldiğimizi öğrenince Gümüştepe'den Atamurad adındaki zatı alıp bizi ziyarete gelmişler. Atamurad'ın kaçmak için bize kılavuzluk edecek olan gençlerden birisi olduğu ve iki arkadaşının daha bulunduğunu anlattılar.

İşte biz bu telâşta iken saat 5'i bulmuştu. Bizim taraftan bir haber çıkmayınca Ahmet Han tereddüde düşmüş, belki diğer arkadaşları da benden davet bekliyorlar zanniyle bir davetçi göndermek mecburiyetini hissetmiş ve bize birini göndermişti. Bu zat da bizim telâşlı zamanımızda geldi. Ahmet Han'ın selâmını getirdi, Gümüştepeliler ile temas etmek muhakkak elzem olduğundan, ben Ahmet Han'ın davetinden feragat ettim. Yukarda arzettiğim iki ziyaretçi

ile çarşıya çıktım. Ahmet Han ziyaretine ise Ali Rıza Bey ve Nafi Bey gittiler. Ben Muallim Abdülkadir ve Gümüştepe'li gençle çayhaneye gittik. İki Türkmen bizi bekliyorlardı, hemen bunlarla pazarlığa başladık. Bu adamlar bizi zengin bir katile zannetmişler. Bir miktar dünyalık sızdırmak sev-dasıyla her adama 100 tümen kaçırma parası istiyorlardı. Fakat bizde topumuz için 100 tümen verecek iktidar yoktu. Ben onlara renk vermedim. Uzun münakaşadan sonra hepimizi Gümüştepe'ye salimen götürmek şartıyla ücretleri olarak Ali Rıza Bey'in buhur devesini kabul ettirdik. Ta-biî bu pazarlıkta Zaralı Abdulkadir Efendi'nin çok büyük rolü oldu. Çünkü deve ancak 5—6 yüz tümen ederdi. Öyle olduğu halde Gümüştepe'li Türkmenler bizim kafileden deveden başka alacak bir şey olmadığını kestirmiş olacak-lar ki deveyi elden kaçırmamak için çaresiz pazarlığı kabul ettiler.

20 Aralık 1923 tarihi Cuma gününe rastlıyormuş.¹² O gün Gümüştepe'den Esterabad'a gelen çok olurmuş. Biz de birer ikişer onların arasına katılarak sıvışabilmemiz için yeterince Türkmen elbisesi getirecekler. Ali Rıza Bey ile Meyrem Hanımı da iki Türkmen suvarisi atlarının ter-kilerine alarak kaçıracaklar. Gümüştepe'de hepimizi topladıktan sonra kendilerine buhur deve teslim edilecekti. Bu anlaşma Gümüştepe'nin imamı ve aynı zamanda öğretme-ninin huzurunda yapıldı. Bu anlaşmadan caymanın imkân-ı yok. *Kur'an* âyeti gibi muteber bir söz, "*Türkmen Sözü*". Pazarlığımız bir saat kadar sürdü. Burası bir hudut şehri olması dolayısıyla gece hayatı yoktur. Gecenin sekizinden sonra her taraf zindan gibi karanlıktır. Üç Türkmeni çayhanede bıraktıktan sonra Abdülkadir Efendi ile beraber bizim misafirhâne'ye geldik. Abdulkadir Efendi misafir bu-lunduğu bir ahabının evine gitti. Ben de misafirhânemize girdim, pazarlık vaziyetini Meryem Hanım'a anlattım ve

¹² 20 Aralık 1923 Cuma değil Perşembe'dir.

kendisinin Buhur devesinden ayrılacağını söylediğim zaman, fedakâr kadın takip ettiği maksat uğruna, değil buhur, canını feda etmeye amâde olduğunu söyledi.

Meryem Hanım

Sıra gelmişken Meryem Hanım'dan bir nebze bahsetmeden geçemeyeceğim. Kendisinin âile ismini bilmiyorum ve sormadım. Fakat şahsen âilesinin mezar taşıyla iftihar edenlerden değildi. Vatanına ve milletine çok bağlıydı. Türklüğün varlığı ve birliği için katlandığı fedakârlığını sahip olduğum bilgilerim dâhilinde aktarmak şahsen benim için vicdanî bir borçtur.¹³ Kuzey Asya Türkleri'nin fedakâr Ayşe'sinin doğduğu yeri pek iyi bilmiyorum. Kazanlı veya Ufalı olması lazım. Ama nereli olursa olsun o gerçek bir Türk hanımıydı. Doğup büyüdüğü muhitin zengin bir âilesine mensup olduğunu biliyorum. Mükemmel eğitim görmüş millî ve modern bir kültüre sahipti. Rusyada patlayan 1917 Ekim İnkılâbı'nda mecburen Bolşevikler'in safına girmiş, zekâsı ve kuvvetli karakteri sayesinde muhiti- nin hatırı sayılır önderleri arasına girmiştir. Bolşevik ileri gelenlerinin meyanına dâhil olmuş ve yine muhitindeki arkadaşları arasında onların itimadını kazanmıştır. Bolşevikler Rus olmayanlara yüz çevirdikleri zaman zeki kadın elde ettiği itibarı iyi kullanmış, anti-Bolşevik olanları kendi safına alarak sayısız insanları sefaletten ve hatta ölümden kurtarmıştır. Bu kadının himmetiyle canlarını kurtaranlar

¹³ Üstadın bildiklerine ilâve olarak, Meryem Hanım "Kazan ulemasından Abdullah Bubi'nin kızı olup Rusça ve Türkçe eğitim görmüştür. At üzerinde bir elinde çocuğu olduğu hâlde diğer elinde atını idare edip daima muharebelerde Ali Rıza Bey ile beraber olmuş ve yaralılara bakmıştır. Türkistan Millî Mücadelesine bütün varlığı ile iştirak edip ateş içinde dolaşan münevver kadın budur. Bk. Zeki Velidi Togan, *a.g.e.*, s.464.

arasında kocası Ali Rıza dâhil olmak üzere, 1. Dünya Harbi'nde Ruslar'a esir düşmüş bulunan Osmanlı Ordusu'na mensup yüzlerce Türk esir subayları memleketlerine kavuşturmuştur. Kurtardıkları subaylardan biri olan Yüzbaşı Ali Rıza Bey'le evlenmiş, her ikisi de elbirliği yaparak Bolşevik maskesi altında memleketine faydalı olamaya çalışmıştır. Bolşevikler'in Rusya'da hâkimiyeti sağlayıp kendilerinden olduğuna emin olmadıkları kişileri dışlamaya başladıkları sırada, bulunduğu muhitte millete faydalı bir hizmet yapmanın imkânı kalmadığını anlayınca kocası Ali Rıza Bey'le beraber Buhârâ'ya gelmişlerdir. O sırada Müstakil Buhârâ Cumhuriyeti de henüz yeni ilân edilmiş olduğundan, kendilerine bir memuriyet istemişlerdir. Yüzbaşı Ali Rıza Bey Buhârâ Cumhuriyeti Hareket Ordusu namıyla teşekkül ettirilmiş birliğin kumandanlığına getirilmiştir. Evvelce de belirttiğim gibi bu zat, Enver Paşa Türkistan Basmacılarına iştirak ettiği sırada o Düşenbe'de Cumhurbaşkanı Osman Hoca ile birlikte Millî Hükûmetin ileri gelenleri ile beraber Bolşevikler'e başkaldırmışlardı. Daha sonra tamamen Enver Paşa hareketine dahil olmuşlar ve onun emrine girmişlerdir. Doğu Buhârâ'da "*Kadimî*" diye nitelenen Emîrciler'le araları iyice açılınca oradan Afganistan'a ilticâ etmişlerdir. Bu zamanda Meryem Hanım Buhârâ'da kalmış, daha sonra o da Kâbil'e kocasının yanına gelmişti. Emîrciler'in husumetine Bolşeviklerin düşmanlığı da eklenince Buhârâ Cumhuriyet Hükûmeti'nin Bolşevik yanlısı olmayan mensup ve yöneticileri gibi Ali Rıza Bey de bir daha Buhârâ'ya dönemediğinden, Enver Paşa'nın direktifi ile Türkmenistan cephesinde çalışmak üzere görevlendirilmiştir. İşte bu zamanda Meryem Hanım da kocasının çalıştığı cepheye, Kerki'ye gelmiş, oradaki muharebelere iştirak etmiş, mücâhidlerin safında bir erkek azmiyle çalışmış, muharebeler kızışınca ve yaralılar çoğalınca bunları tedavi etmek üzere teşkil edilen seyyar hastahanelerde

yüzlerce yaralının yarasını müşfik elleriyle sarmış, kan ve barut kokusu arasında yorulmadan ve usanmadan hiçbir şahsî menfaat gözetmeden fazilet timsali olarak çalışmıştır. Bu Kuzey Türk diyarının Ayşesi bu kadar çalışması yetişmiyormuş gibi Kızılkum'daki Türkmenler'in arasında ömrünün sonuna kadar milletine hizmet etmiş, kucağında üç yaşındaki kızı Aliye Sevim olduğu hâlde arkadaşlarının yol ücretlerine kızı Sevim adına, sahibi olduğu buhur devesi şöyle dursun canını bile fedaya hazır olduğunu söylüyordu. O zaman onun yüzüne baktım, benim yufka yürekliğim galebe çaldı, yine gözlerim yaşardı. İncecik zayıf yüzünün çerçevesinde sonsuz imanını ifâde eden keskin ve zeki gözleri benim kendisine karşı duyduğum minnettarlığı tetkik ediyormuş gibi süzüyordu. "Çok teşekkür ederim Meryem Hanım." Küçük Aliye uyuyordu. Hemrahkul'un hazırladığı çay da bitmişti. Ben de kalkıp kendi odamıza gittiğim zaman Heybetullah, Hayrullah, İslâm diğer arkadaşlar tatlı uykuya dalmışlardı. Ben de Mamur Niyazi ile Abdullah Recep ve Abdüşşükür'ün müştereken serdikleri şiltenin bir kenarına ilişerek uzandım.

Bir Çuval Pirinç ve Basmacı Zekâsı

Davete giden arkadaşlar henüz gelmemişlerdi. Onların gelmesini beklerken uyumuşum, gece yarısı olmuştu. Herhalde ziyafete giden arkadaşlar gürültüleriyle içeriye girdiler. Yattığım yerde sözlerine kulak verdim. Mustafa Şakuli, "küskuş... batırdı" diye söyleniyordu. Diğerleri de hiddetli idiler. Uykularını bozmadım, nasıl olsa sabah olunca herşeyi öğreneceğiz. Sabah erkenden kalktım. Arkadaşlar tatlı uykuda idiler. Abdest aldım sabah namazımı eda kıldıktan sonra sobayı yaktım. O sırada Heybetullah uyandı.

- Çarşıya giderek ekmek alayım, sen de çayımızı demle, diyerek dışarıya çıktım.

Cümle kapısının önündeki jandarma eri nöbet bekliyordu. Nöbetçi yanıma yaklaşarak,

- Buradan bir tarafa çıkamazsınız, dedi.

- Bana müsaade edin, dükkândan ekmek getireceğim, diye onu göğüslemek istedim.

Fakat adamlar emir almışlar, ikisi birden kapıyı yüzüme kapadılar, çaresiz odaya geri döndüm. Arkadaşları uyandırdım, müjdeyi kendilerine tebliğ ettim! Gayet tatlı uykuda bulunanlar bile bu soğuk haberi duyunca yerlerinden kalktılar. Herkes Ali Rıza Bey'in aleyhine konuşmaya başladı. Durum şöyle idi: İran'ın Kuzey Cephe Kumandanı davete Esterabad'ın ileri gelenlerini de çağırmış. Yani bu davette Vâli, Emniyet Müdürü, Mektupçu vesaire, hatta Rus Konsolosu da hazır bulunuyorlarmış. Ali Rıza Bey başta olmak üzere "*Türk Subayları*" diye isimlendirilerek bir takdim yapılmıştır. Hoşbeşten sonra ziyafet sofrasına oturmuşlar, sofrada bol miktarda nar şarabı da bulunuyormuş. Sıcak yemekle buz gibi nar şarabından birkaç bardak parlattıktan sonra masa başında yanyana, karşı karşıya oturanlar arasında konuşmaya koyuluyorlar. Vâli, Emniyet Müdürü vesaire bir grup ise Ali Rıza Bey'in Rus esaretinde geçirdiği maceralar hususunda hikâyelerini dinlemek istiyorlar. Ali Rıza Bey fitraten kendini övmeyi ve övünmeyi çok sevdiği için bulunduğu ortamı hiç düşünmeden Buhârâ Cumhuriyeti'nde yaptığı hizmetleri ve Düşenbe'den Cumhurbaşkanı Osman Hoca ile beraber Enver Paşa'ya iltihak ettiğini, ondan sonra Türkistan Mücadelesi Güney Cephesi Kumandanlığı'nı idare ettiğini, Kerki ve havâlisinde uzun müddet Bolşevik kuvvetlerine karşı meydan okuduğunu, bülbül gibi hikâye etmiş. Yanındaki arkadaşların imâ ve işaretleri ile yaptıkları ikaza aldırmadığı için, çaresiz onlar da onaylar görünmeye mecbur olmuşlar, hülâsa orada

bulunan Esterabad idarecilerine ve kendi arkadaşlarımıza ıstıraplı bir kaç saat geçirttikten sonra gecenin geç vaktinde kaldığı eve gelmiştir.

Bu durumda Emniyet Müdürü iki polisi ikamet etmekte bulunduğumuz evin kapısına dikmiş. Böylece kurduğumuz hülyalar boşa çıkmış oldu. Arkadaşlar uyandılar. Ali Rıza Bey'i çağırarak bir araya toplandık ve hep beraber konuştuk. Nafi Bey ve ben, arkadaşları temsilen Emniyet Müdürü ve Vâli'ye gidip gözaltımızın sebebini öğrenmeye karar verdik. Kapıdaki nöbetçiye bizden iki kişiye Vâli ile konuşmaya gitmemize müsaade almasını rica ettik. 15 dakika bekledikten sonra o iki kişinin isimlerini istediler, biz de yazdırdık. Polis bir pusula ile tekrar döndü ve Nafi Bey'le beraber Esterabad Emniyet Müdürlüğü'ne gittik. Müdür Yardımcısı varmış, bu zattan durumumuzu sorduk.

- Sizler birer Osmanlı olmayıp Rusya vatandaşı isyancılar imişsiniz. Bunu sizin arkadaşlar geçen gece kumandanın evinde itiraf etmiş ve o mecliste bulunan Rus Konsolosu Hükûmetimizden sizleri kendilerine teslim etmemizi talep etmişlerdir. Konsolosun isteği üzerine hapsedildiniz. Size vize vermiş olan sefarete telgraf çekildi. Cevap gelir gelmez Rus Konsolosu'na teslim edileceksiniz, dedi.

Bu haber perişan etti. Emniyet Müdürünün karşısında oturduğumuz iskemle üzerine yığılıp kaldık. Beş dakikadan fazla bu şekilde oturduktan sonra ben Nafi Bey'e

- Hemen sefarete tel çekelim, dedim.

Müdürden rica ederek kâğıt kalem aldık ve Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Muhiddin Paşa'ya¹⁴ durumumuzu açıklayan bir telgraf yazarak telgrafhaneden çektik ve polis müdürlüğüne geri döndük. Müdüriyetten ayrıldığımız zaman bu sabah kahvaltı yapmadığımızı hatırladım. Nafi Bey'e,

¹⁴ Asker ve Diplomat Muhiddin Akyüz Paşa.

- Bizi Esterabad Hükûmeti hapsedtiğine göre artık bizim iâşemizi vermeye mecburdur, hazır gelmişken Vâli'ye çıkalım, kafilenin iâşesini temin etsin, dedim.

Nafi Bey,

- Olur mu canım bırak dilenciliği, ben Vâliye filan çıkmam, dedi.

- Sen öyle ise bekle. Vâliye varıp bunu isteyeceğim. Zaten cepteki beş on kuruş bitmek üzere. Nasıl olsa müzakeredeyiz, bu bir fırsattır, belki bir şeyler koparırım, diye Nafi Bey'i olduğu yerde bırakarak Vâlinin bulunduğu binaya çıktım.

Müdür yardımcısının verdiği polis de beraberimde olduğu hâlde Vâli'nin odasının kapısına yanaşırken, uzunca boylu, sakalı matruş, kır bıyıklı bir zat Vâli'nin odasına girmek üzere kapının önüne geldi ve bizi görünce durdu. Polise,

- Bu zât kimdir? diye sordu.

Ben polisin cevap vermesine meydan bırakmadan,

- *Türk Subayları*'ndan diye cevap verdim.

Ne istediğimizi sordu, keyfiyeti kendisine kısaca hikâye ettim ve sefaretimize tel çektiğimi, bir cevap gelinceye kadar kabilemizin iâşesinin hükûmetçe temin edilmesini Vâli'ye arzedeceğimi söyledim.

- Otur, dedi ve içeri girdi, onun dışarı çıkmasını bekledim. On dakika sonra elindeki bir kâğıtla geri geldi. Benden kaç kişi olduğumuzu sordu, 18 dedim. Geri döndü içeride birkaç kelime konuştuktan sonra tekrar geldi, bana işaret etti, beraberce diğer odaya girdik. Yer gösterdi, oturdum, kendisi bitişik odaya girdi, belki yarım saat bekledim. Düşünüyorum, teşebbüsüm müsbet netice vermek üzere herhalde diye. Tam o sıra bizim ahbap arkasında iki kişi her birinin elinde ikişer torba olarak odaya girdiler. Torbaları masanın üzerine koydurdu ve bana döndü,

- Bu paralar üç günlük iâşenizdir, diyerek torbaları gösterdi.

Baktım 6 torba İran parası. Memur bize kibarca, ama çok kibarca davrandı. Bu 6 torbadaki para bizim kafilenin üç günlük tahsisatı imiş. 3 gün sonra tekrar gelip iâşe bedelini almaklığımızı söyledi. Polisle beraber torbaları yükledim. Emniyet Müdürlüğü'ne geldim. Bizim Nafi ümitsiz bir hâlde bekliyordu, elimde para dolu altı torbayı görünce ağzı bir karış açıldı, gözleri neşe ile parladı.

Hey gidi dünya. İnsanoğlu ne kadar arsız. Hürriyeti elinden alınmış, neredeyse ömür boyu düşmanlık ettiği Ruslar'a teslim edilmek üzere iken, yine de böyle ufak bir menfaat ile teselli olup avunuyoruz. Emniyet Müdür Yardımcısı da hayret etti. Ama yine de Nafi Bey'le beraber torbaları yükledik, çarşıya çıktık; öğle, akşam ve sabaha yetiyecek erzakı aldık, iki hamal ile gözaltı yerimize döndük. Arkadaşlar başta Meryem Hanım olmak üzere merak içinde idiler. Ali Rıza ise devirdiği çamın tesiriyle süt dökmüş kedi gibi kendini hastalığa vererek yatağında yatıyordu. Erzakı bol bol etmiştik. Nar şarabından kafi miktarda vardı. Hiç değilse kederi bununla defetmek lâzımdı. Üç gün üç gece hep beraber Esterabad Valisi'nin himayesinde kafaları çekerek vakit geçirdik. Üçgün sonra ikinci parti iâşe bedelini tekrar aldık. Fakat eski üç günlükten epeyce para duruyordu.

21 Aralık günü Büyükelçiliğe talebimize cevap geldi. İsteklerimiz uygun karşılanmıştı. Artık İran'ın tutuklusu değil, misafiri idik. Dolayısıyla her üç günde 162 tümen iâşe bedelini artık "Aziz misafirler" sıfatıyla alacaktık. Iâşemizi çarşıdan kendimiz alıyorduk, fakat kapımızda yine polisler bekliyordu. Bilhassa Gümüştepeli Türkmenlerle bizi hiç konuşturmadıkları gibi, onlardan kimseyi de bizim evin semtine yanaştırmadılar. Hatta ilk günden sonra çarşıya erzak alımı için Abdullah Recep ve Arif Kerimi'yi memur

ettiler. Abdülkadir Hoca'yı görmüşler, fakat konuşamamışlar. İran Hükûmeti de kendi hesabına bizim vaziyetimizden şüphelenmiş, çünkü huduttaki Türkmenlere emniyet etmiyorlarmış. Hatta ilk günlerde bizim Gümüştepeliler ile temas etmiş olmamız bile Esterabad emniyetinin gözünden kaçmamış. Ali Rıza Bey'in Ahmet Han'ın evindeki mecliste gürlemesi ise onları büsbütün kuşkulandırmış. Ve bizi bu duruma sokarak başlarından atmayı kararlaştırmışlar. Hülasa Esterabad'da hapis ve misafir olarak 31 Aralık gününe kadar kaldık. Yılbaşı gecesini de gözaltı yerimizde geçirdik. Ruslar'a teslim edilme tehlikesini atlattıktan sonra kalbimiz ferahlamıştı amma maksadımıza erişememiştik. Demek ki bu hareket için "Allahın Rıza"sı yokmuş. Kısmetimizde Tahran'ı da görmek varmış. Artık tekrar Şahrud'a, oradan da Tahran'a sevk bekliyorduk.

Tahran'a Doğru

Artık vatana dönmemiz, Cüneyd Han'a katılmamız tamamen yatmıştı. İran, Türkistan, Afganistan gibi değil çok sıkıydı. Özellikle "Türk asıllılar" dikkatle izleniyordu gibime geldi. Buranın Türklerinin komşu ülke Türkleri ile işbirliği yapmaması için olanca gayreti sarfediyorlardı. İşte kader ve keder.

Konumuza geri dönersek, yılbaşı gecemiz oldukça neşeli geçti diyebiliriz. Birkaç şişe votka da bulduk. Et bol bol, "Allah İran Devletine zeval vermesin." Gönüllerimize set çekti, yolumuzdan alıkoydu, oturduğumuz evi mahpushane yaptı, fakat bununla beraber iyi muamele gördük. Özellikle Türkiye Sefaretinden cevap geldikten sonra bize çok ilgi gösterdiler. Emniyet Müdürü birkaç defa yanımıza geldi, hal ve hatırımızı sorarak yanlışıklardan dolayı özürler diledi. Fakat bununla beraber kapımızdan da polislerini

çekmedi. Biz de bu hali hoş gördük ve kendimizi istirahatete çektik.

2 Ocak 1924 günü sevkimize karar vermişler. Meryem Hanım için üzeri palanlı bir kısrak tedarik edilmiş, diğer arkadaşlara da iki kişiye bir katır tahsis edilmiş. İsteyen dönüşümlü olarak, isteyen tekilleşerek katırlara binerek yola devam edilecekti. Şahrud'a kadar bu şekilde gidilecek, ondan sonra emrimize "*furgun arabalar*" vereceklermiş. Kafilemiz zaten hazır, ikişer günlük erzakımızı katırların heybelerine yerleştirdik. 3 Ocak günü buradan ayrıldık. Sabah erken hareket ettiğimiz için bir günde Mazenderan Ovası'nı kat ettik. Daha önce kaldığımız kervansarayda geceyi geçirdik. Ertesi gün de Şahrud'a vardık. Bizim kafileyi taşımak için iki "*furgun arabasına*" ihtiyaç var, bunun tedariki biraz güç oldu. Mehşed'den ve Sebzvar'dan gelecek olan az yüklü arabaları bekliyoruz. Pek aklımda kalmadı ama herhalde burada bir hafta kadar kaldık. Burada havuç boldu, doya doya Türkistan pilâvı yedik. Abdüşşükür ve Abdullah Recep çok güzel pilâv yaparlardı. Bugün sabah başımızda bulunan görevli sevinçle müjdeyi verdi. Vesait bulmuşlar, öğleye kadar yola çıkılacağını söylediler. Zaten kafilemiz de bekliyordu.

12 Ocak 1924 saat 10 raddelerinde her birisine dörder at koşulu iki furgun arabası bizim misafir bulunduğumuz kervansarayın avlusuna geldi. Meryem Hanım yanına "*Kuzey Türkleri*" arkadaşları seçmişti. Biz de bir arabaya yerleştik ve "*Ver elini Tahran*" diye yola koyulduk. İki gece yol üzerindeki kervansaraylarda kaldıktan sonra İran'ın tarihî şehirlerinden sayılan Dangan'a vardık. Buraya öğleüzeri gelmiştik, arkadaşlarla şehri gezmeye çıktık. Dolaşırken gayet yüksek sütunlar üzerinde kemerlerle çevrilmiş, han kapısı kadar geniş kapılı, muazzam pencereli bir cami binasına rastladık. Önünde büyük bir şadırvan firdolayı musluk, her tarafından şakır şakır sular akıyor. Halk toplanmış

abdest alıyorlardı. İkinci zamanı idi. Ben de heveslendim. Abdest alayım namaz kılayım dedim, arkadaşlarım “Boş vermemi” istediler. Fakat merak bu, canım muhakkak bu camide namaz kılmak istedi. Abdest alırken herkes çıplak ayağına veya çoraplı ayağını yıkamadan mesh çekiyorlar, ekserisi de kısık sesle aynı âyeti okuyordu. Ben de onlara uyararak abdest aldım ve camiye girdim. Cami o kadar muazzam ki içindeki cemaat bir karınca gibi ufak kalıyor. Namazlara dikkat ettim, herkes tek tek kılıyor. Kolları iki yana sarkık, secde edecekleri yerde tam alnının konacağı noktada 3 cm. kutrunda kırmızı yassı bir taş var. Bu taş üzerinde secde ediyorlar. Bende o taş yok. “Kadere kırk-beş” dedim, bildiğimiz namazı kıldım. Ve arkama bakmadan camiden sıvıştım. Bereket versin Şiî hocalar tarafından bir sorgu suale karşı kalmadım. Misafir bulunduğum hana döndüğüm zaman arkadaşlar, “Bizim için de Allah’a yalvardın mı?” diye bana takıldılar. Bazıları da, “Mirza nefes Şiî imiş. Şiîlerin cemaatine dâhil oldun, bu rafizî herifle konuşmak doğru değildir,” diye şakalaştılar. Ben ise Şiîlerin abdest şekillerini öğrenmiş oldum. Bir atalar sözü vardır; “Her şeyin cehlinden ilmi daha efdaldır.” İşte ben de İranlı dindaşların yaptıkları ibadetten bir parçasına vakıf olmuş oldum.

Akşam yakındı. Görevlimiz de cömert bir zattı, mükemmel İran pilavı ile bize ikramda bulundu. Bol nohut etli pilavı midelerimize doldurduktan sonra üzerimize toplanan rehavet uzun araba yolculuğuna ilâveten şehri gezme keyfiyeti ile vücudumuz da yorgunluğu hissetmeye başladık. Bu gevşeklik için de her birimiz kendi âlemimizde derin bir uykuya daldık.

15 Ocak 1924 sabah saat 8’de yolumuza devam ediyoruz. Yolculuk esnasında bir anormallik yaşamadık. Yol bazan düz, bazan inişli ve bazan da yokuşlu, güneye doğru yolun batı ciheti yüksek dağ sinsilesi, doğu ciheti mor

renginde düz ovalardan oluşuyordu. Dağ eteğinden geçen yollar ise oldukça meyilliydi. Bir kaç kilometre arayla dağdaki menbalardan inen yeraltı suları taşıyıcılar inşa edilerek ovaya isale edilmişti. Oranın yerlilerinden öğrendiğime göre bu su yolları 300-400 kilometre ülkenin derinliğine götürülüyormuş. Bu su yollarına ne kadar büyük emekler sarfedilmiş. Arabacının anlattıklarından faydalanarak bu yeraltı kanallarından birisinin yol kenarındaki “Vantuz” bacasından baktım, bu muazzam tesis kargir ayaklar üzerine kemer inşa edilerek herhangi bir arızada tamir ve temizleme için içeride insan gayet serbest gezer bir durumda yapılmış olduğunu gördüm. Yüzlerce kilometre uzaklara bu şekilde su nakletmek çok çalışkan bir memlekete ve millete mahsus bir haslettir. Doğrusu, İranlı dindaşlarımın çalışkanlığını şu suyolundan edindiğim intibalar ile takdir etmiş bulundum. Yolumuz hiç değişmeyen bir manzara ile devam ediyor, gecelediğimiz yerler bazan şirin kasabalara, bazan ıssız yerlerdeki kervansaraylara tesadüf ediyordu. Semnan adlı büyük şehirde de bir gezinti yapacak kadar vakit geçirdik. Burası eski İran dini Zerdüştlüğün önemli bir merkeziymiş.

19 Ocak günü yeniden yola koyulduk. Tahran’a varmak için iki istasyonumuz kalmış. Dolayısıyla bir gece yolda yattıktan sonra ertesi gün yani 20 Ocak 1924 tam öğle zamanı Tahran’a ulaştık.

Tahran’da bizi bir otele indirdiler ve bir gece misafir ettiler. Sonra kafiyece bizi Türkiye Büyükelçiliği’ne teslim ettiler. A. Rıza Bey ile Nafi Bey Sefir Paşa’yı ziyaret ederek durumumuzu anlattılar. Paşa, bizlerle bizzat görüşmek istemiş. Aynı zamanda malî vaziyet müsaade etmediği için İran Hükûmetinin misafir ettiği otelde kalmayıp zengin bir Azeri’nin otelinde parasız yatmak üzere önceki geceki mekânımızı terk ederek Tahran’ın talimgâhı civarında bulunan muazzam bir otele yerleştik. A. Rıza Bey âilesi yine

bir eve yerleşti. Otelde birkaç İran gazetecisi bizi ziyaret ettiler ve Türkiye’de “Cumhuriyet” ilân edildiğini müjdediler. Bizim her birimizi ayrı ayrı dinlediler, bir şeyler öğrenmek için uğraştılar. Azeri milliyetçilerden gelip ziyaret edenler oldu. Bilhassa Resûlzâde Mehmed Ali Bey¹⁵ çok alâkadar oldu. Yerleştiğimiz o büyük otelde kalmamıza da Mehmed Ali Bey sebep oldu.

24 Ocak 1924 günü Ali Rıza Bey Emrullah Efendi ile otele haber göndererek “Arkadaşlar hazırlansınlar bugün Sefarethane’ye gidip Sefir Paşa’yı ziyaret edeceğiz.” demiş. Biz her zaman hazırдық: Bir kat giyeceğimiz var o da sırtlarımızda. Ne ise bazılarımız tıraş felan olduk, soğuktan korktuğu için Tahran’a geldiklerinden beri yüzlerini dahi yıkayan olmamıştı. Bereket versin bu ziyaret dolayısıyla yüzleri su gördü. Hele Mustafa Şakuli buranın kışından çok şikâyetçi idi, nerede ise yataktan bile çıkmıyordu. Biz 4 Türkistanlı, 4 “Şimal Türkü”, 2 de Ali Rıza ve Nafi 10 kişilik bir grup saat 14’de Sefarethane’ye vardık. Evvelâ bizi başkâtip karşıladı. Muhittin Paşa’nın büyük oğlu da başkâtile beraberdi. Bizi büyük bir salona aldılar, kahve ve sigara ikram ettiler. Bir saat bekleyişten sonra Sefir Paşa teşrif etti. Paşa, orta boylu geniş omuzlu, buğday benizli, yüzün çerçevesinde nâfiz iki siyah göz, ayrı ayrı her birimizin üzerinde gezdirerek ellerimizi sıktı. “Hoş geldiniz, geçmiş olsun.” dedi. Bize ilk suali,

- Hangileriniz Türkistanlı, hangileriniz Tatar? diye sordu.

Ben, Abdullah Recep, Abdüşşükür ye Mamul Niyazi ayağa kalktık “Biz Türkistanlıyız” dedik. Bizden sonra Arif Kerimi kendini takdim etti, “Fatih Kerimi’nin kardeşiyim,” dedi. Hepimizin ayrı ayrı hatırını sordu. Esterabad’daki vaziyeti kendine anlattık, oraya uğramaktaki maksadımızı söyledik,

¹⁵ Bu zat M. Emin Resulzade’nin akrabası da olabilir, isim benzerliği de.

- Böyle bir harekette bulunmanızın tasvibi mümkün değildir. Bereket versin aranızda Türk esir zabitlerinin bulunmaları sizin için bir nimet oldu, yoksa hepiniz Bolşeviklerin elinde idiniz. Fakat bundan böyle o şekilde bir harekete tevessül edecek olursanız sefaret size sahip çıkamaz. Onun için akıllılık etmeniz lâzım. Sizler için yegâne selâmet yol Türkiye'ye gitmek, orada istirahat etmektir. İnşallah gün doğmadan neler doğar, diye hepimize nasihat eyledi.

Ve biz de Paşa'nın nasihatını dinledik. Ben ayağa kalktım,

- Şu halde Türkiye Cumhuriyeti'ne ilticâ ettik. Esasen Afganistan'da da mülteci idik. Burada dahi bizi sefarethaneniz muhakkak bir ölümden kurtardı. Artık bundan sonra evvvel Allah hamimiz sizsiniz. Bu sebeple bizi Türkiye'ye sevk etmenizi ve himmetlerinizi bekliyoruz. Bu arkadaşlar fedâî bir şekilde çalışmış oldukları için Afganistan'a ilticâ ettiklerinde cepleri meteliksiz, bir at bir tabanca ile hududu geçtiler. Tabancalarını Afganistan hükûmeti müsadere etmiş, atlarını da Meşhed'de sattılar. Atların bedellerini Esterabad yolunda sarfettiler. İran Hükûmeti yardım etmemiş olsaydı, huzuruza kadar gelebilecek durumda değillerdi, dedim.

Paşa beni tasdik etti ve kara kara düşünmeye başladı ve,

- Hükûmetimizin bu hususlar için hiçbir tahsisatı yoktur. Bu sebeple hükûmet adına sizlere bir yardımda bulunmama bir imkân yoktur. Fakat mademki zor durumdasınız, ölmeyecek kadar kabilinden şahsen bu arkadaşları Türkiye hududuna kadar değilse bile Tebriz'e kadar ulaştıracak kadar bir yardımda bulunmaya çalışırım. Tebriz'e vardıklarında kendilerine yardım ve kolaylık göstermeleri hususunu teminen konsolosluğa bir yazı yazarım. Sizler de biraz sıkıntıya tahammül edin. İnşallah, sonu hayırlı olur." dediler.

Konuşma bu şekil aldıktan sonra fazla meşgul etmek üzere müsaade aldık, Sefarethane'den ayrıldık.

25 Ocak 1924 sabahı uyandığım zaman içimde bir rahatlık vardı. Bir ülkü peşinde senelerce yılmadan koştuktan sonra yine bir ümitle Afganistan'a ilticâ ettik. Gerek İran hududuna girerken ve gerek Esterabad'da karşılaştığımız muameleler vatansızlığın ne fena birşey olduğunu şahsen bana çok iyi öğretmişti. Sığıntı bir halde oradan buraya sürünmek, yersiz sebepsiz gözaltına alınarak günlerce aşağılanmanın aksi tesirinin ruhumda yarattığı neşesizlik silinmiş ve herşeyden bezmekte olan mâneviyatım düzelmiş, hayatımın rotası tam bir dönüm noktası ayarını bulmuştu. Sefir Paşanın sözleri kulaklarımda yankılanıyordu. Kafilemizde diğer arkadaşlar da benim gibi rahatlamıştı. Öyle ya artık hükûmetimiz, bayrağımız ve vatanımız olacaktı

Artık Türkiye kapısında idik. Ali Rıza ve Meryem Hanım mevsimin kış olması ve küçük çocuklarının bulunması dolayısıyla Şubat'tan sonra yola çıkmaya karar verdiler. Nafi Bey bizimle beraberdi.

2 Şubat 1924 günü Sefarethane'den bir görevli kalmakta bulunduğumuz otele geldi. Arkadaşlardan bir iki kişinin sefarethaneye kadar gidip Paşa'yı ziyaret etmesini söyledi. Nafi Bey'le beraber Mustafa Şakuli ve Abdüşşükür'ü Sefarethane'ye gönderdik. Bir saat sonra bu arkadaşlar bir torba içerisinde 300 tümen İran parası getirdiler. Bu parayı Sefir Muhittin Paşa Hazretleri şahsına ait bir çift at ile paytonunu satarak temin etmiş, bunun 200 tümenini bizim kafileye, 25 tümenini Nafi Bey'e, 75 tümenini de Ali Rıza ile Meyrem Hanım'a hediye etmiş. Tebriz konsolosu Süleyman Sami Bey'e de bir tezkere yazmış ve aynı zamanda Tebriz ile Tahran arasında bulunan Zencan kaymakamına da bir mektup vermiştir.

3 Şubat'ta Abdullah Recep'le beraber kervansarayları gezdik, Tahran'dan Zencan'a gidecek yük arabaları aradık, epeyce dolaştıktan sonra oraya gidecek iki yük arabası bulduk. Her arabaya yedi kişi binmek üzere pazarlık yaptım, arabacılar beşer tümen pey akçesi alarak otele döndüm. 5 Şubat günü kiraladığımız arabalarla Tahran'ı terk ettik. İki gece ara istasyonlarda konakladıktan sonra 8 Şubat'ta Zencan'a vardık. Nafi Beyle beraber kaymakama gittik ve Paşa'nın mektubunu verdik. Kaymakam bize çok hürmet gösterdi. Bu kasabadan sonra Tebriz'e kadar arazi dağlık olduğundan kışın şiddetinden yollar karla örtülmüş. Dolayısıyla araba ile seyahat etmek mümkün olamayacak. Tebriz istikametine giden yolcuların yaya veya beygir ile yolculuk yapmak mecburiyetinde olduğunu öğrendik. Kafitemizi Tebriz'e kadar götürecektir kiracı temin etmesi için Belediye Başkanı'na bir pusula yazarak odacısı ile gönderdi. Oradan bir cevap alana kadar bizi yanında alıyordu. Aynı zamanda kafitemizle beraber Belediye'ye bize yemek hazırlanmasını da emretti. Pusulayı götüren odacı bir saat sonra döndü. Bir atla 13 merkep tedarik edilmiş olduğunu bildirdi. Tebriz'e kadar bir merkebe iki tümen, at için de 3 tümen ödeneceğini söyledi, biz de kabul ettik. Kaymakam odacısı ile beraber Belediye'ye geldik, oranın bir memuru ile de merkepçilerin bulunduğu hana gittik. Pazarlığı bitirip pey akçesini aldıktan sonra arkadaşların yanına döndük. Başardığımız bu işlere arkadaşlarımızın teşekkür etmelerini ümit ederek hana geldiğimiz zaman hepsinin suratlarının bir karış asık olduğunu gördük. Bunun sebebini Mamur Niyazi'den sorduk. Sefir Paşa yardımının Nafi Bey'de bulunmasından kuşkulanmışlar, hisselerinin kendilerine verilmesini istiyorlar. Artık herkes istediği gibi hareket edecek. Nafi Bey'in kfile başı olmasına ihtiyaçları yokmuş. Biz bu meseleyi Mamur'la konuşurken Belediye'nin bir adamı geldi ve kafitemizi yemeğe

davet etti. Hep beraber Belediyenin misafirhanesine gittik. Mükellef bir salonda hazırlanmış olan yemek masalarının başına kurulduk. Ziyafette Kaymakam, Belediye Reisi ve birkaç âza da bulunuyordu. Güzel ve samimi sohbet ederek geceyi geçirdik, saat 11 raddelerinde ilgililere teşekkür ederek Belediye'den ayrıldık.

Bulunduğumuz hana geldikten sonra ben Türkistanlı arkadaşlarla tartıştım.

- Sizler de diğer arkadaşlar gibi Nafi Bey'in kabile başkanlığını niye istemiyorsunuz? diye sordum.

Onlar da,

- Evet biz de kendi istediğimiz şekilde hareket edeceğiz. Hatta sizin kiraladığınız merkeplerle de gitmeyip yaya gideceğiz, dediler.

Hemen diğer arkadaşları topladım. Nafi Bey'e, Paşa'nın verdiği paraları arkadaşlara iade etmelerini söyledim. O da dediklerimi yaptı. Benim Nafi Bey'le beraber kendilerini terk etmeme arkadaşlar içerlediler. Fakat ben onlara dedim ki,

- Bu zât bizim için canını pazara saldı. Vatanda kalsaydık daha bizden ayrılmadan mücadeleye devam edecekti. Şimdi ortada hiçbir şey yok iken yol ortasında kendini yalnız bırakmak bize yakışır mı? Onun için Nafi Bey'i o sırtını dönene kadar terk etmeyeceğim.

9 Şubat 1924 günü merkezçiler bulunduğumuz yere geldiler. Ben Nafi Bey'le beraber atı kiraladım, arkadaşlardan ayrılarak Tebriz'e doğru harekete geçtik. Diğer arkadaşlar Zencan'da kaldılar. Biz onlardan bir günlük ilerleyiz. Zencan ile Tebriz'in arasını üç istasyon geçerek kat ettik. Mıntıka dağlık olması hasebiyle çok ağır kış şartları vardır. Zencan'dan çıktıktan sonra Palandöken sıradağları başlıyor. Bu dağlar doğudan batıya doğru Tebriz yoluna paralel olarak uzanıyordu. Dağın eteğinde Tebriz yolu boyunca sık sık köylere rastlanıyordu. Yolun karla örtülü

Basmacı Ulema

bulunuşu yürüyüşümüzü köstekliyordu. Bu sebeple normal duraklara yetişemiyor, köylerde geçirdiğimiz geceler oluyordu. Zencan'ı bir durak geçtikten sonra halk kâmilen Türkleşiyor, bir kelime bile Farsça bilmiyorlar. Konakladığımız köylerde bizden soruyorlar,

-Hara gidirsiniz?

Cevaben

-Türkiye'ye gideceğiz, diyoruz.

Onlar,

- Türkiye burasidir, diyorlar; biz,

- Türkiye burası değildir, diyoruz; Türkiye'nin hükûmet merkezi evvelce İstanbul'du şimdi ise Ankara oldu, işte oraya gidiyoruz.

Onlar,

- Haa orası Osmanlı'dır, diyorlar.

Halkı o kadar saf, temiz ve çok misafirperver. Kararlarını hocalar okur onlara Türkçe'ye tercüme ederek anlatırmış. Fakat böyle olduğu halde ne köylerde ve ne de kasabalarda maalesef Türkçe okullar yokmuş.

13 Şubat 1924 gününde Tebriz'e vardık ve geceyi rahat geçirdik. Ertesi sabah Nafi Bey'le beraber handan çıktık ve çarşayı dolaşarak akşamı ettik. Geceyi gene aynı handa geçirdik. Tebriz oldukça soğuk, Nafi Bey yolda ayaklarını üşütmüş, romatizmaları nüksetti, han odasında sızlanıp duruyor. Odanın ısınması için hancıdan bir mangal getirmesini rica ederken tek başına dışarı çıktım.

Tebriz sokaklarını dolaştım. Tebriz'in çarşısı asırlar önce yapılmış ve kapalı mekânlardan oluşuyor. Fakat çok zengin gördüğüm Asya şehirleri arasında Buhârâ ayanında büyük, oldukça da kalabalık ve geniş bir şehir. 3-4 saat dolaştım, çok güzellikler var, fakat şu kadarını söyleyeyim ki benim gibi züğürt bir seyyah için cazip olan tarafı çok ucuzluk olması idi. Öğle zamanı bir "şahî"ye aldığım benim boyumda bir file ekmekle hana döndüğüm zaman diğer arkadaşların da hana inmiş olduklarını gördüm. Meğerse Tebriz, Zencan yönünden gelen yolcuların durağıymış. Arkadaşlardan malûm mesele ve yol için 3-4 gün ayrıldık, sanki bir kaç senelik ayrılık kadar hasretlendirmişim. Her birisiyle ayrı ayrı sarılarak öpüştük.

15 Şubat günü Sefir Paşa'nın mektubunu iki arkadaş Türk Konsolosluğu'na götürdü. Bir saat sonra döndüklerinde Konsolos Süleyman Sami Bey'den paraca bir yardım edemeyeceklerini, fakat bir iki gün sonra Trabzon'a dönecek olan Türkiyeli bir deveci kafilesinin merkep ve develelerinden istifade etmek suretiyle hududa kadar gidebileceğimizi öğrendik. Arkadaşlar deve kervanıyla, ben ve Nafi Bey yaya olarak Tebriz'den Hoy istikametine hareket ettik. Bir müddet gittikten sonra Hoy'un pazarına yetişmek için gitmekte olan bir arabacı kafilesi arkamızdan yetişti, bunlardan birine iki "kırn" kira vererek arabasına bindik. Üç gece yolda hanlarda konaklayarak, 22 Şubat'ta Hoy'a geldik. Burası da İran Azerbaycanı'nın hatırı sayılır şehirlerinden biriymiş. Oldukça kalabalık, evler bahçe ve ağaçlıklar

arasında, çiçeklerle süslü, tamamı Türkçe konuşan, zarif insanları güzel bir Türk şehri. Arabacılar bizi bir hana bıraktılar, kendileri ise getirdikleri malları satmak için pazar yerine gittiler. Henüz handa yerleşmek üzere iken iki polis geldi.

- Sizi askerî idâre istiyor, dedi.

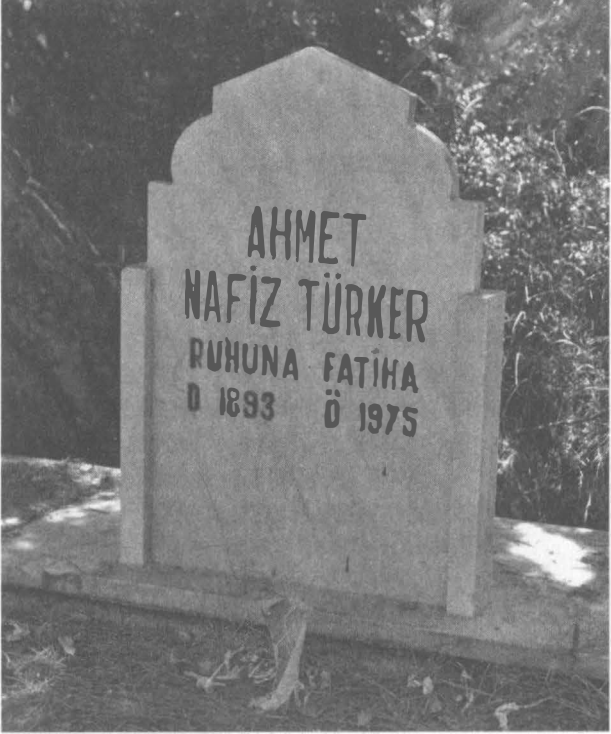
Polislerle beraber handan çıktık, çarşının ortasında basık tavanlı bir daireye götürdüler. Şişmanca, başı kalpaklı bir herif bizi sorguya çekti. "Nereden gelip nereye gideceğimizi" sordu. Biz özet olarak durumumuzu anlattık. "Türk subaylarıyız. Rusya'dan esaretten döndük, memleketimize gidiyoruz, işte Konsolosluğumuzun verdiği vesika." dedik. İnceleme için bizi akşama kadar polis dairesinde alıkoydular. Ortalık kararınca kadar polis dairesinde beklerken bir zat bizim bulunduğumuz yere geldi ve kefil olarak bizi buradan çıkardı. Kurtarıcımız indiğimiz hana kadar beraber geldi. O gecelik yatak paralarımızı ödedi, bize yemek ısmarladı birkaç saat beraber kaldık. Aşağı yukarı o da bizi epeyce bir sorguladı. Tanımadığımız bu adamın ismini sorduk, "Türk Konsolosu" olduğunu söyledi. "Yarın buluşuruz," diyerek bizden ayrıldı. Üç gün Hoy'da kaldık. Kurtarıcımız her gün bize uğrayarak çok ilgilendi. Bu insan adamın maalesef ismini bir tarafa kaydetmediğim için unutmuşum.

25 Şubat günü Hoy Konsolosu her günkünden daha erken yanımıza uğradı. Marende gidecek bir memuru götürecektik araba ile bizim de gitmemizi temin etmiş. Bu müjdeyi vermek ve aynı zamanda yolcuyu fazla bekletmemek için hemen hazırlanmamızı söyledi. Hemen handan ayrıldık. Kar yağıyordu. Bu sebeple yola çıkamadık, bir hafta daha Hoy'da kaldık. Ancak 3 Mart günü çıkabildik. Memur buranın "Kadı"sı imiş. Tebriz Türklerindenmiş. Bu havalide birçok arkadaşları varmış. Onun için her 4-5 kilometrede bir duruyoruz. Tabii ki biz de beraber Azeri köylülerinin

ikramına uğraya uğraya 6 günde Marend'e geldik. Bu altı günlük yolculuğumuzda Kadı Efendi ile epey kaynaştığımız için bizi Marend'e vardıktan sonra da yalnız bırakmadı. Güzel bir otele yerleştirdi. Gece de bizi Marend'in eşrafından kendisinin dostu olan bir zâtın evine ziyâfete götürdü. Gece yarısına kadar sohbet ettik. Şiirler okundu, hikâyeler anlatıldı. "Şiilik ve Sünnilik" üzerinde sohbet ettik. Bizim Nafi Beyaslen Arnavut olduğu için babası Nazmi Efendi "Bektaşî" imiş. Babadan öğrendiği bazı usûl ve erkân hatırında kalmış. Bu hususta o da açılınca Marend Kadısı ile canciğer oldular. Bir hafta kadar Kadı bizi bırakmadı, hergün bir yerde ziyafete dolaştırdı. Bu günlerde hava da çok bozuktu, yola yolağa çıkılır gibi değildi. Bir hafta da hiç dışarı çıkamadık, böylece epey bir zaman burada kalmış olduk. Bir gece bulunduğumuz otelde Türkiye vatandaşı iki Bayazıtlı Kürt'le karşılaştık, sohbet ettik.

24 Mart günü artık arkadaşımız olan Kadı Efendi'den müsaade alarak vedalaştık. İki Kürt arkadaşımızla beraber yaya olarak Gürbulak istikametine yola çıktık. Hava gene bozuk ve bu sefer yağmurlu idi. Öyle olduğu halde kılavuzlarımızdan aldığımız cesaretle öğle saat bir raddelerinde Türk hududunu geçtik. Hudud boylarında kimse yok, kılavuzların tarifi üzerine hududu geçtiğimizi anladık. Bir müddet yürüdükten sonra bir tepenin arkasındaki karakol binasının önünde nazlı nazlı sallanan "Ay Yıldızlı" kırmızı bayrak her ikimizi heyecana getirdi. Sevinç ve neşe içinde karakol binasına girdik. Binada tek bir emirber varmış, bizi iyi karşıladı soba yaktı, kahve ikram etti, kahvaltı getirdi. O sırada devriyeleri teftişe çıkmış olan karakol kumandanı olan bir subay da geldi. Bizim ilticâmızı telefonla bölük kumandanına bildirdi. Bu akşam bizi Gürbulak karakolunda misafir ettiler.

25 Mart 1924 tarihinde bölük kumandanı iki yük hayvanı gönderip bizi Bayazıt istasyonundaki bölük merkezine

Molla Nafiz'in Tarsus Ashâb-ı Kef'de Bulunan Kabri

aldırdı. İki gün istasyonda bölük kumandanının evinde misafir kaldık. Nafi Bey için Sarıkamış Kolordu Kumandanlığına haber verildi, Kolordudan telefonla alınan emirde Nafi Bey'in Kars'a sevk edilmesi istenmiş. Bölük kumandanı Nafi Bey'i Kars'a gönderdi. Ben Bayazıt'ta yalnız kalarak yeni vatanımın hür ve bağımsız havasını teneffüs etmeye başladım. Artık "Basmacılığın Sonu" ve yeni bir yolun başında ve yeni bir dünyanın ortasındaydım. Tanrı'ya şükürler olsun ki artık dilimi, ecdadımı, milletimi, soyumu ve dinimi rahat ifade edebileğim bayrağın altındaydım. Ger-

ekte acaba yıllardır aradığımız, uğrunda canlar verdiğimiz
“*Turan*” burası değil miydi? O ulu şehidi, Enver Paşa’mızı
doğuran topraklar buralardı, burasıydı...

İşte artık kalan ömrümün en büyük tesellisi bu düşün-
celer olacaktı.

BOSMACHILAR

*Olmoslardan keskir edi shamshiringiz,
Tutun kabi to'zib ketdi taqdiringiz,
Ming yigitga arzirdingiz har biringiz,
Ot o'ynatib yurmadingiz, "Bosmachilar".*

*Tuproq to'shak bo'ldi, bolish egar boshda,
Jaloliddin kabi mudom jahongashta,
Umringizning yarmi o'tti tog'u toshda,
Ne kunlarni ko'rmadingiz, "Bosmachilar".*

*Qo'rg'oshinga qalqon bo'ldi o't ko'kraklar,
Kafan bo'ldi qonga botgan oq yaktaklar,
So'ngi makon bo'ldi ba'zan chakalaklar,
Odamday ham o'lmadingiz, "Bosmachilar".*

*Tushinmayin kim qarg'adi kimlar sotti,
Ko'nglingizda alam, ko'zda yoshlar qotti,
Ortingizdan goh bolangiz toshlar otti,
Yosh deb gina qilmadingiz, "Bosmachilar".*

*Uyingizda sizni kutti kel deb to'ram,
Kelinchaklar kokillari taram taram,
Ko'ngilga yor sig'armidi yurtida qaram,
Jangohlardan jilmadingiz, "Bosmachilar".*

*Kengashsangiz tor dunyolar keng bo'lardi,
Ergash yoqa bo'lsa Shermat yeng bo'lardi,
Birlashsangiz kim ham sizga teng bo'lardi,
Nechun ahil bo'lmadingiz "Bosmachilar".*

*Bosmachimish, bunday demish qay bema'ni?
Tutmaydimi bir kun uni BEKlar qoni,
Hamma sizdek o'z yurtini suysa qani,
Behuda qon to'kmadingiz "Bosmachilar".*

*Siz yo'q bo'ldi ko'tarildi dar pardalar,
Otdan tushti sariq mo'ylov sarkardalar,
Buxoroni to'pga tutgan sharmandalar,
Afsus, afsus ko'rmadingiz "Bosmachilar".*

Muhammad Yusuf

BASMACILAR

Elmasta da keskindi kılıcınız,
Duman gibi dağıldı kaderiniz,
Bin yiğide değerd her biriniz,
At oynatıp yürümediniz, Basmacılar.

Toprak döşek oldu, yastık eyer başta,
Celâleddin gibi her zaman cihangeşte
Ömrünüzün yarısı mı geçti dağ ve taşta,
Ne günleri görmediniz, Basmacılar.

Kurşuna kalkan oldu yanık göğüsler,
Kefen oldu kana batmış ak yelekler
Son mekân oldu bazen çalılık,lar,
İnsan gibi ölmediniz, Basmacılar.

Sizi anlamadan, kimler sattı,
Gönlünüzde kalp ağrısı, katılaştı,
Ardınızdan kah balânız taşlar attı,
Gençtir diye aldırmadınız, Basmacılar.

Evinizde güzeller bekledi gel diye törem,
Gelinlerin püskülleri güzel güzel,
Gönüle yar sığar mıydı yurttta esir,
Cenklerden yılmadınız, Basmacılar.

Kengeşseniz dar dünyalar geniş olurdu,
Ergeş yaka olsa, Şermat yen olurdu,
Birleşseniz kim size denk olurdu,
Niçin samimi olmadınız, Basmacılar.

Basmacıymış, böyle demiş hangi boş insan?
Bekler'in kanının ahı vurmaz mı bir gün,
Herkes sizin gibi öz yurdunu sevebilse,
Boşuna kan dökmediniz, Basmacılar.

Siz yoksunuz, kaldırıldı perdeler,
Attan düştü sarı bıyıklı savaşılar,
Buhârâyı topa tutan reziller,
Maalesef, maalesef görmediniz, Basmacılar.

Muhammed Yusuf

Türkiye Türkçesi: Abdulahad BAYHANOV

**Semerkind
Korbaşılarından
Mamur Niyazi
(1925)**

**Semerkind
Leşkerbaşı
Şehit Açıl
Bek'in Oğlu
Devran
(Türkiye,
1925)**

*Semerkandlı Abdüşşükür
Enver Paşa Maiyetinden
(Türkiye, 1925)*

*Soldan sağa:
Buhârâ'dan
Almanya'ya Eğitime
Gönderilen
Dr. A.Naim Öktem, Nur
Muhammed Bek ve
Nâfiz Bey
(Adana, 1970)*

Emvertaşın şahadeti haberi onlarida aleyh bu cık
ediyor Janik onlavin askerlerinde sirayet etmiş duşmanla meşgul
olamadan Kendi askerlerinin Tugayına mani olmağa burgeti.

Havâ oluyar ^{Janik} Bu saavatta 504 Hıfızlar ~~Emvertaş~~ olamaları mücahitlerin
hic birise kurtulamazdı mücahitler ^{Janik} Habi duşmanın iflahi oluyar
onlarda arkalarına batmadan canları kurtulmuş oldular.

Davut Janik ve Bahram Bayler duşmanın birinci kolunu sardılar
zavcer. Duşmanın tarruz eden ~~askerleri~~ Gilder deresinin menlaından
döğün geçe jüğüti yapıarak bir Patikadan gıtarı cıktıyağar bagarar
duşman ²¹ kolunu geçe mızra minahurur sipirlerini bozdi imha ettikten sonra
devletment beyin sipirlerini ^{Emvertaş} yapıarak devlet beyi jüti alıyır bizle
Emvertaşın Harekati son oluyor.

Mücahit komandanları Koyun sürüsün jüti ağlayarak dağdan asker
lerine gıtarıya gıtarı bula dardura biliyorlar. Bunları Havâlin yoluna
alında saklar tepesine gıtarıyolar. Buralı hatırafe hakis müdafaya
elverişli buldılar. fakat artubıkta duşmandan bir eser jüriin meyarda
bir müfreze göndirdi mübarekesahraına dolayı durumun öğrenmesi için
Talimat verildi. Jüden müfreze harp gıtarıye jüldiği zaman ^{Janik} Havâlin yolunu
üzzeri duşman casedile dolı, dolayıyolar mücahitlere ait bir caset bula
mıyorlar, 2 sırada Deresi bula köyünden Molla zırf adında bir zati Örgü-
lar, Buzet o Devletment bey ile Emvertaşın Harekati başındaki Sar-
Guma sardim muvakkaten Koyun merarlıyın Koyun muhafaza etmiş dedi.
Devletment beyin casedisinde Koyun biradının askerleri cıtarı jütarı
beri öğrenildi ve bu madumth topladıktan sonra müfreze cıtkın Koyu-
na aittir edilir. VAKIT alıyın oldu asker saklar cıvarında acıta gıtarı

Nâfiz Bey'in kendi elyazısı ile hatıralarından bir yaprak

Türkistan Kahramanları

Yazan: Nafiz **TURKER**

Tefrika No. — 1 —

ONSOZ

Hayata ilk atılıp hatıralara malik olmaya başladığım zamanlarda, bir ferdin başından geçen vakıaların, ömür boyunca bir araya toplanmasının hikâye halinde, bir kıymet ifade edeceği ni takdir etmiş olduğum zaman, giriştiğim maceralar, Türkistan İhtilâline, Şehit Merhum Enver Paşa'nın, iştirak etmiş bulunduğu tarihlere isabet etmektedir.

Bu hatıralar Merhum Enver Paşa'nın Türkistan ihtilâline nasıl iştirak etmiş olduğu ve bu ihtilâli onbuçuk ay neze kilde idare ettiği devreye muvazi olarak kaleme alınmıştır. Hadiselerin icabı olarak daimi surette yer değiştirme gibi olayların doğurduğu müşkülâta rağmen toplayabildiğim evrakı müsbeteler, Türkistan ihtilâline gence selâhiyetlerle iştirak etmiş bulunan arkadaşlarımla birlikte - neşredilmek

için - kalmış olmasına rağmen buna ait esaslı olaylar yazılmamıştır. Büyük bir tarihi vakıalara ait intişar etmiş olanlar ise pek az bir kısmı hakikate uymakla beraber bunlar bir roman mahiyetinden ileri gidememiştir.

Türkistan ihtilâlinin ehemmiyetli kısımları tarihe kapalı kalmakta, gerek beyaz Rusların, gerekse kızılların Türkistanı büyük ihtilâle kadar ve ihtilâl içinde icra ettikleri mesalimler, şehir şehir, köy-köy yapmış oldukları katliamlar neşredilmiyerek bunlar, o günleri yaşayanlarla beraber toprağa gömülmüştür.

Türkistanın Çar hükümeti tarafından istilâ edildikten sonra muhtelif tarihlerde vukua gelmiş olan hadiseleri; gücümün yettiği nisbette ve elimde kalan evrakı müsbetelere dayanılarak tarihle mal etmek gayesiyle

kaleme sarılmış bulunuyorum.

Bir kalem erbabı olduğum için bu yazılar da görülecek hataların okuyucularımla tarafından hoş görülmesini rica ederim.

Türkistanlı
Mirza **PIRNEFES**
Türkistan:

Doğusu Çin ve Hindistan, Batısı Hazar Denizi ve Orallar, Kucuyi Sibiryâ ve Tibet Mesahai sathiyesi 5,5 milyon kilometredir. Nüfusu tahmini 30 milyon olup konuşulan dil Türkçedir.

Türkistan, Uygurların, Karahanlıların, Gaznelilerin, Selçukîlerin, Samanoğullarının, Harezm Şahlarının, Timur ve Babur Mirzalarının devlet kurduğu büyük bir Türk ülkesidir.

19. asırda Rus istilâsına marûz kalmıştır. Bu istilâ karşısında vukua bulan isyanların tarihi ise çok eskidir.

— DEVAMI VAR —

Hatıraları konu edinen tefrikanın ilk gün nüshası

ekdedi digerleri kapida kaldilar ²⁶ Ibrahim bey içeri girdi kapının çinde İbrahim'in üzeri aranmış belindeki tabancası nurettin tarafından bulunmuş sonra HacıSami beyin yanına götürmüş 10 dakika sonra da dışarıda bekleyen Lakay sergerdelerinin de içeri aldirdi , yarım saat kadar Sami beyin yanında diken üzerinde oturur gibi kaldıktan sonra müsaade alarak Hacı Sami beyin yanından çıktılar . Ben yine 30 suvarimle onları köyün dışına kadar teği ettim , suratları bir karış canları pek sıkık Menli bay köyünü terk ettiler , Bir ak, a çıkarmadan bu patırtıyı şavuştudugumuz hepimiz memnunduk . İde bulunan Koyunları ve arpaları bitinceye kadar Menbay Köyünde kaldık .

- mart 1923 tarihinde Babadagının Hisar ve Serasya vadisini tekıp den bozkırları arasından Dehnev kasabasına doğru yola devam edildi e bu yürüyüşle 8 mart 1923 tarihinde Hait beyin köyüne muvasalat edildi ve geceyi Hayat bay ile beraber köyünde geçirdi .

mart 1923 tarihinde Yürcü kasabasının şarkından Surh ap nehrinin ol sahilini takiben Yeni Pazar ve Kekeydi kasabaları istikametine doğru yola devam edilirken , Sabık Buhara Emiri Alim hanın mansaptarlarından , Mirza Abdulaziz namında bir Cedidi düşmanı Ve bir çok mülev ver gençli cedidi dayerek Abdest hanelerde bogarak öldürten ve çok zaddar bir herif taniyordum bu herif Bizim vilayetimiz olan Korgan te valisinin muavini iken ve benimde hatiratimin bağında hikaye ettiğim Kilif vakasından canımı kurtarıp Efganistana iltica ettiğim sıralo defadan fazla beni evimi aramış kardeşemi ve amcamı öldürme tehdit ederek sıkıştırılmış ve beni buldurmak için bir iki defahabıs ettirmiş olan candugumanım da Hayat beyi askerlerinin arasında buluyordu . Hayat beyden sordum Bu adam senin yanında ne arıyor diye , Bundan 4 ay kadar evvel Abdal pehlivanı Efganistana göndermiştim ~~xxxxxxx~~ ~~xxxxxxx~~ Hanabatta buzata rastlamış , buda Emiri Alimle beraber Efganistana geçmiş bir müdet Kabilde kaldıktan sonra hanabada gelmiş orada elinde avucunda bulunanı yemiş bitirmiş , gerek emir ve gerekse ağay bey kendisine güler yüz vermemişler perişan olmuş kendisi aslen conrat ahal

Bizim dikte ettiğimiz hatıralardan bir sayfa

DİZİN (Yer ve Şahıs Adları)

- Abdal Pehlivan 145, 295, 296
Abdulkahhar Bek 53
Abdulkayyum 53, 97
Abdullah Recep 29, 78, 116, 118, 149,
207, 235, 287, 332, 333, 335, 350,
351, 360, 365, 369, 371, 374, 377
Abdurrahim 238, 266, 275, 279, 280,
317, 318, 323, 328
Abdurrahman Batur 53
Abdurrahman Bek 37, 53, 81
Abdussamed Toksabay 53
Abdülcabbar 53, 118, 139, 143, 154,
158, 159
Abdülhakim 28, 48, 81, 82, 90, 97, 191
Abdülhamid Arif 51, 146
Abdülhekim 53, 77, 81, 82, 84, 88, 92,
93, 119, 122, 137, 154, 168, 191, 334
Abdülkadir İnan 25, 29, 51, 62, 79, 195,
196, 198, 214, 222, 231, 265, 284,
292, 316, 318, 320, 321, 324, 325,
349, 362, 370
Abdülkayyum 96, 97, 98, 132, 292
Abdülkerim Binbaşı 320, 333
Abdülresul 249, 283
Abdürrahim 317, 323
Abdüsettar 93, 263
Abdüssemed 98
Abidere-yi Payan 197, 199, 201, 203,
204, 205, 208, 209, 210, 213, 220
Ab-ı Şar 219
Âbide Hanım 29, 30
Abidere-yi Balâ 197
Acısu 71, 77
Açıl Bek 28, 146, 389
Adana 18, 21, 30, 32, 245, 390
Addüşşükür 29
Afganistan 14, 15, 16, 23, 25, 29, 31,
45, 50, 55, 57, 58, 59, 63, 68, 72,
73, 81, 83, 84, 85, 86, 108-111, 118,
119, 122, 123, 136, 137, 139, 140,
141, 143, 144, 152, 160, 163, 166,
168, 186, 190-194, 208, 225, 230,
234, 235, 238, 246, 247, 248, 255,
263, 266, 272, 279, 281, 289, 295,
317, 318, 321, 328, 329, 333-337,
339, 340, 349, 350, 354, 364, 370,
375, 376
Afşar 206
Ağabekov 188
Ahmet 63, 65, 144, 146, 147, 170, 171,
181, 193, 320, 333, 349, 350, 359,
360, 361, 362, 370
Ahmet Han (Afganistan) 144, 147, 170,
171, 181, 193, 360-362, 370
Aksu 40, 53, 186-188, 190, 198, 265
Aktepe (Afganistan) 72, 334-337
Akyar Geçidi 289
Aladağ 53, 72, 289, 317
Alay (Dağ) 154, 173, 203, 204, 236,
245, 246, 288
Ali Merdan 53, 96, 125, 132, 315
Âlim Han 27, 41, 45-49, 72, 73, 81, 85,
91, 96, 103, 110, 111, 122, 124, 136,
139, 243, 295, 349
Alimkul 155
Ali Rıza Bey (Osmanlı) 29, 66, 67, 68,
71, 89, 103, 107, 108, 111, 112, 114,
116, 143, 144, 341, 350-354, 356,
358, 360, 362-364, 366, 367, 374
Aliye (Ali Rıza Kızı) 67, 108, 350, 356,
357, 365
Allahverdi 131
Allahveren 84
Allamurad Mergen 336
Almaata 39, 40
Almanya 55, 60, 152, 390
Amanullah Han 58, 59, 83, 108, 109,
110, 136, 139, 141, 143, 144, 152,
163, 192, 193, 208, 234, 238, 241
Amu Nehri 43, 44, 45, 118, 137, 143,
144, 145, 166, 176, 178, 179, 186,
189, 190, 209, 255, 266, 277, 280,
281, 282, 317, 328, 329, 331, 336
Andhuy 143
Ankara 21, 25, 29, 334, 379
Arif Kerimî 320, 333, 338, 350
Aşkabad 41, 65
Aşûr Bey 190, 199, 209, 216, 217

- Avşin Köyü 107
 Aybek (Köy) 180
 Âzam 247, 249, 281, 317, 333, 354, 355
 Âzam Bek 247
 Azerbaycan 21, 50, 54, 55, 188, 288, 349
 Baba Dağı 53, 70, 163, 314, 315
 Babakul 31
 Bâbur 162
 Bakû 57, 62, 188
 Bakurdistan 50
 Baltık Denizi 57
 Bartınlı Muhiddin 14, 18, 62, 67, 68, 78, 80, 194
 Bayazıd (Türkiye) 382, 383
 Baysun 14, 89, 100, 101, 116, 118, 137-140, 142, 145, 149-155, 157-162, 164-172, 174, 175, 177, 179, 180, 182, 183, 190, 216, 217, 263, 270, 299, 301, 302, 304, 311, 312, 322, 327
 Bedakşan (Afganistan) 317, 331, 332
 Bedakşan Dağları 281
 Behbûdi 301
 Behramkul 53, 145, 155, 156, 165, 167, 168, 170, 174, 195, 231, 236, 237, 248, 256, 260, 275, 280, 285, 286, 288, 296, 297, 299, 303
 Belcivân 47, 49, 53, 85, 88, 94, 120, 139, 154, 162, 190, 194, 195, 196, 198, 221, 265
 Berlin 55, 56, 57
 Beşarık 177
 Beşkefe (Köy) 116, 118
 Bezdekçi 317
 Binbaşı Osman Bey 66, 67
 Bolulu Hüseyin 288, 306, 333
 Börübay 167, 170, 183
 Buhârâlı Nureddin 288, 297
 Burdalık 145
 Buştekin 197, 213
 Cenal Paşa 17, 56, 57, 58, 59, 63, 247, 281, 354
 Cihangir Mirahur 128, 129
 Cilligöl 14, 26, 28, 29, 53, 69, 71, 72, 81, 83, 84, 88, 89, 90, 94, 95, 96, 105, 119-123, 131-133, 135, 137, 139, 145, 154, 155, 160, 186, 188, 190, 191, 194
 Cindere 197, 202, 206, 207, 210, 213, 223
 Corahoca 53, 69, 70
 Cuma Efendi 262, 263
 Cüneyd Han 52, 325, 334, 348, 370
 Çahken (Dağ) 256
 Çallısaray 304, 305
 Çarcoy 156, 161
 Çardere (Afganistan) 290, 291, 334
 Çatral 152
 Çegan 28
 Çerkez Hüseyin 17, 67, 80, 105, 143, 150, 151, 155, 164, 168, 170, 174, 175, 176, 180, 195, 210, 215, 232, 253, 254, 264, 317, 333, 350, 354
 Çetral 248, 249
 Çildere 215, 232, 233, 249, 252, 253, 258, 259, 261, 262, 263, 264,
 Çildere Sarayı 333, 334
 Çizzak 39
 Dâl 301, 302
 Danyal Bey 28, 114, 143, 149, 150, 155, 156, 158, 159, 167-170, 174, 179, 181-187, 189, 190, 193, 195, 197, 206, 219, 222, 229-235, 237, 241-254, 256, 259, 260, 262, 263
 Darvaz 53, 88, 120, 123, 126, 128, 129, 131, 139, 168, 197, 208, 234, 238, 247, 252, 255, 256, 263, 281, 284, 287, 317, 318, 320
 Deheneyşir 148
 Dehne-yi Keyik 315
 Dere-i Payan 197
 Dere-yi Rek 197
 Dere-yi Zır 280
 Destan Bek 28
 Destankul 53, 73, 74, 78, 90, 93, 96, 97, 100, 102, 104, 105, 106, 116, 123, 125, 126, 127, 133, 135
 Deşdabad 195, 201
 Deşdihşdek 188
 Devletmend 16, 28, 53, 88, 154, 168, 190, 194-199, 201, 202, 203, 205, 210, 212, 215-220, 222, 223, 229-232, 257, 265, 316, 326

- Dihnev 49, 53, 130, 131, 135-139, 149, 150, 152, 158, 159, 166, 168, 178, 179, 180, 182, 184, 295, 304
- Doğu Bayezid 29
- Doğu Buhârâ 11, 15-18, 28, 29, 47, 49, 51, 56, 111, 142, 150, 227, 243, 364
- Doksanbay 53
- Dürmenkuşlak 184
- Dürzap 138
- Düşenbe 47, 48, 49, 53, 71, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 97, 100, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 111-121, 123-133, 135, 136, 139, 149, 157, 162, 168, 175-178, 181, 185, 186, 190, 191, 199, 208, 217, 234, 248, 299, 364, 366
- Edirmeli Nureddin 333
- Efzaledin (Afganistan) 144
- Eğemberdi 91, 132, 254, 280
- Emin 52, 53, 168, 194, 374
- Emîr Timur 138, 162
- Enver Paşa 12, 14-17, 19, 20, 21, 25-29, 32-35, 37, 41, 48, 51, 56, 60-63, 65, 66, 68, 69, 71, 74, 75, 77-82, 86-88, 90, 91, 93-102, 106, 108-111, 113-115, 117-125, 127-132, 135, 136, 139-141, 143, 145, 147-152, 155, 156, 158, 159, 160, 163-166, 171, 173, 176, 177, 183-189, 192, 195-202, 205, 206, 207, 211, 212, 213, 215-220, 222, 223, 224, 227, 229-232, 234, 238, 243, 244, 245, 248, 254-257, 265, 266, 268, 276, 284, 285, 291, 304, 312, 326, 327, 334, 335, 349, 353, 364, 366, 384, 390
- Enzeli (İran) 348
- Ergeş Bek 52
- Esterabad (İran) 348, 349, 350, 351, 353, 354, 356, 357, 359, 362, 366, 367, 368, 369, 370, 374, 375, 376
- Evliyakul 53, 143, 154, 158, 159, 302
- Fahreddin Paşa 334
- Faruk Bey 66, 156, 161, 167, 170, 175-186, 191, 197, 210, 219, 220, 229, 231-234, 249, 252, 255, 256, 258, 259, 264, 266, 267, 274, 275, 276, 287
- Fatih 146, 333, 374
- Fatma (Türker) 30, 346
- Fatma Zehra (Türker) 30
- Fergana 12, 21, 28, 37, 39, 41, 42, 46, 50, 51, 52, 53, 63, 68, 89, 103, 111, 121, 139, 142, 145, 146, 149, 154, 161, 162, 166, 176, 193, 203, 204, 205, 234, 238, 245, 246, 249, 252, 287, 349
- Ferhar 161, 280
- Feyzâbâd 49
- Feyzullah Hoca 27, 41, 51, 62
- Fuzayl Mahdum 16, 28, 29, 53, 88, 120, 136, 139, 142, 155, 157, 158, 168, 181, 203, 204, 205, 231, 233-239, 245, 246, 284, 317
- G. Antep 30
- Göktaş 56, 61, 89, 96-100, 104, 105, 107, 108, 109, 111, 114, 116, 117, 118, 123-129, 139, 151, 157, 185, 208
- Gölâp 47, 49, 53, 72, 85, 86, 88, 89, 90, 94, 120, 122, 131, 139, 155, 161, 168, 179, 189, 190, 193, 198-200, 208, 209, 210, 211, 214, 216, 249, 256, 258, 264, 265, 266, 271-275, 277-280, 282, 287, 299, 303, 311, 316, 317, 320, 323, 325, 397
- Guhitan Dağı 43
- Gûlam Muhammed 192, 194
- Gulam Nebi Han (Afganistan) 333
- Gulam Resulhan 84
- Gulam Settar Han (Afganistan) 333, 334
- Guruşuş 57
- Guzar 53, 62, 69, 237, 302, 303, 304, 322
- Gümüştepe (İran) 348, 349, 350, 351, 360, 361, 362
- Günbezin (İran) 346
- Gürbulak (Türkiye) 382
- Gürcistan 50, 55
- Hacı Mahmut 67
- Hacı Sami (Kuşçubaşı) 9, 12, 14, 15, 16, 17, 25, 28, 59, 61, 68, 79, 82, 98, 99, 108, 114, 115, 116, 118, 136, 143, 208, 234, 238, 241-245, 247-250, 252-256, 258, 259, 260, 262-269, 271, 272, 275-280, 284, 285,

- 286, 288-305, 307, 308, 311, 312, 314, 316, 317, 318, 320, 321, 322, 326, 328, 329, 332, 333, 334, 337, 338, 339, 341, 350-355
- Halbota 53
- Halhoca Eşan 52, 53
- Halil Bey 66, 67, 68, 69, 71, 136, 149, 158, 160, 163, 190, 230, 231, 234, 241
- Halil Paşa 62, 80
- Hanabad 119, 247, 295, 296, 331, 333, 334, 335, 337
- Handekend 198, 206, 207, 223
- Harhar Geçidi 328
- Hasan Bey 51, 66, 67, 69, 70, 71, 79, 93, 105, 106, 116, 118, 121, 127, 128, 137, 140, 147-149, 151, 153, 155, 158
- Haray 30
- Havalin 53, 191, 198, 200, 205, 209, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 223, 258, 259, 264, 265, 266, 319, 320, 325
- Haydarkul 167
- Hayıt (Kasaba) 116, 118, 149, 168, 175, 176, 179, 181, 185, 186, 248, 249, 250, 290, 295-299, 313, 314, 315
- Hayıt Bek 116, 118, 168, 290, 295, 296, 299
- Hayrullah 152, 320, 333, 350, 365
- Hayt Kul 53
- Hemrullah 138
- Heybetullah 320, 333, 350, 365
- Hisar 47, 53, 85, 107, 124, 129, 131, 160, 163, 181, 184, 185, 207, 290, 295, 315
- Hiyve 39, 41, 50, 59, 89, 166, 325
- Hocambaz 143, 144
- Horasan 339, 340, 344, 345
- Hoy (Azerbaycan) 380, 381
- Hudaykul Mergan 314
- Hüseyin Çavuş 67, 80, 143, 150, 151, 155, 156, 164, 165, 168, 175, 176, 179, 180, 183, 195, 196, 198, 215, 216, 253, 254, 256, 275, 287, 354
- Isparta 30
- İbrahim Efendi 149
- İbrahim Lakay 16, 48, 49, 53, 56, 60, 61, 73, 85, 86, 97, 99, 100, 102, 103, 105, 109, 110, 114, 116, 117, 120, 121, 124, 128, 132, 139, 146, 150, 151, 152, 155, 175, 185, 186, 208, 254, 290, 291, 292, 293, 294
- İkrâmkul 167
- İmamsahib 84, 272, 334
- İmamsâhip (Afganistan) 119
- İran 25, 55, 57, 59, 80, 288, 334, 335, 339-341, 343, 344, 348, 355, 356, 359, 360, 361, 366, 369-376, 380
- İsa Toksabay 161, 168, 176, 186
- İsmail Hakkı Bey 68, 103, 107
- İstanbul 15, 16, 27, 42, 68, 80, 110-112, 150, 177, 217, 241, 361, 379
- İşankul 326
- İşan Sultan 28, 53, 88, 120, 123-132, 135, 136, 137, 143, 151, 155, 157, 168, 204, 205, 232, 233, 238, 252-255, 263, 264, 284, 285, 317, 324
- İşan Süleyman 254
- İşmurad 167, 198, 200, 201, 203, 216, 217, 273, 274
- İzzikul 84
- Japonya 60
- Kari Ekrem 118, 149
- Kaari Yoldaş 51
- Kâbil 58, 61, 108, 109, 110, 119, 143, 152, 192, 208, 234, 238, 245, 269, 288, 296, 334, 335, 341, 350, 364
- Kadri Çavuş 67, 113
- Kâfirihihan Nehri 105, 123, 124, 163, 185, 290, 315
- Kafkasya 50
- Kağan (Yer) 156, 161
- Karadağ 47, 53, 100, 114, 116, 126, 130, 132, 135, 136, 139, 177, 181, 191, 199, 323, 329, 330
- Karahan 60, 68
- Karakum 39
- Karamendi 96
- Karateğin 29, 53, 61, 88, 120, 136, 139, 146, 155, 157, 168, 176, 181, 197, 203, 204, 205, 231, 232, 234, 236-239, 241, 245-249, 256-259, 262, 263, 282, 284, 287, 318, 354

- Karçıkay Deresi 307, 308, 311, 312, 313, 325
 Karga Boğazı 70
 Kari Ekrem 116
 Karlık 275, 276
 Kars 25, 30, 383
 Karşı (Behbudi) 17, 53, 69, 144, 150, 288, 299, 303
 Katağan (Afganistan) 91, 122, 331, 332
 Kazan 146, 149, 363
 Kazanlı Kerim 152, 258, 263
 Kengürt 49, 53, 155, 195, 208, 211, 212, 271, 275, 276, 277, 315, 316
 Kengüz 174, 175, 178, 179, 181, 182, 183, 184
 Kerki 28, 53, 136, 143, 144, 145, 161, 166, 179, 364, 366
 Kermine 53, 139, 145, 154, 234
 Kettekorgan 53, 145, 146
 Kırıkhan 30
 Kızılbuğra 315
 Kızılkı 161, 170, 180, 298, 311
 Kızılkı 39, 365
 Kilif 43, 72, 118, 144, 145, 161, 178, 295, 299
 Kokand (Hokand) 52, 130, 349
 Kolçak 50
 Korgan 43, 44, 169, 196, 251
 Korgantepe 47, 53, 72, 84, 86, 90, 91, 95, 139, 155, 160, 168, 186, 190, 193, 198, 289, 295, 315
 Kör Şirmed (Şir Muammed) 154, 205
 Köşebulak 187, 189, 190
 Kropatkin (General) 39, 40
 Kul Muhammed 143
 Kunduz (Afganistan) 334
 Küçük Mirza Muhiddin 327
 Lengerand 266
 Lenin 50, 55, 56, 57, 59, 64, 225
 Lirvanya 57
 Lütfullah Maksum 53
 Maça Dağları 137
 Mahan Geçidi 209, 328, 331, 336
 Mahmut Şerif 222
 Mamur Niyazi 14, 28, 29, 146, 335, 350, 351, 365, 377, 389
 Mançurya 57
 Marend (Azerbaycan) 381, 382
 Mazar-ı Şerif 45, 143, 145, 335, 337, 338
 Mecca 156, 158, 181, 248, 303
 Mehmednazar 327
 Mehmed Şerif 171
 Mehmet Emin Bek 52
 Mehmet Kul 31, 47, 48
 Mehmet Kul Tahir 31
 Mehmet Murat 167
 Memel Irmağı 57
 M. Emin Resulzade 374
 Menlibay 290, 291, 293, 294, 295
 Meryem (Ali Rıza Eşi) 67, 143, 341, 350, 356, 357, 362-365, 369, 371, 376
 Meşhed 340-344, 346-350, 352, 354-356, 375
 Mezdek 209
 Mirza Abdülkadir Muhiddin 51
 Mirza Ömer 138, 148, 235, 288
 Mirza Pirnefes (Molla) 25, 26, 32, 34, 53, 90
 Mirza Salih 53, 198, 206, 207, 210, 213, 214, 223, 231, 265, 320
 Mirza Samed 238, 245
 Molla Egemberdi 117, 133, 217
 Mollahal Mümin 211
 Molla Halyar 121
 Molla Melle 148, 149
 Moskova 38, 46, 54-60, 68, 69, 161, 166, 225, 354
 Muhiddin Akyüz (Paşa) 367
 Muhtar Saidcan 51
 Mukim 168
 Murgap 327
 Mustafa Durmuş 333
 Mustafa Şakuli 15, 116, 149, 152, 153, 166, 172, 173, 176, 209, 235, 258, 285, 286, 322, 333, 335, 339, 350, 365, 374, 376
 Muzaffer Şah (İşan) 263, 284
 Müftü Sadreddin 323, 325, 326, 328, 349, 350
 Müminabad 199, 200, 264, 265, 266,

- 316, 317, 321, 323, 328
 Nadir Han (Afganistan) 136
 Nâfi Bey 66, 80, 83, 87, 92, 116, 118,
 137, 149, 150, 160, 161, 163, 171,
 183, 235, 238, 244
 Nâfız Türker (Molla Nafiz) 25, 26, 32
 Namazkul 163
 Narek 198
 Nariddin 207
 Nezir Kul 48
 Nizami Sultan (Afgan) 339, 340, 341
 Nureddin İşan 247
 Nur Muhammed Bek 30, 52, 53, 255,
 390
 Nurullah Han 108, 110
 Orazkul 133
 Orenburglu Hayrullah 152
 Orta Asya 26, 43, 50, 162, 224, 284,
 344, 352
 Osman Baba 67, 269
 Osman Efendi 66, 69, 74, 78, 81, 82,
 84, 87, 98, 146, 174, 175, 186, 189,
 259, 267, 268, 269, 271, 287
 Osman Hoca 27, 29, 68, 69, 71, 111,
 112, 113, 114, 116, 118, 120, 136,
 143, 197, 247, 364, 366
 Osman Kul 196
 Oş 111, 149
 Pamir 185
 Parhar 279
 Paşa Hoca 53, 88, 168, 190, 199, 200,
 209, 215, 216, 217, 266
 Pençdud 197, 202, 205, 206, 207, 210,
 213, 214, 215, 218, 223
 Perkendçi 186, 316
 Petrograd 56, 57
 Polonya 57
 Poşıyan 199, 200, 214, 267, 268, 269,
 270, 271, 273, 277, 342
 Pozantı 30
 Pulhakiyan 137, 139, 140, 142, 145,
 151, 164, 170, 172, 173, 174, 179,
 180, 312
 Puştek 200
 Rahmankul 53, 139, 143, 144, 146,
 154, 170, 181, 195, 231, 232, 236,
 242, 244, 249, 256, 264, 275, 285,
 287, 294, 296, 297, 303, 349
 Pehlivan 53, 139, 143, 144, 146, 154,
 170, 181, 195, 231, 232, 236, 242,
 244, 249, 256, 264, 275, 285, 287,
 294, 296, 297, 303, 349
 Reşt (İran) 348
 Roz Muhammed 146, 150, 151, 205
 Rustak 331, 332
 Rusya 26, 27, 30, 34, 46, 50, 54, 55, 58,
 61, 349, 364, 367, 381
 Sabit Hoca 104, 114, 118, 148, 231,
 287, 333, 335, 349
 Sadreddin 319, 323, 324, 325, 326, 328,
 329, 332, 333, 337, 341, 349, 350
 Sahipnazar 122, 123, 164, 165, 167-
 170, 175-181, 185, 195, 197, 213,
 215, 223, 231, 232, 233, 249, 259,
 272, 273, 275, 276, 285, 287, 288,
 292, 294, 296, 303, 304, 305, 307-
 310, 316, 323, 326-330, 340
 Saip Kaarı 53
 Sancar (Mevki) 170
 Saraykemer 53, 122, 161, 186, 190, 199
 Sarıkamış (Türkiye) 30, 383
 Sazaklı 9, 199, 200, 270, 273, 274, 277,
 279, 342
 Semerkand 11, 27, 28, 37, 39, 41, 52,
 53, 63, 64, 65, 121, 139, 140, 141,
 145, 146, 154, 156, 158, 161, 166,
 234, 248, 344, 349, 389
 Sengizar 209, 214, 215
 Seriasyap (Seriasya) 130, 131, 135, 139
 Seri Çeşme 198
 Seyit Aksakal 90, 96, 100, 105
 Seyit Veli Ağa 45
 Seyyid Nazar 167
 Seyyitkul 167
 Sibirya 27, 37, 39, 63
 Stalin 11, 30
 Sultan Deresi 198, 210, 213
 Sultankul 242
 Sultan Murat 167
 Surhab Nehri 70
 şahrud (İran) 348, 356, 370, 371
 şazza Muhammed (İran) 355

Şehrisebz 53, 118, 139, 146, 156, 159,
166, 170, 302, 303
Şeref 287, 294, 297, 301
Şenköy-Hatay 5
Şıbrgan (Afganistan) 143, 338
Şirabad 70, 148, 170, 178, 240
Şir Mehmet Çavuş 177, 178
Şir Muhammed Bek 13, 28, 52, 68, 121,
139, 205, 245, 246, 248, 249, 250,
251, 252, 255, 349
Şuğnan 152, 249, 281, 282, 284, 317
Tagaykul 136, 155
Tagay Murat 190
Tahrán 9, 207, 348, 351, 352, 353, 354,
355, 356, 367, 370, 371, 373, 374,
376, 377
Tahukubad 161, 166, 179, 186
Tál (Köy) 116, 118, 143, 156
Tarsus 12, 25, 30, 31, 32, 34, 53, 383
Tas 91, 289, 315
Taşkend 17, 27, 39, 40, 41, 52, 53, 58,
63, 64, 65, 68, 89, 103, 131, 139,
145, 146, 152, 154, 161, 166, 234,
247, 349, 354
Taşkorgan (Afganistan) 335, 336
Taşpolat 167
Tataristan 50
Teber Dadha 53
Teteköy 179
Tengizer 196
Tibet 37, 57, 281
Tibet Dağları 281
Tiflis 62
Todakıslak (Tudekışlak) 129, 131
Togaykul 122
Togay Kul 119, 120
Togay Sarı 83, 84, 86, 91, 95, 120, 133,
139, 154, 155, 199, 208, 212, 214,
270, 271, 272, 275, 276, 287, 288,
317
Tohtamış Aksakal 314
Törekul 114, 249, 251, 287
Troçki 55
Tudekışlak 124
Turab Bey 333

Turap 53, 335
Tuz Dağı 70
Türebe Bek 28
Türkân
(Türker) 30
Türkistan 11, 12, 14-17, 20, 25, 26, 27,
29, 31, 33, 34, 37-42, 46, 49-55, 57,
58, 61, 62-66, 68, 70, 72, 77, 78, 80,
81, 85, 87, 89, 102, 109, 110, 111,
123, 130, 138, 141, 142, 143, 147,
148, 150, 154, 156, 161, 162, 163,
166, 217, 223, 224, 225, 229, 234,
237, 238, 240, 242, 243, 244, 245,
247, 255, 260, 263, 276, 278, 280,
285, 288, 291, 311, 325, 327, 330,
333, 334, 335, 337, 338, 341, 343,
348, 349, 350, 352, 353, 354, 359,
363, 364, 366, 370, 371
Türkmen 5
Ubeydullah Hoca 41
Ufa 146
Ukrayna 50, 54
Urumçi 40
Uzunkuşlak 84, 90, 191
Vahş Irmağı 47, 69, 72, 74, 78, 81, 90,
95, 96, 179, 289, 315
Virzap 187
Vrangel 50
Yeketüt 179
Yenipazar 70, 123, 124, 157, 170, 174,
180, 185, 186, 295, 298, 313
Yerköy 29
Yıldırım (Türker) 30
Yıldız (Türker) 30
Yoldaş Murat 167
Yozgat 25, 29
Yusuf Ziya 248, 249, 281, 283, 284,
317, 318
Yürçi 70, 119, 135, 136, 160, 162, 163,
170, 174, 175, 178, 179, 180, 182,
183, 185, 191, 296, 297, 313
Zağbulak 298, 311
Zarşap (Köy) 181
Z. Velidi Togan 14, 25, 343

ALİ BADEMCİ

Türkistan'da
ENVER PAŞA'nın
Umûmi Muhaberat Müdürü

MOLLA NÂFİZ'İN HÂTİRALARI

SARIKLI BASMACI

Türkiye'de tanıdığımız adıyla Nafiz Türker Bey, Enver Paşa'nın, Türkistan'da Ruslara karşı mücadele halinde olan Türkistan Basmacıları-Korbaşılar'a katıldığı 22 Kasım 1921'den 4 Ağustos 1922 tarihindeki şehadetine kadar yanı başında bulunan, kanlı gömleklerini toplayan, şehadetinden sonra Hacı Sami Kuşçubaşı ile çalışıp 21 Mayıs 1923'te Afganistan'a, sonra da İran üzerinden Türkiye'ye sığınan 30 kadar karargâh mensubundan biridir.

Onun bilgi, belge ve kültüründen zamanında faydalanılamamıştır. Türkiye'de hemşehrileri arasında Z. Velidi Togan, Abdülkadir İnan gibi Türk tarihi ve Türkoloji alanlarındaki dev şahsiyetlerle görüşmüş, fikir alışverişinde bulunmuş, bunlar tarafından bilgi ve görüşlerine daima itibar edilmiştir. Buhara Reiscumhuru Osman Hocaoğlu'nun da iyi dostu idi. 50 yıl Türkiye'de sadece yazmış, okumuş, yanında getirdiği yüzlerce belgeyi ancak bundan sonra değerlendirme imkânı bulmuştur.

Bu kitap onun hatıraları anlattıkları esas alınarak hazırlanmıştır. Sovyet Rusya'nın Türkistan'a yayılışını ve Türklerin direnişini aydınlatmaya çalışanlarla Enver Paşa ve arkadaşlarının Türkistan'daki mücadeleleri hakkında araştırma yapanların mutlaka başvurmaları gereken birinci elden çok kıymetli bir kaynaktır.